

วิธีการของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา

วิทยานิพนธ์

ของ

พรศักดิ์ พรหมแก้ว

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา

สิงหาคม 2555

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา

วิทยานิพนธ์

ของ

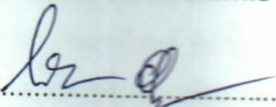
พรศักดิ์ พรหมแก้ว

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโทศึกษา
สิงหาคม 2555
ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ของนายพรศักดิ์ พรหมแก้ว
แล้วเห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาโทศึกษา ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

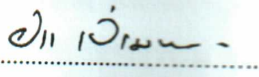
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....
(อาจารย์ ดร.โสภี จันทะยา)

ประธานกรรมการ
(กรรมการบัณฑิตศึกษาประจำคณะ)

.....
(รศ.ดร.จารุวรรณ ชรรณวัตร)

กรรมการ
(ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์)

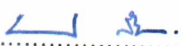

.....
(อาจารย์ ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์)

กรรมการ
(กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์)

.....
(รศ.ดร.บัวพันธ์ พรหมทักทิง)

กรรมการ
(ผู้ทรงคุณวุฒิ)

มหาวิทยาลัยขอนแก่นให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาโทศึกษา ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

.....
(ผศ.ดร.ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ)
คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

.....
(รศ.ดร.ณฐนนท์ ตราฐ)

ผู้รักษาการคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
วันที่ ๒๑ เดือน ๖ พ.ศ. ๒๕๕๕

ประกาศคุณูปการ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยดีเพราะผู้วิจัยได้รับความกรุณาและช่วยเหลือเป็นอย่างดีจากรองศาสตราจารย์ ดร.จารุวรรณ ชรรมวัตร ประธานกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และอาจารย์ ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พร้อมทั้งอาจารย์ ดร.โสภี อุ้นทะยา ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และรองศาสตราจารย์ ดร.บัวพันธ์ พรหมพักพิง กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูง ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณศาสตราจารย์สุธิวงค์ พงศ์ไพบุลย์ ที่ได้ให้คำแนะนำที่มีประโยชน์ยิ่งต่อการทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ และขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข จากมหาวิทยาลัยขอนแก่น อาจารย์ ดร.พัฒนา กิตติอาษา จากมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี กรรมการสอบเค้าโครงวิทยานิพนธ์ อีกทั้งศาสตราจารย์ ดร.ปรีชา ชรรมา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อรรถ นันทจักร จากมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่ได้ช่วยชี้แนะแนวคิดที่เป็นประโยชน์ต่อการทำวิทยานิพนธ์เรื่องนี้

ขอขอบคุณรองศาสตราจารย์ ดร.ประมาณ เทพสงเคราะห์ รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยทักษิณ ที่คอยให้กำลังใจและเกื้อกูลในเรื่องต่าง ๆ ด้วยดีตลอดมา ตลอดจนขอขอบคุณอาจารย์คุณิต รักษ์ทอง อาจารย์ชัยวุฒิ พิยะกุล อาจารย์จรูญ หยุทอง อาจารย์พิทยา บุษรรัตน์ อาจารย์ปริญา พรหมพิทักษ์ อาจารย์เกตุดี ทองร้อยชั่ง อาจารย์ชาญชัย ปาณุปกรณ์ คุณรัตติกาล ชนะสิทธิ์ คุณกนกวรรณ เอกเจริญกุล คุณอารีรัตน์ เนาว์สุวรรณ คุณประเสริฐ บุญเอื้อ คุณยุทธการ แก้วหาญ คุณอุมาพร กำเนิดมณี และคุณวรรณิ นาคสิทธิ์ ที่ได้ช่วยเหลือในเรื่องต่าง ๆ และให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยด้วยดีเสมอมา และขอขอบคุณชานานาในพื้นที่ศึกษาและผู้รู้เกี่ยวกับพื้นที่นี้ทุกคนที่ได้ให้ความร่วมมือด้วยดีในการบอกเล่าข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการทำวิจัยเรื่องนี้ อีกทั้งขอขอบคุณเพื่อนนักศึกษาปริญญาเอก หลักสูตรศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชาโทศึกษา) ทุกคนที่ล้วนแต่เป็นกัลยาณมิตรและให้กำลังใจกันด้วยดีตลอดมา

ความสำเร็จของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้นอกจากผู้วิจัยจะได้รับการช่วยเหลือจากบุคคลต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ยังเป็นเพราะผู้วิจัยได้รับกำลังใจและความหวังใจอย่างดียิ่งจากภรรยาคือ อาจารย์ปภาดา พรหมแก้ว และบุตรทั้งสองคนคือ นางสาวอภิญา พรหมแก้ว และนายสุกฤษฎ์ พรหมแก้ว ผู้วิจัยจึงขอมอบความสำเร็จในการศึกษาครั้งนี้เป็นของขวัญแก่ภรรยาและบุตรทั้งสองคน และหวังว่าวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะเป็นผลงานส่วนหนึ่งที่ก่อให้เกิดคุณูปการในทางวิชาการและการพัฒนาสังคมตามที่คุณวิจัย ได้ตั้งความมุ่งหมายไว้แต่เบื้องต้น

พรศักดิ์ พรหมแก้ว

ชื่อเรื่อง	วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา
ผู้วิจัย	นายพรศักดิ์ พรหมแก้ว
กรรมการควบคุม	รองศาสตราจารย์ ดร.จารุวรรณ ธรรมวัตร และ อาจารย์ ดร.ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์
ปริญญา	ปร.ด. สาขาวิชา ใ้โทศึกษา
มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ปีที่พิมพ์ 2555

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องนี้มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษา “วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา” โดยจำแนกประเด็นศึกษาออกเป็น 3 ประเด็น คือ 1) บริบทชุมชน 2) วิถีคิดของชุมชนในช่วงก่อนและหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) และ 3) ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของวิถีคิดชุมชน การศึกษาใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามในพื้นที่ศึกษาด้วยวิธีการสัมภาษณ์ สังเกต และถ่ายภาพประกอบผลของการศึกษาสรุปได้ดังนี้

ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา เป็นชุมชนที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มายาวนาน ชุมชนบริเวณนี้มีบริบททางภูมิลักษณะประกอบด้วยส่วนที่เป็นภาคพื้นน้ำคือทะเลสาบสงขลา และส่วนที่เป็นภาคพื้นดินคือบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา “ทะเลสาบสงขลา” เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ ที่กว้างใหญ่ แบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ ทะเลสาบตอนบน ทะเลสาบตอนกลาง และทะเลสาบตอนล่าง มีระบบนิเวศเป็นทะเลสาบสามน้ำคือ มีทั้งน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม ทะเลสาบสงขลาจึงเป็นแหล่งที่มีความหลากหลายทางชีวภาพและอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติมากแห่งหนึ่งในภาคใต้ ส่วน “บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา” มีสภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบจึงเหมาะแก่การเกษตรกรรมโดยเฉพาะ “การทำนา” ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบที่อยู่ห่างออกไปเป็นเนินสูงและทิวเขาสูง ๆ ต่ำ ๆ ที่อุดมไปด้วยป่าไม้และสัตว์ป่านานาชนิด บริบททางภูมิลักษณะของชุมชนจึงเป็น “ทุนธรรมชาติ” ที่หล่อเลี้ยงชีวิตของคนในบริเวณนี้สืบต่อมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบันจนถึงได้ว่าเป็น “อู่ข้าวอู่น้ำ” ที่สำคัญแห่งหนึ่งของภาคใต้

ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไปตามกฎแห่งการเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกับชุมชนอื่น ๆ ทั่วไป และเนื่องจากชุมชนบริเวณนี้มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มายาวนานจึงทำให้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมครั้งสำคัญ ๆ เกิดขึ้นมาแล้วหลายครั้ง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมครั้งสำคัญครั้งหนึ่งที่ส่งผลกระทบอย่างมาก

ต่อวิถีชีวิตและวิถีคิดของผู้คนในชุมชนคือ การที่รัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศไปมุ่งเน้นการพัฒนาทาง “เศรษฐกิจ” ด้วยการให้ความสำคัญแก่การพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมและการผลิตเพื่อส่งออกตามแนวคิดของทางตะวันตก และได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 การเปลี่ยนแปลงในครั้งนั้นได้ส่งผลกระทบต่ออย่างมากต่อสังคมไทยในเวลาต่อมาโดยเฉพาะในตัวเมืองและชุมชนใหญ่ ๆ แต่สำหรับชุมชนชนบทแล้วการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างช้า ๆ ในลักษณะ “ค่อยเป็นค่อยไป” จึงส่งผลกระทบต่อชุมชนในลักษณะ “ค่อยเป็นค่อยไป” ด้วย ถึงกระนั้นก็ตาม การที่รัฐบาลปรับเปลี่ยนนโยบายพัฒนาประเทศและประกาศใช้แผนพัฒนาครั้งนั้นก็ส่งผลต่อชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาและชุมชนชนบททั่วไปอยู่ไม่น้อย ดังจะเห็นว่าชุมชนชาวนาบริเวณนี้ค่อย ๆ เปลี่ยนจากวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” มาสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” มากขึ้นตามลำดับ ในช่วงก่อนที่รัฐบาลจะประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าวซึ่งเป็นช่วงที่ชุมชนชาวนาบริเวณนี้ยังมีวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณีนิยม” นั้น ชุมชนมี “วิถีคิดแบบประเพณีนิยม” เป็นวิถีคิดหลักหรือวิถีคิดแม่บทตามช่วงสมัยของชุมชน ซึ่งครอบคลุมถึงวิถีคิดที่สำคัญอื่น ๆ ได้แก่ วิถีคิดแบบพอเพียง วิถีคิดแบบพึ่งตนเอง วิถีคิดแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน วิถีคิดแบบวิญญูณานิยม วิถีคิดแบบครอบครัวนิยม และวิถีคิดแบบชุมชนนิยม ส่วนหลังจากรัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาฉบับนี้แล้วชุมชนชาวนาบริเวณนี้จึงค่อย ๆ ปรับตัวเข้าสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” มากขึ้นตามลำดับ ในช่วงนี้ชุมชนมี “วิถีคิดแบบสมัยใหม่นิยม” เป็นวิถีคิดหลักหรือวิถีคิดแม่บทตามช่วงสมัยของชุมชน ซึ่งครอบคลุมถึงวิถีคิดสำคัญอื่น ๆ ได้แก่ วิถีคิดแบบพึ่งพา วิถีคิดแบบแข่งขัน วิถีคิดแบบพาณิชย์นิยม วิถีคิดแบบอัตประโยชน์นิยม และวิถีคิดแบบสังคมเมืองนิยม

ปัจจุบันชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามีวิถีคิดหลากหลาย โดยวิถีคิดบางอย่างเคยสืบทอดกันมาแต่ช่วงสังคมประเพณียังคงดำรงอยู่ เพียงแต่อาจยิ่งหย่อนไปบ้างในช่วงสังคมสมัยใหม่ และวิถีคิดบางอย่างปรากฏเด่นชัดขึ้นในช่วงสังคมสมัยใหม่หลังจากที่รัฐบาลประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าวแล้ว การที่ปัจจุบันวิถีคิดเดิมบางอย่างของชุมชนยัง “คงอยู่” นั้นน่าจะเนื่องจากปัจจัยสำคัญ ๆ หลายประการ ได้แก่ การที่ชุมชนยังคงมีวิถีชุมชนแบบ “ชุมชนเกษตรกรรม” ความผูกพันและห่วงใยในมรดกวัฒนธรรมชุมชน ความหน็ดตัวของ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชน และการเข้าสู่ช่วงสมัยของการฟื้นคืนวัฒนธรรมชุมชน ส่วนปัจจัยที่ส่งผลต่อ “การเปลี่ยนแปลง” วิถีคิดชุมชน ได้แก่ การปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาของรัฐ ความสะดวกด้านการคมนาคมและการสื่อสาร ความก้าวหน้า ทางวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ การมีโอกาสด้านการศึกษาเพิ่มขึ้น และการได้ รับอิทธิพลจากกระแสโลกาภิวัตน์

TITLE The Ways of Thinking of Farmers' Community Around Songkhla Lake.
AUTHOR Mr. Pornsak Promkaew
ADVISORS Assoc. Prof. Dr. Jaruwan Thammavat and
Dr. Preecha Piumpongsarn
DEGREE Ph.D. **MAJOR** Tai Studies
UNIVERSITY Mahasarakham University **DATE** 2012

ABSTRACT

This research was aimed to study the ways of thinking of farmer's community around Songkhla Lake. The issues were divided into three categories, namely, 1) Contexts of the community; 2) Community's ways of thinking before and after the first National Economic Development Plan (1961 - 1966); and 3) Factors affecting existence and changes of community's ways of thinking. The qualitative manner was employed and field data were collected through interviews, observations, and photos. The study results have revealed that.

Farmers' community around Songkhla Lake has been the community and historically evolved for a long time. The community has remained geographical contexts of Songkhla Lake and the mainland around it. Songkhla Lake naturally becomes a huge water resource which could be divided to top, middle, and below parts of the Lake. With reference to its ecological system, Songkhla Lake provides fresh water, blackish water, and salty water, which makes it a source of biological diversity and one of the most abundant natural resources in the South. As for the mainland around Songkhla Lake, it is mostly found plain which is suitable for agriculture in general and farming in particular. Numerous high and low hills together with mountainous landscapes to the west of the Lake are forests and wildlife which identifies the "natural capital" of geographical contexts of the community. Such contexts have survived people in the area from the past to the present and can be regarded as one of the most important "breadbaskets" of the South.

Farmers' community around Lake Songkhla was changed according to Law of Change as were other communities. Due to a long history of its development, farmers' community had got many important social change. One of the important social change which tremendously affected farmers' ways of living and thinking was that the Government changed the development policy with emphasis on economic development through industrial products

development for exporting based on western ideas and the first National Economic development Plan (1961 - 1966) was launched and activated in 1961, which later most effected changes in Thai society, especially in big communities and DOWNTOWNS. As for rural communities, such changes gradually occurred, which gradually effected the rural communities as well. However, according to changes in using such policy and economic development plan, more or less, farmers' community around Lake Songkhla as well as other communities was effected. As a result, farmers' community in such areas gradually adjusted its ways of life from "Social Custom" to "Modern Society", to a more level. Before the Government implemented such plan, farmers' community around Lake Songkhla had practiced "Social Traditions", pertaining to "Ways of thinking based on conventionality", regarded as a core way of thinking or a master way of thinking owing to the times which covered other important ways of thinking such as a self-sufficiency way of thinking, a self-reliance way of thinking, a mutual aid way of thinking, a spiritual way of thinking, a familism way of thinking, and a communism way of thinking. After the Government had announced to execute such plan, based on "Modern Society", the farmers' community in the area gradually adjusted themselves into a way of life to a more level. At the same time, a way of thinking based on "Modernism" was regarded as a core way of thinking or a master way of thinking which corresponded to the time and covers a reliance way of thinking, a competitive way of thinking, a commercial way of thinking, an individual benefits way of thinking, and an urban societal way of thinking.

Currently, farmers' community around Lake Songkhla has practiced a number of ways of thinking. Some ways of thinking which have been practiced since a presence of social traditions become less practiced in modern society while some ways of thinking seem to be prominent after the announcement of the plan. There are various factors which have sustained the traditional ways of thinking and among them are a community way of "agricultural community" which is still practiced, attachment to and jealousy about community cultural heritage, stickiness of social changes in the community, and entering the age of recuperation of community culture. Most of the factors affecting "changes" of community's ways of thinking include the development policies changed by the Government, convenient transportation and communication, advanced modern technology and science, more educational opportunities, and impacts of globalization.

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ภูมิหลัง	1
ความมุ่งหมายของการวิจัย	11
ความสำคัญของการวิจัย	12
คำถามสำคัญในการวิจัย	12
ขอบเขตของการวิจัย	13
นิยามศัพท์เฉพาะ	14
ระเบียบวิธีวิจัย	15
ขั้นตอนและวิธีดำเนินการวิจัย	17
การนำเสนอรายงานผลการวิจัย	18
กรอบความคิดในการวิจัย	19
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	27
มโนทัศน์เกี่ยวกับ “วัฒนธรรม”	27
มโนทัศน์เกี่ยวกับ “ความคิด” และ “การศึกษาความคิด”	30
มโนทัศน์เกี่ยวกับ “การผลิต”	36
มโนทัศน์เกี่ยวกับ “การบริโภค”	38
มโนทัศน์เกี่ยวกับ “สังคมประเพณี” และ “สังคมสมัยใหม่”	39
มโนทัศน์เกี่ยวกับ “การเปลี่ยนแปลงของสังคมชานนา”	43
แนวคิดทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม	48
แนวคิดทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม	50
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	51

3	บริบทชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา	56
	บริบททางภูมิศาสตร์	57
	ทะเลสาบสงขลา	57
	บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา	59
	บริบททางสังคม	62
	พัฒนาการของชุมชน	63
	สภาพทั่วไปทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน	64
	วัฒนธรรมการผลิตของชุมชน	69
	วัฒนธรรมการบริโภคของชุมชน	77
4	วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงก่อนและหลัง	
	แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 – 2509)	79
	วิถีคิดของชุมชนในช่วงก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ	
	ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 – 2509)	81
	วิถีคิดแบบพอเพียง	82
	วิถีคิดแบบพึ่งตนเอง	91
	วิถีคิดแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน	92
	วิถีคิดแบบวิญญานนิยม	94
	วิถีคิดแบบครอบครัวนิยม	98
	วิถีคิดแบบชุมชนนิยม	101
	วิถีคิดของชุมชนในช่วงหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ	
	ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 – 2509)	104
	วิถีคิดแบบพึ่งพา	104
	วิถีคิดแบบแข่งขัน	109
	วิถีคิดแบบพาณิชยนิยม	112
	วิถีคิดแบบอัตประโยชน์นิยม	117
	วิถีคิดแบบสังคมเมืองนิยม	118

5	ปัจจัยที่ส่งผลต่อการคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของวิถีคชุมชนชาวนา	
	บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา	121
	ปัจจัยที่ส่งผลต่อการคงอยู่ของวิถีคชุมชนชาวนา	122
	การที่ชุมชนยังคงมีวิถีชุมชนแบบ “ชุมชนเกษตรกรรม”	123
	ความผูกพันและห่วงใยในมรดกวัฒนธรรมของชุมชน	124
	ความเหน็ดตัวของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชุมชน	125
	การเข้าสู่ช่วงสมัยของการฟื้นคืนวัฒนธรรมชุมชน	129
	ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของวิถีคชุมชนชาวนา	131
	การปรับเปลี่ยนนโยบายรัฐในการพัฒนาประเทศ	131
	ความสะดวกด้านการคมนาคมและการสื่อสาร	133
	ความก้าวหน้าทางวิชาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่	135
	การมีโอกาสด้านการศึกษามากขึ้น	137
	การได้รับอิทธิพลจากกระแสโลกาภิวัตน์	137
6	สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	141
	สรุปผล	141
	อภิปรายผล	147
	ข้อเสนอแนะ	150
	บรรณานุกรม	152
	ภาคผนวก	159
	ประวัติย่อของผู้วิจัย	165

บัญชีตาราง

ตาราง	หน้า
1 แหล่งที่ตั้งของชุมชนชานนาที่เป็นแหล่งเก็บข้อมูลสำคัญในการวิจัย จำแนกตามเขตพื้นที่จังหวัด และเขตพื้นที่ฝั่งทะเลสาบสงขลา	16
2 เปรียบเทียบแบบแผนการกระทำที่บ่งบอกลักษณะสังคมประเพณี และสังคมทันสมัย	41

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 กรอบความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง “ความคิด” กับ “ผลผลิตทางความคิด” ของมนุษย์	20
2 กรอบความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง “บริบทชุมชน” กับ “วัฒนธรรมชุมชน”	21
3 กรอบความคิดเกี่ยวกับ “ความคิดเชิงซ้อน” ที่เป็นพื้นฐานการก่อเกิด “พฤติกรรมทางวัฒนธรรม” แบบเดียวกัน	22
4 กรอบความคิดในการวิจัย	23
5 ภาพถ่ายทางดาวเทียม แสดงทะเลสาบสงขลาและบริเวณโดยรอบ	24
6 แผนที่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินในบริเวณนี้ เมื่อ ปี พ.ศ. 2543 จะเห็นว่าแหล่งที่มีการทำนามากที่สุดคือพื้นที่ “บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา”	25
7 แผนที่บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา แสดงเขตพื้นที่ของอำเภอและจังหวัดต่าง ๆ ที่มีอาณาเขตติดกับทะเลสาบสงขลา	26
8 บริเวณปากทะเลสาบสงขลา ซึ่งเชื่อมระหว่างทะเลสาบสงขลากับอ่าวไทย อยู่ระหว่างอำเภอเมืองสงขลากับอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา	61
9 ทะเลสาบสงขลาตอนล่าง (ถ่ายจากสะพานติณสูลานนท์ทางด้านทิศเหนือ)	61
10 บริเวณ “พรุควนเคร็ง” ซึ่งเต็มไปด้วยต้นกระจุค ชาวบ้านบริเวณนี้และบริเวณ ใกล้เคียงนำมาใช้จักสานเป็นหัตถกรรมกระจุคที่มีชื่อเสียงของจังหวัดพัทลุง	62

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

“ความคิด” เป็นคุณสมบัติที่สำคัญยิ่งของความเป็นมนุษย์ และถือได้ว่าเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้แก่นมนุษย์ให้แตกต่างไปจากสัตว์โลกชนิดอื่น ๆ โดยทั่วไป ทั้งนี้เนื่องจากในทางสรีระมนุษย์มีโครงสร้างทางสมองที่มีศักยภาพสูงจึงทำให้สามารถที่จะคิดได้อย่างกว้างไกลและลุ่มลึก ดังที่ประเทศ รัสเซีย ได้กล่าวไว้ว่า “ในจักรวาลไม่มีโครงสร้างอะไรที่วิจิตรเสมอสมองมนุษย์ มนุษย์มีสมองที่มีศักยภาพสูงยิ่ง”¹ และพระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ก็ได้กล่าวไว้ในทำนองเดียวกันว่า “มนุษย์เป็นยอดสัตว์ที่ฝึกได้ เรียกอย่างสมัยใหม่ว่ามีศักยภาพสูง สามารถฝึกได้ทั้งทางกาย ทางจิต และทางปัญญา”² จากคุณสมบัติดังกล่าวจึงทำให้ “ความสงสัยใคร่รู้” เป็นสภาวะธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษยชาติ ดังที่ Aristotle (384 - 322 B. C.) ปรัชญาเมธีชาวกรีกสมัยโบราณได้กล่าวไว้ว่า “มนุษย์ทุกคนย่อมปรารถนาที่จะรู้โดยธรรมชาติ”³ ด้วยเหตุนี้มนุษย์จึงชอบใช้ “ความคิด” ในการตั้งคำถามและแสวงหาคำตอบต่อชีวิตและสรรพสิ่งอยู่ตลอดเวลา ดังปรากฏให้เห็นมามากแล้วในพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ ซึ่งสอดคล้องกับที่จุฑาทิพย์ อุมะวิชนี ได้กล่าวไว้ว่า “มนุษย์พยายามที่จะอธิบายและแสวงหาคำตอบต่อความลึกลับของชีวิตและสรรพสิ่งทั้งหมดนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน”⁴ และ “ความคิด” นี้เองที่เป็นรากเหง้าแห่ง “พฤติกรรม” ต่าง ๆ ของมนุษย์จนก่อให้เกิดเป็นแบบแผน ปฏิบัติและผลงานสร้างสรรค์ต่าง ๆ มากมาย และเมื่อมีการผลิตซ้ำ พิสูจน์ซ้ำ และสั่งสมสืบทอดต่อ ๆ กันมาก็จะกลายเป็น “วัฒนธรรม” ของสังคมแต่ละแห่ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงท่าทีที่มนุษย์มีต่อโลกและชีวิตได้เป็นอย่างดี และส่งผลอย่างมาต่อวิถีชีวิตของมนุษย์และการเปลี่ยนแปลงพัฒนาสังคมต่าง ๆ มาจนถึงปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้เรื่องเกี่ยวกับ

¹ประเทศ รัสเซีย. *วิถีมนุษย์ในศตวรรษที่ 21* สำนักพิมพ์ใหม่แห่งการพัฒนา. 2545. หน้า 47.

²พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). *เรื่องเหนือสามัญวิสัย : อิทธิปาฏิหาริย์เทวดา*. 2544. หน้า 69.

³พิน ดอกบัว. *ปวงปรัชญากรีก*. 2532. หน้า 3.

⁴จุฑาทิพย์ อุมะวิชนี. *ชีวิตและการรู้จักตนเอง*. 2543. หน้า 28.

“ความคิด” ของมนุษย์และ/หรือสังคมจึงเป็นประเด็นที่มีนัยสำคัญยิ่งต่อการศึกษาทางมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์

มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางสรรพสิ่งที่หลากหลายจึงทำให้มีความคิดในเรื่องต่าง ๆ มากมายและแม้ในเรื่องเดียวกันแต่ละคนก็อาจคิดแตกต่างกันไปได้หลายกระแสอันเนื่องมาจากปัจจัยหลายอย่างเป็นตัวกำหนดทั้งที่เป็นปัจจัยจากภายในและภายนอก ด้วยเหตุนี้กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในเขตภูมิเดียวกันและในช่วงสมัยเดียวกันจึงมักจะมีความคิดหลัก ๆ หลายอย่างไปในแนวเดียวกันหรือแตกต่างกันไม่มากนัก อันเนื่องมาจากอาศัยอยู่ในบริบทเดียวกันและได้ผ่านกระบวนการสืบทอดทางวัฒนธรรมมาร่วมกัน ถึงแม้ว่าแต่ละคนอาจมีสติปัญญาและประสบการณ์ชีวิตที่แตกต่างกันไปบ้างก็ตาม และเมื่อนำเอา “ความคิด” ของแต่ละคนในชุมชนมาเชื่อมโยงและจัดระบบเข้าด้วยกันแล้วก็จะทำให้เห็นถึง “ความคิดร่วม” ของคนในชุมชนนั้น ๆ ได้ และหากมองในเชิง “พลวัต” (dynamic) ของความคิดร่วมนั้นในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ ก็จะทำให้เห็นถึง “วิถีคิด” ของชุมชนในช่วงเวลานั้นได้เช่นกัน คำว่า “วิถีคิด” ให้ความหมายในเชิง “พลวัต” (dynamic) มากกว่าในเชิงสถิต (static) จึงอาจกล่าวสรุปได้ว่า “วิถีคิดของชุมชน” ก็คือความคิดร่วมของคนส่วนใหญ่ในชุมชนในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นความคิดที่สืบทอด ๆ กันมาและ/หรือที่ปรับเปลี่ยนไปในช่วงเวลานั้น ๆ ด้วยเหตุนี้ในการวิจัยครั้งนี้จึงใช้คำว่า “วิถีคิด” ตามนัยความหมายดังกล่าวแล้ว

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า “ความคิด” ของสมาชิกแต่ละคนในชุมชนย่อมสัมพันธ์กับ “วิถีคิด” ของชุมชน กล่าวคือ “ความคิด” หลายอย่างของคนในชุมชนย่อมเป็นส่วนหนึ่งของ “วิถีคิด” ของชุมชน และในทางกลับกัน “วิถีคิด” ของชุมชนก็ย่อมมีอิทธิพลต่อการหล่อหลอม “ความคิด” ของสมาชิกแต่ละคนในชุมชน นิธิ เอียวศรีวงศ์¹ ได้ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่าง “ความคิด” ของแต่ละคนในชุมชนกับ “ความคิดร่วม” ของคนส่วนใหญ่ในชุมชนว่า ความคิดของแต่ละคนในชุมชนอาจเปลี่ยนแปลงไปได้รวดเร็วด้วยเหตุปัจจัยต่าง ๆ แต่หากเป็นความคิดร่วมของคนส่วนใหญ่แล้วจะมีการเปลี่ยนแปลงช้ากว่า

“วิถีคิดของชุมชน” เป็นปัจจัยสำคัญยิ่งที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตมนุษย์และการเปลี่ยนแปลงพัฒนาชุมชน “วิถีคิดของชุมชน” จึงเป็นประเด็นที่สำคัญยิ่งใน “การศึกษาชุมชน” โดยเฉพาะการศึกษาในทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ หรือแม้แต่การศึกษาทางวิทยาศาสตร์ประยุกต์ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ใน

¹นิธิ เอียวศรีวงศ์. “คำแก้ตัวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความคิด,” ใน *บทความคัดสรรประกอบการศึกษารายวิชาพัฒนาการระบบคิดสากล*. 2544. ไม่มีเลขหน้า.

สังคม เพราะการศึกษา “วิถีคิดของชุมชน” จะทำให้เห็นถึงความคิดของคนส่วนใหญ่ในชุมชน ในช่วง เวลาหนึ่ง ๆ ที่สัมพันธ์กับบริบทชุมชนในช่วงเวลานั้นได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น อีกทั้งจะทำให้สามารถเข้าใจพื้นฐานพฤติกรรมของคนในชุมชนได้มากขึ้นด้วย ซึ่งจะเป็นข้อมูลที่มีประโยชน์ยิ่งในการปรับใช้เพื่อการวางแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมของชุมชน

เนื่องจาก “ความคิด” เป็นทั้ง “คุณสมบัติ” ของมนุษย์ และ “เครื่องมือ” ในการพัฒนาชีวิต และสังคมดังกล่าวแล้ว เรื่องเกี่ยวกับ “ความคิด” จึงเป็นประเด็นที่นักวิชาการทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติให้ความสนใจศึกษามานานแล้ว เพียงแต่บางคนอาจใช้ “คำ” หรือ “กลุ่มคำ” ที่สื่อความหมายถึง “ความคิด” หรือเกี่ยวข้องกับ “ความคิด” แตกต่างกันไปบ้าง เช่น บางคนอาจใช้คำว่าวิถีคิด วิธีคิด ระบบคิด ชีวิตทรรศน์ โลกทรรศน์ เป็นต้น โดยคำหรือกลุ่มคำเหล่านี้ล้วนแต่มีความหมายไปในแนวเดียวกัน เพียงแต่เมื่อกล่าวในรายละเอียดอาจแตกต่างกันไปบ้างตามเจตนาของผู้ใช้ นอกจากนี้แล้วหากสังเกตจะเห็นว่าในปัจจุบันได้มีนักวิชาการและนักคิดไทยหลายคนที่สนใจวิเคราะห์สังคมไทยในแง่ของ “ความคิด” กันมากขึ้น เช่น พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต)¹ ประเวศ วะสี² ชีรยุทธ บุญมี³ เป็นต้น ซึ่งบุคคลต่าง ๆ เหล่านี้ต่างก็ได้วิเคราะห์ถึงปัญหาของสังคมไทยไปในแนวเดียวกัน โดยสรุปได้ว่า การที่สังคมไทยต้องประสบปัญหาต่าง ๆ มากมายจนบางครั้งทำให้สังคมเกิดวิกฤตินั้นเนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ แต่มีสาเหตุสำคัญประการหนึ่งซึ่งถือได้ว่าเป็นรากเหง้าของปัญหาต่าง ๆ คือ การที่คนไทยส่วนใหญ่ยังไม่ค่อยปรับเปลี่ยนความคิด ยังคงยึดติดอยู่กับความคิดแบบเดิม ๆ หลายอย่าง โดยเฉพาะการยึดติดอยู่กับ “ความคิดแบบพึ่งพา” คือคิดที่จะพึ่งพาผู้อื่นหรือประเทศอื่น ดังนั้นทางออกอย่างหนึ่งของสังคมไทยก็คือคนไทยจะต้องเปลี่ยนความคิดจากเดิมมาเป็น “ความคิดแบบพึ่งตนเอง” ให้มากขึ้นด้วยการรู้จักตนเอง และเรียนรู้เท่าทันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก อีกทั้งต้องเปลี่ยนความคิดจากการทำให้ฐานล่างอ่อนแอมาเป็นการสร้างความเข้มแข็งที่ฐานล่าง เพราะหากฐานล่างมีความเข้มแข็งแล้ว

¹พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต). มองอเมริกาแก้ปัญหาไทย. 2534. ไม่มีเลขหน้า.

²ประเวศ วะสี. “หมอประเวศชี้ทางพ้นวิกฤต เศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง ความเข้มแข็งจากฐานล่าง,” มติชนรายวัน. 29 กรกฎาคม 2540.

³ชีรยุทธ บุญมี. “วิกฤตรัตนโกสินทร์ครั้งที่สอง ประชาธิปไตยแบบตรวจสอบคือทางออก (จบ),” มติชนสุดสัปดาห์. 17(889) : 13 - 14 ; 2 กันยายน, 2540.

ย่อมจะส่งผลให้สังคมมีความมั่นคงและยั่งยืนไปด้วย ซึ่งสอดคล้องกับที่ ประเวศ วะสี ได้กล่าวไว้ว่า “ความยั่งยืนของสังคมชนบทคือกุญแจของความยั่งยืนของสังคมทั้งหมด”¹

การศึกษา “วิถีคิด” ของชุมชนจำเป็นต้องกำหนด “ชุมชน” ที่เป็นกลุ่มเป้าหมายให้ชัดเจน แต่เบื้องต้น เพราะในสังคมหนึ่ง ๆ โดยเฉพาะในสังคมมหากอนั้นย่อมประกอบด้วยชุมชนต่าง ๆ มากมายและชุมชนแต่ละแห่งย่อมจะมี “วิถีคิด” ที่มีลักษณะเฉพาะตามบริบทของชุมชนนั้น ๆ ทั้งที่เป็นบริบททางธรรมชาติและบริบททางสังคมวัฒนธรรม สำหรับในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดเอา “ชุมชนชาวนา” เป็นกลุ่มประชากรเป้าหมายในการศึกษา เนื่องจากเห็นว่า “ชาวนา” เป็นกลุ่มทางสังคมที่มีนัยสำคัญทั้งในแง่ของ “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ” และ “ปรากฏการณ์ของสังคมโลกปัจจุบัน” กล่าวคือในแง่ของ “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ” ชาวนาเป็นกลุ่มทางสังคมกลุ่มหนึ่งที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มายาวนาน เป็น “รอยต่อ” ของสังคมมนุษย์ก่อนที่จะเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ ดังจะเห็นว่าในทางมานุษยวิทยาได้มีการแบ่งพัฒนาการของสังคมมนุษย์ออกเป็นยุคต่าง ๆ หลายแนวด้วยกัน แนวการแบ่งที่สำคัญแนวหนึ่งคือการแบ่งพัฒนาการของสังคมมนุษย์ออกเป็น “สังคมดั้งเดิม” (Primitive or Tribal society) “สังคมชาวนา” (Peasant society) และ “สังคมอารยธรรมสมัยใหม่” (Modern civilization society)² จากการแบ่งตามแนวนี้จะเห็นว่า “สังคมชาวนา” ถูกจัดให้อยู่ตรงกลางระหว่าง “สังคมดั้งเดิม” กับ “สังคมอารยธรรมสมัยใหม่” ส่วนในแง่ “ปรากฏการณ์ของสังคมโลกปัจจุบัน” นั้นจะเห็นว่าในปัจจุบัน “ชาวนา” ยังคงเป็นประชากรส่วนใหญ่ของโลกและได้เข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในประเทศต่าง ๆ หลายประเทศตลอดมา อีกทั้งชาวนายังเป็นประชากรฐานล่างที่เป็นดัชนีชี้วัดได้อย่างหนึ่งว่าประเทศต่าง ๆ เหล่านั้นสามารถพัฒนาประเทศของตนได้ผลมากน้อยเพียงใด โดยเฉพาะ

¹ประเวศ วะสี. “คำนำ,” ใน พัฒนาการชนบทไทย : สมุทัยและมรรค ตอนที่ 3 ความหวังทางออก และทางเลือกใหม่. 2539. ไม่มีเลขหน้า.

²สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ. จากยอดห้วยถึงบุญบั้ง : สิทธิอำนาจและระบบการจัดการทรัพยากรพื้นบ้านของชุมชนชาวนาลุ่มน้ำชี. 2536. หน้า 3.

อย่างยิ่งในกลุ่มประเทศด้อยพัฒนาหรือประเทศโลกที่สาม* ซึ่งประเทศต่าง ๆ ดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นประเทศเกษตรกรรมสืบต่อมาช้านาน แม้ในปัจจุบันประเทศต่าง ๆ เหล่านี้ก็ยังคงมีประชากรในภาคเกษตรกรรมสูง เช่น เนปาลมีประชากรในภาคเกษตรกรรมเมื่อปี ค.ศ. 1980 ถึงร้อยละ 93 ลาวมีถึงร้อยละ 78 บังกลาเทศมีถึงร้อยละ 75 จีนมีถึงร้อยละ 74 และ ไทยมีถึงร้อยละ 71 ในปีเดียวกัน¹ เหล่านี้เป็นต้น

เนื่องจาก “ชาวนา” เป็นกลุ่มทางสังคมที่มีความสำคัญดังกล่าวมาแล้วจึงทำให้เรื่องเกี่ยวกับ “ชาวนา” เป็นที่สนใจของนักวิชาการและนักพัฒนามาโดยตลอด ผลกระทบจากลัทธิล่าอาณานิคมและระบบทุนนิยมในสังคมชนบทมีส่วนสำคัญมากในการกระตุ้นให้ชาวนาในแหล่งต่าง ๆ ของโลกเข้ามามีบทบาทในการต่อสู้ทางการเมือง ดังปรากฏว่าในการปฏิวัติและกบฏครั้งสำคัญ ๆ หลายครั้งในศตวรรษที่ 20 ล้วนแต่มีชาวนาเป็นผู้เข้าร่วมที่สำคัญ เช่น การปฏิวัติในรัสเซียเมื่อปี ค.ศ. 1905 และ ค.ศ. 1917 การปฏิวัติในเม็กซิโกเมื่อปี ค.ศ. 1910 การปฏิวัติในจีนในช่วงนับจาก ค.ศ. 1921 การกบฏในแอลจีเรียเมื่อปี ค.ศ. 1945 การปฏิวัติในคิวบาเมื่อปี ค.ศ. 1958 เป็นต้น ปัญหาและความสำคัญของชาวนาในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศโลกที่สามได้รับความสนใจมากขึ้นหลังจากกลางทศวรรษที่ 1960 เป็นต้นมา และเมื่อครั้งเกิดวิกฤตการณ์อาหารในช่วงทศวรรษที่ 1970 นั้นชุมชนชาวนาก็ยิ่งได้รับความสนใจจากนักวิชาการและนักพัฒนามากยิ่งขึ้น² ด้วยเหตุนี้จึงทำให้มีการศึกษาวิจัยและการกำหนดโครงการพัฒนาเกี่ยวกับชาวนาเกิดขึ้นมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวกับชาวนาในประเทศโลกที่สาม

*ชื่อที่ใช้เรียก “ประเทศด้อยพัฒนา” (Underdeveloped countries) “ประเทศที่กำลังพัฒนา” (Developing countries) และ “ประเทศโลกที่สาม” (The Third World) เป็นชื่อที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ซึ่งชื่อต่าง ๆ เหล่านี้มีนัยความหมายไปในแนวเดียวกันคือหมายถึงประเทศที่ถือว่ายังล้าหลัง ยังไม่พัฒนา หรือพัฒนาน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มประเทศทางตะวันตก ประเทศที่ยังไม่พัฒนาดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นประเทศเกษตรกรรม ทำให้ผู้นำประเทศเหล่านั้นมีความคิดว่าจะต้องเร่งรัดพัฒนาประเทศของตนให้เป็นประเทศอุตสาหกรรมตามแบบอย่างของประเทศทางตะวันตก เพื่อให้ได้รับการยอมรับว่าประเทศของตนมีความเจริญแล้วหรือพัฒนาแล้วเช่นเดียวกับประเทศทางตะวันตก

¹ สมศักดิ์ สามีคศิริธรรม. แนวคิดมาร์กซิสต์กับการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนาประเทศโลกที่สาม. 2533. หน้า 1 - 2.

² Todayo Watabe. “The development of Rice Cultivation,” in **Thailand : A Rice Growing Society**. 1978. p. 3 - 14.

สังคมไทย เป็นสังคมเกษตรกรรมสืบต่อมาช้านานเช่นเดียวกับประเทศอื่นๆ หลายประเทศ โดยเฉพาะประเทศที่อยู่ในเอเชียอาคเนย์ด้วยกัน แม้ในช่วงเวลาที่ผ่านมาสังคมไทยจะมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นมาแล้วหลายช่วงหลายสมัย แต่จนถึงปัจจุบันก็กล่าวได้ว่าสังคมไทยยังคงเป็น “สังคมเกษตรกรรม” คนไทยส่วนใหญ่ยังคงมีอาชีพทางด้านเกษตรกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “การทำนา” ของ คนไทยมีกระจายอยู่ทั่วไปในทุกภาคของประเทศ ดังที่ เอี่ยม ทองดี ได้กล่าวไว้ว่า

สังคมไทยเป็นสังคมกสิกรรมที่ประชาชนชนส่วนใหญ่นิยมเพาะปลูกข้าวเป็นหลักมาแต่โบราณ ข้าวเป็นทั้งพืชอาหารหลักและพืชเศรษฐกิจหลักที่สำคัญที่สุด ข้าวจึงมีความผูกพันกับคนไทยอย่างใกล้ชิด ข้าวและสิ่งหลักที่สำคัญที่สุด ข้าวจึงมีความผูกพันกับคนไทยอย่างใกล้ชิด ข้าวและสิ่งที่เกี่ยวข้องเนื่องด้วยข้าวจึงเป็นเหตุปัจจัยพื้นฐานกำหนดลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของคนไทย¹

หากมองย้อนลึกไปใน “ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์” ก็ยังทำให้เห็นได้ชัดว่า “การทำนา” เป็นอาชีพหลักของ “ชนชาติพันธุ์ไท” (Tai Ethnic) มาแต่ครั้งบรรพกาล โดยชนเผ่าไทจะเริ่มทำนาในที่ดอนก่อนแล้วจึงค่อย ๆ เคลื่อนย้ายมาทำนาในที่ลุ่มมากขึ้นเป็นลำดับ แม้ในปัจจุบันชนเผ่าไทที่อาศัยอยู่นอกประเทศก็ยังมีการทำงานกันเป็นส่วนใหญ่ ดังที่ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา² ได้ศึกษาเรื่อง “เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต” พบว่า ชนเผ่าไทในรัฐฉาน (ทางตอนเหนือของไทย) มีการทำงานในบริเวณที่ลุ่มระหว่างภูเขา ชนเผ่าไทในสิบสองปันนา (อยู่ทางตอนใต้ของจีน) และชนเผ่าไทอาหม (อยู่ในรัฐอัสสัมของอินเดีย) ก็ทำนาในที่ลุ่มเช่นเดียวกัน โดยมีการทำนามากที่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงในสิบสองปันนาและริมฝั่งแม่น้ำดาวผี (แม่น้ำพรหมบุตร) นอกจากนี้แล้วในพงศาวดารเชียงรุ้ง (แห่งแคว้นอัสสัม) ก็มีข้อความตอนหนึ่งว่า “น้ำถึงที่ใดเป็นไทยถึงที่นั่น” ข้อมูลต่าง ๆ เหล่านี้ได้รับการยืนยันอีกครั้งเมื่อหมอดอด (Dr. William Clifton Dodd) ได้เดินทางไปสำรวจชนเผ่าไทที่อยู่ทางตอนใต้ของจีนเมื่อปี ค.ศ. 1910 และได้เขียนบันทึกไว้ตอนหนึ่งว่า หากท้องที่แห่งใดเป็นที่ราบมีน้ำขึ้นถึงพอที่จะทำนาได้ก็จะมีหมู่บ้านของชนเผ่าไทตั้งอยู่ที่ราบนั้น

¹เอี่ยม ทองดี. ข้าว วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง. 2538. หน้า 2.

²ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. 2540. หน้า 2.

ซึ่งสอดคล้องกับที่จิตร ภูมิศักดิ์ ได้กล่าวไว้ว่า วัฒนธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งของชนเผ่าไทคือ “เฮ็ดนาเมืองลุ่ม”¹

สำหรับในดินแดนที่เป็นอาณาเขตประเทศไทยในปัจจุบันก็เป็นแหล่งที่มี “การทำนา” สืบต่อกันมาช้านานแล้วเช่นเดียวกัน ดังที่ ธิดา สารธยา ได้กล่าวไว้ว่า

มนุษย์ในประเทศไทยเริ่มรู้จักทำการเพาะปลูกมาแล้วตั้งแต่สมัยหินเก่า ... หลักฐานทางโบราณคดีชี้ชัดถึงร่องรอยการปลูกข้าวในสยามประเทศมากมาย จนในที่สุดแล้วข้าวกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดวิถีชีวิตวัฒนธรรมของสยามแต่อดีต อันเราเห็นได้จาก ประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชนในท้องถิ่นต่าง ๆ ของสยาม²

ปัจจุบันคนไทยส่วนใหญ่ในประเทศก็ยังคงประกอบอาชีพ “ทำนา” เป็นอาชีพหลัก แม้ว่าในช่วงที่ผ่านสังคมไทยจะมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นมาแล้วหลายครั้ง และแม้ต่อมารัฐบาลจะได้ปรับเปลี่ยนนโยบายพัฒนาประเทศไปมุ่งเน้นการพัฒนาในด้าน “เศรษฐกิจ” โดยให้ความสำคัญต่อการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมและการผลิตเพื่อส่งออกตามแบบอย่างของประเทศทางตะวันตก และในช่วงเวลาต่อมาสังคมไทยจะได้รับอิทธิพลจากกระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) มากขึ้นก็ตาม แต่สังคมไทยก็คงได้ชื่อว่าเป็น “สังคมเกษตรกรรม” มาจนถึงทุกวันนี้ โดยคนไทยส่วนใหญ่ยังคงประกอบอาชีพ “ทำนา” มากกว่าเกษตรกรรมอย่างอื่น ในสังคมไทยจึงมี “ชาวนา” เป็นประชากรพื้นฐานที่กระจายอยู่ทั่วไปในทุกภาค ดังที่ งามพิศ สัตย์สงวน ได้เสนอข้อมูลเกี่ยวกับการทำนาในประเทศไทยว่า ประเทศไทยมีพื้นที่ปลูกข้าวเมื่อปี พ.ศ. 2500 - 2505 ประมาณ 30 - 40 ล้านไร่ และเมื่อปี พ.ศ. 2531 ประมาณ 56 - 60 ล้านไร่ ในปัจจุบันประเทศไทยปลูกข้าวเป็นอันดับที่ 5 ของโลก โดยมีพื้นที่ปลูกถึง 61 ล้านไร่ กล่าวได้ว่าประเทศไทยมีพื้นที่ปลูกข้าวมากกว่าปลูกพืชชนิดอื่น³ จึงทำให้ “ข้าว” มีความสัมพันธ์และผูกพันกับชีวิตของคนไทยอย่างลึกซึ้งมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน “วัฒนธรรมข้าว” จึงมีความสำคัญและ

¹จิตร ภูมิศักดิ์. ความเป็นมาของคำสยาม ไทย ลาว ขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ. 2519. หน้า 245.

²ธิดา สารธยา. ประวัติศาสตร์ชาวนาสยาม. 2544. หน้า 27 - 28.

³งามพิศ สัตย์สงวน. วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย : การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง. 2545. หน้า 1.

โดดเด่นมากในสังคมไทย นอกจากนี้แล้ว “ข้าว” ยังเป็นปัจจัยสำคัญในการแลกเปลี่ยนผลผลิตมาตั้งแต่อดีต และต่อมาได้เป็นสินค้าออกสำคัญของไทยที่ทำรายได้เข้าประเทศปีละเป็นจำนวนมาก เช่น ในระหว่างปี พ.ศ. 2519 - 2521 ไทยส่งออกข้าว 2.2 ล้านตันโดยเฉลี่ย ระหว่างปี พ.ศ. 2522 - 2529 ไทยส่งออกข้าวเพิ่มขึ้นประมาณเท่าตัวเป็น 4.3 ล้านตันโดยเฉลี่ย และนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2527 เป็นต้นมาไทยส่งออกข้าวไม่ต่ำกว่า 4 ล้านตันโดยเฉลี่ย¹ เป็นต้น

ภาคใต้ของประเทศไทย เป็นภาคหนึ่งที่ประชากรส่วนใหญ่มีพื้นฐานทางด้านเกษตรกรรมมานานเช่นเดียวกับในภาคอื่น ๆ ของประเทศ แต่เนื่องจากภาคใต้มีภูมิลักษณะที่แตกต่างไปจากภาคอื่นของประเทศอย่างเด่นชัด จึงทำให้มีโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมแตกต่างไปจากภาคอื่นด้วย กล่าวคือภาคใต้มีลักษณะเป็นคาบสมุทรที่ทอดตัวยาวจากเหนือสู่ใต้ มีทะเลขนานทั้ง 2 ด้าน คือ ด้านตะวันออกเป็นอ่าวไทย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของมหาสมุทรแปซิฟิก และด้านตะวันตกเป็นทะเลอันดามัน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของมหาสมุทรอินเดีย “ภูมิลักษณะทางกายภาพของภาคใต้มีส่วนสำคัญยิ่งต่อการกำหนดโครงสร้างทางสังคมและก่อให้เกิดพลังความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมไปในทิศทางที่ต่างออกไปจากภูมิภาคอื่น”² และ “ลักษณะเฉพาะทางนิเวศวิทยาเช่นนี้จะมีผลต่อพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนในภูมิภาคตั้งแต่สมัยแรกเริ่มมาจนถึงปัจจุบัน”³ นอกจากนี้ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์⁴ ยังได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะทางกายภาพกับโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมของภาคใต้ไว้ว่า การที่ภาคใต้มีลักษณะทางกายภาพเป็นคาบสมุทรมันทำให้ภาคใต้มีภูมิลักษณะที่เอื้อต่อการติดต่อสัมพันธ์กับชนต่างชาติมาตั้งแต่อดีต ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ส่งผลให้โครงสร้างและลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมของภาคใต้แตกต่างไปจากของภาคอื่น ๆ ในประเทศไทยอย่างเด่นชัด

แม้ว่าในภาคใต้จะมีการทำนากระจายอยู่ทั่วไป แต่เขตพื้นที่ที่มี “การทำนา” มากที่สุดก็คือ “บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา” เนื่องจากบริเวณนี้มีสภาพพื้นที่เป็นที่ราบกว้างใหญ่อยู่ติดกับทะเลสาบสงขลา และมีลำน้ำสายต่าง ๆ หลายสายสู่ทะเลสาบแห่งนี้ โดยเฉพาะทางตอนกลางและตอนบนของทะเลสาบ บริเวณรอบทะเลสาบสงขลาจึงเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การทำนา และได้มีผู้คน

¹ อัมมาร์ สยามวาลา และวิโรจน์ ณ ระนอง. **ประมวลความรู้เรื่องข้าว**. 2533. หน้า 321.

² อมรา ศรีสุชาติ. **สายรากภาคใต้ : ภูมิลักษณะ รูปลักษณะ จิตลักษณะ**. 2544. หน้า 2.

³ นันทวรรณ กุสสว่าง. “ภาคใต้ในระบอบวัฒนธรรมแบบผสมผสาน : ไทย จีน มลายู,” ใน **ภูมิศาสตร์กับวิถีชีวิตไทย**. 2543. หน้า 245 .

⁴ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “ภูมิทัศน์วัฒนธรรมภาคใต้,” ใน **ภูมิทัศน์ไทย**. 2539.

เข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินด้วยการทำนาสืบทอดกันมาช้านาน จนทำให้บริเวณนี้ได้ชื่อว่าเป็น “**อู่ข้าวอู่น้ำ**” ที่สำคัญของภาคใต้มาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏหลักฐานหลายอย่างทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่ชี้ให้เห็นถึงร่องรอยของปรากฏการณ์ดังกล่าว เช่น ทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา (บริเวณที่เรียกว่า “**คาบสมุทรสทิงพระ**”) จากการสำรวจและขุดค้นที่ชุมชนโบราณวัดสีหยัง (ซึ่งนักวิชาการเชื่อว่ามียุบรวมสมัยกับสุโขทัย) ได้พบ “**ประติมากรรมสำริดในมือถือรวงข้าว**”¹ และจากการขุดค้นที่ชุมชนโบราณสทิงพระและบริเวณใกล้เคียงได้พบ “**เมล็ดพืชและเมล็ดข้าว**”² นอกจากนี้ ธารพงศ์ ศรีสุชาติ ได้กล่าวถึงการขุดตระพัง (แอ่งน้ำ - ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากในบริเวณคาบสมุทรสทิงพระ) ว่านอกจากจะเป็นการขุดตามประเพณีหรือคตินิยมแล้ว ยังเพื่อใช้เป็นแอ่งเก็บน้ำสำหรับแจกจ่ายแก่ทุ่งนาในบริเวณนั้นและบริเวณใกล้เคียงอีกด้วย³ และสุธิวงค์ พงศ์ไพบูลย์ ก็ได้กล่าวถึงชุมชนบริเวณนี้ไว้ว่า “**ชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลานั้นตั้งแต่ช่วง 3 ทศวรรษถอยไปสู่อดีตล้วนเป็นชุมชนเกษตรกรรม**”⁴ และในปัจจุบันบริเวณนี้ก็ยังคงเป็นแหล่งที่มี “**การทำนา**” มากที่สุดในภาคใต้ โดยมี “**ชุมชนชาวนา**” กระจายอยู่ทั่วไปในเขตพื้นที่จังหวัดที่อยู่ติดกับทะเลสาบสงขลา คือ จังหวัดสงขลา พัทลุง และ นครศรีธรรมราช ในเขตพื้นที่จังหวัดสงขลาได้แก่ ชุมชนชาวนาในอำเภอเมืองสงขลา อำเภอหาดใหญ่ อำเภอกวนเนียง อำเภอบางกล่ำ อำเภอสิงหนคร อำเภอสทิงพระ อำเภอกระแสสินธุ์ และอำเภอระโนด ในเขตพื้นที่จังหวัดพัทลุงได้แก่ ชุมชนชาวนาในอำเภอเมืองพัทลุง อำเภอควนขนุน อำเภอเขาชัยสน อำเภอบางแก้วและอำเภอปากพะยูน และในเขตพื้นที่จังหวัดนครศรีธรรมราชได้แก่ ชุมชนชาวนาในอำเภอชะอวด และอำเภอหัวไทร

การที่ชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาเป็นชุมชนชาวนามาช้านานทำให้ “**วัฒนธรรมข้าว**” ในบริเวณนี้มีบทบาทสำคัญยิ่งในการเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่ชุมชนตลอดมา เนื่องจาก “**ข้าว**” เป็นปัจจัยสำคัญในการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างชุมชนต่าง ๆ รอบทะเลสาบและบริเวณใกล้เคียง และก่อให้เกิดวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนชาวนาบริเวณนี้กับชุมชนอื่น

¹ ธารพงศ์ ศรีสุชาติ. “ชุมชนโบราณแรกเริ่มสมัยประวัติศาสตร์บริเวณวัดพะโคะและใกล้เคียง,” ใน **ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ**. 2526. หน้า 37.

² สุธิวงค์ พงศ์ไพบูลย์. “สทิงพระ, อำเภอ,” ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 9**. 2542. หน้า 3667.

³ ธารพงศ์ ศรีสุชาติ. “ชุมชนโบราณแรกเริ่มสมัยประวัติศาสตร์บริเวณวัดพะโคะและใกล้เคียง,” ใน **ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ**. 2526. หน้า 43.

⁴ สุธิวงค์ พงศ์ไพบูลย์. “ข้อจำกัดและปัจจัยทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา,” **วารสารทักษิณคดี**. 3(1) : 56 ; ตุลาคม – มีนาคม, 2535 - 2536.

อย่างกว้างขวางด้วย¹ นอกจากนี้แล้ว “ข้าว” จากแหล่งนี้ยังคงมีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่เมืองหลวงในสมัยรัตนโกสินทร์ อีกทั้งยังส่งไปขายถึงท้องที่ต่าง ๆ ในประเทศตลอดไปจนถึงมลายูและสิงคโปร์มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ดังจะเห็นว่าในช่วงประมาณ 5 ทศวรรษที่ผ่านมา (พ.ศ. 2440 - 2490) กิจการโรงสีข้าวในบริเวณนี้มีความเจริญเป็นอย่างมาก² ปราบฎการณั้ดังกล่าวย่อมชี้ให้เห็นถึง “วิถีชาวนา” และ “วัฒนธรรมข้าว” ในบริเวณนี้ได้เป็นอย่างดี

ปัจจุบันชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมาก โดยเฉพาะหลังจากที่รัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ปรับเปลี่ยนนโยบายพัฒนาประเทศไปมุ่งเน้นทางด้าน “เศรษฐกิจ” ด้วยการส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมและการผลิตเพื่อการส่งออกตามแบบอย่างประเทศทางตะวันตก ดังปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจนมาตั้งแต่รัฐบาล ประกาศใช้ “แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับแรก (พ.ศ. 2504 - 2509)” เมื่อปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาฉบับนี้ได้ส่งผลกระทบต่อสังคมไทยทั้งในชุมชนเมืองและชุมชนชนบท ในส่วนของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาตามแผนพัฒนาี้เช่นกัน เพียงแต่เป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างช้า ๆ ในลักษณะ “ค่อยเป็นค่อยไป” จึงทำให้ชุมชนชาวนาในบริเวณนี้ค่อย ๆ เปลี่ยนจากวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” (traditional society) ไปสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” (modern society) มากขึ้นตามลำดับ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวแม้ว่าด้านหนึ่งจะก่อให้เกิดผลดีบางประการต่อชุมชน แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมามากมาย เช่น ปัญหานี้สิน ปัญหาการทิ้งถิ่น ปัญหาความเสื่อมทางศิลปกรรม ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาเสพติด ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหามลภาวะ เป็นต้น ซึ่งปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้มีส่วนส่งผลกระทบต่อ “วิถีคิด” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ ประกอบกับในช่วง เวลาต่อมารัฐได้ให้ความสำคัญแก่การพัฒนาพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลามากขึ้น ซึ่งได้เริ่มมาตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 - 2529) ดังจะเห็นว่าเมื่อปี พ.ศ. 2526 หน่วยงานภาครัฐที่มีบทบาทหน้าที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาบริเวณดังกล่าว ได้แก่ สำนักงาน คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กองทัพอากาศที่ 4 และมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ได้ร่วมกันจัดสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “แนวทางการพัฒนาลุ่มทะเลสาบสงขลา” ขึ้นที่มหาวิทยาลัย สงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่

¹ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพูนศักดิ์ ชำนิกรประดิษฐ์. เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออก ในอดีต. 2540. หน้า 77 - 84.

² วิมล คำศรี. วัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา. 2540. หน้า 1.

จังหวัดสงขลา ในระหว่างวันที่ 17 - 19 กรกฎาคม พ.ศ. 2526¹ และในปัจจุบันรัฐบาลก็ได้ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาพื้นที่บริเวณนี้จริงจังกมากขึ้น ดังจะเห็นได้ว่ารัฐบาลได้กำหนดให้มี “โครงการจัดทำแผนแม่บทพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา” ขึ้น โดยมอบหมายให้สถาบันอุดมศึกษาในภาคใต้ 3 แห่ง คือ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ และมหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา ร่วมกันดำเนินการจัดทำแผนแม่บทดังกล่าวเพื่อเสนอต่อรัฐบาล ซึ่งปัจจุบันแผนแม่บทนี้ได้ดำเนินการเสร็จเรียบร้อยแล้ว จากที่กล่าวมานี้จึงเห็นได้ว่าชุมชนชาวนาในบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา มีแนวโน้มที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลงมากขึ้นตามลำดับ

ด้วยเหตุผลต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วจึงทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาเรื่อง “วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา” เพื่อจะได้เข้าใจถึง “วิถีคิด” ที่เป็นพื้นฐานพฤติกรรมของชาวนาส่วนใหญ่ในชุมชนบริเวณนี้ อีกทั้งจะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชนที่มีบทบาทหน้าที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนชาวนาบริเวณนี้ที่สามารถจะนำเอาข้อมูลเหล่านี้ไปปรับใช้ในการกำหนดนโยบายและวางแผนพัฒนาชุมชนชาวนาบริเวณนี้ได้เหมาะสมยิ่งขึ้น นอกจากนี้การวิจัยครั้งนี้ยังเป็นการช่วยขยายขอบข่ายประเด็นศึกษาวิจัยทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์อีกด้วย

ความมุ่งหมายของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา โดยกำหนดประเด็นศึกษาดังนี้

1. บริบทชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา
2. วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงก่อนและหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509)
3. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของวิถีคิดชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา

¹ณรงค์ ฌ เชียงใหม่ (บรรณาธิการ). รายงานผลการสัมมนาเรื่อง แนวทางการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. 2526. 247 หน้า.

ความสำคัญของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีความสำคัญดังนี้

1. ด้านความรู้ความเข้าใจชุมชน : ผลของการวิจัยครั้งนี้ทำให้เข้าใจ “วิถีคิด” ของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงก่อนและหลัง “แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509)” อันเป็นข้อมูลสำคัญที่เชื่อมโยงไปสู่ความเข้าใจในพฤติกรรมและปรากฏการณ์หลายอย่างของชุมชน ซึ่งจะส่งผลต่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขของคนในชุมชนได้มากขึ้น รวมถึงการที่คนนอกเข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับคนในชุมชนชาวนาบริเวณนี้ด้วย

2. ด้านการพัฒนาชุมชน : ผลของการวิจัยครั้งนี้เป็นข้อมูลสำคัญส่วนหนึ่งที่มีประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนของหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนที่มีบทบาทหน้าที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา โดยสามารถที่จะนำเอาข้อมูลต่าง ๆ เหล่านี้ไปใช้ประโยชน์ในการกำหนดนโยบายและวางแผนพัฒนาชุมชนชาวนาบริเวณนี้ได้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของชุมชนมากยิ่งขึ้น

3. ด้านการอ้างอิงทางวิชาการและการเรียนการสอน : ผลของการวิจัยครั้งนี้เป็นข้อมูลที่สามารถนำไปใช้อ้างอิงในทางวิชาการและ/หรือใช้ประกอบการเรียนการสอนในรายวิชาที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะรายวิชาที่เกี่ยวกับชุมชนศึกษา วัฒนธรรมศึกษา ไทยคดีศึกษา เป็นต้น

4. ด้านการศึกษาวิจัย : ผลของการวิจัยครั้งนี้จะมีส่วนช่วยขยายความสนใจในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องของ “ชุมชน” ทำให้นักวิจัย นักวิชาการ และบุคคลทั่วไปที่สนใจในเรื่องของชุมชนได้ให้ความสำคัญต่อ “วิถีคิดของชุมชน” มากขึ้น สนใจศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประเด็นนี้ในแง่มุมต่าง ๆ มากขึ้น และศึกษาผ่านวิถีชุมชนในมิติต่าง ๆ อย่างหลากหลายขึ้น นอกจากนี้แล้วการวิจัยครั้งนี้จะมีส่วนช่วยกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาระเบียบวิธีในการศึกษา “วิถีคิดของชุมชน” ให้เป็นระบบและชัดเจนยิ่งขึ้น

คำถามสำคัญในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีคำถามสำคัญดังนี้

1. ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา มีบริบทชุมชนอย่างไร ทั้งในด้าน “บริบททางภูมิลักษณะ” (บริบททางธรรมชาติ) และ “บริบททางสังคมลักษณะ” (บริบททางสังคมและวัฒนธรรม)

2. ชุมชนชาวนาบริเวณบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงก่อนและหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) มีวิถีชีวิตที่สำคัญ ๆ แบบใดบ้าง และวิถีชีวิตแบบนั้น ๆ ได้สะท้อนให้เห็นจากพฤติกรรมใดบ้างในวัฒนธรรมการผลิตและการบริโภค

3. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามีอะไรบ้าง และปัจจัยนั้น ๆ ส่งผลต่อการคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงอย่างไร

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีขอบเขตของการวิจัยดังนี้

1. ขอบเขตด้านแหล่งข้อมูล แหล่งข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้จำแนกได้ดังนี้

1.1 แหล่งข้อมูลภาคสนาม การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะใช้ “แหล่งข้อมูลภาคสนาม”

เป็นแหล่งข้อมูลหลัก โดยผู้วิจัยจะเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ซึ่งในปัจจุบันชุมชนเหล่านี้กระจายตัวอยู่ในเขตพื้นที่การปกครองของ 3 จังหวัดที่อยู่ติดกับทะเลสาบสงขลา คือ จังหวัดสงขลา พัทลุง และนครศรีธรรมราช แต่เนื่องจากชุมชนชาวนาในบริเวณนี้มีอยู่จำนวนมากผู้วิจัยจึงต้องเลือกชุมชนชาวนาบางแห่งเป็น “แหล่งเก็บข้อมูลสำคัญ” ในการวิจัยโดยคำนึงถึงการกระจายตัวของชุมชนชาวนาในบริเวณฝั่งทะเลสาบสงขลาและในเขตพื้นที่ของ 3 จังหวัดดังกล่าว ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วเลือกแหล่งเก็บข้อมูลสำคัญได้ 6 แหล่ง คือ ในจังหวัดสงขลา ได้แก่ ชุมชนชาวนาในเขตพื้นที่อำเภอสทิงพระ และอำเภอระโนด ในจังหวัดพัทลุง ได้แก่ ชุมชนชาวนาในเขตพื้นที่อำเภอควนขนุน อำเภอบางแก้ว และอำเภอเมืองพัทลุง และในจังหวัดนครศรีธรรมราช ได้แก่ ชุมชนชาวนาในเขตพื้นที่อำเภอชะอวด

1.2 แหล่งข้อมูลเอกสาร เป็นแหล่งข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้จากเอกสารต่าง ๆ เช่น หนังสือ ตำรา งานวิจัย บทความทางวิชาการ เอกสารต่าง ๆ ที่ให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องการศึกษา รวมถึงจากสื่ออินเทอร์เน็ต เป็นต้น

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา การวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดขอบเขตด้านเนื้อหาไว้ดังนี้

2.1 บริบทชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา จำแนกดังนี้

2.1.1 บริบททางภูมิลักษณะ

2.1.2 บริบททางสังคมลักษณะ

2.2 วิถีชีวิตของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงก่อนและหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) จำแนกดังนี้

-2.2.1 วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509)

-2.2.2 วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509)

2.3 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของวิถีคิดชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา จำแนกดังนี้

2.3.1 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการคงอยู่ของวิถีคิดชุมชนชาวนา

2.3.2 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของวิถีคิดชุมชนชาวนา

นิยามศัพท์เฉพาะ

วิถีคิดของชุมชน หมายถึง ความคิดในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ ของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ซึ่งอาจเป็นความคิดที่เคยสืบต่อ ๆ กันมาและ/หรือที่ปรับเปลี่ยนไปด้วยเหตุปัจจัยต่าง ๆ และอาจเป็นความคิดที่เกิดขึ้นภายในชุมชนหรือได้รับอิทธิพลมาจากภายนอก

ชุมชนชาวนา หมายถึง กลุ่มคนที่ประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลักและอาศัยอยู่ในบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา โดยชาวนาบางคนอาจประกอบอาชีพอื่นด้วยหรือไม่ก็ได้ เช่น ปลูกพืชชนิดอื่น ทำประมง เลี้ยงสัตว์ ผลิตงานหัตถกรรม รับจ้างทั่วไป เป็นต้น

บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา หมายถึง บริเวณพื้นที่ที่อยู่รอบ ๆ ทะเลสาบสงขลาโดยมีพื้นที่ส่วนใดส่วนหนึ่งอยู่ติดกับทะเลสาบ ซึ่งปัจจุบันบริเวณดังกล่าวอยู่ในเขตพื้นที่การปกครองของจังหวัดสงขลา พัทลุง และนครศรีธรรมราช ในจังหวัดสงขลาได้แก่ บริเวณพื้นที่ในเขตอำเภอเมืองสงขลา หาดใหญ่ ควนเนียง บางกล่ำ สิงหนคร สทิงพระ กระแสสินธุ์ และระโนด ในจังหวัดพัทลุงได้แก่ บริเวณพื้นที่ในเขตอำเภอเมืองพัทลุง ควนขนุน เขาชัยสน บางแก้ว และปากพะยูน และในจังหวัดนครศรีธรรมราชได้แก่ บริเวณพื้นที่ในเขตอำเภอชะอวด และหัวไทร

บริบทชุมชน หมายถึง สภาพแวดล้อมของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ทั้งที่เป็น “บริบททางภูมิลักษณะ” (บริบททางทางธรรมชาติ) และ “บริบททางสังคมลักษณะ” (บริบททางสังคมและวัฒนธรรม)

การผลิต หมายถึง การสร้างหรือจัดการให้มีสิ่งต่าง ๆ ขึ้นทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมเพื่อตอบสนองต่อการบริโภคของตนเองและ/หรือของผู้อื่น

การบริโภค หมายถึง การใช้ประโยชน์จากสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่มีอยู่ตามธรรมชาติหรือที่มนุษย์ผลิตขึ้นเพื่อสนองตอบต่อความต้องการทางด้านร่างกาย จิตใจ ปัญญา และสังคม

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ “ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ” (Qualitative research) โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากชาวนาในชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา รวมถึงจากบุคคลอื่น ๆ ที่มีความรู้ในเรื่องที่ศึกษาเป็น นอกจากนี้ยังมีการเก็บรวบรวมข้อมูลบางส่วนจากเอกสารมาประกอบด้วย การนำเสนอระเบียบวิธีวิจัยในการวิจัยครั้งนี้มีประเด็นสำคัญ ๆ ดังนี้

หน่วยวิเคราะห์ (Unit of analysis) การศึกษา “วิถีคิด” ของชุมชนอาจศึกษาได้จากข้อมูลต่าง ๆ หลายอย่าง โดยเฉพาะการศึกษาจากข้อมูล “วัฒนธรรม” เพราะวัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของคนในชุมชน แต่เนื่องจาก “วัฒนธรรม” มีขอบข่ายความหมายกว้าง จะเห็นว่าแม้แต่ในทางวิชาการก็จำแนกวัฒนธรรมแตกต่างกันไปหลายแนว ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยจึงเลือกวัฒนธรรมบางอย่างมาเป็น “หน่วยวิเคราะห์” คือ วัฒนธรรมการผลิตและการบริโภค เพราะเห็นว่าเป็นชีวิตที่มีสำคัญยิ่งในวิถีชาวนาและวิถีชีวิตของคนทั่วไป อีกทั้งยังมีขอบข่ายความหมายกว้างและครอบคลุมวัฒนธรรมอื่น ๆ ไว้ได้อีกหลายอย่าง จึงถือได้ว่า “วัฒนธรรมการผลิตและการบริโภค” เป็นข้อมูลสำคัญส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิด” ของชุมชนชาวนาได้เป็นอย่างดี

การเลือกพื้นที่เก็บข้อมูล (Sites selection) การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาเป็นพื้นที่เป้าหมาย แต่เนื่องจากพื้นที่บริเวณนี้กว้างใหญ่และมีชุมชนชาวนากระจายอยู่ทั่วไป ในการวิจัยครั้งนี้จึงจึงได้เลือกชุมชนชาวนาบางแห่งเป็นแหล่งเก็บข้อมูลสำคัญ โดยพิจารณาจากเกณฑ์อย่างกว้าง ๆ บางประการดังนี้

1. เกณฑ์ในเชิงปริมาณของพื้นที่ทำนา บริเวณรอบทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งที่มีการทำนามากที่สุดในภาคใต้ แต่เมื่อพิจารณาจากสภาพของพื้นที่จะเห็นว่าพื้นที่ที่มีการทำนากันมากได้แก่ พื้นที่ทางฝั่งทะเลสาบสงขลาตอนบนและตอนกลาง เนื่องจากน้ำในทะเลสาบสงขลาตอนนี้เป็นน้ำจืดและน้ำกร่อยตามลำดับ ส่วนทางฝั่งทะเลสาบสงขลาตอนล่างมีการทำนากันน้อยกว่าเนื่องจากมีสภาพน้ำเป็นน้ำเค็ม เพราะได้รับอิทธิพลจากน้ำทะเลในอ่าวไทยที่หนุนเข้ามาเป็นระยะ ๆ ทางปากทะเลสาบ ประกอบกับพื้นที่ทางฝั่งทะเลสาบตอนบนและตอนกลางมีลักษณะเป็นที่ราบกว้างใหญ่จึงเป็นแหล่งที่เหมาะสมแก่การทำนามากกว่าทางฝั่งทะเลสาบสงขลาตอนล่าง ในการวิจัยครั้งนี้จึงเลือกชุมชนชาวนาในเขตพื้นที่ทางฝั่งทะเลสาบสงขลาตอนบนและตอนกลางเป็นแหล่งเก็บข้อมูลสำคัญ

2. เกณฑ์ในเชิงการกระจายตัวของชุมชนชาวนา นอกจากการพิจารณาจากเกณฑ์ดังกล่าวแล้วผู้วิจัยยังพิจารณาจากเกณฑ์การกระจายตัวของชุมชนชาวนาประกอบด้วย โดยการพิจารณาเลือกชุมชนชาวนาที่กระจายตัวอยู่ในพื้นที่การปกครองของ 3 จังหวัดที่ติดกับทะเลสาบสงขลา คือ จังหวัดสงขลา พัทลุง และนครศรีธรรมราช และในขณะเดียวกันก็ได้พิจารณาจากชุมชนที่กระจายตัวอยู่ทางฝั่งตะวันออก ฝั่งตะวันตก และฝั่งตอนบนของทะเลสาบสงขลาด้วย

การพิจารณาเลือกพื้นที่เก็บข้อมูลสำคัญในการวิจัยตามเกณฑ์ดังกล่าวผู้วิจัยได้ใช้ข้อมูลอื่น ๆ มาประกอบการพิจารณา เช่น การศึกษาเอกสาร/แผนที่ การสำรวจข้อมูลสนาม และการสัมภาษณ์บุคคลในพื้นที่และนักวิชาการหรือผู้มีความรู้เกี่ยวกับพื้นที่ศึกษา หลังจากนั้นจึงพิจารณาเลือกชุมชนที่เป็นแหล่งเก็บข้อมูลสำคัญในการวิจัย 6 แหล่ง คือ ชุมชนชานานาในพื้นที่อำเภอสังขละและอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ชุมชนชานานาในพื้นที่อำเภอควนขนุน อำเภอบางแก้ว และอำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง และชุมชนชานานาในพื้นที่อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช

ตาราง 1 แหล่งที่ตั้งของชุมชนชานานาที่เป็นแหล่งเก็บข้อมูลสำคัญในการวิจัย จำแนกตามเขตพื้นที่จังหวัด และเขตพื้นที่ฝั่งทะเลสาบสงขลา

ชุมชนชานานาที่เป็นแหล่งเก็บข้อมูลสำคัญในการวิจัย	เขตพื้นที่จังหวัด	เขตพื้นที่ฝั่งทะเลสาบสงขลา
ชุมชนชานานาในอำเภอสังขละ	สงขลา	ฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา
ชุมชนชานานาในอำเภอระโนด	สงขลา	ฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา
ชุมชนชานานาในอำเภอบางแก้ว	พัทลุง	ฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา
ชุมชนชานานาในอำเภอเมืองพัทลุง	พัทลุง	ฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา
ชุมชนชานานาในอำเภอควนขนุน	พัทลุง	ฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลาและฝั่งตอนบนของทะเลน้อย
ชุมชนชานานาในอำเภอชะอวด	นครศรีธรรมราช	ฝั่งตอนบนของทะเลน้อย

การเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key informants selection) การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้เลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญคือชานานาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา โดยผู้วิจัยจะสัมภาษณ์ชานานาในชุมชนที่อยู่ในเขตพื้นที่ที่เลือกเป็นแหล่งเก็บข้อมูลสำคัญ 6 แหล่งดังกล่าวแล้ว รวมถึงการสัมภาษณ์บุคคลภายนอกที่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่ศึกษาคด้วย

การเก็บรวบรวมข้อมูล (Data gathering) การศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะใช้วิธีการสัมภาษณ์ (Interview) และการสังเกต (Observation) เป็นหลัก โดยจะใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Non - structured interview) และการสนทนากลุ่ม (Focus group discussion) ส่วนการสังเกตจะใช้วิธีการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non - participant observation) นอกจากนี้มีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารด้วยพร้อมทั้งถ่ายภาพประกอบด้วยตามความเหมาะสม

การวิเคราะห์ข้อมูล (Data analysis) เนื่องจากการวิจัยนี้ใช้“ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ” โดยการเก็บรวบรวม “ข้อมูลภาคสนาม” เป็นหลัก ข้อมูลที่เก็บรวบรวมมาได้ส่วนใหญ่จึงเป็น “ข้อมูลเชิงคุณภาพ” และมี “ข้อมูลเชิงปริมาณ” ประกอบอยู่ด้วย จากลักษณะของข้อมูลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงใช้วิธีการ “วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ” โดยนำเอาข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้ทั้งหมดมาจัดระบบ และจำแนกหมวดหมู่ตามขอบเขตด้านเนื้อหา แล้วจึงนำเอาข้อมูลเหล่านั้นมาวิเคราะห์โดยการ ตีความ ขยายความ และอธิบายเชื่อมโยงเพื่อสร้างข้อสรุปแบบ “อุปนัย” (Inductive method) คือนำเอาข้อมูลย่อย ๆ หลายอย่างมาวิเคราะห์ด้วยการพิจารณาลักษณะร่วมที่ปรากฏในข้อมูลเหล่านั้น เพื่อสร้างเป็นข้อสรุปดังกล่าว

ขั้นตอนและวิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนและวิธีการดังนี้

1. ขั้นกำหนดชื่อเรื่องและศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง

การดำเนินการขั้นนี้เป็นการกำหนดชื่อเรื่องวิจัย และศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากแหล่งเอกสารต่าง ๆ ทั้งที่เป็นหนังสือ ตำรา บทความทางวิชาการ งานวิจัย รายงาน ประจำปีของหน่วยงานต่าง ๆ และสื่ออินเทอร์เน็ต เพื่อให้ผู้วิจัยมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยครั้งนี้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น อันจะเป็นประโยชน์ต่อการเขียนเค้าโครงวิจัย การกำหนดกรอบความคิดในการวิจัย การเก็บข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล

2. ขั้นกำหนดปัญหาวิจัย

การดำเนินการขั้นนี้เป็นการกำหนดปัญหาวิจัยจากชื่อเรื่อง โดยนำเอาข้อมูลจากการสำรวจ ภาคสนามในเบื้องต้น และข้อมูลจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาพิจารณาร่วมกัน แล้วจึงกำหนดเป็น “ปัญหาวิจัย” ในขอบข่ายของชื่อเรื่องตาม “ความมุ่งหมายของการวิจัย” ที่ได้กล่าวมาแล้ว

3. ขั้นเก็บรวบรวมข้อมูล

การดำเนินการขั้นนี้เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ เพื่อนำมาตอบ “ปัญหาวิจัย” ที่กำหนดไว้ เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพดังนั้นจึงเน้นการเก็บรวบรวม “ข้อมูลภาคสนาม” ในแหล่งพื้นที่ที่ได้เลือกเป็นแหล่งเก็บข้อมูลสำคัญวิธีการสัมภาษณ์และสังเกตเป็นหลัก และเก็บรวบรวม “ข้อมูลเอกสาร” ประกอบด้วยตามความเหมาะสมเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องและสมบูรณ์

4. ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

การดำเนินการขั้นนี้เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการ “วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ” โดยนำ เอาข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้ทั้งหมดมาจัดระบบและจำแนกหมวดหมู่ตามขอบเขตด้านเนื้อหา แล้วจึงวิเคราะห์ข้อมูลเหล่านั้นด้วยการตีความ ขยายความ และอธิบายเชื่อมโยงเพื่อสร้างข้อสรุปแบบ “อุปนัย” (Inductive method) คือนำเอาข้อมูลย่อย ๆ มาพิจารณาหาลักษณะร่วมเพื่อสร้างเป็นข้อสรุป และอธิบายรายละเอียดพร้อมทั้งยกตัวอย่างประกอบ

5. ขั้นสรุปผลและรายงานผล

การดำเนินการขั้นนี้เป็นการสรุปผลและเขียนรายงานผลการวิจัยแบบ “พรรณนาวิเคราะห์” (Descriptive analysis) โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็นบท ๆ พร้อมทั้งเสนอตารางและภาพประกอบแทรกในบางตอนของเนื้อหา

การนำเสนอรายงานผลการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้นำเสนอรายงานผลการวิจัยด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive analysis) พร้อมทั้งเสนอตารางและภาพประกอบในบางตอน โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 6 บท ดังนี้

บทที่ 1 ภูมิหลัง

เนื้อหาของบทนี้แบ่งออกเป็นประเด็นต่าง ๆ ตามแนวของเค้าโครงวิจัย ซึ่งจะประกอบด้วย ภูมิหลัง วัตถุประสงค์ของการวิจัย ความสำคัญของการวิจัย คำถามสำคัญในการวิจัย ขอบเขตของการวิจัย นิยามศัพท์เฉพาะ ระเบียบวิธีวิจัย ขั้นตอนและวิธีการวิจัย การนำเสนอรายงานผลการวิจัย และกรอบความคิดในการวิจัย

บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เนื้อหาของบทนี้แบ่งออกเป็นประเด็นต่าง ๆ 9 ประเด็น คือ 1) มโนทัศน์เกี่ยวกับ “วัฒนธรรม” 2) มโนทัศน์เกี่ยวกับ “ความคิด” และ “การศึกษาความคิด” 3) มโนทัศน์เกี่ยวกับ “การผลิต” 4) มโนทัศน์เกี่ยวกับ “การบริโภค” 5) มโนทัศน์เกี่ยวกับ “สังคมประเพณี” และ “สังคมสมัยใหม่” 6) มโนทัศน์เกี่ยวกับ “การเปลี่ยนแปลงของสังคมชานา” 7) แนวคิดทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม 8) แนวคิดทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม และ 9) งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 3 บริบทชุมชนชานาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา

เนื้อหาของบทนี้แบ่งออกเป็น 2 ตอน คือ ตอนแรกเป็น **บริบททางภูมิศาสตร์** ซึ่งแยกออกเป็น 2 ประเด็น คือ ทะเลสาบสงขลา และบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ตอนที่สองเป็น **บริบททางสังคมศาสตร์** ซึ่งแยกออกเป็น 4 ประเด็น คือ พัฒนาการของชุมชน สภาพทั่วไปทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน วิธีการผลิตของชุมชน และวิธีการบริโภคของชุมชน

บทที่ 4 วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงก่อนและหลัง
แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509)

เนื้อหาของบทนี้แบ่งออกเป็น 2 ตอน คือ ตอนแรกเป็น วิถีคิดของชุมชน ในช่วง
ก่อนแผน พัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) และตอนที่สองเป็น วิถีคิดของ
ชุมชน ในช่วงหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509)

บทที่ 5 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณ
รอบทะเลสาบสงขลา

เนื้อหาของบทนี้แบ่งออกเป็น 2 ตอน คือ ตอนแรกเป็น ปัจจัยที่ส่งผลต่อการ
คงอยู่ของวิถีคิดชุมชน ได้แก่ การที่วิถีชุมชนยังคงมีวิถีชุมชนแบบ “สังคมเกษตรกรรม” ความผูกพัน
และห่วงใยในมรดกวัฒนธรรมของชุมชน ความเหน็ดเหนื่อยของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชน
และการเข้าสู่ช่วงสมัยของการฟื้นคืนวัฒนธรรมชุมชน ตอนที่สองเป็น ปัจจัยที่ส่งผลต่อการ
เปลี่ยนแปลงของวิถีคิดของชุมชน ได้แก่ การปรับเปลี่ยนนโยบายรัฐในการพัฒนาประเทศ
ความสะดวกด้านการคมนาคมและการสื่อสาร ความก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยี
สมัยใหม่ การมีโอกาสด้านการศึกษามากขึ้น และการได้รับอิทธิพลจากกระแสโลกาภิวัตน์

บทที่ 6 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

เนื้อหาของบทนี้แบ่งออกเป็น 3 ตอน คือ ตอนแรกเป็น สรุปผล ซึ่งเป็นการสรุป
ผลการวิจัยโดยจำแนกตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ตอนที่สองเป็น อภิปรายผล ซึ่งเป็นการนำเอาผล
ที่ค้นพบจากการวิจัยมาอภิปรายผล และตอนที่สามเป็น ข้อเสนอแนะ ซึ่งเป็นการให้ข้อเสนอแนะ
จากการวิจัยครั้งนี้ ทั้งที่เป็นข้อเสนอแนะทั่วไปและข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

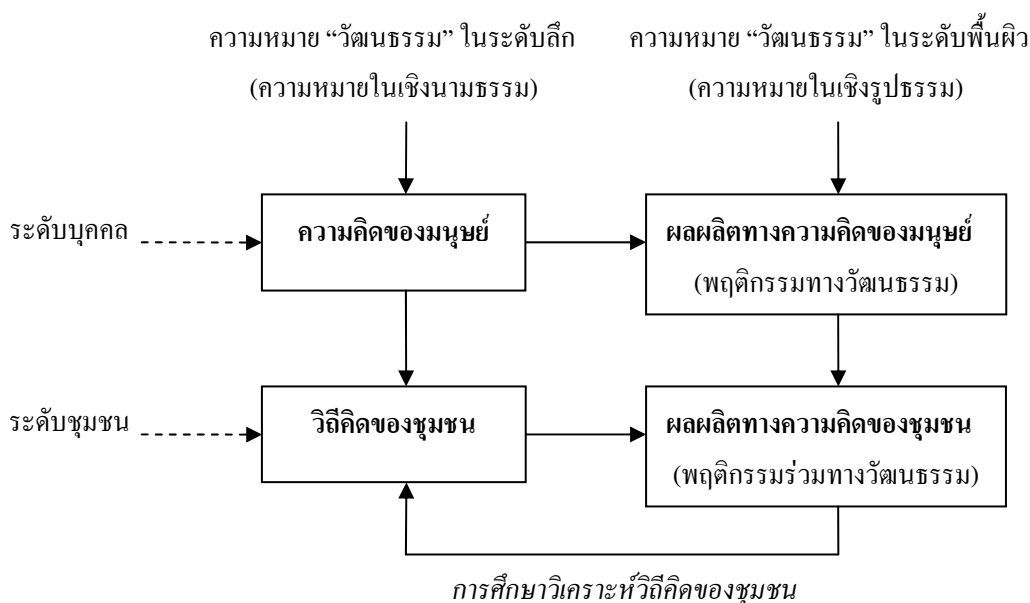
กรอบความคิดในการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา” ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร
และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้วนำมากำหนดเป็นกรอบความคิดในการวิจัยครั้งนี้ ซึ่งประกอบด้วย
กรอบความคิดย่อย ๆ บางเรื่อง และบทสรุปกรอบความคิดในการวิจัย ดังนี้

1. กรอบความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง “ความคิด” กับ “ผลผลิตทาง
ความคิด” ของมนุษย์

คำว่า “วัฒนธรรม” เป็นคำที่มีความหมายกว้างคำหนึ่ง จึงทำให้นักวิชาการทั้ง
ชาวไทยและชาวต่างชาติได้ให้ความหมายของคำนี้แตกต่างกันไปหลายกระแสตามฐานคิดและเจตนา

ในการศึกษาหรือการใช้ประโยชน์เฉพาะทางของคน สำหรับในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยจะมองความหมายของ “วัฒนธรรม” 2 ระดับ คือ ความหมายในระดับลึก ซึ่งเป็นความหมายในเชิงนามธรรม โดยมองว่า “วัฒนธรรมคือรหัสความคิดที่ซ่อนอยู่ในหัวของมนุษย์” และระดับพื้นผิว ซึ่งเป็นความหมายในเชิงรูปธรรม โดยมองว่า “วัฒนธรรมคือผลผลิตทางความคิดของมนุษย์” ที่ปรากฏออกมาเป็นพฤติกรรมในลักษณะต่าง ๆ (ทั้งนี้รวมถึงผลงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ เพราะผลงานต่าง ๆ เหล่านี้เกิดขึ้นจากการกระทำหรือพฤติกรรมของมนุษย์ จึงถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของพฤติกรรมทางวัฒนธรรม) วัฒนธรรมในความหมาย 2 ระดับนี้มีความสัมพันธ์กันอย่างมาก กล่าวคือ “ความคิด” เป็นพื้นฐานที่ทำให้เกิด “ผลผลิตทางความคิด” ของมนุษย์ และในทางกลับกัน “ผลผลิตทางความคิด” ของมนุษย์ก็สะท้อนให้เห็นถึง “ความคิด” ของมนุษย์ ดังนั้นในการศึกษา “ความคิด” ของมนุษย์จึงจำเป็นต้องวิเคราะห์หรือถอดรหัสจาก “ผลผลิตทางความคิด” ของมนุษย์ ซึ่งก็คือ “พฤติกรรมทางวัฒนธรรม” ที่ปรากฏให้เห็นในลักษณะต่าง ๆ นั่นเอง

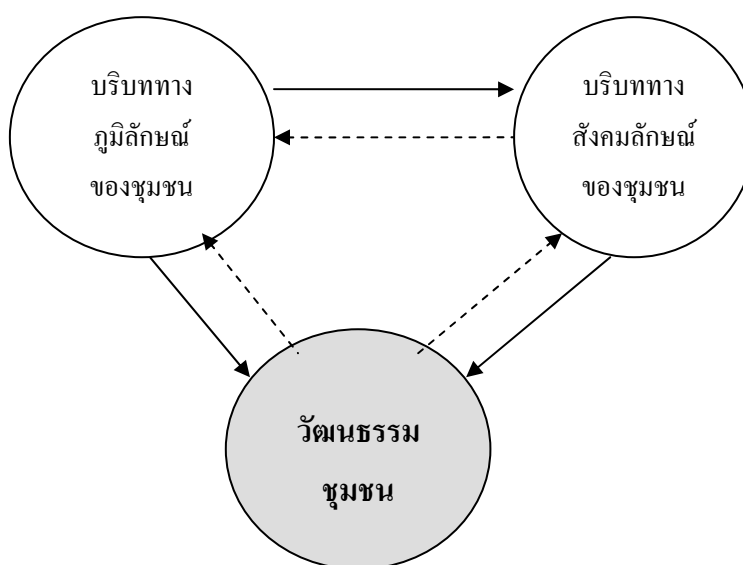

ภาพประกอบ 1 กรอบความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง “ความคิด” กับ “ผลผลิตทางความคิด” ของมนุษย์

2. กรอบความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง “บริบทชุมชน” กับ “วัฒนธรรมชุมชน”

“บริบทชุมชน” กับ “วัฒนธรรมชุมชน” มีความสัมพันธ์กันอย่างยิ่ง กล่าวคือ “บริบทชุมชน” ย่อมส่งผลต่อการเกิด การดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงของ “วัฒนธรรมชุมชน” และ

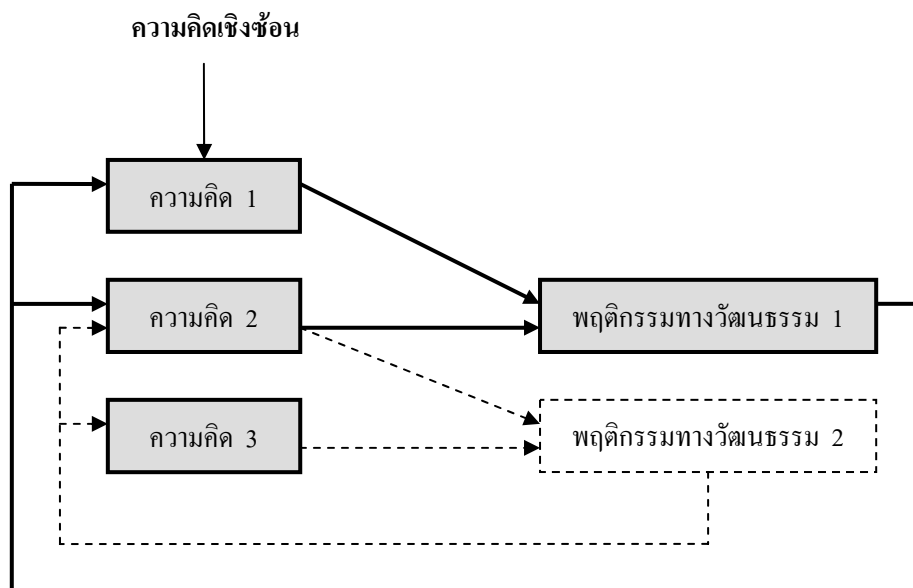
ในขณะที่เดียวกัน “วัฒนธรรมชุมชน” ก็มีส่วนในการปรับเปลี่ยน “บริบทชุมชน” ด้วยเช่นกัน ปรัชญาการณดังกล่าวนี้เป็นแนวคิดหลักของทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ด้วยเหตุนี้ในการศึกษา “วิถีคิดของชุมชน” ผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องศึกษาเพื่อทำความเข้าใจใน “บริบทชุมชน” เป็นเบื้องต้น ทั้งที่เป็น “บริบททางภูมิศาสตร์” (สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ) และ “บริบททางสังคมศาสตร์” (สภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม) เพื่อเป็นพื้นฐานความรู้ในการศึกษาวิเคราะห์ “วิถีคิด” ของชุมชน

ภาพประกอบ 2 กรอบความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่าง “บริบทชุมชน” กับ “วัฒนธรรมชุมชน”

3. กรอบความคิดเกี่ยวกับ “ความคิดเชิงซ้อน” ที่เป็นพื้นฐานการก่อเกิด “พฤติกรรมทางวัฒนธรรม” แบบเดียวกัน

โดยทั่วไปแล้ว “พฤติกรรมทางวัฒนธรรม” หลายอย่างมักจะมีพื้นฐานมาจาก “ความคิด” หลายอย่างที่ทับซ้อนกัน เพียงแต่ความคิดที่ทับซ้อนกันนั้นอาจมีความโดดเด่นหรือยิ่งย่อนต่างกันไปบ้าง ด้วยเหตุนี้ใน “พฤติกรรมทางวัฒนธรรม” บางอย่างจึงอาจวิเคราะห์ให้เห็นถึง “วิถีคิด” ได้หลายอย่าง การนำเสนอรายงานผลการวิจัยบางครั้งจึงอาจมีการยกตัวอย่างพฤติกรรมทางวัฒนธรรมอย่างเดียวกันในวิถีคิดคนละแบบกัน

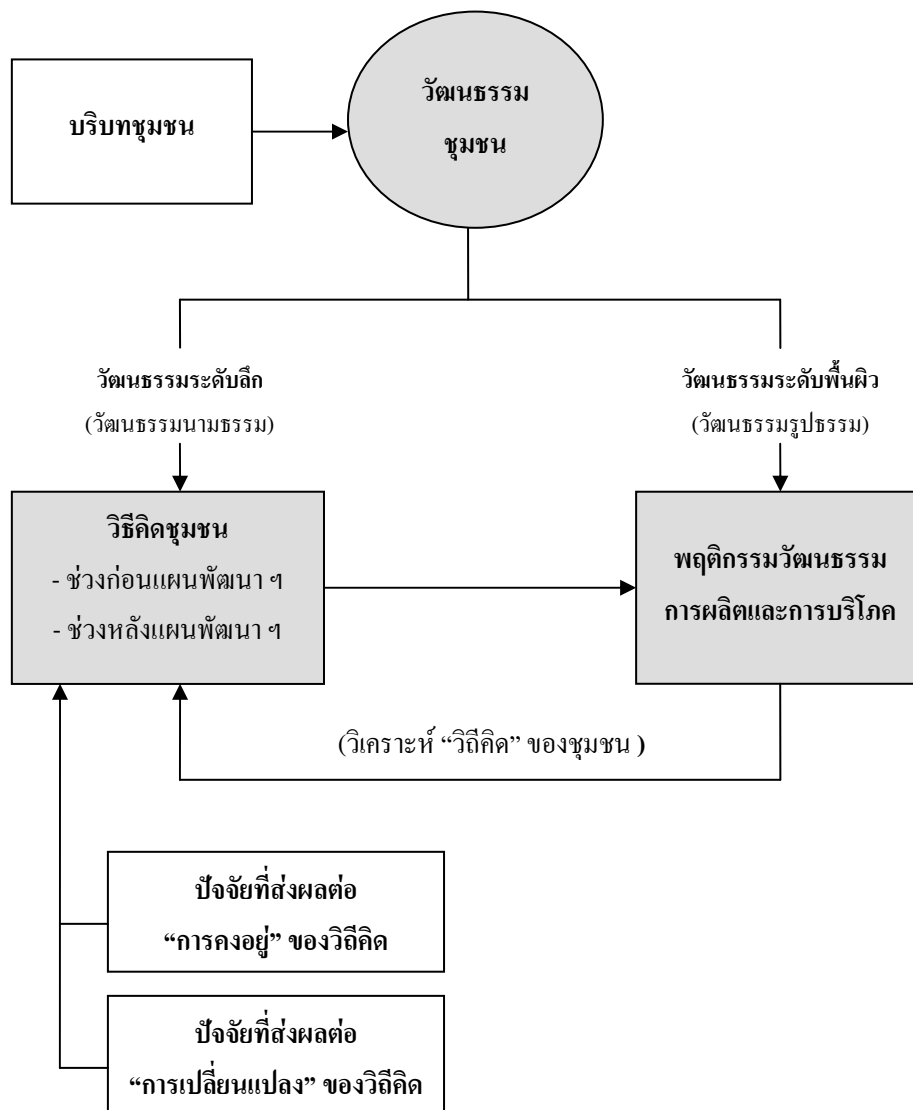
การวิเคราะห์วิถีคิดจากพฤติกรรมทางวัฒนธรรม

ภาพประกอบ 3 กรอบความคิดเกี่ยวกับความคิดเชิงซ้อนที่เป็นพื้นฐานการก่อเกิดพฤติกรรมทางวัฒนธรรมแบบเดียวกัน

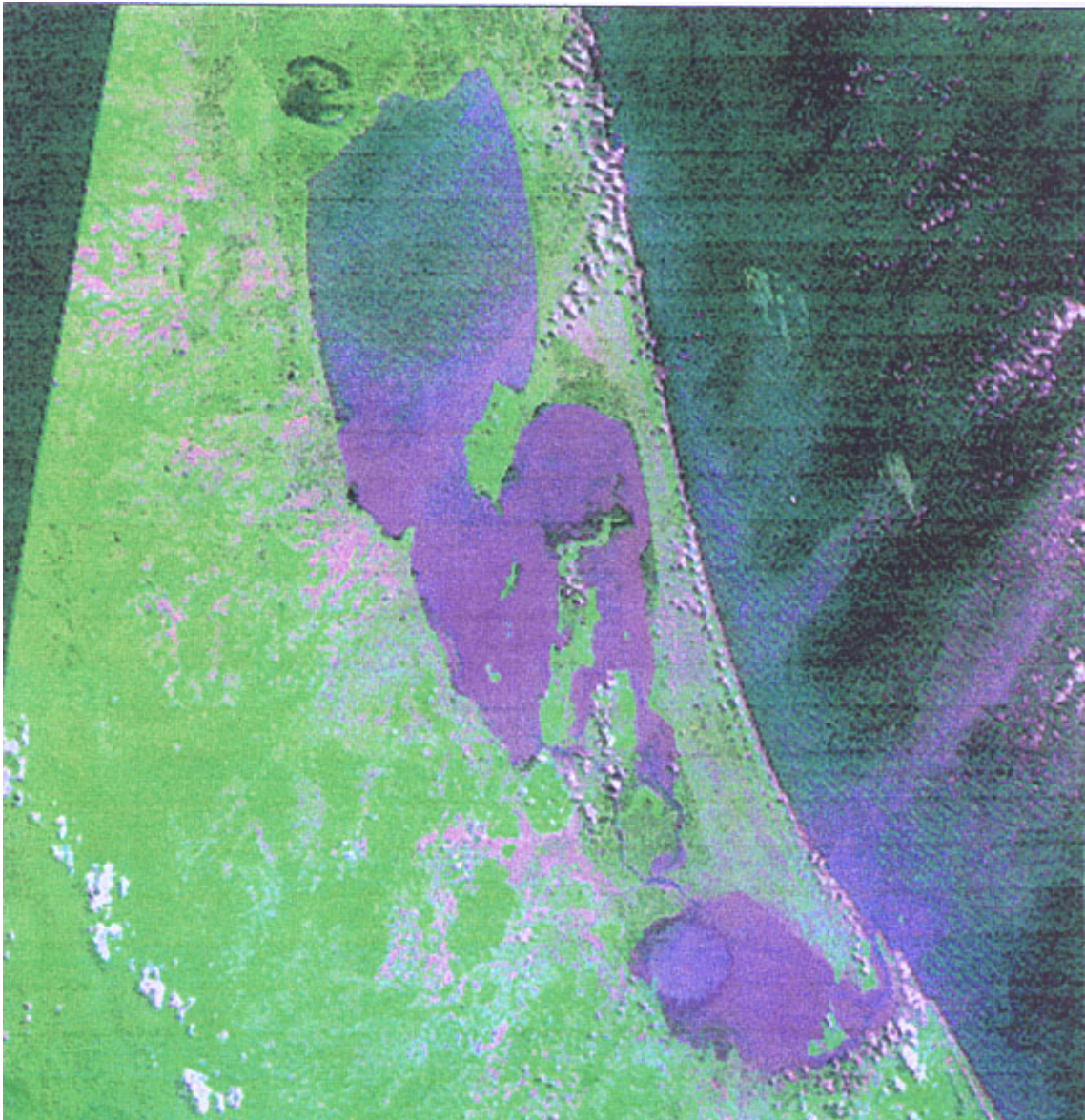
4. บทสรุป “กรอบความคิดในการวิจัย”

จากการศึกษาเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทำให้ผู้วิจัยเห็นว่า การวิจัยเรื่อง “วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา” มีกรอบความคิดที่สำคัญคือ “บริบทชุมชน” มีอิทธิพลอย่างมากต่อการเกิด การดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงของ “วัฒนธรรมชุมชน” ซึ่ง “วัฒนธรรมชุมชน” อาจมองได้ทั้งในแง่ที่เป็น “ความคิด” ของมนุษย์ และ “ผลผลิตทางความคิด” ของมนุษย์ โดยทั้งสองส่วนนี้มีความสัมพันธ์กันอย่างยิ่ง กล่าวคือ “ความคิด” เป็นฐานของการก่อเกิดเป็น “ผลผลิตทางความคิด” ซึ่งปรากฏออกมาให้เห็นเป็นพฤติกรรมในลักษณะต่าง ๆ รวมทั้งที่เป็นสิ่งประดิษฐ์คิดค้นอันเกิดจากพฤติกรรมเชิงสร้างสรรค์ แต่เนื่องจาก “ความคิด” เป็นสิ่งนามธรรมที่ซ่อนอยู่ภายใน ไม่สามารถที่จะมองเห็นได้ ดังนั้นในการศึกษาความคิดของชุมชนในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งซึ่งเรียกว่า “วิถีคิด” นั้นจึงสามารถที่จะศึกษาได้จาก “พฤติกรรมทางวัฒนธรรม” ที่เป็นพฤติกรรมร่วมของคนส่วนใหญ่ในชุมชน โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลพฤติกรรมต่าง ๆ เหล่านั้นแล้วนำมาวิเคราะห์โดยการตีความ ขยายความและอธิบายเชื่อมโยงเพื่อสร้างข้อสรุปแบบ “อุปนัย” คือนำเอาข้อมูลย่อย ๆ หลายอย่างมาวิเคราะห์ด้วยการพิจารณาลักษณะร่วมที่ปรากฏในข้อมูลเหล่านั้นเพื่อสร้างเป็นข้อสรุปของวิถีคิดแบบต่าง ๆ

กรอบความคิดในการวิจัย
(Conceptual Framework)

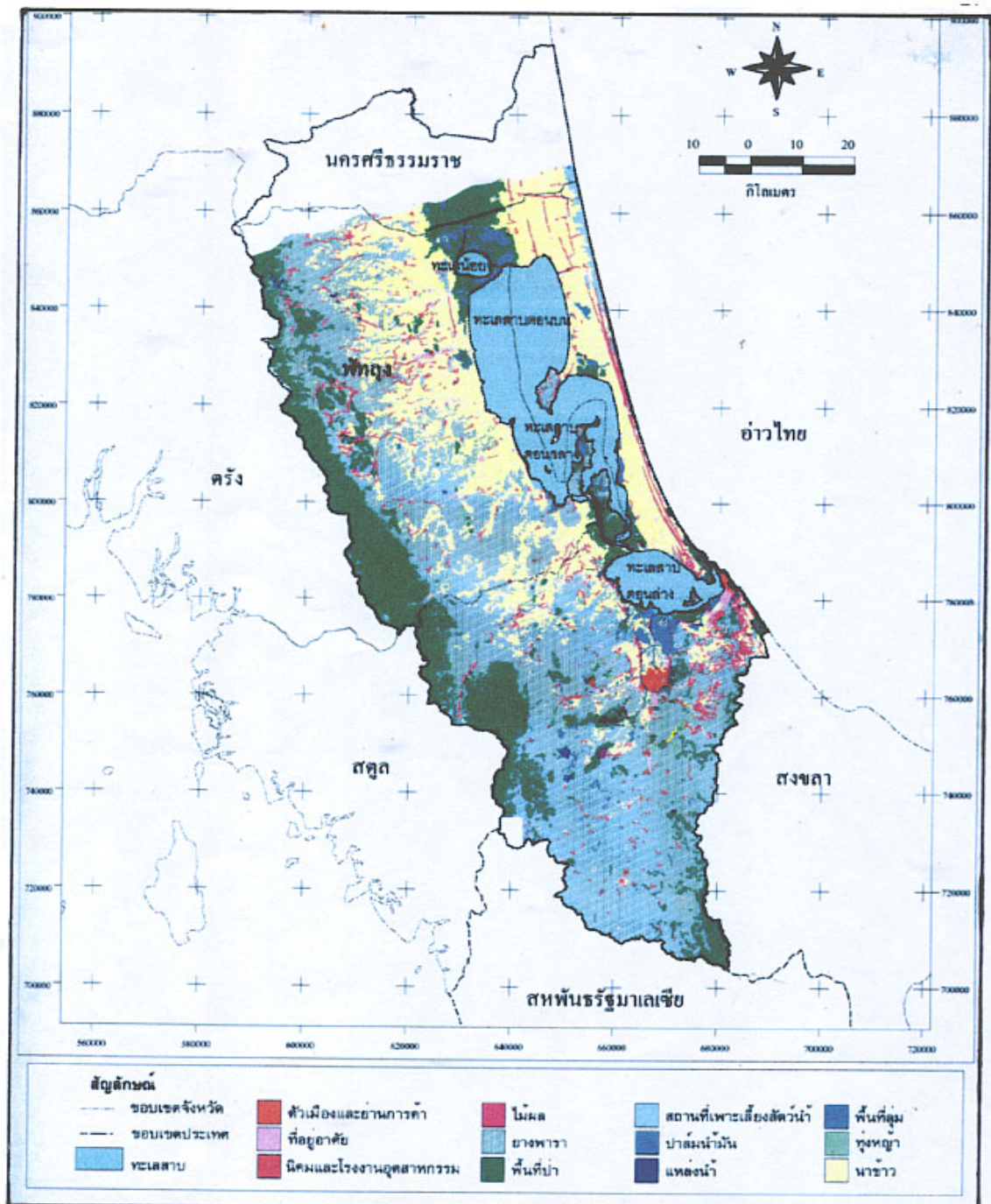

ภาพประกอบ 4 กรอบความคิดในการวิจัย

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ

ภาพประกอบ 5 ภาพถ่ายทางดาวเทียม แสดงทะเลสาบสงขลาและบริเวณโดยรอบ

ที่มา : กรมพัฒนาที่ดิน

ภาพประกอบ 6 แผนที่บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินในบริเวณนี้เมื่อปี พ.ศ. 2543 จะเห็นว่าแหล่งที่มีการทำนามากที่สุดคือพื้นที่ “บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา”

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง “วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา” มีประเด็นสำคัญที่จำเป็นต้องศึกษาเพื่อทำความเข้าใจในเบื้องต้นซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการเขียนเค้าโครงวิจัย การกำหนดกรอบความคิดในการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูล ฯลฯ ในบทนี้จึงจำแนกเนื้อหาออกเป็น 9 ประเด็น ดังนี้

1. มโนทัศน์เกี่ยวกับ “วัฒนธรรม”
2. มโนทัศน์เกี่ยวกับ “ความคิด” และ “การศึกษาความคิด”
3. มโนทัศน์เกี่ยวกับ “การผลิต”
4. มโนทัศน์เกี่ยวกับ “การบริโภค”
5. มโนทัศน์เกี่ยวกับ “สังคมประเพณี” และ “สังคมสมัยใหม่”
6. มโนทัศน์เกี่ยวกับ “การเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนา”
7. แนวคิดทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม
8. แนวคิดทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม
9. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

มโนทัศน์เกี่ยวกับ “วัฒนธรรม”

“วัฒนธรรม” เป็นคำที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายมากคำหนึ่งในปัจจุบัน โดยนิยมใช้กันทั้งในกลุ่มนักวิชาการ นักพัฒนา และบุคคลทั่วไป เนื่องจากคำนี้ในภาษาไทยแปลมาจากคำ “Culture” ในภาษาอังกฤษ ดังนั้นในการกล่าวถึงคำว่า “วัฒนธรรม” จึงควรจะได้กล่าวถึงมโนทัศน์เกี่ยวกับคำว่า “Culture” เสียก่อนเป็นเบื้องต้นเพื่อจะได้เกิดความเข้าใจที่เชื่อมโยงกัน ดังนี้

มโนทัศน์ (concept) เกี่ยวกับ “culture” ตามแนวคิดทางมานุษยวิทยาได้พัฒนาขึ้นในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 นักมานุษยวิทยาคนแรกที่ใช้คำว่า culture คือ Sir Edward B. Tylor ชาวอังกฤษ โดยใช้คำนี้ในหนังสือ “Primitive Culture” ซึ่งเขาได้ให้ความหมายของคำนี้ไว้ว่า หมายถึง “ผลรวมของระบบความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ จริยธรรม กฎหมาย ประเพณี ตลอดจน

ความสามารถและอุปนิสัยต่าง ๆ ซึ่งเป็นผลมาจากการเรียนรู้ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม”¹ จะเห็นว่าตามความหมายดังกล่าวเทเลอร์ได้ชี้ให้เห็นถึงสาระสำคัญของ culture ไว้ 2 ประการ คือ **ประการแรก** เขาชี้ให้เห็นว่ามีอะไรบางอย่างที่จัดได้ว่าเป็น culture และ**ประการที่ 2** เขาชี้ให้เห็นถึงลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของ culture คือเป็นสิ่งที่เกิดจากการเรียนรู้ทางสังคม มิใช่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ จะเห็นว่าคำว่า culture ตามนิยามของเทเลอร์มีความหมายกว้างมาก ดังนั้นนักมานุษยวิทยา และนักวิชาการรุ่นต่อ ๆ มาจึงได้นำเอาคำว่า culture ไปใช้ในความหมายที่แตกต่างกันตามความคิด ความเข้าใจของตน จึงทำให้คำนี้มีความหมายหลากหลายมากขึ้น แม้ในปัจจุบันนักวิชาการทั่วไปก็ยังคงใช้คำว่า culture ในความหมายที่แตกต่างกันอยู่มาก ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฐานคิดและเจตนาในการใช้ของแต่ละคน ปรากฏการณ์ดังกล่าวสอดคล้องกับที่ อานันท์ กาญจนพันธุ์ ได้กล่าวไว้ว่า “ในแวดวงวิชา มานุษยวิทยาแล้วคงไม่มีการวิวาทะเรื่องใดที่อยู่คงกระพันเท่ากับวาทกรรมเกี่ยวกับมิติต่าง ๆ ในความเข้าใจวัฒนธรรม ระหว่างมิตีสากลนิยมทางวัฒนธรรม (Cultural Universalism) กับมิติสัมพัทธนิยมทางวัฒนธรรม (Cultural Relativism)”²

เนื่องจากคำว่า culture เป็นคำที่ใช้กันในหลายความหมายดังกล่าวมาแล้ว ในปี ค.ศ. 1952 Kroeber และ Clyde Kluckhohn จึงได้สำรวจและศึกษาการใช้คำนี้ในงานเขียนทาง มานุษยวิทยาและพบว่าได้มีการนำเอาคำนี้ไปใช้ในความหมายที่แตกต่างกันมากกว่า 160 ความหมาย ซึ่งเมื่อวิเคราะห์แล้วพอจะจำแนกความหมายที่แตกต่างกันได้ 6 กลุ่ม ดังนี้

1. ความหมายในเชิงพรรณนา (Descriptive) เป็นการอธิบายว่า culture ประกอบด้วยอะไรบ้าง เช่น ความรู้ ความเชื่อ ศาสนา กฎหมาย ประเพณี จริยธรรม เป็นต้น และจะเน้นให้เห็นว่า culture เป็นสิ่งที่แต่ละคนได้มาโดยการเรียนรู้ในฐานะที่เป็นสมาชิกคนหนึ่งของคน
2. ความหมายในเชิงประวัติศาสตร์ (Historical) เป็นการอธิบายว่า culture เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการสั่งสมและสืบทอดกันมาช้านานในสังคมหนึ่ง ๆ จึงถือได้ว่าเป็นมรดกของสังคมแต่ละแห่ง
3. ความหมายในเชิงโครงสร้าง (Structural) เป็นการอธิบายว่า culture เป็นสิ่งที่ทำหน้าที่ต่าง ๆ ในสังคมเพื่อให้สมาชิกในสังคมดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข

¹Edward B. Tylor. **Primitive Culture.** 1871. p. 1.

²อานันท์ กาญจนพันธุ์. “การทะลุกรอบคิดของทฤษฎี และวิธีวิทยาของการทะลุกรอบคิด : มิติใหม่ในมานุษยวิทยาไทย,” ใน **ทะลุกรอบคิดของทฤษฎี.** 2546. หน้า 19.

4. ความหมายในเชิงจิตวิทยา (Psychological) เป็นการอธิบายว่า culture เป็นสิ่งที่มนุษย์คิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ในการตอบสนองความต้องการของมนุษย์

5. ความหมายในเชิงประวัติความเป็นมา (Genetic) เป็นการอธิบายว่า culture เป็นสิ่งที่มนุษย์ในแต่ละสังคมสร้างขึ้น มิใช่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ สมาชิกในแต่ละสังคมจึงต้องเรียนรู้และรู้จักปรับตัวให้เข้ากับ culture ในสังคมของตนเอง

6. ความหมายในเชิงบรรทัดฐาน (Normative) เป็นการอธิบายว่า culture มีลักษณะเป็นกฎเกณฑ์ข้อบังคับต่าง ๆ ที่สังคมแต่ละแห่งกำหนดขึ้นเพื่อใช้เป็นบรรทัดฐานในการประพฤติปฏิบัติของสมาชิกแต่ละคนในสังคม หากไม่ปฏิบัติตามจะถูกตำหนิหรือลงโทษจากสังคม¹

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่า culture เป็นคำที่มีความหมายกว้างคำหนึ่ง ต่อมาเมื่อคำนี้เข้าสู่วิชาการไทย พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ประพินธ์ ได้ทรงบัญญัติคำว่า “วัฒนธรรม” ขึ้นใช้ในภาษาไทยแทนคำว่า “culture” ในภาษาอังกฤษ ซึ่งคำว่า “วัฒนธรรม” ก็ยังคงมีความหมายหลากหลายเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตาม แมื่อนักวิชาการจะนำคำว่า “วัฒนธรรม” ไปใช้ในความหมายที่แตกต่างกันไปบ้าง แต่ส่วนใหญ่จะมีความเข้าใจในลักษณะพื้นฐานของ “วัฒนธรรม” ไม่ต่างกันนักดังที่ ยศ สันตสมบัติ² ได้กล่าวว่า นักมานุษยวิทยาได้สรุปลักษณะพื้นฐานที่สำคัญของวัฒนธรรมไว้ 6 ประการ คือ 1) วัฒนธรรมเป็นความคิดร่วมของสมาชิกในสังคม 2) วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องเรียนรู้ 3) วัฒนธรรมมีพื้นฐานมาจากการใช้สัญลักษณ์ 4) วัฒนธรรมเป็นองค์รวมของความรู้และภูมิปัญญา 5) วัฒนธรรมเป็นกระบวนการที่มนุษย์กำหนดความหมายให้กับสิ่งต่าง ๆ และ 6) วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

เมื่อเอ่ยถึงคำว่า “วัฒนธรรม” เรามักจะนึกถึงแบบแผนของพฤติกรรมที่สั่งสมสืบต่อกันมาช้านานในสังคมแต่ละแห่งรวมถึงผลงานสร้างสรรค์ต่าง ๆ อันเกิดจากปัญญาและจินตนาการของมนุษย์ เช่น ประเพณีและพิธีกรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม นาฏกรรม วรรณกรรม เป็นต้น ซึ่งเป็นการมองจากสิ่งที่เป็น “ผลผลิตทางความคิด” ของมนุษย์ การมองวัฒนธรรมในลักษณะดังกล่าวเป็นการมองที่ถูกต้องในมิติของปรากฏการณ์เชิงประจักษ์ แต่ในทางมานุษยวิทยา จะมองความหมายวัฒนธรรมลึกลงไปอีกระดับหนึ่ง กล่าวคือจะมองว่า “วัฒนธรรม” ที่แท้จริงคือ

¹งามพิศ สัตย์สงวน. *หลักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม*. 2543. หน้า 27 - 33. และ สุริยา สมุทคุปดี และพัฒนา กิตติอาษา. “วัฒนธรรมคือรหัสความคิดที่ซ่อนอยู่ในหัวของมนุษย์,” ใน *ฮิตบ้านคลองเมือง : รวมบทความทางมานุษยวิทยาว่าด้วยสังคมและวัฒนธรรมอีสาน*. 2544. หน้า 7 - 8.

²ยศ สันตสมบัติ. *มนุษย์กับวัฒนธรรม*. 2544. หน้า 11 - 13.

แบบแผนความคิดของมนุษย์ที่เกิดจากการจัดระบบของประสบการณ์และจินตนาการให้มีความหมายต่อชีวิตและสังคม ดังที่ สุริยา สมุทคุปต์ และพัฒนา กิติอาษา¹ ได้กล่าวไว้ว่า นักมานุษยวิทยาชื่อ Roger M. Kessing และ Felix M. Kessing ได้กล่าวไว้ว่า “วัฒนธรรมคือรหัสความคิดที่ซ่อนอยู่ในหัวของมนุษย์” ซึ่งเป็นการมอง “วัฒนธรรม” โดยเน้นไปที่ “ความคิด” ของมนุษย์มากกว่า “ผลผลิตทางความคิด” ของมนุษย์

จากมโนทัศน์ของ “วัฒนธรรม” ดังกล่าวผู้วิจัยจึงได้นำมาเป็นฐานความคิดในการศึกษาค้นคว้า โดยการมอง “วัฒนธรรม” ใน 2 ความหมาย ซึ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน คือการมองความหมายในระดับลึก ซึ่งมองว่า “วัฒนธรรม” หมายถึง “ความคิด” ของมนุษย์ อันเป็นความหมายเชิงนามธรรม กับการมองความหมายในระดับพื้นผิว ซึ่งมองว่า “วัฒนธรรม” หมายถึง “ผลผลิตทางความคิด” ของมนุษย์ที่ปรากฏออกมาให้เห็นในลักษณะต่าง ๆ อันเป็นความหมายเชิงรูปธรรม เมื่อนำเอา “ความคิด” ของสมาชิกแต่ละคนในชุมชนมาเชื่อมโยงและจัดระบบเข้าด้วยกันแล้วก็จะทำให้เห็นถึง “ความคิดร่วม” ของชุมชน และหากมองความคิดของชุมชนเชิงพลวัตในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งก็จะทำให้เห็นถึง “วิถีคิด” ของชุมชนในช่วงเวลานั้น ๆ ได้เช่นกัน โดยนัยนี้จึงกล่าวได้ว่า “พฤติกรรมทางวัฒนธรรม” ของชุมชนใดย่อมเป็นข้อมูลสำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดของชุมชน” นั้น ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจึงได้ศึกษา “วิถีคิด” ของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา โดยการศึกษาวิเคราะห์จาก “พฤติกรรมทางวัฒนธรรม” ของชาวนาในชุมชนบริเวณนี้

มโนทัศน์เกี่ยวกับ “ความคิด” และ “การศึกษาความคิด”

1. ความคิด

ความคิดเป็นคุณสมบัติสำคัญยิ่งของความเป็นมนุษย์ที่ทำให้มนุษย์แตกต่างไปจากสัตว์โลกชนิดอื่น ๆ ทั่วไป และเป็นสิ่งที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อพฤติกรรมของมนุษย์ ดังจะเห็นว่าเมื่อมนุษย์มีความคิดเช่นใดก็มักจะมีพฤติกรรมตอบสนองต่อความคิดนั้น และเมื่อมนุษย์เปลี่ยนความคิดก็จะมีพฤติกรรมเปลี่ยนไปด้วย ดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ว่า “ในประวัติศาสตร์ความคิด ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเกิดขึ้นเมื่อความเปลี่ยนแปลง

¹สุริยา สมุทคุปต์ และพัฒนา กิติอาษา. “วัฒนธรรมคือรหัสความคิดที่ซ่อนอยู่ในหัวของมนุษย์,” ใน *อิตบ้านคลองเมือง : รวบรวมบทความทางมานุษยวิทยาว่าด้วยสังคมและวัฒนธรรมอีสาน*. 2544. หน้า 1 - 2.

นั้นกระทบไปถึงระบบคิดหรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือความเปลี่ยนแปลงในตัวระบบความคิด”¹ จึงเห็นได้ว่า “ความคิด” เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตมนุษย์และการเปลี่ยนแปลงพัฒนาสังคม

โดยปกติแล้วมนุษย์มีความคิดในเรื่องต่าง ๆ มากมาย และเมื่อมนุษย์มีความคิดในเรื่องใดแล้วก็มักจะมีผลกระทบไปถึงเรื่องอื่น ๆ ด้วย ดังที่ จูทาทิพย์ อุมะวิชนี ได้กล่าวไว้ว่า

...จะเห็นได้ว่าการแสดงออกทางความคิด เช่น ในปรัชญา เทววิทยา ฯลฯ ย่อมมีผลกระทบต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ได้แก่ ประวัติศาสตร์ การเมืองการปกครอง ตลอดจนการแสดงออกของมนุษย์ในรูปของการสร้างสรรค์ เช่น วรรณกรรม ศิลปะ ดนตรี คณิตศาสตร์ ทั้งหมดต่างมีผลกระทบต่อกันทั้งสิ้น ความเข้าใจของมนุษย์ที่มีต่อโลกและตนเองตลอดจนสังคมย่อมส่งผลสะท้อนต่อการดำเนินชีวิตของบุคคลและมนุษยชาติ²

เนื่องจากความคิดเป็นทั้ง “คุณสมบัติ” ของมนุษย์ และ “เครื่องมือ” ในการพัฒนาชีวิตและสังคมดังกล่าวแล้ว จึงทำให้เรื่องเกี่ยวกับ “ความคิด” ของมนุษย์เป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการ นักพัฒนา และคนทั่วไปมานานแล้ว เพียงแต่แต่ละคนอาจมีความสนใจในแง่มุมที่แตกต่างกันไปบ้าง และเนื่องจาก “ความคิด” เป็นคำที่สื่อความหมายไปในเชิงนามธรรมและเป็นคำที่มีความหมายกว้าง นักวิชาการจึงอาจมีมโนทัศน์เกี่ยวกับเรื่องนี้แตกต่างกันไปตามฐานคิดและเจตนาในการศึกษาหรือการนำคำนี้ไปใช้ประโยชน์เฉพาะทางของตน

มโนทัศน์ที่เกี่ยวกับ “ความคิด” ของนักวิชาการที่น่าสนใจมากคนหนึ่งคือ มโนทัศน์ของ คลิฟฟอร์ด เกียร์ซ³ (Clifford Geertz) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันที่ได้เสนอไว้ว่า “ความคิด” ของมนุษย์อาจพิจารณาได้ 2 ส่วน คือส่วนที่เป็นกระบวนการและส่วนที่เป็นผลผลิต

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์. “ประวัติศาสตร์และวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์,” ใน การวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปะ. 2526. หน้า 4.

² จูทาทิพย์ อุมะวิชนี (แปล). วิวัฒนาการแห่งความคิด : ภาคมนุษย์และมนุษยชาติ. 2544. ไม่มีเลขหน้า.

³ Geertz, Clifford. “The Way We Think Now : Toward an Ethnography of Modern Thought.” in **Local Knowledge : Further Essays in Interpretive Anthropology**. 1983. p. 147 - 148.

ของความคิด ซึ่ง สุริยา สมุทคุปดี และคณะ¹ ได้กล่าวถึงธรรมชาติของเกียรติว่า เกียรติได้ชี้ให้เห็นถึงสาระสำคัญบางประการของความคิด คือ **ประการแรก** ความคิดของมนุษย์จะแสดงออกผ่านการใช้สัญลักษณ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะทางภาษาและพฤติกรรม **ประการที่สอง** เนื้อหาของความคิดจะประกอบด้วย “ความหมาย” ที่แต่ละคนสื่อกับสมาชิกคนอื่น ๆ ในสังคม และ**ประการสุดท้าย** ความคิดแม้จะเกิดขึ้นในสมองของแต่ละคน แต่ทันทีที่มนุษย์แต่ละคนคิดย่อมจะมีเนื้อหาที่สัมพันธ์กับผู้คน ประสบการณ์ สถานที่ และกาลเวลาที่มืออยู่จริงและเป็นจินตนาการเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเสมอ

2. การศึกษาความคิด

เนื่องจาก “ความคิด” เป็นคำที่มีความหมายกว้างและมีความหมายในเชิงนามธรรมดังกล่าวแล้ว จึงทำให้มีการนำคำนี้ไปใช้ในความหมายที่แตกต่างกันไปบ้าง นอกจากนี้ในการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้ก็มีการใช้ “คำ” หรือ “กลุ่มคำ” ที่มีนัยความหมายเกี่ยวกับความคิดแตกต่างกันอยู่บ้าง เช่น มีการใช้คำว่าวิธีคิด ระบบคิด โลกทรรศน์ เป็นต้น ซึ่ง “คำ” หรือ “กลุ่มคำ” เหล่านี้ล้วนแต่มีความหมายเกี่ยวกับความคิด เพียงแต่อาจมีรายละเอียดที่แตกต่างกันอยู่บ้างตามฐานคิดและเจตนาของผู้ศึกษาแต่ละคน ถึงกระนั้นก็ตามแม้ว่าเรื่องของ “ความคิด” จะเป็นประเด็นที่สำคัญในการศึกษามนุษย์และสังคม แต่งานที่ศึกษาเกี่ยวกับความคิดของคนไทยโดยตรงยังไม่ค่อยจะปรากฏมากนัก ดังที่ สุริยา สมุทคุปดี และคณะ ได้กล่าวไว้ว่า

โดยทั่วไปนักมานุษยวิทยาทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติแม้จะให้ความสนใจกับเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ชาติพันธุ์ ศาสนา การเมือง เศรษฐกิจ หรือประเด็นการศึกษาอื่น ๆ ของสังคมไทย แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์การศึกษามานุษยวิทยาขึ้นใดเลยที่ให้ความสนใจกับการวิเคราะห์และตีความหมายประเด็นต่าง ๆ เกี่ยวกับ “วิธีคิดของคนไทย” โดยตรง²

ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การศึกษา “ความคิด” ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาความคิดของบุคคลหรือของชุมชนจึงอาจมีปัญหาอยู่บ้าง โดยเฉพาะปัญหาหลัก ๆ ที่ว่าจะศึกษาความคิดจากอะไร และจะศึกษาความคิดด้วยวิธีการใด รวมถึงจะจำแนกเนื้อหาสาระของความคิดอย่างไร

¹สุริยา สมุทคุปดี และคณะ. วิธีคิดของคนไทย : พิธีกรรม “ขวงผีฟ้อน” ของ “ลาวข้าวจ้าว” จังหวัดนครราชสีมา. 2540. หน้า 39.

²แหล่งเดิม. หน้า 123 - 124.

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า “ความคิด” เป็นคำที่มีความหมายในเชิงนามธรรม เป็นสิ่งที่ซ่อนเร้นอยู่ในสมองของมนุษย์ ไม่ได้เป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ที่สามารถพบเห็นได้ง่าย ๆ ดังนั้นใน “การศึกษาความคิด” ผู้ศึกษาจึงจำเป็นต้องศึกษาจากข้อมูลรูปธรรมหรือข้อมูลเชิงประจักษ์ที่เป็น “ผลผลิตทางความคิด” ของมนุษย์ เพราะ “ความคิด” กับ “ผลผลิตทางความคิด” ของมนุษย์มีความสัมพันธ์กันอย่างยิ่ง ดังที่ Clifford Geertz¹ นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันได้กล่าวไว้ว่า ความคิดของมนุษย์จะแสดงออกมาโดยผ่านการใช้สัญลักษณ์ในรูปแบบต่าง ๆ โดยเฉพาะทางภาษาและพฤติกรรม ดังนั้นในการศึกษา “ความคิด” ผู้ศึกษาจึงจำเป็นต้อง “ตีความ” หรือ “ถอดรหัส” จากพฤติกรรมหรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ เหล่านั้น โดยเริ่มต้นจากการศึกษาปรากฏการณ์เชิงรูปธรรมที่เป็น “ผลผลิตทางความคิด” ของมนุษย์ก่อน แล้วจึงค่อย ๆ ค้นหา “ความคิด” ที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังของพฤติกรรมหรือปรากฏการณ์เหล่านั้น นอกจากนี้ สุริยา สมุทคุปดี และคณะ² ได้กล่าวว่า Michael Foucault (1926-1986) นักปรัชญาชาวฝรั่งเศสที่มีชื่อเสียงคนหนึ่งได้เสนอไว้ว่า แม้ว่าความคิดจะเกิดขึ้นจากปัจเจกชน แต่ความคิดก็สามารถที่จะเชื่อมโยงเข้าหากันได้ เพราะความคิดของมนุษย์ย่อมเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสังคม มิใช่เป็นจินตนาการที่ไม่สัมพันธ์กับสิ่งใด ๆ เลยในโลก และความคิดของแต่ละคนย่อมมีการสื่อความหมายแฝงอยู่ตลอดเวลา

จากทฤษฎีของนักวิชาการดังกล่าวพอจะสรุปได้ว่า การศึกษา “วิถีคิดของชุมชน” จำเป็น ต้องศึกษาผ่านข้อมูลที่ เป็น “ผลผลิตทางความคิด” ของคนส่วนใหญ่ในชุมชน โดยเฉพาะการศึกษาผ่าน “พฤติกรรมทางวัฒนธรรม” โดยการนำเอาข้อมูลต่าง ๆ เหล่านั้นมาวิเคราะห์หรือตีความเพื่อให้เห็นถึง “วิถีคิดของชุมชน” ซึ่งสอดคล้องกับที่ อานันท์ กาญจนพันธุ์³ กล่าวว่าในการศึกษาวัฒนธรรมผู้ศึกษาจะต้องมองให้ลึกลงไปถึง “ความคิด” ของมนุษย์อันเป็นต้นตอของผลผลิตทางวัฒนธรรม และจะต้องมองแบบ “องค์รวม” มิใช่มองแบบ “แยกส่วน” ในมิติใด

¹Clifford Geertz. “The Way We Think Now :Toward an Ethnography of Modern Thought,” in **Local Knowledge : further Essays in Interpretive Anthropology**. 1983. p. 147 - 148.

²สุริยา สมุทคุปดี และคณะ. **วิถีคิดของคนไทย : พิธีกรรม “ช่วงผีฟ้อน” ของ “ลาวข้าวจ้าว” จังหวัดนครราชสีมา**. 2540. หน้า 69.

³อานันท์ กาญจนพันธุ์. **วิถีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน : พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา**. 2544. หน้า 77.

มิติหนึ่ง วิธีการศึกษาเช่นนี้เป็นวิธีเดียวกันกับที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้เสนอไว้ในการศึกษาทางประวัติศาสตร์ว่า ผู้ศึกษาจำเป็นต้อง “เริ่มงานในโลกข้อเท็จจริง ... บันทึกละเอียดที่ตนเห็นขึ้นก่อน ... แล้วจึงเปลี่ยนสิ่งที่ตนเห็นให้กลายเป็นสิ่งอื่นที่ละเอียดอ่อนกว่าและช่วยอธิบายได้มากกว่าการบันทึกข้อเท็จจริงเฉย ๆ”¹

ส่วนการจำแนกเนื้อหาสาระของความคิดนั้นจากการสำรวจและศึกษาเอกสารพบว่า นักวิชาการมีการจำแนกความคิดกันหลายแนว ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับฐานคิดและเจตนาในการศึกษาของแต่ละคน อีกทั้งขึ้นอยู่กับข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาครั้งนั้น ๆ ด้วยว่าเหมาะที่จะจำแนกความคิดตามแนวใด การจำแนกความคิดที่ปรากฏพอจะสรุปอย่างกว้าง ๆ ดังนี้

1. การจำแนกตาม “ระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสรรพสิ่ง” การจำแนกความคิดตามแนวนี้จำแนกได้เป็น 3 ประเภท คือ ความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ การจำแนกความคิดตามแนวนี้เป็นที่นิยมกันค่อนข้างมาก เนื่องจากครอบคลุมเนื้อหาสาระของความคิดได้ดีแนวทางหนึ่ง ดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวไว้ว่า “วิถีคิดกำหนดว่าสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้ที่มนุษย์รู้จักสัมพันธ์กันอย่างไร หรือควรจะสัมพันธ์กันอย่างไรทั้งในแนวนอนและแนวตั้ง เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น”² ผลงานทางวิชาการที่จำแนกประเภทความคิดตามแนวนี้ เช่น หนังสือชุด “วิวัฒนาการแห่งความคิด” ที่ จูเลียน ฮักซ์ลีย์, เจ. โบร์โนวส์กี, เจอรัลด์ แบร์รี และเจมส์ ฟิชเชอร์ เป็นบรรณาธิการ ซึ่งจุฑาทิพย์ อุมะวิชนี³ แปลมาเป็นภาษาไทย ได้แบ่งเนื้อหาของหนังสือออกเป็น 3 ภาค โดยจัดพิมพ์แยกภาคละเล่ม คือ มนุษย์และมนุษยชาติ (Man and Mankind) มนุษย์และโลก (Man and the World) และมนุษย์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (Man and the Sacred) ซึ่งจะเห็นได้ว่าหนังสือชุดนี้ได้จำแนกเนื้อหาสาระของความคิดตามแนวดังกล่าวนั่นเอง หรือหนังสือ “โลกทรรศน์ชาวไทยภาคใต้”⁴ ของสถาบัน

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์. “ประวัติศาสตร์และวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์,” ใน การวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปะ. 2526. หน้า 153.

² นิธิ เอียวศรีวงศ์. “คำแก้ตัวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความคิด,” ใน บทความคัดสรรประกอบการศึกษาวิชาพัฒนาการระบบความคิดสากล. 2544. หน้า 2.

³ จุฑาทิพย์ อุมะวิชนี (แปล). วิวัฒนาการแห่งความคิด : ภาคมนุษย์และมนุษยชาติ. 2544. ไม่มีเลขหน้า.

⁴ สถาบันทักษิณคดีศึกษา. โลกทรรศน์ชาวไทยภาคใต้. 2527. หน้า 153.

ทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (ปัจจุบันคือมหาวิทยาลัยทักษิณ) อันเป็นผลจากการประชุมสัมมนาเชิงปฏิบัติการเรื่องนี้ซึ่งจัดขึ้นที่สถาบันแห่งนี้ก็ได้จำแนกโลกทรรศน์ของชาวไทยภาคใต้ออกเป็น 3 ประเภท คือ โลกทรรศน์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ เหล่านี้เป็นต้น

2. การจำแนกตาม “มิติของชีวิตและสังคม” การจำแนกความคิดอีกแนวทางหนึ่งที่ปรากฏให้เห็นอยู่ไม่น้อยเช่นกันคือการจำแนกตามมิติของชีวิตและสังคม ซึ่งในชีวิตและสังคมมีมิติต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องหลายมิติ ผู้ศึกษาบางคนจึงจำแนกความคิดตามมิติต่าง ๆ เหล่านี้ เช่น จำแนกเป็นความคิดทางการเมืองการปกครอง ความคิดทางการศึกษา ความคิดทางเศรษฐกิจ ความคิดทางและจริยธรรม เป็นต้น การจำแนกความคิดตามแนวนี้ส่วนใหญ่จะเป็นงานศึกษาความคิดของบุคคลสำคัญบางคนที่มผลงานโดดเด่นในมิตินั้น ๆ หรืออาจเป็นงานศึกษาสังคมใดสังคมหนึ่งในช่วงเวลาใดช่วงหนึ่งโดยศึกษาความคิดที่โดดเด่นในมิติใดมิติหนึ่งหรือในหลายมิติก็ได้

3. การจำแนกตาม “แบบ” ของความคิด” การจำแนกความคิดตามแนวนี้จะบ่งชี้ชัดเจนไปว่าความคิดนั้น ๆ เป็นความคิด “แบบ” ไດ ผลงานที่จำแนกความคิดตามแนวนี้ส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาความคิดจากข้อมูลอย่างใดอย่างหนึ่งหรือประเภทใดประเภทหนึ่ง เช่น สุริยา สมุทคุปดี และคณะ¹ ได้ ศึกษาเรื่อง “วิธีคิดของคนไทย : พิธีกรรม “ช่วงผีเพื่อน” ของ “ลาวข้าวจ้าว” จังหวัดนครราชสีมา” ซึ่งเป็นการศึกษาจากพิธีกรรม (พิธีกรรม “ช่วงผีเพื่อน” ของชาวบ้านเชื้อสายไทย - ลาวในอำเภอปรางค์กู่ อำเภอสูงเนิน และอำเภอสี่คิ้ว จังหวัดนครราชสีมา) ผลการศึกษาพบว่าพิธีกรรมนี้สะท้อนให้เห็นวิธีคิด 4 แบบ คือ 1) วิธีคิดแบบพึ่งพาผีหรือ “เจ้านาย” 2) วิธีคิดแบบเน้นอำนาจทางประวัติศาสตร์และเอกลักษณ์ทางชาติพันธุ์ 3) วิธีคิดแบบ “ไทบ้าน” หรือประชาชนที่ต้องการพึ่งพาอำนาจรัฐ และ 4) วิธีคิดแบบชาวไร่ชาวนาและลูกจ้างคนงานที่ต้องการพึ่งพาอำนาจของนายทุน พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต)² ได้ศึกษา “วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม” โดยจำแนกวิธีคิดเป็น 10 แบบ คือ 1) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย 2) วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ 3) วิธีคิดแบบสามัญลักษณ์ 4) วิธีคิดแบบอริยสัจ / คิดแบบแก้แก้ปัญหา 5) วิธีคิดแบบบรรลธรรมสัมพันธ์ 6) วิธีคิดแบบเห็นคุณค่าไทยและทางออก 7) วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้คุณค่าเทียม 8) วิธีคิดแบบเร้าคุณธรรม 9) วิธีคิดแบบอยู่กับปัจจุบัน และ 10) วิธีคิดแบบวิถัชชาวาท เป็นต้น

¹สุริยา สมุทคุปดี และคณะ. วิธีคิดของคนไทย : พิธีกรรม “ช่วงผีเพื่อน” ของ “ลาวข้าวจ้าว” จังหวัดนครราชสีมา. 2540. หน้า 317.

²พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม. 2542. หน้า 165.

ผลจากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องในประเด็นนี้พอจะสรุปได้ว่า การจำแนกความคิด อาจจำแนกได้หลายแนว ทั้งนี้ขึ้นกับผู้ศึกษาว่าในการศึกษาครั้งนั้น ๆ เหมาะสมที่จะจำแนกความคิดตามแนวใด สำหรับในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะจำแนกความคิดตาม “แบบ” ของความคิดดังกล่าวแล้ว

มโนทัศน์เกี่ยวกับ “การผลิต”

คำว่า “การผลิต” เป็นคำที่มีความหมายกว้างคำหนึ่ง จึงมีผู้นำเอาคำนี้ไปใช้ในความหมายที่แตกต่างกันหลากหลาย โดยปกติแล้วเมื่อเอ่ยถึงคำว่า “การผลิต” คนทั่วไปมักจะนึกถึงการสร้างหรือทำอะไรบางอย่างขึ้นมาปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรม และบางคนอาจนึกถึงความหมายของคำนี้ในเชิงเศรษฐศาสตร์เนื่องจากเป็นคำที่นิยมใช้กันมากในวิชาการสาขานี้ ซึ่งเป็นความหมายเดียวกันกับที่ พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายว่า การผลิต หมายถึง “การทำให้มีขึ้นตามที่ต้องการด้วยอาศัยแรงงานหรือเครื่องจักร เป็นต้น เช่น ผลิตข้าว ผลิตรถยนต์”¹ แต่หากพิจารณาถึงการใช้คำนี้แล้วจะเห็นว่าคำว่า “การผลิต” มีความหมายกว้างกว่านั้น กล่าวคือมีความหมายคลุมรวมไปถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้นหรือจัดการให้มีขึ้นเพื่อประโยชน์ในการบริโภคของตนเองและ/หรือของผู้อื่น ซึ่งสิ่งที่ผลิตนั้นอาจเป็นสิ่งรูปธรรมหรือนามธรรมก็ได้

คำว่า “การผลิต” อาจถูกนำไปใช้โดยมุ่งเน้นความหมายที่แตกต่างกันออกไปตามศาสตร์สาขาวิชาหรือตามบริบทเฉพาะ เช่น หากมองในมิติเศรษฐศาสตร์ “การผลิต” อาจมีความหมายเน้นที่การผลิตสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่เป็นสินค้าและบริการ หากมองทางศึกษาศาสตร์ “การผลิต” อาจมีความหมายเน้นที่การผลิตครู การผลิตผู้บริหารการศึกษา การผลิตหลักสูตร การผลิตสื่อการสอน ฯลฯ หากมองทางนิเทศศาสตร์ “การผลิต” อาจมีความหมายเน้นที่การผลิตสื่อสิ่งพิมพ์ การผลิตรายการวิทยุและโทรทัศน์ ฯลฯ หากมองทางวิชาการทั่วไป “การผลิต” อาจมีความหมายที่การผลิตตำรา การผลิตงานวิจัย การผลิตบทความวิชาการ ฯลฯ ความหมายของ “การผลิต” ดังกล่าวสอดคล้องกับที่ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ได้กล่าวไว้ว่า

¹ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. 2546.

คำว่า “การผลิต” ... มิได้หมายเอาแต่เพียงอย่างที่พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้นิยาม ... แต่ความหมายของ “การผลิต” ในที่นี้จะรวมเอาทั้งหมดที่มนุษย์แต่ละคน ตั้งใจกระทำเพื่อให้เกิดขึ้น ให้มีขึ้น ดำรงอยู่ แล้วส่งผลให้ตนเองหรือบุคคลอื่น ๆ ได้บริโภค สิ่งที่ผลิตจึงมีทั้งสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ต่างกับคำว่า “การผลิต”... ตามวัฒนธรรมของสังคมอุตสาหกรรม¹

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า “การผลิต” เป็นชีวิตที่สำคัญอย่างหนึ่งของมนุษย์ เพราะการผลิตทำให้เกิดปัจจัยในการบริโภค “การผลิต” กับ “การบริโภค” จึงมีความสัมพันธ์กันอย่างยิ่ง กลุ่มชนแต่ละกลุ่มย่อมมีวิธีการผลิตและวิธีการบริโภคที่แตกต่างกันไปตามบริบทของกลุ่ม จึงกล่าวได้ว่า “วิธีการผลิต” เป็นข้อมูลสำคัญส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็น “วิถีชีวิตของชุมชน” โดยนัยดังกล่าวในการศึกษา “การผลิต” ของชาวนาจึงไม่อาจที่จะมองเฉพาะแต่เพียง “การทำนา” เท่านั้น แต่ต้องมองให้ครอบคลุมถึงการผลิตสิ่งอื่น ๆ ด้วย เช่น การปลูกพืชชนิดอื่น (เช่น พืชผักสวนครัว ผลไม้บางชนิด เป็นต้น) การจับสัตว์น้ำ การผลิตงานหัตถกรรม ฯลฯ ดังนั้นเมื่อกล่าวถึง “การผลิต” ใน “วิถีชาวนา” จึงอาจจำแนกได้ดังนี้

การการทำนา การทำนาเป็นการผลิตหลักในวิถีชาวนา ซึ่งหมายรวมถึงกระบวนการผลิตทุกขั้นตอน ได้แก่ การปลูก การบำรุงรักษา การเก็บเกี่ยว และการจัดการหลังจากเก็บเกี่ยวแล้ว รวมถึงความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำนา

การผลิตสิ่งอื่นที่นอกเหนือจากการทำนา นอกจากการทำนาแล้วชาวนายังมีการผลิตสิ่งอื่น ๆ อีกหลายอย่างเพื่อตอบสนองต่อความจำเป็นในการดำรงชีวิต ซึ่งพอจะจำแนกออกได้เป็น การปลูกพืชชนิดอื่น และการผลิตสิ่งอื่นที่นอกเหนือจากการปลูกพืช “การปลูกพืชชนิดอื่น” ชาวนาส่วนใหญ่จะนิยมปลูกพืชผักสวนครัวและผลไม้บางชนิดที่สามารถจะปลูกได้ง่ายตามสภาพพื้นที่ ในอดีตชาวนาส่วนใหญ่จะนิยมปลูกไว้ใกล้ ๆ บ้านเพราะมีเป้าหมายเพื่อการบริโภคในครอบครัวเป็นหลัก มิได้ปลูกเพื่อขาย แต่ปัจจุบันชาวนาบางคนมีเป้าหมายปลูกเพื่อขายด้วย ส่วน “การผลิตสิ่งอื่นที่นอกเหนือจากการปลูกพืช” มีการจับสัตว์น้ำ การเลี้ยงสัตว์ การผลิตงานหัตถกรรม เป็นต้น ซึ่งมีเป้าหมายในอดีตและปัจจุบันเช่นเดียวกับการปลูกพืชชนิดอื่นดังที่กล่าวมาแล้ว

¹สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “คตินิยมการผลิตกับการบริโภค,” ใน วารสารดวงแก้ว. หน้า 1. มกราคม -กรกฎาคม 2541.

มโนทัศน์เกี่ยวกับ “การบริโภค”

คำว่า “การบริโภค” เป็นคำที่มีความหมายกว้างเช่นเดียวกับคำว่า “การผลิต” เมื่อเอ่ยถึงคำว่า “การบริโภค” คนทั่วไปมักจะนึกถึง “ การกิน” อาหารต่าง ๆ หรือ “การใช้” สิ่งของต่าง ๆ ซึ่งแท้จริงแล้วคำว่า “การบริโภค” มีความหมายกว้างกว่านั้น ดังจะเห็นว่าในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้ให้ความหมายของคำ “บริโภค”ไว้ว่า หมายถึง “กิน เช่น บริโภคอาหาร เสพ เช่น บริโภคกาม ใช้สิ้นเปลือง ใช้สอย เช่น บริโภคสมบัติ”¹ จะเห็นว่า “การบริโภค” มิได้มีความหมายเฉพาะแต่การกินหรือใช้สิ่งของต่าง ๆ ที่สามารถจับต้องได้เท่านั้นไม่ แต่ยังมีความหมายค้ำรวมไปถึงการใช้บริการและการเสพสิ่งต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ ปัญญา และสังคม ดังนั้นคำว่า “บริโภค” จึงมีความหมายรวมถึง การบริโภคอาหาร การบริโภคความรู้ ข่าวสาร ความบันเทิง เป็นต้น

การกล่าวถึง “การบริโภค” นอกจากจะมองในแง่ของ “สิ่งที่บริโภค” ดังกล่าวแล้ว ยังอาจมองในแง่ของ “วัตถุประสงค์ในการบริโภค” ซึ่งหากมองในแง่นี้อาจจำแนกการบริโภคออกเป็น “การบริโภคเชิงประโยชน์ใช้สอย” และ “การบริโภคเชิงสัญญาะ” การบริโภคเชิงประโยชน์ใช้สอย เป็นการบริโภคที่มุ่งเน้นประโยชน์ใช้สอยตามสภาพของสิ่งนั้น ๆ เช่น การรับประทานอาหาร เพื่อประทังความหิวและบำรุงร่างกาย การสวมใส่เสื้อผ้าเพื่อปกปิดร่างกายและกันร้อนหนาว การขับรถเพื่อความสะดวกและความรวดเร็วในการเดินทาง การบริโภคความรู้และข่าวสารเพื่อระเืองปัญญาและรู้เท่าทันต่อเหตุการณ์ การบริโภคความบันเทิงเพื่อการสำเรึงอารมณ์ เป็นต้น ส่วน การบริโภคเชิงสัญญาะ เป็นการบริโภคที่ผู้บริโภคให้ความสำคัญแก่ “ความหมายทางสังคม” ที่ซ่อนแฝงอยู่ในสิ่งที่บริโภคนั้นด้วย เช่น การบริโภคอาหารที่มีราคาแพง ๆ เพื่อบ่งบอกถึงฐานะทางเศรษฐกิจของตนเอง การแต่งกายด้วยเสื้อผ้าและเครื่องประดับที่หรูหราเพื่อเพื่อบ่งบอกถึงรสนิยมของตน เป็นต้น โดยสังคมแต่ละแห่งจะเป็นผู้กำหนด “ความหมาย” ที่ซ่อนแฝงอยู่ในสิ่งที่บริโภคนั้น “การบริโภคเชิงสัญญาะ” ปรากฏเด่นชัดขึ้นมากในสังคมปัจจุบัน ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้การบริโภคแบบนี้ขยายตัวอย่างรวดเร็วและกว้างขวางขึ้น จนกล่าวได้ว่าในปัจจุบันสังคมไทยและสังคมอื่น ๆ ทั่วไปกำลังตกอยู่ในกระแส “บริโภคนิยม”

¹ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. 2546.

หากมองย้อนไปในสมัยก่อนจะเห็นว่าการบริโภคของคนส่วนใหญ่จะเน้น “การบริโภคเชิงประโยชน์ใช้สอย” มากกว่าที่จะเน้น “การบริโภคเชิงสัญลักษณ์” ในวิถีการบริโภคของคนทั่วไป จึงมักจะให้ความสำคัญแก่การบริโภค “สิ่งจำเป็น” ในการดำรงชีวิต โดยเฉพาะสิ่งที่เป็นปัจจัยพื้นฐานอันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค

มโนทัศน์เกี่ยวกับ “สังคมประเพณี” และ “สังคมสมัยใหม่”

นับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา แนวคิดหลักในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ครอบงำการศึกษาทางสังคมศาสตร์คือ “ทฤษฎีความทันสมัย” (Modernization Theory) ทฤษฎีนี้ได้รับความนิยมนอย่างสูงจากนักวิชาการและบุคคลทั่วไปทั้งในประเทศที่พัฒนาแล้ว และที่กำลังพัฒนา ความตื่นตัวสนใจทฤษฎีนี้เป็นผลเนื่องมาจากหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ดินแดนที่เคยตกเป็นอาณานิคมของชาติมหาอำนาจทางตะวันตกทั้งหลายต่างก็ได้รับการปลดปล่อยให้เป็นเอกราช จึงทำให้เกิดรัฐชาติใหม่ ๆ ขึ้นหลายแห่งในโลก และต่างก็มุ่งพัฒนาประเทศของตนให้มีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจจนได้ชื่อว่าเป็นประเทศที่พัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมเช่นเดียวกับประเทศทางตะวันตก นักทฤษฎีความทันสมัยจึงได้หยิบยกเอาความต้องการดังกล่าวมาสร้างเป็น “ทฤษฎีความทันสมัย” และเสนอเป็นกรอบความคิดในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของประเทศโลกที่สาม และใช้เป็นแนวทางการพัฒนาที่สอดคล้องกับความต้องการของประเทศเหล่านั้น จึงทำให้ “ทฤษฎีความทันสมัย” เป็นที่รู้จักและได้รับความนิยมนจากประเทศต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง

“ทฤษฎีความทันสมัย” ได้รับอิทธิพลมาจาก “ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม”

(Structural-Functionalist Theory) โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากแนวคิดของ Talcott Parsons ทฤษฎีนี้เริ่มจากฐานคิดว่าด้วย “การดำรงอยู่ในสภาวะดุลยภาพของสังคม” (The assumption of equilibrium) ซึ่งมีแนวคิดหลักว่า ในสภาวะปกติระบบย่อยต่าง ๆ ในสังคมหนึ่ง ๆ จะกระทำหน้าที่อย่างมีบูรณาภาพ (integration) ต่อกันเป็นอย่างดี และความจำเป็นเชิงหน้าที่ของระบบย่อยทั้งหลายต่างก็ได้รับการตอบสนองอย่างเพียงพอ ความต้องการเปลี่ยนแปลงภายในระบบสังคมเกิดจากความตึงเครียดที่เกิดขึ้นในความสัมพันธ์ภายในระบบย่อยเองหรือระหว่างระบบย่อยหนึ่งกับระบบย่อยอื่น ๆ หรืออาจเกิดจากปัจจัยใหม่ ๆ ที่ถูกนำเข้ามาจากระบบสังคมอื่น ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงจึงอาจเกิดขึ้นได้ทั้งจากปัจจัยภายในและภายนอก ผลที่ตามมาคือระบบสังคมจำเป็นต้องเคลื่อนย้ายจากสภาวะดุลยภาพที่เป็นอยู่เดิมไปสู่สภาวะดุลยภาพใหม่ ซึ่งจำเป็นต้องผนวกองค์ประกอบใหม่ ๆ เข้าสู่ระบบ นอกจากนี้ระบบสังคมยังจำเป็นต้องสร้างบทบาทใหม่สำหรับการทำงานใหม่ ๆ ในระบบสังคมจึงมีความซับซ้อนมากขึ้น การที่สังคมเปลี่ยนผ่านจากสภาวะดุลยภาพเดิมไปสู่ดุลยภาพใหม่จึงต้องแยกความแตกต่างทางด้านบทบาท ซึ่งมีแนวโน้มว่าจะเน้นความชำนาญเฉพาะทางมากขึ้น พร้อมกับเกิดบรรทัดฐานใหม่ ๆ

ที่จะให้ความชอบธรรมต่อบทบาทใหม่ กระบวนการดังกล่าวอาจก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการจัดระเบียบทางสังคมหรืออาจก่อให้เกิดสถาบันที่มีลักษณะเฉพาะเพื่อทำหน้าที่ขจัดความขัดแย้งต่าง ๆ ให้เข้ารูปเข้ารอย¹

อย่างไรก็ตาม “ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม” ยังไม่ได้ให้ความกระจ่างชัดว่าอะไรเป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม² เพราะทฤษฎีนี้ให้ความสนใจกับสภาวะดุลยภาพในระบบสังคม โดยที่ปาร์สันได้จำแนกสังคมออกเป็น “สังคมประเพณี” กับ “สังคมทันสมัย” ในสังคมประเพณีมีการแยกความแตกต่างเชิงโครงสร้างระดับต่ำ ส่วนสังคมทันสมัยมีการแยกความแตกต่างเชิงโครงสร้างซับซ้อน ทฤษฎีนี้ยังไม่ได้อธิบายถึงสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เพียงแต่อธิบายลักษณะทั่วไปของสังคม แต่แม้ว่า “ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม” จะมีข้อบกพร่องอยู่บ้างในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคม แต่มโนทัศน์ว่าด้วยโครงสร้างและความจำเป็นเชิงหน้าที่ของระบบย่อย ๆ ในสังคมก็กลายมาเป็นรากฐานสำคัญของ “ทฤษฎีความทันสมัย” ที่เกิดขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา

เนื่องจากทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยมมีแนวความคิดว่า สังคมทุกแห่งจะเปลี่ยนแปลงจากสภาวะดุลยภาพที่ดำรงอยู่เดิมไปสู่สภาวะดุลยภาพใหม่ ดังนั้นในการศึกษาวิเคราะห์สังคมจึงจำเป็นต้องบ่งชี้ว่าสังคมจะเปลี่ยนแปลงจากสภาพใดไปสู่สภาพใด ด้วยเหตุนี้นักทฤษฎีความทันสมัยจึงได้นำเอา มโนทัศน์ “สังคมประเพณี” และ “สังคมทันสมัย” เข้ามาใช้ในการอธิบายเกี่ยวกับ “สังคมทันสมัย” ที่ได้สร้างขึ้นมา โดยการดึงเอาลักษณะทางสังคมของประเทศทุนนิยมที่พัฒนาแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสหรัฐอเมริกาเป็นต้นแบบ ส่วนมโนทัศน์เกี่ยวกับ “สังคมประเพณี” นั้นจะถูกสร้างขึ้นโดยดึงเอาลักษณะร่วมบางประการของสังคมก่อนทุนนิยมจากประเทศต่าง ๆ ตั้งแต่พิวตลยูโรป อาณาจักรอินคา อาณาจักรมองโกล จีนโบราณ และสังคมอื่น ๆ ที่ใกล้เคียงกันหลายแห่งมาเป็นต้นแบบ³ นักทฤษฎีกลุ่มนี้มีความเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของประเทศเกิดใหม่หรือประเทศด้อยพัฒนา เพื่อไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรมนั้นเป็นเส้นทางเดียวกันกับที่ประเทศตะวันตกเคยผ่านมาแล้ว คือเปลี่ยนแปลงจาก “สังคมประเพณี ” ไปสู่ “สังคมทันสมัย ” การเปลี่ยนแปลงในลักษณะนี้จะเกิดขึ้นทั่วไปในประเทศด้อยพัฒนา เพียงแต่อาจมีอัตราเร่งที่แตกต่างกัน ส่วนกระบวนการที่จะนำไปสู่

¹ สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. แนวคิดมาร์กซิสต์กับการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงในสังคม ขาวนาประเทศโลกที่สาม. 2533. หน้า 6 - 8.

² Lauer, Robert H. *Perspectives on Social Change*. 1978. p. 84.

³ Fitzgerald, Frank T. “Sociologies of Development,” in *Journal of Contemporary Asia*. 11(1) : 6, 1981.

“ความทันสมัย” ได้แก่ การรับความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจากตะวันตก การขยายตัวของเมือง การผลิตทางเกษตรเพื่อการค้า การใช้ปัจจัยการผลิตที่ซื้อหามาจากตลาด การผลิตที่ลดกรรมในเชิงอุตสาหกรรมที่รวมศูนย์คนงาน การเพิ่มสัดส่วนประชากรในเมือง การย้ายช่วงชั้นได้อย่างเสรี การจัดการศึกษาแบบทางการ การมีส่วนร่วมทางการเมืองแบบสมัยใหม่ การพัฒนาระบบบริหารราชการที่ซับซ้อน เป็นต้น

นักทฤษฎีความทันสมัยท่านหนึ่ง คือ โฮซลิตซ์ (B. F. Hoselitz) ได้สร้างแบบอุดมคติของ “สังคมประเพณี” และ “สังคมทันสมัย” โดยการตั้งแบบอุดมคตินี้มาจากชุดของตัวแปรแบบแผนแห่งการกระทำ (set of the pattern variables of action) ของปาร์สัน ดังปรากฏตามตารางดังนี้¹

ตาราง 2 เปรียบเทียบแบบแผนการกระทำที่บ่งบอกลักษณะสังคมประเพณีและสังคมทันสมัย

แบบแผนการกระทำที่บ่งบอก ลักษณะสังคมประเพณี	แบบแผนการกระทำที่บ่งบอก ลักษณะสังคมทันสมัย
<p>1. Diffuseness เป็นการเน้นความสัมพันธ์ที่มีวัตถุประสงค์หลายอย่าง เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างแม่กับลูกแม่จะเป็นทั้งผู้ประกอบอาหาร พยาบาล ครู ผู้ทำความสะอาด ฯลฯ</p> <p>2. Particularism เป็นการจัดระเบียบความสัมพันธ์เฉพาะเจาะจงกับคนที่เฉพาะเจาะจง เช่น การให้ความเคารพสูงสุดต่อผู้เป็นแม่ (ไม่ใช่กับทุก ๆ คน) ฯลฯ</p>	<p>1. Specificity เป็นการเน้นความสัมพันธ์ที่มีวัตถุประสงค์เฉพาะเจาะจง เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างแม่ค้ากับลูกค้า, หมอกับผู้ป่วย, พนักงานธนาคารกับผู้ฝากเงิน ฯลฯ</p> <p>2. Universalism เป็นการจัดระเบียบความสัมพันธ์กับคนทั่วไป ไม่เฉพาะเจาะจง เช่น พ่อค้าปฏิบัติต่อลูกค้าเท่าเทียมกันทุกคน ฯลฯ</p>

¹สมศักดิ์ สามีศิริธรรม. แนวคิดมาร์กซิสต์กับการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนาประเทศโลกที่สาม. 2533. หน้า 11 - 12.

ตาราง 2 (ต่อ)

แบบแผนการกระทำที่บ่งบอก ลักษณะสังคมประเพณี	แบบแผนการกระทำที่บ่งบอก ลักษณะสังคมทันสมัย
<p>3. Ascription เป็นการปฏิสัมพันธ์ที่เน้นคุณลักษณะหรือคุณสมบัติของคนที่ดีตัวมาหรือได้รับมา เช่น พ่อเขาเป็นใคร (ขุนนางหรือไพร่) ฯลฯ</p> <p>4. Collective orientation เป็นการเน้นถึงส่วนรวมและการกระทำตามผลประโยชน์ส่วนรวมของกลุ่ม</p>	<p>3. Achievement เป็นการปฏิสัมพันธ์ที่เน้นความสามารถในการกระทำ เช่น เขาทำอะไร มีความสามารถหรือไม่ ฯลฯ</p> <p>4. Self-orientation เป็นการเน้นลัทธิปัจเจกนิยม และกระทำตามผลประโยชน์ของส่วนบุคคล</p>

ปัจจุบัน “สังคมทันสมัย” ได้รับการกล่าวถึงกันมากขึ้น นักวิชาการบางคนจึงได้พยายามสร้างโมเดลของสังคมทันสมัย เช่น งามพิศ สัตย์สงวน¹ ได้กล่าวไว้ว่า ความทันสมัยเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่มีขอบข่ายกว้างขวางมาก กล่าวคือจะรวมเอาปรากฏการณ์หลายอย่างเข้าด้วยกัน ดังนี้

1. การเป็นอุตสาหกรรม (Industrialization) การเป็นอุตสาหกรรม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงจากสังคมเกษตรกรรมไปสู่สังคมอุตสาหกรรม การใช้เทคโนโลยีและเครื่องจักรต่าง ๆ ทำให้ได้ผลผลิตเพิ่มขึ้นในเวลาทีรวดเร็วเพื่อป้อนตลาดขนาดใหญ่ โดยการใช้แรงงานที่มีความชำนาญการเฉพาะอย่างและมีการพัฒนาระบบโรงงานมากมายหลายประเภท ชุมชนในสังคมไทยจำนวนมากอยู่ในกระบวนการทำให้เป็นอุตสาหกรรม จึงมีการนำเอาเครื่องจักรมาใช้ในการผลิตทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเช่นเดียวกับประเทศอื่น ๆ ที่มุ่งพัฒนาไปในแนวเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวชนบทอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

2. การเป็นเมือง (Urbanization) การเป็นเมือง หมายถึงการที่สัดส่วนของประชากรที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองเพิ่มจำนวนมากขึ้น เขตเมืองเป็นเขตตั้งถิ่นฐานที่มีขนาดใหญ่ มีความหนาแน่นของประชากรสูง มีวัฒนธรรมย่อยมากมาย ประชากรมีความแตกต่างกันมาก และมักจะไม่ค่อยรู้จักกัน มีความสัมพันธ์กันแบบทางการ มีการจำแนกความแตกต่างและความชำนาญเฉพาะอย่างมากขึ้น ที่อยู่อาศัยกับที่ทำงานมักจะแยกออกจากกัน มักจะมีการควบคุมทางสังคมแบบเป็นทางการ โดยทั่วไปแล้วสังคมต่าง ๆ มักจะใช้จำนวนประชากรเป็นเกณฑ์สำคัญในการกำหนดเขตเมือง

¹งามพิศ สัตย์สงวน. หลักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม. 2543. หน้า 16 - 17.

3. ระบบราชการ (Bureaucracy) ระบบราชการ หมายถึงโครงสร้างทางสังคมที่มีการจัดระเบียบสูงต่ำต่าง ๆ กันเพื่อให้สามารถบริหารองค์กรขนาดใหญ่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประสิทธิภาพขององค์กรจะมีมากขึ้นเมื่อผู้มีอำนาจในตำแหน่งต่าง ๆ มีบทบาทกำหนดไว้ชัดเจน ระบบราชการจะมีวินัยเป็นกฎเกณฑ์บังคับ มีการเข้าทำงานในองค์กรต่าง ๆ ตามความรู้ความสามารถ มีระบบควบคุมโดยการให้เงินเดือน การเลื่อนขั้น และการลงโทษ ปัจจุบันระบบราชการมีบทบาทสำคัญมากในทุกสังคม เพราะเป็นระบบที่กำหนดนโยบายต่าง ๆ เพื่อวางแผนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อคนทั่วไป

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่า “สังคมประเพณี” และ “สังคมทันสมัย” หรือ “สังคมสมัยใหม่” เป็นมโนทัศน์ที่สำคัญยิ่งในการศึกษาหรืออธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชนต่าง ๆ แม้ว่าการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษา “วิถีคิดของชุมชน” โดยตรง มิได้มุ่งศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชน แต่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชนก็เข้ามาเกี่ยวข้องกับประเด็นศึกษาอยู่ไม่น้อย เพราะ “วิถีคิดของชุมชน” ย่อมสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมชุมชน มโนทัศน์ของสังคมทั้งสองแบบนี้จึงช่วยให้ผู้วิจัยได้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดของชุมชนได้ชัดเจนขึ้น ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา

มโนทัศน์เกี่ยวกับ “การเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนา”

การเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนาในส่วนต่าง ๆ ของโลกได้รับความสนใจจากนักวิชาการมานานแล้ว นักวิชาการได้จำแนกสังคมชาวนาออกอย่างกว้าง ๆ เป็น 2 ช่วง คือ สังคมชาวนาในช่วง “สังคมประเพณี” และ “สังคมสมัยใหม่” โดยการชี้ให้เห็นว่าสังคมชาวนาในอดีตเป็น “สังคมประเพณี” เช่น มาร์กซ์ (Marx) มองสังคมชาวนาว่าเป็น “สังคมก่อนทุนนิยม” ในทำนองเดียวกับ Rostow ซึ่งเป็นตัวแทนของขั้วความคิดที่ตรงข้ามกับมาร์กซ์ แต่กลับมีทัศนะตรงกับมาร์กซ์ในแง่ที่ว่าสังคมชาวนา ก็คือ “สังคมประเพณี” หรือเป็นสังคมที่อยู่ต่ำสุดของขั้นตอนความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจก่อนที่จะพัฒนาเข้าสู่ “ความทันสมัย” หรือ “ระบบทุนนิยม” และ Robert Redfield ซึ่งศึกษาสังคมชาวนาในเม็กซิโกก็ได้เสนอภาพของสังคมชาวนาไว้ในทำนองเดียวกันว่า สังคมชาวนาเป็น “สังคมประเพณี” ที่เชื่อมต่อกับเมืองโดยผ่านพลังแห่งความทันสมัย¹

¹ยศ สันตสมบัติ. พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม. ม.ป.ป. หน้า 2 - 5.

หลังจากแนวคิดเกี่ยวกับความทันสมัยและทุนนิยมพัฒนาขึ้นในยุโรปหลังยุคกลางพร้อม ๆ กับการเกิดปรากฏการณ์ทางสังคมที่สำคัญอย่างน้อย 3 ด้าน คือ การปฏิวัติอุตสาหกรรม การเกิดขึ้นของชาติ และการปฏิวัติทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ทำให้ประเทศมหาอำนาจได้พัฒนาวัฒนธรรมเกี่ยวกับความทันสมัยและการพัฒนาเข้าสู่ความทันสมัยขึ้นมา โดยการสร้างภาพลักษณ์อย่างหนึ่งซึ่งกันเรียกว่า “ความด้อยพัฒนา” (under development) เพื่อให้เป็นคู่ตรงข้ามกับ “การพัฒนา” (development) และผูกขาดรูปแบบและทิศทางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไปสู่การพัฒนาว่ามีเพียงแบบเดียวคือ แบบของสังคมตะวันตก ในขณะเดียวกันก็พยายามกดทับหรือปิดกั้นวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาพื้นบ้านในประเทศอื่น ๆ หลายประเทศไว้ภายใต้ภาพลักษณ์ของ “ความด้อย พัฒนา” จึงทำให้ “สังคมทันสมัย” หรือ “สังคมสมัยใหม่” ซึ่งเป็นแนวคิดแบบ “ตะวันตกนิยม” (Westernism) ได้เข้ามามีอิทธิพลอย่างมากต่อสังคมโลกปัจจุบัน โดยเฉพาะหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง (ค.ศ. 1945) เป็นต้นมา ในช่วงนั้นประเทศที่เพิ่งได้รับการปลดปล่อยจากระบบอาณานิคมต่างก็หันมาใช้ “ทฤษฎีความทันสมัย” (Modernization theory) ในการพัฒนาประเทศ ทฤษฎีนี้มีมโนทัศน์แตกต่างกันอย่างชัดเจนระหว่าง “สังคมประเพณี” กับ “สังคมทันสมัย” มโนทัศน์ “สังคมประเพณี” ถูกสร้างขึ้นจากการดึงเอาลักษณะร่วมของสังคมก่อนทุนนิยมหลาย ๆ แห่งตั้งแต่พิวบลีย์ยุโรปไปจนถึงสังคมชนเผ่าในอาฟริกามาเป็นตัวแบบในการอธิบาย ส่วนมโนทัศน์ “สังคมทันสมัย” ถูกสร้างขึ้นจากการดึงเอาลักษณะร่วมทางโครงสร้างของประเทศทุนนิยมที่พัฒนาแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกาเป็นตัวแบบในการอธิบาย¹ จนทำให้คนทั่วไปรู้สึกว่ “สังคมทันสมัย” มีความหมายเชิงเปรียบเทียบกับสังคมก่อนหน้านั้นว่าเป็น “สังคมล้ำสมัย” หรือ “สังคมสมัยเก่า”

คำว่า “ทันสมัย” หรือ “สมัยใหม่” ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า “modern” ซึ่ง Lawrence E. Cahoon² ได้อธิบายว่าคำว่า “modern” มาจากคำว่า “modo” ในภาษาละติน แปลว่า “วันนี้หรือเวลานี้” ส่วนคำว่า “ความทันสมัย” (modernity) ในที่นี้หมายถึงอารยธรรมใหม่ที่พัฒนาขึ้นในทวีปยุโรปและอเมริกาเหนือเมื่อหลายศตวรรษที่ผ่านมา แต่มาปรากฏผลชัดเจนขึ้นในราวต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 โดยทั่วโลกต่างก็ยอมรับว่ายุโรปและอเมริกาเหนือได้พัฒนาเทคนิควิทยาแบบใหม่ที่มีพลังอย่างมากในการศึกษาธรรมชาติตลอดจนการพัฒนาเครื่องจักรและวิธีการผลิต

¹Frank T. Fitzgerald. “Sociology of Development,” *Journal of Contemporary Asia*. 11(1) : 6, 1981.

²Lawrence E. Cahoon. *Form Modern to Postmodern : An Anthropology*. 1996. p. 11.

แบบอุตสาหกรรม ซึ่งจะนำไปสู่การยกระดับมาตรฐานความเป็นอยู่ของมนุษย์ทางด้านวัตถุได้เป็นอย่างดี

หลังจากประเทศหลายประเทศซึ่งรวมถึงประเทศไทยด้วยต่างก็มุ่งพัฒนาประเทศของตนไปสู่ความเป็น “สังคมทันสมัย” (modern society) หรือ “สังคมอุตสาหกรรม” (industrial society) ตามแบบอย่างของประเทศทางตะวันตกมาแล้วระยะหนึ่ง ทำให้หลายประเทศเริ่มพบว่าแม้ว่าการพัฒนาตามแนวคิดนี้จะก่อให้เกิดผลดีในบางด้าน แต่ในขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมามากมาย ทั้งปัญหาด้าน “คุณภาพของชีวิต” และ “คุณภาพของสิ่งแวดล้อม” ที่เป็นปัญหาด้านคุณภาพของชีวิต เช่น การว่างงาน ความยากจน การทิ้งถิ่น สุขภาพ อาชญากรรม ยาเสพติด ฯลฯ ส่วนที่เป็นปัญหาด้านคุณภาพของสิ่งแวดล้อม เช่น การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ มลภาวะ เป็นต้น โดยเฉพาะปัญหาโลกร้อนนั้นนับว่าเป็นปัญหาที่สำคัญระดับโลกที่ประเทศต่าง ๆ กำลังให้ความสนใจอย่างจริงจังอยู่ในปัจจุบัน ดังจะเห็นว่าได้มีการจัดประชุมระดับโลกเกี่ยวกับเรื่องนี้มาแล้วหลายครั้ง

ผลจากการพัฒนาตามแนวคิดแบบตะวันตกทำให้ชาวนาทั่วไปถูกเบียดขับให้ตกอยู่ในสภาพของ “ชายขอบแห่งการพัฒนา” แม้ว่านักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักอย่าง Adam Smith จะมีความเห็นว่า การผลิตภาคเกษตรกรรมยังมีความสำคัญต่อความเติบโตทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยม โดยมูลค่าส่วนเกินของผลผลิตภาคเกษตรกรรมจะเป็นสิ่งสนับสนุนการผลิตในภาคอุตสาหกรรมหรือภาคนอกเกษตรก็ตาม แต่คนทั่วไปก็เชื่อว่าภาคเกษตรกรรมมิใช่ภาคหลักที่นำสังคมไปสู่การพัฒนาในแนวเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้¹ และผลจากการพัฒนายังชี้ให้เห็นว่า ยิ่งพัฒนาชวานาก็ยิ่งยากจนลง ทั้งยังก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมามากมาย โดยเฉพาะปัญหาหนี้สินและการสูญเสียที่ทำกินของชวานาซึ่งนับวันจะมีมากขึ้น แต่ก็ยังไม่มีแนวโน้มว่าชวานาจะสูญหายไปจากโลก เพียงแต่ชวานาในสังคมสมัยใหม่จะมีการปรับตัวและมีวิถีชีวิตที่ซับซ้อนมากขึ้น ด้วยเหตุดังกล่าวชวานาจึงได้กลายมาเป็นเป้าหมายหลักของการศึกษาและการพัฒนาตลอดมา

นอกจากนี้แล้วปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชวานาในกระแสโลกยังส่งผลให้หมโนทัศน์เกี่ยวกับ “ชวานา” เปลี่ยนไปจากเดิมด้วย กล่าวคือ แต่เดิมคำว่า “สังคมชวานา” (peasant society) เป็นหมโนทัศน์ทางมานุษยวิทยาที่นำมาใช้ในการศึกษาสังคมที่อยู่ในระยะเปลี่ยนผ่านจาก “สังคมดั้งเดิม” หรือ “สังคมชนเผ่า” (tribal society) ไปสู่ “สังคมสมัยใหม่”

¹พิสมัย รัตนโรจน์สกุล. **ทุนชุมชน : เงื่อนงำในการดำรงอยู่ของชุมชนในระบบทุนนิยม.** 2545. หน้า 1.

(modern society) “สังคมชวานา” จึงอยู่กึ่งกลางระหว่าง “สังคมดั้งเดิม” กับ “สังคมสมัยใหม่” เป็นสังคมที่ยังไม่พัฒนา มีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายและผูกพันอยู่กับธรรมชาติ แต่ในขณะที่เดียวกันชวานาก็เริ่มเข้าไปเกี่ยวพันกับสังคมเมือง ถูกครอบงำโดยระบบการเมือง และมีการพึ่งพิงทางเศรษฐกิจด้วย¹ ชวานาจึงเป็นกลุ่มทางสังคมที่มีอยู่ทั่วไปในแหล่งต่าง ๆ ของโลกมานาน แม้ในปัจจุบันชวานาก็ยังคงเป็นประชากรส่วนใหญ่ของโลก โดยเฉพาะในกลุ่มประเทศด้อยพัฒนาหรือประเทศกำลังพัฒนา หลายประเทศยังคงมีชวานาเป็นสัดส่วนที่สูงมาก ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สังคมชวานาได้รับความสนใจจากนักวิชาการและนักพัฒนาตลอดมา

หากพิจารณาจะเห็นว่าการนิยามความหมายของ “ชวานา” จากมุมมองทางมานุษยวิทยา และสังคมวิทยาแต่เดิมมาเป็นการนิยามตามแนวคิดแบบ “แก่นสารนิยม” (Essentialism) คือพยายามที่จะนำเสนอภาพลักษณ์ของสังคมชวานา ซึ่ง ยศ สันตสมบัติ² ได้กล่าวไว้ว่า โดยทั่วไป “ชวานา” จะถูกนิยามด้วยลักษณะพื้นฐานที่สำคัญอย่างน้อย 4 ประการ คือ ประการแรก ระบบการผลิต โดยมองว่าสังคมชวานาชวานาว่าเป็นสังคมที่ทำการผลิตทางเกษตรกรรมขนาดย่อม และมีเป้าหมายในการผลิตเพื่อการยังชีพของตนเอง รวมถึงการผลิตส่วนเกินให้แก่รัฐและชนชั้นนำด้วย ประการที่สอง การอยู่ภายใต้การครอบงำของรัฐ โดยมองว่ารัฐจะทำหน้าที่ให้ความคุ้มครองและเรียกเก็บภาษีจากชวานาไปพร้อม ๆ กัน ประการที่สาม ความผูกพันต่อผืนดิน โดยมองว่าชวานามีความผูกพันกับที่นาของตนเอง ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชวานาแตกต่างไปจากชาวชนบทกลุ่มอื่น ๆ โดยทั่วไป เช่น ชาวเขา หรือชาวชนบทดั้งเดิมอื่น ๆ และ ประการที่สี่ การให้ความสำคัญกับการผลิตและการบริโภคบนฐานของมูลค่าการใช้ (usevalue) จากภาพลักษณ์ของชวานาดังกล่าวนักสังคมศาสตร์ทางตะวันตกจึงได้ให้นิยามความหมายของ “ชวานา” ในฐานะที่เป็นกลุ่มทางสังคมที่แยกออกต่างหากจากชาวชนบทกลุ่มอื่น ๆ โดยทั่วไป

ต่อมาเมื่อสังคมมีการเปลี่ยนแปลงไปและมีความซับซ้อนมากขึ้น ชวานาส่วนใหญ่ในโลกก็ได้ดำเนินชีวิตและผลิตซ้ำความเป็นชุมชนของตนเองในบริบทของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและ

¹ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร. การสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง “สังคมชาวไร่ชาวนา” : การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย. 2531. ไม่มีเลขหน้า.

²ยศ สันตสมบัติ. พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชวานา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ และการปรับกระบวนทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม. ม.ป.ป. หน้า 18 - 19.

สังคมที่มีความซับซ้อนมากขึ้น ดังจะเห็นว่าในขณะที่การผลิตทางเกษตรกรรมสมัยใหม่เข้ามาแทนที่การผลิตแบบเดิม รวมถึงการถือครองที่ดิน แรงงาน และการตัดสินใจในการเพาะปลูก รวมถึงการลงทุนในการผลิตที่เริ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วขึ้น แต่ชาวนาขนาดกลางและชาวนาขนาดย่อยก็ยังคงผลิตข้าวไว้ได้ในระดับหนึ่ง และมีชาวนาจำนวนไม่น้อยที่ได้กลายเป็นแรงงานรับจ้างนอกภาคเกษตรกรรมและเป็นแรงงานข้ามชาติ ด้วยเหตุนี้นักวิชาการจึงเริ่มปรับเปลี่ยนนิยามความหมายของ “ชาวนา” จากที่เคยนิยามแบบ “แก่นสารนิยม” มาสู่นิยามที่ให้ความสำคัญต่อ “พหุลักษณะ” อันเกิดจากความสัมพันธ์เชิงซ้อนของชาวนาในสังคมสมัยใหม่มากขึ้น

สังคมชาวนาไทยในอดีตมีภาพลักษณ์เป็น “สังคมประเพณี” เช่นเดียวกับชาวนาในแหล่งอื่น ๆ ของโลก ในช่วงดังกล่าวชาวนาไทยมีวิถีการผลิตตามที่ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา¹ ได้กล่าวไว้ว่า การผลิตของหมู่บ้านไทยที่สำคัญที่สุดคือการทำนา ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อใช้ในครอบครัวไม่ใช่ผลิตเพื่อขาย นอกจากนี้ฉัตรทิพย์ นาถสุภา หัวหน้าชุดวิจัยโครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย ได้กล่าวถึงเศรษฐกิจชุมชนไว้ตอนหนึ่งว่า

ลักษณะสำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชนคือ ครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยการผลิต เป้าหมายของการผลิตคือการดำรงอยู่ การรักษาตัวให้รอดอยู่ของครอบครัวและชุมชน ให้สามารถเลี้ยงตัวเองได้และผลิตข้าวครอบครัวและชุมชนได้ การผลิตจึงมีลักษณะเพื่อบริโภคในครัวเรือน ผลิตเพื่อขายก็ได้แต่ก็เพื่อให้ได้เงินมาซื้อสินค้าให้ครอบครัวดำรงชีวิตอยู่ได้และเลี้ยงบุตรได้มากกว่าที่จะคิดขยายการผลิตให้ใหญ่โต ให้มีกำไรสูงสุด ให้ร่ำรวย ครัวเรือนมีลักษณะเป็นผู้ผลิตเล็กอิสระ ขายสินค้าไม่ใช่ขายแรงงาน วิธีการผลิตหลัก คือ ผู้ผลิตเล็กอิสระ ใช้แรงงานของสมาชิกในครอบครัว เพราะเป็นสิ่งที่ครอบครัวมีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ²

นอกจากนี้ อรสุดา เจริญรัต³ ก็ได้กล่าวถึงภาพลักษณ์ของชนบทไทยในอดีตไว้ในลักษณะเดียวกันว่า ผลจากการศึกษาวิจัยจำนวนมากสะท้อนให้เห็นว่าในอดีตสังคมชนบทไทยมีวิถีชีวิตแบบ

¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย. 2445. หน้า 27.

²ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. “กำแพงของชุดโครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย,” ใน เศรษฐกิจพอเพียงภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย. 2546. หน้า 8.

³อรสุดา เจริญรัต. เศรษฐกิจพอเพียงภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย. 2546. หน้า 2 - 3.

เรียบง่าย มีเศรษฐกิจพื้นฐานเป็นการผลิตเพื่อยังชีพสำหรับบริโภคในครอบครัวและในชุมชน มิใช่เพื่อการแลกเปลี่ยน วัตถุประสงค์ในการผลิตส่วนใหญ่มาจากสิ่งธรรมชาติรอบตัว จึงทำให้มีความใกล้ชิดผูกพันและตระหนักในคุณค่าของธรรมชาติ ซึ่งจะแสดงออกมาในรูปของความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เอื้อต่อการรักษาความสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้แล้วความสัมพันธ์หลักในชุมชนชนบทยังเป็นความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติซึ่งมีความสอดคล้องกับการใช้ทรัพยากรร่วมกัน ทั้งการแบ่งปันผลผลิตและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในด้านต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชนบทไทยในอดีตดำรงอยู่อย่างสงบ รู้จักพึ่งพาตนเอง มีความพอเพียงตามอัตภาพ และสามารถสืบทอดอัตลักษณ์ดังกล่าวต่อเนื่องกันมาเป็นเวลายาวนาน

แนวคิดทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรม

นิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural ecology) เป็นแนวคิดทฤษฎีทางมานุษยวิทยาแนวคิดหนึ่งที่สนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม โดยมีแนวคิดหลักว่าสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม แนวคิดนี้พัฒนามาจากแนวคิดของ Julien Steward และ Leslie White รวมทั้งการเชื่อมโยงแนวคิดบางอย่างมาจากทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolutionism) ตามแนวคิดทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรมจะมองสังคมและวัฒนธรรมว่าเป็นพลวัตอยู่ตลอดเวลา

Julien Steward นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน ได้อธิบายแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมว่าเป็นการศึกษากระบวนการปรับตัวของสังคมภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการศึกษาวิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการปรับตัวของสังคม แนวคิดนี้มองสังคมเป็นพลวัตหรือเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยมีพื้นฐานที่สำคัญคือเทคโนโลยีการผลิต โครงสร้างสังคม และสภาพแวดล้อมธรรมชาติเป็นเงื่อนไขในการกำหนดการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของสังคม วัฒนธรรม สจ๊วตมองว่าวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้มนุษย์ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม แต่เนื่องจากสภาพแวดล้อมของสังคมแต่ละแห่งแตกต่างกันจึงทำให้วัฒนธรรมของสังคมแต่ละแห่งมี การปรับตัวที่แตกต่างกันด้วย สจ๊วตปฏิเสธแนวคิดแบบวิวัฒนาการเส้นตรงของนักทฤษฎีวิวัฒนาการรุ่นเก่าที่เสนอไว้ว่า วัฒนธรรมของกลุ่มชนทุกเผ่าพันธุ์จะมีวิวัฒนาการเป็นเส้นตรงผ่านขั้นตอนต่าง ๆ เหมือนกันหมด แต่เขาแย้งว่าวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมอาจเกิดขึ้นได้หลายสาย (Multilinear evolution) และแต่ละสายย่อมจะมีความแตกต่างกัน ซึ่งความแตกต่างกันนี้เกิดมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เทคโนโลยี และโครงสร้างสังคมเป็นหลัก อาจกล่าวได้ว่าแนวคิดแบบวิวัฒนาการหลายสายนี้เป็นแนวคิดใหม่ที่พัฒนามาจากทฤษฎีวิวัฒนาการรุ่นเก่า โดยเน้นว่าวัฒนธรรมกับสภาพแวดล้อมมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นและส่งผลกระทบต่อ

ซึ่งกันและกันอย่างแยกไม่ออก กล่าวโดยสรุปก็คือนิเวศวิทยาวัฒนธรรมตามทัศนะของสจ๊วตจะเน้นการศึกษาวิเคราะห์ถึง 1) ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับเทคโนโลยีการผลิตซึ่งเป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่สำคัญ 2) ความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีกับพฤติกรรมของมนุษย์ และ 3) ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีต่อวัฒนธรรม¹ สจ๊วตได้เสนอแนวคิดที่ว่าสังคมที่มีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเหมือน ๆ กันและมีเทคโนโลยีต่าง ๆ ในระดับเดียวกันอาจมีวิวัฒนาการไปในทางที่คล้ายคลึงกัน กระบวนการวิวัฒนาการของสังคมต่าง ๆ ที่อยู่ห่างไกลกันทางภูมิศาสตร์จึงมักอธิบายความเหมือนกันด้วยทฤษฎีการเผยแพร่กระจายอธิบายไม่ได้²

Leslie White เป็นนักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันอีกคนหนึ่งที่น่าสนใจศึกษาอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมต่อการปรับตัวของวัฒนธรรม โดยเขาได้ศึกษาผลงานของนักทฤษฎีวิวัฒนาการรุ่นเก่าอย่างละเอียดและพบว่า ทฤษฎีวิวัฒนาการมีหลักเกณฑ์ในการตีความการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจอยู่หลายประการ และเขาเองได้เสนอแนวคิดแบบ “วิวัฒนาการสมัยใหม่” ซึ่งต่อมาเรียกกันว่า “วิวัฒนาการสากล” (Universal evolution) โดยได้เสนอแนวคิดไว้ว่า วัฒนธรรมมีองค์ประกอบอยู่ 3 ประการ คือ 1) ระบบเทคโนโลยี ซึ่งรวมถึงทรัพยากรธรรมชาติและเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่มนุษย์ประดิษฐ์คิดค้นขึ้น 2) ระบบสังคม ซึ่งเป็นการรวมตัวกันขององค์กรทางสังคมและพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ และ 3) ระบบความคิด ซึ่งรวมถึงความรู้ ความเชื่อ ทัศนคติ และค่านิยมต่าง ๆ โดยระบบเทคโนโลยีเป็นโครงสร้างส่วนล่างหรือโครงสร้างพื้นฐานของวัฒนธรรม เพราะในการดำรงชีวิตของมนุษย์ต้องอาศัยระบบนี้ในการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม ส่วนระบบสังคมและระบบความคิดเป็นโครงสร้างส่วนบนของวัฒนธรรม

จากแนวคิดทฤษฎีนิเวศวัฒนธรรมดังกล่าวผู้วิจัยได้ใช้เป็นกรอบแนวคิดสำคัญในการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ทั้งในการศึกษาวิถีคิดและปัจจัยที่ส่งผลต่อการคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา โดยมีกรอบความคิดว่าวิถีคิดของชุมชนย่อมสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ทั้งที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและทางสังคมวัฒนธรรม

¹ยศ สันตสมบัติ. มนุษย์กับวัฒนธรรม. 2544. หน้า 34 - 35.

²นิยวรรณ (ผลวัฒน์) วรรณศิริ. มานุษยวิทยา สังคม และวัฒนธรรม. 2540.

แนวคิดทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม

วัฒนธรรมสามารถแพร่กระจายจากสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่ง นักมานุษยวิทยาและนักวิชาการโดยเฉพาะทางตะวันตกได้สนใจศึกษาเกี่ยวกับการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมมาช้านานแล้ว จนทำให้เกิดเป็นแนวคิด “ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม” ขึ้นมาและมีการพัฒนาแนวคิดทฤษฎีนี้เรื่อยมา ยศ สันตสมบัติ¹ ได้กล่าวถึงแนวคิดทฤษฎีนี้ไว้ว่า ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 มีนักมานุษยวิทยา 2 กลุ่มที่เน้นอิทธิพลของการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมที่มีต่อการเปลี่ยนแปลง นักมานุษยวิทยากลุ่มแรกเป็นชาวอังกฤษ นำโดย G. Elliot Smith, William J. Perry และ W. H. R. Rivers นักมานุษยวิทยากลุ่มนี้เสนอว่าอารยธรรมชั้นสูงมีจุดกำเนิดในประเทศอียิปต์แล้วจึงแพร่กระจายไปยังส่วนต่าง ๆ ของโลก กลุ่มชนต่าง ๆ ที่มีการติดต่อหรือค้าขายกับอียิปต์ได้นำเอาความรู้ด้านเกษตรกรรม การทำภาชนะ การหลอมเหล็ก การทอผ้า และการก่อสร้างไปใช้ ทำให้ศิลปวิทยาแขนงต่าง ๆ แพร่กระจายไปยังส่วนต่าง ๆ ของโลก นักมานุษยวิทยาอีกกลุ่มหนึ่งเป็นชาวเยอรมันและออสเตรีย เช่น Fritz Graeb และ Wilhem Schmidt เป็นต้น นักมานุษยวิทยากลุ่มนี้เสนอว่าจุดศูนย์กลางของวัฒนธรรมมิได้มีเพียงจุดเดียว หากแต่มีหลายจุด และแต่ละจุดก็แพร่กระจายวัฒนธรรมของตนออกไป

นิยพรรณ (ผลวัฒนธรรม) วรรณศิริ² ได้กล่าวไว้ว่านักปราชญ์ทางวัฒนธรรม เช่น Edward Sapir และ Franz Boas นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันมีแนวคิดที่ว่าวัฒนธรรมเกิดจากแหล่งศูนย์กลางเป็นแหล่ง ๆ ไป แล้วจึงแพร่กระจายไปตามพื้นที่ที่จะไปถึงได้ตามเวลาที่ผ่านไปและอาศัยการติดต่อเชื่อมโยงของมนุษยชาติที่ติดต่อถึงกันตลอดเวลา วัฒนธรรมในแหล่งต่าง ๆ ของโลกที่มีส่วนคล้ายคลึงกันนั้นส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม

นอกจากนี้ Boas ยังเชื่อว่าวัฒนธรรมที่เจริญสูงสุดในแห่งใดแห่งหนึ่งในขณะนี้ไม่ได้หมายความว่าเกิดจากแหล่งที่เจริญสูงสุดนั้นเสมอไป แต่อาจเกิดจากแหล่งอื่นมาก่อนแล้วจึงมาเจริญในแหล่งนั้น เช่น ศาสนาคริสต์นิกายเกิดขึ้นที่ตะวันออกกลาง (เยรูซาเล็ม) แต่มาเจริญรุ่งเรืองในยุโรปและอเมริกา วัว - ควายซึ่งเป็นที่มาของวัฒนธรรมหลายรูปแบบของสังคมแอฟริกา ก็ไม่ได้เกิดแต่แรกที่แอฟริกา แต่แพร่กระจายมาจากที่อื่น เหล่านี้เป็นต้น จึงพอจะสรุปแนวคิดการแพร่กระจาย

¹ยศ สันตสมบัติ. มนุษย์กับวัฒนธรรม. 2548. หน้า 25.

²นิยพรรณ (ผลวัฒนธรรม) วรรณศิริ. มานุษยวิทยา สังคม และวัฒนธรรม. 2550.

ทางวัฒนธรรมของ Boas ได้ว่า 1) วัฒนธรรมอาจเกิดและพัฒนาขึ้นที่แหล่งใดแหล่งหนึ่งแล้วจึงแพร่กระจายตัวไปยังแหล่งอื่น ๆ 2) วัฒนธรรมอาจเกิดที่แหล่งใดแหล่งหนึ่งก่อนแล้วจึงแพร่กระจายไปพัฒนาขึ้นที่แหล่งอื่น ๆ ก็ได้ การที่ Boas สรุปแนวคิดทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมว่า วัฒนธรรมเกิดขึ้นจากแหล่งหนึ่งแล้วแพร่กระจายไปอีกแหล่งหนึ่ง ทำให้วัฒนธรรมหลาย ๆ แหล่งมีลักษณะคล้าย ๆ กันนั้นไม่ได้หมายถึงการแพร่กระจายของวัฒนธรรมแบบล่องลอยไปเอง หากแต่มีปัจจัยอื่น ๆ มาประกอบ ได้แก่

1. ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ ลักษณะทางภูมิศาสตร์เอื้อต่อการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ต้องมีลักษณะดังนี้คือ ต้องเป็นพื้นที่ต่อเนื่องกัน และต้องไม่มีอุปสรรคทางภูมิศาสตร์ขัดขวาง เช่น ทะเล ภูเขา ป่าไม้ หิมะ ทะเลทราย เป็นต้น
2. ปัจจัยทางระยะทาง หมายถึงต้องไม่อยู่ไกลเกินกว่าที่คนและวัฒนธรรมจะแพร่กระจายไปถึงได้
3. ปัจจัยทางเทคโนโลยีการสื่อสารคมนาคม คือการที่คนสามารถจะไปมาหาสู่ติดต่อกันได้ถึงแม้ว่าจะมีอุปสรรคทางภูมิศาสตร์ขัดขวางก็ตาม
4. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ เศรษฐกิจเป็นปัจจัยเอื้อต่อการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่ง จะเห็นได้ว่าคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีมีโอกาที่จะเดินทางไปยังแหล่งต่าง ๆ ได้มากขึ้นเมื่อไปถึงที่ใดก็จะเผยแพร่วัฒนธรรมของตนที่นั่นทั้งทางตรงและทางอ้อม
5. ปัจจัยทางสังคม การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมอาจเกิดขึ้นจากการที่คนจากสังคมหนึ่งไปศึกษาต่อที่อีกสังคมหนึ่ง การอพยพโยกย้ายไปอยู่อาศัยในอีกสังคมหนึ่ง การแต่งงานระหว่างคนต่างวัฒนธรรม เป็นต้น

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่าแนวคิดทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมมีสาระสำคัญที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยครั้งนี้ในแง่ของการวิเคราะห์เกี่ยวกับการปรับเปลี่ยนวิถีชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาจาก “สังคมประเพณี” ไปสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” ได้สอดคล้องกับบริบทของชุมชนมากขึ้น

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ชุมชนชาวนา เป็นชุมชนที่อยู่ในความสนใจของนักวิชาการทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติมาช้านานแล้ว ถึงกระนั้นก็ตามนักวิชาการก็มีมุมมองเกี่ยวกับ “ชาวนา” แตกต่างกันไปบ้าง ดังที่ Teodor Shanin¹ นักสังคมวิทยาผู้เชี่ยวชาญการศึกษาสังคมชาวนาได้กล่าวไว้ว่า นักวิชาการที่สนใจ

¹Theodor Shanin. **Defining Peasants : Essays Concerning Rural Societies, Expolary Economies and Learning Them in the Contemporary World.** 1990. p. 1 - 3.

ศึกษาชุมชนชาวนามีมุมมองเกี่ยวกับชาวนาจำแนกได้ 3 แนว คือ **มุมมองแรก** มองว่าสังคมชาวนามีได้มีลักษณะเฉพาะที่โดดเด่นแต่อย่างใด สังคมชาวนาจึงมีใช้ประเด็นสำคัญในการศึกษาเชิงทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ **มุมมองที่สอง** มองว่าสังคมชาวนามีความแตกต่างจากสังคมอื่น ๆ อย่างมีนัยสำคัญ แต่ความแตกต่างนั้นเป็นเพียงความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรมที่สามารถจะอธิบายได้โดยการใช้อยู่ทฤษฎีทางสังคมทั่วไป และ **มุมมองที่สาม** มองว่าสังคมชาวนาเป็นสังคมที่มีลักษณะพิเศษโดยเฉพาะ จึงเป็นประเด็นที่มีความสำคัญยิ่งในการศึกษาเพื่อสร้างแนวคิดทฤษฎีในการอธิบายลักษณะและการเปลี่ยนแปลงของสังคมชาวนา ซึ่ง ยศ สันตสมบัติ ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า “มุมมองที่สามนี้เองเป็นที่มาของงานหลายชิ้นจากหลายสาขาวิชาและสำนักคิด เช่น The Agrarian Question ของ Kautsky (1899), The Theory of Peasant Society ของ Chayanov (1966) ไปจนถึง The Moral Economy of the Peasant ของ Scott (1976) เหล่านี้เป็นต้น”¹

สำหรับมาร์กซ์ (Marx) มองสังคมชาวนาว่าเป็น**“สังคมก่อนทุนนิยม”** หรือ **“ระบบเศรษฐกิจก่อนทุนนิยม”** ในทำนองเดียวกับที่โรสทาว (Rostow) ซึ่งเป็นตัวแทนขั้วความคิดตรงข้ามกับมาร์กซ์ แต่กลับมีทรรศนะเช่นเดียวกับมาร์กซ์ว่า สังคมชาวนาก็คือ **“สังคมประเพณี”** หรือสังคมที่อยู่ส่วนล่างสุดของขั้นตอนความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจก่อนที่จะพัฒนาเข้าสู่ **“ความทันสมัย”** หรือ **“ระบบทุนนิยม”** จึงเห็นได้ว่าแนวคิดทั้ง 2 ขั้วนี้ล้วนแต่มองสังคมชาวนาว่าเป็นสังคมที่ล่าช้าท่ามกลางความเจริญเติบโตของการพัฒนาเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม นอกจากนี้ ยศ สันตสมบัติ² ได้ชี้ให้เห็นว่า หากพิจารณาจากทรรศนะของทางตะวันตกที่มีต่อชาวนาก็จะเห็นว่า เขามองชาวนาด้วยสายตาที่เหยียดหยามหรือไม่ก็มองข้ามไปเสียเลย ในช่วงประมาณปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 และต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ชาวนาก็ยังเป็นประชากรส่วนใหญ่ของยุโรปและของสังคมโลก ในสังคมอุตสาหกรรมของยุโรปตะวันตกและอเมริกาเหนือ นั้นงานศึกษาสังคมชาวนายังยึดติดอยู่กับการนำเสนอภาพชาวนาในฐานะที่เป็นสิ่งหลงเหลือมาจากอดีต

ผลงานศึกษาสังคมชาวนาที่ค่อนข้างโดดเด่นเป็นพิเศษในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 คือ ผลงานของ Robert Redfield นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน แนวคิดเกี่ยวกับสังคมชนบทของเรดฟิลด์ นับได้ว่าเป็นตัวแทนของแนวคิดแบบทันสมัยนิยม (Modernism) ซึ่งเริ่มมีบทบาทสำคัญในบริบท

¹ยศ สันตสมบัติ. พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม. ม.ป.ป. หน้า 1.

²ยศ สันตสมบัติ. พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม. ม.ป.ป. หน้า 1.

ทางเศรษฐกิจการเมืองของโลกในยุคนั้น เรดฟีลด์ได้ศึกษาสังคมชวานาในเม็กซิโกและได้เสนอความคิดไว้ว่า สังคมชวานาเป็น folk society หรือสังคมประเพณี (traditional society) เป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างชนบทกับเมืองโดยผ่านพลังแห่งความทันสมัย ในลักษณะเช่นนี้ชนบทจะค่อย ๆ เปลี่ยนจากความสัมพันธ์ทางสังคมที่ใกล้ชิดกันไปสู่ความเป็นปัจเจกบุคคลมากขึ้น

หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมาประเทศมหาอำนาจได้พัฒนาวาทกรรมเกี่ยวกับความทันสมัยและการพัฒนาเข้าสู่ความทันสมัย ชวานาซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศโลกที่สามได้กลายเป็นเป้าหมายหลักในการพัฒนา ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 1950 - 1970 จากสงครามเย็น การจัดตั้งสถาบันการเงินระหว่างประเทศ องค์กรต่าง ๆ ของสหประชาชาติ และการตั้งประเทศโลกที่สามเข้าสู่การจตุระเขียบเศรษฐกิจโลกส่งผลให้ชุมชนชวานาเป็นประเด็นศึกษาที่ได้รับความสนใจจากนักสังคมศาสตร์สาขาต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น

Eric Wolf¹ เป็นนักวิชาการอีกคนหนึ่งที่น่าสนใจศึกษาสังคมชวานาเป็นอย่างมาก วูล์ฟได้นำเอาแนวคิดของมาร์กซ์เกี่ยวกับพลวัตของสิ่งต่าง ๆ ที่มีการเกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลามาใช้ เขาให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงที่เป็นกระบวนการอย่างต่อเนื่อง วูล์ฟได้ให้แนวคิดไว้ว่าชุมชนชวานาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมชาติ เป็นสังคมที่มีความสลับซับซ้อน การที่จะเข้าใจชวานาจึงต้องรู้ว่าเขาคิดอะไร และเขาได้โต้ตอบต่อสังคมภายนอกอย่างไร โดยเฉพาะในทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ วูล์ฟไม่เชื่อว่าสังคมจะหยุดนิ่งตามแนวคิดของทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ แต่เขาเชื่อว่าสังคมจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

ส่วนผลงานวิจัยเกี่ยวกับสังคมชวานาไทยในแง่ประวัติศาสตร์ที่โดดเด่นเป็นผลงานของนักมานุษยวิทยาหลายคนที่รวบรวมโดย Sharp และ Hanks² ซึ่งผลงานวิจัยดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยชุมชนชวานาระยะยาวที่บางชันของนักมานุษยวิทยาหลายคนจากมหาวิทยาลัยคอร์เนล ผลงานเหล่านี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สังคมชวานาที่บางชัน และการเปลี่ยนแปลงการผลิตข้าว ตลอดจนศึกษาวิถีชีวิตของชวานาในแง่มุมอื่น ๆ ด้วย โดยนักมานุษยวิทยาหลายคนได้เก็บรวบรวมข้อมูลระหว่างปี ค.ศ. 1948 - 1949 และในปี ค.ศ. 1952 นอกจากการศึกษาข้อมูลภาคสนามแล้วยังมีการนำเอาเอกสารทางประวัติศาสตร์หลายชิ้นมาประกอบการศึกษาวิเคราะห์ด้วย

¹Soo Kyung Lim. **Eric Wolf.** August 27, 2002.

<<http://www.indiana.edu/~wanthro/wolf.htm>> 2011. p. 1 - 8.

²Lauriston Sharp and Ludien M. Hanks. **Ban Chan : Social History of a Rural Community in Thailand.** 1978. p. 115 - 125.

ธิดา สาระยา¹ ได้ศึกษา “ประวัติศาสตร์ชาวนาสยาม” ผลงานชิ้นนี้ได้เสนอความรู้ความคิดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชาวนาในสยามประเทศอย่างกว้าง ๆ ซึ่งมีเรื่องสำคัญหลายเรื่อง เช่น พัฒนาการของชาวนาไทยในสยามประเทศ ชาวนาในสังคมสยามใหม่ วิวัฒนาการของการจัดระบบกรรมสิทธิ์ที่ดิน ชั้นทางสังคมของชาวนาไทย เป็นต้น และผู้ศึกษาได้เสนอภาพของชาวนาในสยามประเทศไว้ว่า ชาวนาแม้จะใช้ชีวิตทำมาหากินในท้องถิ่นชนบท มีการปลูกข้าวเพื่อยังชีพ มีความเป็นอิสระ แต่ก็ไม้อาจที่จะหลีกเลี่ยงจากอิทธิพลของความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ จากภายนอกได้

งามพิศ สัตย์สงวน² วิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย : การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง” โดยศึกษาข้อมูลจากหมู่บ้านบ้านนา (นามสมมติ) ในตำบลบ้านนา อำเภอภาชี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยที่ทำให้วัฒนธรรมข้าวยังคงอยู่ในหมู่บ้านบ้านนา ได้แก่ ระบบครอบครัว และเครือญาติ การผลิตข้าวเพื่อการค้า การใช้เครื่องจักรและเทคโนโลยีสมัยใหม่ในการผลิตข้าว การชลประทาน และแหล่งเงินทุน ส่วนปัจจัยที่ทำให้วัฒนธรรมข้าวเปลี่ยนแปลงไปในหมู่บ้านบ้านนา ได้แก่ การชลประทาน การคมนาคม บทบาทการค้าของชาวจีน การรับนวัตกรรม และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

สมภพ มานะรังสรรค์³ วิจัยเรื่อง “พัฒนาการของภาคเกษตรไทยบนเส้นทางไปสู่ประเทศอุตสาหกรรมใหม่” ผลการวิจัยได้กล่าวถึงการพัฒนาเศรษฐกิจตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) ว่า รัฐบาลได้เน้นการลงทุนทั้งภาครัฐและเอกชน โดยภาคอุตสาหกรรมจะได้รับสิทธิพิเศษต่าง ๆ มากมาย ในเวลาเดียวกันภาคเกษตรก็ขยายตัวเฉลี่ยปีละ 7.6 % ในขณะที่รัฐบาลได้ตั้ง เป้าหมายให้ภาคเกษตรเติบโตขึ้น 3.3 % มูลเหตุสำคัญที่ทำให้การเกษตรขยายตัวมากขึ้นคือการขยายพื้นที่เกษตรกรรมรุกเข้าไปในพื้นที่ป่าไม้ กลยุทธ์ในการขยายตัวของภาคเกษตรดังกล่าวได้ส่งผลให้ป่าไม้ของไทยลดจำนวนลงและเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว

วิมล คำศรี⁴ วิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา” ผลการวิจัยพบว่าภูมิปัญญาชาวบ้านและปัจจัยอื่นที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมข้าวมีส่วนสำคัญต่อพลังอำนาจของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา ได้แก่ ภูมิปัญญาด้านการเลือกและใช้ปัจจัยในการผลิต

¹ธิดา สาระยา. ประวัติศาสตร์ชาวนาสยาม. 2544. หน้า 129.

²งามพิศ สัตย์สงวน. วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย : การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง. 2545. หน้า 482.

³สมภพ มานะรังสรรค์. พัฒนาการของภาคเกษตรไทย ณ เส้นทางไปสู่ประเทศอุตสาหกรรมใหม่. 2535. หน้า 1 - 15.

⁴วิมล คำศรี. วัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา. 2544. ไม่มีเลขหน้า.

ภูมิปัญญาด้านการสร้างระบบความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรมเนื่องในพระพุทธศาสนา ภูมิปัญญาด้านการบริโภคและการดูแลสุขภาพข้าว ภูมิปัญญาด้านการป้องกันชีวิตและทรัพย์สิน เป็นต้น พลังอำนาจชุมชนเกี่ยวกับวัฒนธรรม การแลกเปลี่ยนข้าวทั้งที่เกิดขึ้นภายในชุมชนเดียวกันและกับต่างชุมชนปรากฏให้เห็นในลักษณะต่าง ๆ เช่น การเอื้ออาทรกัน การปฏิสัมพันธ์ต่อกัน การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกัน การย้ายถิ่น การพึ่งพากันในลักษณะสหายานันโยค และการเป็นฐานของพลังอำนาจในการค้าข้าวบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในระยะต่อมา และพบว่าพลังอำนาจวัฒนธรรมข้าวกับวัฒนธรรมนาทุ่งในบริเวณนี้มีผลกระทบต่อกันทั้งในทางที่ขัดแย้งกันและเสริมกันในแง่ที่ขัดแย้งกันคือวัฒนธรรมนาทุ่งส่งผลต่อการทำลายระบบนิเวศของวัฒนธรรมข้าว ส่วนในแง่ที่เสริมกันคือการเกี่ยวคูลพึ่งพาซึ่งกันและกันในด้านปัจจัยการผลิต นอกจากนี้ยังพบว่าในปัจจุบันวัฒนธรรมข้าวในชุมชนบริเวณนี้ลดบทบาทลงกว่าในสมัยก่อนมาก

ชวลิต อังวิthyาธร¹ ได้วิจัยเรื่อง“การแลกเปลี่ยนและการค้าข้าวบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา” ผลการวิจัยพบว่าชุมชนรอบทะเลสาบสงขลามีบทบาทสำคัญในแง่ที่เป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญในภาคนี้มาโดยตลอด พัฒนาการของโรงสีข้าวในจังหวัดนครศรีธรรมราช พัทลุง และสงขลา โดยเฉพาะในบริเวณลุ่มน้ำปากพนังและบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามีความเจริญรุ่งเรืองมากอยู่ระยะหนึ่ง ต่อมาเมื่อรัฐบาลได้ออกกฎหมายควบคุมและจัดระเบียบการค้าข้าวจึงทำให้การผลิตข้าวและการค้าข้าวของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาและของภาคใต้โดยทั่วไปค่อย ๆ ชะงักลงอย่างไรก็ตาม ปัจจุบันชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ยังคงเป็นแหล่งที่มีการทำนากันมากสืบมาจนถึงปัจจุบัน

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องในประเด็นนี้จะเห็นว่า สังคมชวานาส่วนใหญ่จะถูกมองภาพลักษณ์เป็น“สังคมประเพณี” หรือ “สังคมก่อนทุนนิยม” การนิยามความหมายของ “ชวานา” ในทางสังคมศาสตร์เท่าที่ผ่านมามีมักจะนิยามตามแนวคิดแบบ “สารัตถนิยม” แต่ต่อมาเมื่อสังคมชวานาเริ่มเข้าสู่ความเป็นสังคมสมัยใหม่มากขึ้นจึงทำให้การนิยามความหมายของ “ชวานา” ค่อย ๆ เปลี่ยนไปจากเดิมด้วย กล่าวคือสังคมชวานาจะถูกมองความหมายในเชิงพหุลักษณะมากขึ้น

¹ชวลิต อังวิthyาธร. การแลกเปลี่ยนและการค้าข้าวบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา. 2544. ไม่มีเลขหน้า.

บทที่ 3

บริบทชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา

การศึกษา “ชุมชน” ในมิติใดก็ตามย่อมจำเป็นที่จะต้องเริ่มจากการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจใน “บริบทชุมชน” เป็นเบื้องต้นเสียก่อน เนื่องจาก “ชุมชน” กับ “บริบทชุมชน” มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ไม่มีชุมชนใดเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และเปลี่ยนแปลงไปโดยปราศจากความสัมพันธ์กับบริบทชุมชนทั้งที่เป็นบริบททางธรรมชาติและบริบททางสังคมและวัฒนธรรม หรืออาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า “วิถีคิด” และ “วิถีชีวิต” ของคนในชุมชนโดยย่อมมีนัยสัมพันธ์กับ “บริบทชุมชน” นั้น ดังที่ ประเสริฐ วิทยารัฐ ได้กล่าวไว้ว่า “การเปลี่ยนแปลงของมนุษยชาติเป็นภาพต่อเนื่องตามกระบวนการที่รับและปรุงให้เข้ากับสภาพภูมิศาสตร์ที่เปลี่ยนไป ไม่ว่าจะเป็นด้านภูมิศาสตร์กายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม”¹ ด้วยเหตุนี้ในการศึกษาชุมชนจึงไม่อาจที่จะละเลยข้อมูลพื้นฐานที่เป็นบริบทชุมชนไปได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากเป็น “การวิจัยเชิงคุณภาพ” (Qualitative research) ด้วยแล้วความจำเป็นในการศึกษาข้อมูลดังกล่าวก็มีมากขึ้น ดังที่ สุภางค์ จันทวานิช² ได้กล่าวไว้ว่า การศึกษาข้อมูลพื้นฐานเพื่อเสนอภาพของชุมชนทั้งทางกายภาพและสังคมวัฒนธรรมเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นยิ่งในการศึกษาชุมชน โดยเฉพาะใน “การวิจัยเชิงคุณภาพ” แต่ก็อาจมีบางคนไม่เห็นประโยชน์ของการศึกษาข้อมูลพื้นฐานเหล่านี้ โดยมองว่าข้อมูลเหล่านี้เป็นข้อมูลดิบหรือข้อมูลส่วนเกินที่ไม่จำเป็นต้องนำมาเสนอ ทั้ง ๆ ที่ข้อมูลดังกล่าวมีความสำคัญยิ่งในการเข้าใจภาพรวมของชุมชน และมีความสัมพันธ์กับมิติต่าง ๆ ในการศึกษาชุมชน ด้วยเหตุนี้ในการวิจัยครั้งนี้จึงเริ่มจากการศึกษา “บริบทชุมชน” ของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาเพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในวิเคราะห์ “วิถีคิด” ของชุมชนต่อไป

บริบทชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาจำแนกได้เป็น “บริบททางภูมิลักษณะ” และ “บริบททางสังคมลักษณะ” บริบททางภูมิลักษณะ หมายถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของชุมชน เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น ส่วน “บริบททางสังคมลักษณะ” หมายถึงสภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากความคิดและพฤติกรรมของมนุษย์ เช่น ครอบครัว ศาสนาและความเชื่อ การศึกษา ประเพณีและวัฒนธรรมต่าง ๆ เป็นต้น

¹ประเสริฐ วิทยารัฐ. “พหุลักษณ์ : สภาพภูมิศาสตร์,” ใน รายงานการสัมมนาประวัติศาสตร์และโบราณคดีพหุลักษณ์. 2531. หน้า 17.

²สุภางค์ จันทวานิช. การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ. 2546. หน้า 24.

บริบททางภูมิศาสตร์

ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในมี “ทะเลสาบสงขลา” เป็นศูนย์กลางของชุมชนและมีอิทธิพลอย่างมากต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน การกล่าวถึงบริบททางภูมิศาสตร์ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้จึงจำเป็นต้องกล่าวถึงส่วนที่เป็นภาคพื้นน้ำ คือ “ทะเลสาบสงขลา” และส่วนที่เป็นภาคพื้นดินคือ “บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา”

1. ทะเลสาบสงขลา

ทะเลสาบสงขลา เป็นทะเลสาบแห่งเดียวในภาคใต้และในประเทศไทย ตั้งอยู่ในภาคใต้ตอนกลางทางฝั่งตะวันออก ในตำแหน่งเส้นแวง 100 องศา 4 ลิปดาตะวันออก และเส้นรุ้ง 7 องศา 5 ลิปดาเหนือ ซึ่งเป็นตำแหน่งพื้นที่ที่อยู่ในเขตร้อน ทะเลสาบสงขลาอยู่ติดเขตพื้นที่การปกครองของจังหวัดสงขลา พัทลุง และนครศรีธรรมราช มีลักษณะยาวตามแนวเหนือ - ใต้ มีพื้นที่ 1,042.6 ตารางกิโลเมตร (หรือ 650,375 ไร่) มีความกว้างจากทางทิศตะวันออก - ทิศตะวันตก ประมาณ 20 กิโลเมตร มีความยาวจากทางทิศเหนือ - ทิศใต้ประมาณ 75 กิโลเมตร มีความลึกของน้ำโดยเฉลี่ยประมาณ 1-2 เมตร¹ ทะเลสาบตอนกลางมีลักษณะเป็นที่ลุ่มคล้ายท้องกระทะ ปากทะเลสาบทางทิศใต้เชื่อมต่อกับอ่าวไทยในเขตอำเภอสิงหนครและอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา ทะเลสาบสงขลาเป็นทะเล 3 น้ำ คือมีทั้งน้ำเค็ม น้ำกร่อย และน้ำจืด กล่าวคือที่ทะเลสาบตอนล่างเป็นน้ำเค็ม เพราะได้รับอิทธิพลจากน้ำทะเลที่หนุนเข้ามาทางปากทะเลสาบ ที่ทะเลสาบตอนกลางเป็นน้ำกร่อย และที่ทะเลสาบตอนบนเป็นน้ำจืด ระบบนิเวศของทะเลสาบดังกล่าวทำให้ทะเลสาบสงขลามีความหลากหลายทางชีวภาพและอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์สัตว์น้ำและพันธุ์พืชน้ำนานาชนิด

ทะเลสาบสงขลาเกิดการเกิดและการเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติ ดังที่ ไพฑูรย์ พงศบุตร และคณะ² และศรีศักร วัลลิโภดม³ ได้กล่าวไว้สอดคล้องกันซึ่งสรุปได้ว่า ทะเลสาบสงขลาเกิดจากการงอกของสันดอนชายฝั่งมาปิดล้อมบริเวณที่เป็นอ่าวมาแต่เดิมโดยอาศัยเกาะที่อยู่ในบริเวณอ่าว เป็นตัวเชื่อม เมื่อสันดอนเชื่อมเกาะกับชายฝั่งของฝั่งแผ่นดินใหญ่แล้วทำให้บริเวณที่เคยเป็น “อ่าว” มาแต่เดิมเปลี่ยนสภาพเป็น “ทะเลสาบ ทะเลสาบสงขลาในอดีตมีขนาดใหญ่กว่าในปัจจุบันมาก แต่เพราะการตื้นเขินที่เกิดจากการทับถมของตะกอนจึงทำให้ทะเลสาบบางส่วนกลายสภาพเป็น

¹ไพโรจน์ สิริมนตาภรณ์ และอังสุณี หุนหปราน. “ทะเลสาบสงขลา,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 7. 2542. หน้า 3057.

²ไพฑูรย์ พงศบุตร และคณะ. ภูมิศาสตร์ประเทศไทย. 2534. หน้า 241.

³ศรีศักร วัลลิโภดม. “เล่าเรื่องเมืองสงขลา,” ใน รายงานการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง สงขลาศึกษา : ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองสงขลา. 2535. หน้า 17.

พื้นดินไปแล้ว ดังจะเห็นเค้ารอยได้ชัดในปัจจุบัน คือ ทางตอนบนสุดของทะเลสาบสงขลาได้กลายเป็นที่ลุ่มน้ำขังขนาดใหญ่เรียกว่า “พรุควนเครีง” ซึ่ง สารูป ฤทธิชู กล่าวไว้ว่า บริเวณที่เรียกกันว่า “พรุควนเครีง” ในปัจจุบันนั้นแต่เดิมเคยเป็นเส้นทางน้ำที่สามารถเดินทางผ่านไป - มาได้ระหว่างนครศรีธรรมราช - พัทลุง - สงขลา โดยเป็นเส้นทางที่เรือของพวกพ่อค้าและเรือเดินทะเลของชาวจีนผ่านเข้าออก¹ ต่อมาเกิดการตกตะกอนที่บริเวณนี้จึงทำให้เปลี่ยนสภาพของปากคลองระโนดเป็นชายฝั่งทะเลทางตอนใต้ของเมืองนครศรีธรรมราชและทำให้ห้วงน้ำนี้มีสภาพเป็น “ทะเลสาบ”

หากมองจากสภาพปัจจุบันของทะเลสาบสงขลาจะเห็นว่าทางด้านตะวันออกของทะเลสาบสงขลามีสันดอนเป็นแนวยาวตลอดมาปิดกั้นส่วนที่เป็นทะเลสาบให้แยกตัวออกจากทะเลภายนอก (ทะเลอ่าวไทย) คงเหลือแต่เพียงช่องทางเล็ก ๆ กว้างประมาณ 300 เมตร ทางตอนใต้สุดของสันดอน เป็นช่องทางให้น้ำไหลผ่านเข้า - ออกระหว่างทะเลสาบกับอ่าวไทย สันดอนนี้ยาวจากทิศเหนือ - ทิศใต้ประมาณ 100 กิโลเมตร ตรงกึ่งกลางของสันดอนทางด้านติดกับทะเลสาบมีเกาะอยู่เกาะหนึ่ง คือ “เกาะใหญ่” เชื่อมติดกับสันดอน และมีเกาะอื่น ๆ อีกหลายเกาะในทะเลสาบ เช่น เกาะยอ เกาะนางคำ เกาะหมาก เกาะสี่เกาะห้า เป็นต้น

ปัจจุบันทะเลสาบสงขลาวางตัวยาวตามแนวเหนือ - ใต้ นักวิชาการได้แบ่งพื้นที่ทะเลสาบสงขลาออกเป็นตอน ๆ * ซึ่ง ไพโรจน์ สิริมนตาภรณ์ และอังสุณี ชุนหปราม² ได้แบ่งทะเลสาบสงขลาออกเป็น 3 ตอน คือ ทะเลสาบตอนล่าง ทะเลสาบตอนบน และทะเลน้อย

ทะเลสาบตอนล่าง มีอาณาเขตตั้งแต่ปากทะเลสาบไปถึงช่องแคบปากกรอ (อ่านออกเสียงว่า ปาก - รอ) ในตำบลปากกรอ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา มีพื้นที่ 185.8 ตารางกิโลเมตร มีระดับความลึกของน้ำเฉลี่ยประมาณ 1.5 เมตร มีสภาพน้ำเป็นน้ำเค็มและน้ำกร่อย อยู่ติดกับเขตพื้นที่การปกครองของอำเภอเมืองสงขลา อำเภอสิงหนคร อำเภอกวนเนียง อำเภอบางกล่ำ และอำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา

¹ สารูป ฤทธิชู และคณะ. การเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2439 - 2534. 2546. หน้า 16.

* นักวิชาการบางคนแบ่งเขตพื้นที่ของทะเลสาบสงขลาแตกต่างกันไปบ้าง เช่น บางคนแบ่งออกเป็นทะเลสาบตอนล่าง ตอนกลาง และตอนบน บางคนแบ่งออกเป็นทะเลสาบตอนล่าง ตอนกลาง ตอนบน และทะเลน้อย เป็นต้น

² ไพโรจน์ สิริมนตาภรณ์ และอังสุณี ชุนหปราม. “ทะเลสาบสงขลา,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 7. 2542. หน้า 3058.

ทะเลสาบตอนบน หรือที่ชาวบ้านในจังหวัดพัทลุงเรียกว่า “ทะเลสาบลำปำ” มีอาณาเขตตั้งแต่ช่องแคบปากกรอไปจนถึงทะเลน้อย (อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง) มีพื้นที่ประมาณ 830 ตารางกิโลเมตร มีระดับความลึกของน้ำโดยเฉลี่ยประมาณ 2 เมตร ทางตอนล่างเป็นน้ำกร่อย ทางตอนบนเป็นน้ำจืด อยู่ติดเขตพื้นที่การปกครองของอำเภอปากพะยูน อำเภอบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง และติดกับเขตพื้นที่การปกครองของอำเภอระโนด อำเภอกระแสดินธุ์ อำเภอสทิงพระ และอำเภอควนเนียง จังหวัดสงขลา

ทะเลน้อย อยู่ทางตอนเหนือของทะเลสาบตอนบน มีลักษณะเป็นแอ่งน้ำขนาดใหญ่ที่แยกออกจากทะเลสาบสงขลา โดยมีลำคลอง 2 สาย เชื่อมระหว่างทะเลน้อยกับทะเลสาบตอนบน คือ คลองนางเรียงและคลองปากประ ทะเลน้อยมีพื้นที่ 27.2 ตารางกิโลเมตร มีระดับความลึกของน้ำเฉลี่ยประมาณ 1.5 เมตร มีสภาพน้ำเป็นน้ำจืด ตอนเหนือของทะเลน้อยเป็นพรุขนาดใหญ่ที่เรียกว่า “พรุควนเคร็ง” มีพื้นที่ประมาณ 195,545 ไร่ อยู่ติดเขตอำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช และอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา

2. บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา

บริเวณรอบทะเลสาบสงขลาส่วนที่อยู่ใกล้ ๆ กับทะเลสาบมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบและที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ ส่วนที่ลึกเข้าไปทางทิศตะวันตกและทิศใต้เป็นเนินสูง ๆ ต่ำ ๆ และลึกเข้าไปอีกเป็นภูเขาสูงเป็นตอน ๆ เนื่องจากทางทิศตะวันตกมีเทือกเขาบรรทัด (เทือกเขานครศรีธรรมราช) ทอดตัวยาวตามแนวเหนือ - ใต้ตั้งแต่รอยต่อระหว่างจังหวัดพัทลุงกับจังหวัดตรังลงไปจนถึงรอยต่อระหว่างจังหวัดสงขลากับจังหวัดสตูล เทือกเขานี้มีความสูงประมาณ 1,200 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง ส่วนทางทิศใต้มีแนวเทือกเขาสันกาลาศรีซึ่งกั้นพรมแดนระหว่างไทยกับมาเลเซีย บริเวณเทือกเขาทั้งสองปกคลุมด้วยป่าไม้หลากหลายชนิด และเป็นแหล่งต้นน้ำสายต่าง ๆ หลายสายที่ไหลลงสู่ทะเลสาบ ถัดจากเทือกเขาลงมาเป็นเนินเตี้ย ๆ สลับกับที่ราบซึ่งเริ่มตั้งแต่ตอนเหนือขนานกับเทือกเขาบรรทัดไปถึงตอนใต้ของพื้นที่ลุ่มน้ำ ถัดลงมาเป็นที่ราบขนาดใหญ่ล้อมรอบทะเลสาบสงขลา ทางตอนบนของทะเลสาบสงขลาเป็นแอ่งน้ำขนาดใหญ่ที่เรียกว่า “พรุควนเคร็ง” ส่วนทางตะวันออกของทะเลสาบเป็นที่ราบชายฝั่งติดกับอ่าวไทย จากสภาพพื้นที่ดังกล่าวทำให้บริเวณรอบทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งที่เหมาะสมแก่การทำนาโดยเฉพาะพื้นที่ราบริมทะเลสาบสงขลา

บริเวณรอบทะเลสาบสงขลาได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ เฉียงเหนือ ลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ และลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ จึงทำให้บริเวณนี้มีสภาพภูมิอากาศคล้ายกับแหล่งอื่นทั่วไปในภาคใต้ คือ มีฤดูกาล 2 ฤดู คือ ฤดูฝน และฤดูร้อน ฤดูฝนจะเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคม - มกราคม แบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ ช่วงแรกระหว่างเดือนพฤษภาคม - ตุลาคม เป็นช่วงที่ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ และช่วงระหว่างเดือนพฤศจิกายน- มกราคม เป็นช่วงที่ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ในฤดูฝนจะมีฝนตกหนัก ส่วนฤดูร้อน

เริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ - เมษายน เป็นช่วงที่ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเป็นลมร้อนที่พัดมาจากทางทะเลจีนใต้ จึงทำให้พื้นที่บริเวณรอบทะเลสาบสงขลามีภูมิอากาศแบบร้อนชื้น¹ บริเวณรอบทะเลสาบสงขลาจะมีฝนตกเฉลี่ยประมาณ 400 มิลลิเมตรต่อเดือน (ช่วงเดือนตุลาคม - ธันวาคม) ปริมาณน้ำฝนโดยเฉลี่ยประมาณ 2,000 มิลลิเมตรต่อปี หรือคิดเป็นปริมาณน้ำฝนที่ตกลงสู่ทะเลสาบสงขลาโดยตรงประมาณ 2,000 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี²

จากสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศของพื้นที่บริเวณรอบทะเลสาบสงขลาดังกล่าว ส่งผลให้บริเวณนี้มีความหลากหลายทางชีวภาพและเป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติมากที่สุดแห่งหนึ่งในภาคใต้ จนได้ชื่อว่าเป็น “อู่น้ำอู่น้ำข้าว” ที่สำคัญของภาคใต้มาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในทะเลสาบมีพันธุ์พืชน้ำและพันธุ์สัตว์น้ำนานาชนิดที่ส่งผลต่อความสมดุลของระบบนิเวศและเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม นอกจากนี้ทะเลสาบสงขลายังเป็นแหล่งอาศัยของนกน้ำนานาชนิดทั้งทางด้านตะวันตกและตะวันออก ทางด้านตะวันตกได้แก่พื้นที่ทะเลสาบสงขลาที่ตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ส่วนทางด้านตะวันออกได้แก่พื้นที่ทะเลสาบสงขลาที่ตำบลคูขุด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เนื่องจากพื้นที่ทะเลสาบสงขลาทั้ง 2 แห่งนี้มีระบบนิเวศที่แตกต่างจากพื้นที่ทะเลสาบสงขลาบริเวณอื่น ๆ โดยทั่วไป กล่าวคือเป็นแหล่งที่มีระดับน้ำตื้นและมีอาหารของนกน้ำอุดมสมบูรณ์จึงมีนกน้ำนานาชนิดอยู่มากตลอดทั้งปี³ จากการสำรวจของคณะกรรมการโครงการศึกษานิเวศวิทยาเพื่อการอนุรักษ์นกน้ำในทะเลสาบสงขลา สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย พบว่าในทะเลสาบสงขลามีนกน้ำ 44 วงศ์ 137 สกุล 219 ชนิด โดยพบที่ทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง 187 ชนิด และพบที่ตำบลคูขุด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา 143 ชนิด⁴ นอกจากนี้ในทะเลสาบสงขลายังเป็นแหล่งอาศัยของนกนางแอ่นจำนวนมากโดยเฉพาะที่เกาะสี่เกาะห้าซึ่งเป็นเกาะอยู่ในทะเลสาบสงขลาตอนบน

¹แคล้ว ทองสม. แนวทางพัฒนาทะเลสาบสงขลาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติ.

2525. หน้า 71 - 72.

²ไพโรจน์ สิริมนตาภรณ์ และอังสุณี ชุนหปราน. “ทะเลสาบสงขลา,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 7. 2542. หน้า 3058.

³นิพัทธ์ รัตนพรพันธ์ และคณะ. “การอนุรักษ์นกน้ำในทะเลสาบสงขลา,” ใน รายงานผลการสัมมนาเรื่อง แนวทางการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. 2526. หน้า 225 - 230.

⁴“ข้อมูลจำเพาะทะเลสาบสงขลา,” วารสารทักษิณคดี. 3(1) : 11 ; ตุลาคม-มีนาคม, 2535 -2536.

ภาพประกอบ 8 บริเวณปากทะเลสาบสงขลา ซึ่งเชื่อมระหว่างทะเลสาบสงขลากับอ่าวไทย
อยู่ระหว่างอำเภอเมืองสงขลา กับอำเภอลิขิต นคร จังหวัดสงขลา

ภาพประกอบ 9 ทะเลสาบสงขลาตอนล่าง (ถ่ายจากสะพานติณสูลานนท์ทางด้านทิศเหนือ)

ภาพประกอบ 10 บริเวณ “พรวนเคิ่ง” ซึ่งเต็มไปด้วยต้นกระจูด ชาวบ้านบริเวณนี้และบริเวณใกล้เคียงได้นำมาใช้จักสานเป็นหัตถกรรมกระจูดที่มีชื่อเสียงของจังหวัดพัทลุง

ส่วนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาและลุ่มน้ำก็เป็นแหล่งที่มีความหลากหลายทางชีวภาพและมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์เช่นกัน บริเวณที่เป็นภูเขาสูงทางทิศตะวันตกและทิศใต้อุดมไปด้วยพันธุ์ไม้และสัตว์ป่าหลากหลายชนิด ส่วนทางด้านทิศเหนือของทะเลน้อยที่เป็น “พรวนเคิ่ง” ก็มีพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์หลายชนิดเช่นกัน โดยเฉพาะ “กระจูด” มีมากในพรวนแห่งนี้ ซึ่งชาวบ้านที่นี่และในละแวกใกล้เคียงได้นำมาผลิตหัตถกรรมกระจูดสืบต่อมาช้านานจนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันทั่วไปถึงทุกวันนี้

บริบททางสังคมลักษณะ

บริบททางสังคมลักษณะของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามีความสัมพันธ์กับบริบททางภูมิลักษณะของชุมชน ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงบริบททางสังคมลักษณะของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ดังนี้

1. พัฒนาการของชุมชน

บริเวณรอบทะเลสาบสงขลาที่มีบริบททางธรรมชาติที่เกื้อกูลต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ จึงมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินในบริเวณนี้สืบมาช้านาน โดยส่วนใหญ่จะเข้ามาประกอบอาชีพทำนามากกว่าทำอาชีพอื่นอย่างอื่น จากหลักฐานหลายอย่างทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ทำให้นักวิชาการเชื่อว่า ชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาที่มีพัฒนาการมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังปรากฏว่ามีการขุดค้นพบหลักฐานต่าง ๆ มากมายในบริเวณนี้ทั้งทางฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตก นักวิชาการได้แบ่งพัฒนาการของชุมชนบริเวณนี้แตกต่างกันไปบ้างตามเกณฑ์ของแต่ละคน เช่น สารูป ฤทธิชู และคณะ¹ ได้แบ่งพัฒนาการของชุมชนบริเวณนี้ตามฐานคิดทางประวัติศาสตร์ ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ช่วง คือ สมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ก่อนพุทธศตวรรษที่ 12) สมัยประวัติศาสตร์รัฐโบราณ (พุทธศตวรรษที่ 12 - 18) และ สมัยประวัติศาสตร์ชาติไทย (พุทธศตวรรษที่ 19 - 25) ส่วนสุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์² ได้แบ่งพัฒนาการของชุมชนบริเวณนี้ตามฐานคิดทางคติชนวิทยา ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ช่วงเช่นกัน คือ ช่วงครั้งไทรหัวหงส์ (ก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์) ช่วงไปมาค้าขายใช้เรือแม่ (หลังจากสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน พ.ศ. 2438 - 2500) และช่วงทิ้งทะเลลี้มพาย (ประมาณตั้งแต่ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เป็นต้นมา การแบ่งช่วงสมัยพัฒนาการของชุมชนบริเวณนี้จากคนละฐานคิดกันหาถือว่าเป็นความขัดแย้งทางวิชาการแต่อย่างไรไม่ แต่กลับเป็นการช่วยเสริมกันและทำให้มองเห็นภาพของชุมชนบริเวณนี้ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

พัฒนาการของชุมชนบริเวณนี้สรุปได้ว่า ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ก่อนพุทธศตวรรษที่ 12) ได้มีผู้คนเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณรอบทะเลสาบสงขลากระจัดกระจายอยู่ตามป่าเขาและถ้ำหินปูน เช่น บริเวณเขาชัยสน เขาเจ็ยก จังหวัดพัทลุง เขารักเกียรติ เขารูปช้าง จังหวัดสงขลา เป็นต้น และตามแม่น้ำลำคลองสายต่าง ๆ โดยส่วนใหญ่จะตั้งหลักแหล่งทำการเพาะปลูกกระจ่ายอยู่เป็นหย่อม ๆ ต่อมาจึงมีการเคลื่อนย้ายไปตั้งถิ่นฐานที่บริเวณริมฝั่งทะเล มีการติดต่อสัมพันธ์กับจีน อินเดีย และอาหรับ จนประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 จึงเกิดเป็นชุมชนเมืองท่าขึ้นที่บริเวณคาบสมุทรสทิงพระซึ่งเป็นที่ราบฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ต่อมาชุมชนได้พัฒนาเป็นเมืองสทิงพาราณสี และประมาณพุทธศตวรรษที่ 15 เมืองนี้ก็มีความเจริญของชุมชนต่าง ๆ ในบริเวณ

¹ สารูป ฤทธิชู และคณะ. การเมืองท้องถิ่นบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา พ.ศ. 2439 - 2534. 2546. หน้า 26 - 38.

² สุริวงค์ พงศ์ไพบูลย์. “ข้อจำกัดและปัจจัยทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา,” วารสารทักษิณคดี. 3(1) : 57 ; ตุลาคม - มีนาคม, 2535 - 2536.

ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา การติดต่อค้าขายกับชนต่างชาตินานส่งผลให้ชุมชนบริเวณนี้ได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ เข้ามาผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมคือความเชื่อในอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ จนกระทั่งถึงพุทธศตวรรษที่ 18 เมืองสทิงพระก็เริ่มเสื่อมความสำคัญลง และเกิดเมืองพัทลุงขึ้นทางฝั่งตะวันตกทะเลสาบสงขลาเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 ขณะเดียวกันทางสุโขทัยและอยุธยาก็ได้ขยายอำนาจลงมาควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ บนคาบสมุทรมุทไทยไว้ได้ทั้งหมด โดยมีเมืองนครศรีธรรมราชเป็นหัวเมืองเอกควบคุมดูแลหัวเมืองอื่น ๆ อีกชั้นหนึ่ง ส่วนเมืองพัทลุงกลายเป็นศูนย์อำนาจที่ควบคุมชุมชนบริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา จนประมาณพุทธศตวรรษที่ 21 จึงเกิดเมืองสงขลาขึ้นที่ทางฝั่งหัวเขาแดง เมืองพัทลุงและเมืองสงขลามีความเจริญรุ่งเรืองมาตามลำดับตลอดในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ จึงทำให้บริเวณรอบทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งที่มีการสังสมมรดกทางวัฒนธรรมต่าง ๆ มากแหล่งในภาคใต้

2. สภาพทั่วไปทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน

2.1 ครอบครัวและเครือญาติ ชวนารอบทะเลสาบสงขลาในสมัยก่อนมีความผูกพันกับครอบครัวสูง อันเนื่องจากสาเหตุสำคัญประการหนึ่ง คือ ความจำเป็นในวิถีชีวิตที่ต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกันในแทบทุกเรื่อง ต่อมาเมื่อชุมชนได้รับอิทธิพลจากสังคมสมัยใหม่มากขึ้น วิถีชีวิตของชวานาก็ค่อย ๆ เปลี่ยนไป ด้วย การที่ลูกหลานชวานานิยมไปศึกษาต่อหรือทำงานในตัวเมือง ทำให้ความผูกพันกับที่ดินและผืนนาลดน้อยลง และส่งผลให้ความใกล้ชิดผูกพันกับครอบครัวและเครือญาติหย่อนลงด้วย ถึงกระนั้นก็ตาม “การนับญาติ” และ “การช่วยญาติ” ก็ยังคงเป็นปรากฏการณ์ที่เด่นชัดของชุมชนชวานาบริเวณนี้ “โดยไม่ถือว่าเครือญาติหมายถึงเฉพาะผู้ที่มีความสัมพันธ์กันทางสายโลหิตเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงญาติทางเขยและสะใภ้ด้วย”¹

2.2 ความสัมพันธ์ทางสังคม ชุมชนชวานาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาที่มีสภาพเป็นชุมชนชนบทสืบมาช้านาน ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมจึงมีลักษณะเดียวกับชาวชนบททั่วไป กล่าวคือเป็นความสัมพันธ์ใน “แนวราบ” มากกว่า “แนวตั้ง” โดยชวานาทัวไปชุมชนมีความสนิทมักคุ้นกันเป็นอย่างดี เมื่อมีปัญหาอะไรก็มักจะปรึกษาหารือกันและคอยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน “ชวานาทัวไปรู้สึกว่าทุกคนเป็นเพื่อนบ้าน เป็นคนบ้านเดียวกันไม่ใช่คนบ้านอื่น จึงสนิทใจที่จะคบกันและช่วยเหลือกัน”² และเคารพนับถือกันตามอาวุโส สถานภาพ ความรู้ คุณธรรม ฯลฯ แม้ว่าคุณลักษณะ

¹ กัจจ หวานเส้ง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 188/8 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2553.

² เป็ลื่อง จุลชีพ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 199 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2553.

ดังกล่าวจะเป็นที่มาแห่งอำนาจ แต่ผู้มีอำนาจจากฐานอำนาจเหล่านี้ส่วนใหญ่จะใช้อำนาจไปในทางขึ้นหรือให้ข้อคิดที่เป็นประโยชน์ต่อผู้ด้อยกว่า มากกว่าที่จะใช้อำนาจแบบสั่งการหรือขู่เข็ญบังคับ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในแนวดิ่ง อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันซึ่งเป็นช่วงที่อำนาจรัฐและแบบแผนสังคมสมัยใหม่เข้าสู่ชุมชนมากขึ้น ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจในแนวดิ่งก็มีบทบาทต่อชาวนาบริเวณนี้มากขึ้นด้วย

ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ที่เด่นชัดอีกอย่างหนึ่งก็คือ ระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพิงอิงกัน คือการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในเรื่องต่าง ๆ เช่น ในการทำนา ชาวนาจะมีการช่วยเหลือกันทั้งในเครือญาติและเพื่อนบ้าน ดังจะเห็นได้ชัดจากประเพณี “ออกปากกินวาน”¹ หรือ “การช่วยงาน” ในงานสำคัญทั่วไป เช่น งานบวช งานแต่งงาน งานศพ ฯลฯ ซึ่งชาวนาทัวไปจะให้ความร่วมมือด้วยดีตามที่มีโอกาสและอยู่ในวิสัยจะช่วยเหลือได้ แม้ว่าในปัจจุบันชุมชนชาวนาบริเวณนี้จะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมากขึ้น แต่ก็ยังรักษาระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวไว้ ดังที่ คลี จันทรแดงได้เล่าว่า

หากเห็นว่าบ้านใดมีการมีงานสำคัญ ๆ ของครอบครัวที่เป็นงานใหญ่และเกินวิสัยที่เจ้าบ้านจะจัดการตามลำพังได้ ต้องการความช่วยเหลือจากผู้อื่น เช่น งานบวช งานแต่งงาน ของลูกหลาน งานศพ งานทำบุญบ้าน เป็นต้น ญาติ ๆ และชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงก็จะไป “ช่วยงาน” กันด้วยความสมัครใจโดยไม่คิดค่าจ้าง และเมื่อถึงคราวบ้านอื่น ๆ มีงานบ้านนั้นก็จะไปช่วยด้วยเช่นเดียวกัน²

“การออกปากกินวาน” ในการทำนา และ “การช่วยงาน” ในงานทั่วไปลดลงกว่าเดิมมาก หลังจากชาวนาได้รับอิทธิพลจากสังคมสมัยใหม่มากขึ้นความสัมพันธ์แบบ “จ้างงาน” ในวิธีการผลิตปรากฏเด่นชัดขึ้น แต่ชาวนาก็จะแยกว่า “หากเป็นงานที่ไม่หวังผลในทางธุรกิจ เช่น งานสำคัญในครอบครัว งานบุญงานกุศล งานของส่วนรวม ฯลฯ ชาวนาก็จะไป “ช่วยงาน” กันแบบไม่มีค่าจ้าง แต่หากเป็นงานในทางธุรกิจก็จะเป็นการจ้างงาน”³ ปัจจุบันชาวนาบริเวณนี้มีความสัมพันธ์ในวิธีการผลิตทั้ง 2 ลักษณะนี้ทับซ้อนกัน

¹ อ้น หิริยสาตี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86 ตำบลละทิ้งพระ อำเภอสังขละ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.

² คลี จันทรแดง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 108 ตำบลแพรกหา อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 28 เมษายน 2553.

³ มยุรี วัฒนรัตน์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86/1 ตำบลละทิ้งพระ อำเภอสังขละ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.

2.3 ความเชื่อและศาสนา ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามีความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ มากมายแต่มีความเชื่อที่สำคัญ ได้แก่ ความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ และความเชื่อในศาสนา ความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติหรือวิญญาณนิยม (Animism) เป็นความเชื่อดั้งเดิมของ มนุษยชาติในสังคมต่าง ๆ มาช้านาน โดยเชื่อว่าอำนาจเหนือธรรมชาติมีอยู่จริงและสามารถที่จะ ให้คุณให้โทษแก่มนุษย์และสิ่งต่าง ๆ ได้ ความเชื่อที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย ดังจะเห็นว่าชาวนามีความเชื่อนี้ในการทำนาแทบทุกขั้นตอนตั้งแต่การไถ การเพาะปลูก การบำรุงรักษา การเก็บเกี่ยว และหลังเก็บเกี่ยว โดยเฉพาะการเชื่อว่านากรทำนามี “แม่โพสพ” เป็นเทพธิดาประจำต้นข้าว ช่วยดูแลรักษาต้นข้าว และสามารถบันดาลให้การทำนาแต่ละปี ได้ผลหรือไม่เพียงใด รวมถึงเชื่อว่ามีวิญญาณหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นให้ผลต่อการทำนาด้วย เช่น เทวดา เจ้าที่นา ผีบรรพบุรุษ เป็นต้น จึงมีการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ มากมายในการทำนา แม้ในปัจจุบัน “พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำนาจะหย่อนลงไปกว่าในสมัยก่อนมาก แต่ชาวนา ส่วนใหญ่ก็ยังคงมีความเชื่อเกี่ยวกับแม่โพสพกันอยู่มากแม้ในกลุ่มชาวนารุ่นใหม่”¹ นอกจากนี้ ชาวนายังมีความเชื่อเกี่ยวผีसांगเทวดาในวิถีชีวิตด้านอื่น ๆ อีกมาก “โดยจะบนบานให้สิ่งเหล่านั้น ช่วยบันดาลให้ตนเองประสบความสำเร็จในเรื่องต่าง ๆ เช่น ให้หายจากโรคภัยไข้เจ็บ ให้มีความปลอดภัยในการเดินทาง ให้ประสบผลดีในการค้าขาย ให้ได้คืนของที่สูญหาย ให้มีโชคในการ เสี่ยงทาย เป็นต้น”² ปัจจุบันความเชื่อแบบวิญญาณนิยมยังปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไปในชุมชนชาวนา บริเวณนี้

ส่วนในการนับถือทางศาสนานั้น ชาวนาส่วนใหญ่บริเวณนี้นับถือศาสนาพุทธ มีที่นับถือศาสนาอิสลามบ้างในบางพื้นที่ เช่น ในอำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา อำเภอปากพะยูน จังหวัดพัทลุง เป็นต้น กล่าวได้ว่าชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาส่วนใหญ่มีความเชื่อทาง ศาสนาพุทธ ประกอบกับพุทธศาสนาเคยเจริญรุ่งเรืองในบริเวณนี้มาแต่ครั้งอดีต ดังปรากฏหลักฐาน ต่าง ๆ มากมายทั้งทางฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตกของทะเลสาบ แม้ปัจจุบันยังมีวัดต่าง ๆ อยู่จำนวนมากในบริเวณรอบทะเลสาบ บางวัดมีประวัติเก่าแก่และมีชื่อเสียงมาแต่อดีต เช่น ทางฝั่ง ตะวันออกในจังหวัดสงขลามีวัดพะโคะ (ตำบลชุมพล อำเภอสติงพระ) วัดจะทิ้งพระ (ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสติงพระ) วัดเจดีย์งาม (ตำบลบ่อตรุ อำเภอระโนด) เป็นต้น ส่วนทางฝั่งตะวันตก

¹พร คงปาน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקดี פרหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 46 ตำบลขอนหาด อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2553.

²อุทุมพร เนียมวงศ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקดี פרหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 182 ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2553.

ในจังหวัดพัทลุง มีวัดเขียนบางแก้ว (ตำบลจองถนน อำเภอเขาชัยสน) วัดเขาอ้อ (ตำบลมะกอกเหนือ อำเภอควนขนุน) วัดคูหาสวรรค์ (ตำบลคูหาสวรรค์ อำเภอเมืองพัทลุง) เป็นต้น¹ จึงทำให้เกิดความเชื่อหลายอย่างที่สืบเนื่องมาแต่พุทธศาสนา โดยเฉพาะความเชื่อในเรื่องบาปบุญคุณโทษและกฎแห่งกรรม และในขณะเดียวกันชาวนาในบริเวณนี้ก็มี ความเชื่อในอำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติควบคู่กันด้วย เข้าทำนองที่ว่า “พุทธกับไสยไปด้วยกัน” แต่จะมีความเชื่อแบบ “พุทธนำไสย”

2.4 การศึกษา การเรียนรู้ของชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในอดีต มีลักษณะเช่นเดียวกับการเรียนรู้ของคนไทยทั่วไป ทั้งในด้านสถานที่เรียน เป้าหมาย เนื้อหา และวิธีการ ในด้านสถานที่เรียนเป็นการเรียนรู้จากบ้านและวัดเป็นหลัก ในด้านเป้าหมายเป็นการฝึกให้ผู้เยาว์มีความรู้ตามที่เคยสืบทอดกันมา ในด้านเนื้อหาเป็นความรู้ที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิตในชุมชน และในด้านวิธีการเป็นการบอกเล่าและฝึกปฏิบัติเพื่อให้ผู้เรียนจำได้และปฏิบัติได้เป็นสำคัญ จนกลายเป็น “วัฒนธรรมการเรียนรู้” ของชาวนาในชุมชนบริเวณนี้ ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับวัฒนธรรมการเรียนรู้ของคนไทยทั่วไปในอดีต ดังที่ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ได้กล่าวไว้ว่า

ปรัชญาการเรียนรู้ของสังคมไทยคือการฝึกปรี้อผู้เยาว์และ/หรือผู้ด้อยซึ่งถูกมองว่า “ไร้เดียงสา” หรือ “ไม่ประสีประสา” ต่อโลก เนื่องจากมักทำตัวแบบลอยตามน้ำ อันเนื่องด้วยจริตแห่งตน (ปัจเจกบุคคล) และมายาคติ (ภาวะที่สังคมใช้ลึ้นแปลงใจให้มักง่ายได้พวก) ใ้ปรับเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมนอกคอก (ตามนิยามของเจ้าของคอก) สู่แบบแผนหรือจาริตที่คนรุ่นก่อนกำหนดขึ้นเป็นทฤษฎีหรือบรรทัดฐาน เพื่อสร้างอัตลักษณ์ของผู้เยาว์เหล่านั้นให้มีคุณลักษณะสอดคล้องประสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับคนส่วนใหญ่เพื่อประกาศตนหรือสำแดงให้ปรากฏว่าเป็นผู้ร่วมสายรากสายพันธุ์ ร่วมพงศ์ ร่วมเผ่าเป็นพวกเดียวกัน เป็นชาติเชื่อเดียวกัน อุบายที่จะกระทำให้ผู้ต่างจริตกลายเป็นผู้ร่วมจาริต คือการบอกกล่าวโอนทั้งคติโลกและคดิธรรมที่คนรุ่นก่อนสร้างสมเป็นภูมิปัญญา หรือเป็นกติกาสืบทอดกันมาโดยการบอกเล่าสั่งสอน ทำให้เห็นหรือตอกย้ำผ่านประเพณีและพิธีกรรม จนคุ้นเคยเป็นนิสัยและสืบสันดาน เพื่อให้คนรุ่นหลัง “เข้าถึงความจริง” โดยการปฏิบัติซ้ำ พิสูจน์ซ้ำ และเมื่อนั้นผู้นั้นก็จะเป็น

สมาชิกที่สมบูรณ์ของชุมชน คือถูกหลอมรวมเป็นน้ำเนื้อเดียวกัน อุบายดังกล่าวแล้วได้กลายเป็นทฤษฎีการเรียนรู้ของคนไทยและเป็นจาริตนิยมหรือวัฒนธรรมการเรียนรู้ ทั้งการจัดการศึกษาในระบบและนอกระบบสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน¹

¹ ชาญวุฒิ พิชะกุล เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่สถาบันทักษิณคดีศึกษา ตำบลเกาะยอ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม 2553.

ต่อมาเมื่อมีระบบโรงเรียนเกิดขึ้นแล้วรูปแบบของการจัดการศึกษาก็เปลี่ยนไป จากเดิมมาก “ในอดีตชาวนาทั่วไปไม่ค่อยจะส่งลูกหลานศึกษาในระดับสูงเท่าไรนัก คงให้เรียนเพียง ระดับประถม ศึกษาจากโรงเรียนใกล้บ้านหรือในละแวกชุมชน หรือไม่ก็ศึกษาต่อชั้นมัธยมศึกษา จากโรงเรียนที่อยู่ใกล้ ๆ ภายในอำเภอ” แต่ในปัจจุบันการศึกษาได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ภายใน ชุมชนเองก็มีโรงเรียนเกิดขึ้นหลายแห่งทั้งโรงเรียนระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ในตัวเมือง ก็มีสถาบันการศึกษาชั้น สูงเพิ่มขึ้น และมีหลักสูตรหลายสาขาวิชา ประกอบกับเส้นทางคมนาคม ก็สะดวกขึ้น อีกทั้งชาวนาได้รับอิทธิพลทางความคิดจากสังคมสมัยใหม่มากขึ้นด้วย จึงทำให้ ชาวนาเห็นคุณค่าของการศึกษาและตื่นตัวที่จะส่งลูกหลานไปศึกษาต่อในระดับสูงขึ้น ชาวนาบางคน เล่าว่า “อยากให้ได้ลูกเรียนสูง ๆ เพราะจะได้มีความรู้และได้ทำงานที่ดี ๆ กว่าการทำนา”²

2.5 ประเพณีและวัฒนธรรมทั่วไป ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามีประเพณี หลายอย่างที่ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา ประเพณีที่สำคัญ ได้แก่ ประเพณีทำบุญเดือนสิบ* (ประเพณี ชิงเปรต) และ ประเพณีลากพระ** (ประเพณีชักพระ) ประเพณีชิงเปรตจัดขึ้นในเดือนสิบ เพื่อ ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ในช่วงประเพณีนี้ถือว่าเป็นช่วง “ชุมชนญาติ” ครั้งใหญ่ในรอบปีด้วย เมื่อถึงวันประเพณีผู้ที่ไปทำงานหรือศึกษาอยู่ที่อื่นจะหาโอกาสกลับมา ร่วม ทำบุญกับครอบครัวและญาติ ๆ ส่วนประเพณีชักพระจัดขึ้นในเดือนสิบเอ็ด โดยผู้คนในชุมชนและ ละแวกใกล้เคียงจะเข้าร่วมลากพระอย่างเนืองแน่นทั้งลากพระบกและลากพระน้ำตามสภาพของ ท้องที่นั้น ๆ ประเพณีทั้งสองนี้ได้ก่อให้เกิดวัฒนธรรมอื่น ๆ อีกมาก เช่น การทำขนมเดือนสิบ ในประเพณีทำบุญเดือนสิบ การทำขนมต้มในประเพณีลากพระ การแข่งโพน การชั้ดต้ม เป็นต้น

¹สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “วัฒนธรรมการเรียนรู้ของคนไทย,” ใน วัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้ ของคนไทย. 2545. หน้า 20.

²จางงัก วัฒนรัตน์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86/1 ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.

*โปรดดูรายละเอียดใน พรศักดิ์ พรหมแก้ว. “ทำบุญเดือนสิบ : ประเพณี,” ใน สารานุกรม วัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 7. 2542. หน้า 3384 - 3395.

**โปรดดูรายละเอียดใน สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “ลากพระ,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรม ไทย ภาคใต้ เล่ม 14. 2542. หน้า 6794 - 6804.

นอกจากนี้ชาวนาบริเวณนี้ยังปฏิบัติประเพณีอื่น ๆ อีกมาก เพียงแต่อาจมีผู้ร่วมปฏิบัติไม่มากเท่ากับสองประเพณีดังกล่าวแล้ว ประเพณีเหล่านั้นมีทั้งที่เป็นประเพณีในรอบปีและประเพณีในรอบชีวิต ประเพณีในรอบปีที่สำคัญ ๆ เช่น ประเพณีวันว่าง (สงกรานต์) ประเพณีลอยกระทง ประเพณีทำบุญเข้าพรรษา เป็นต้น ส่วนประเพณีในรอบชีวิตที่สำคัญ ๆ เช่น ประเพณีบวช ประเพณีแต่งงาน ประเพณีงานศพ ประเพณีขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีประเพณีที่นิยมปฏิบัติกันเฉพาะในบางท้องถิ่นของชุมชน เช่น ประเพณีทำบุญกระดูก (ทำบุญบัว) ในอำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ประเพณีสวดหลา ในอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ประเพณีแต่งงานกับนางไม้ ในอำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เป็นต้น ส่วนวัฒนธรรมของชาวนาบริเวณนี้ที่สืบทอดกันมาแต่เดิมมีที่สำคัญ ๆ เช่น วัฒนธรรมเกลือกุล วัฒนธรรมเคารพพระบออาวูโส เป็นต้น ส่วนวัฒนธรรมที่มีขึ้นในช่วงหลัง เช่น วัฒนธรรมพาณิชยกรรม วัฒนธรรมแข่งขัน วัฒนธรรมบริโภคนิยม เป็นต้น

3. วัฒนธรรมการผลิตของชุมชน

ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามีวัฒนธรรมการผลิตที่สั่งสมสืบต่อกันมาช้านานทั้งที่เป็น “การทำนา” และ “การผลิตที่นอกเหนือจากการทำนา” (เช่น การปลูกพืชชนิดอื่น การเลี้ยงสัตว์ การจับสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา การผลิตงานหัตถกรรม ฯลฯ) เนื่องจากชุมชนชาวนาบริเวณนี้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมค่อนข้างจะล่าช้า จึงทำให้วิถีการผลิตของชุมชนเปลี่ยนไปอย่างช้า ๆ แบบ “ค่อยเป็นค่อยไป” ด้วย จนเมื่อรัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศไปเน้นการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมและการผลิตเพื่อการส่งออก โดยประกาศใช้ “แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 จึงทำให้วิถีการผลิตของชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงมากขึ้นทั้งในด้านเป้าหมายการผลิต การใช้ความรู้ในการผลิต วิธีการผลิตและการจัดการผลผลิต กล่าวโดยสรุปก็คือในด้าน “เป้าหมายการผลิต” ชุมชนค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนจาก “การผลิตแบบยังชีพ” ไปสู่ “การผลิตเชิงพาณิชย์” มากขึ้น ในด้าน “การใช้ความรู้ในการผลิต” ชุมชนค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนจากการใช้ความรู้จาก “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ที่เคยสืบต่อกันมาช้านานในชุมชนไปสู่การใช้ความรู้จาก “ภูมิปัญญาสากล” ซึ่งเป็นความรู้ทางวิทยาการสมัยใหม่มากขึ้น ในด้าน “วิธีการผลิตและการจัดการผลผลิต” ชุมชนค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนจากการใช้ “แรงงานคนและสัตว์” ไปสู่การใช้ “เครื่องมือเครื่องจักรและเทคโนโลยีวิธีสมัยใหม่” มากขึ้น เหล่านี้เป็นต้น

เนื่องจาก “การผลิต” ของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามีได้จำกัดอยู่เฉพาะแต่ “การทำนา” ซึ่งเป็นการผลิตในอาชีพหลักของตนเองเท่านั้น แต่ยังหมายรวมไปถึงการผลิตสิ่งอื่น ๆ อีกหลายอย่างที่นอกเหนือไปจากการทำนา เช่น การปลูกพืชชนิดอื่น การเลี้ยงสัตว์

การผลิตงานหัตถกรรม ฯลฯ ดังนั้นในการกล่าวถึง “การผลิต” ใน “วิถีชาวนา” ของชุมชนชาวนา บริเวณรอบทะเลสาบสงขลาจึงจำแนกดังนี้

3.1 การทำนา บริเวณรอบทะเลสาบสงขลาเป็นแหล่งที่มีการทำนามากที่สุดในภาคใต้เนื่องจากพื้นที่บริเวณดังกล่าวเป็นที่ราบกว้างใหญ่ที่โอบล้อมทะเลสาบสงขลาเกือบรอบ (เว้นแต่ทางตอนล่างที่เป็นปากอ่าวทะเลสาบ) บริเวณดังกล่าวจึงเหมาะแก่การทำนา จึงมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินโดยการทำนาในบริเวณนี้มาช้านานแล้ว ซึ่งบริเวณดังกล่าวปัจจุบันอยู่ในเขตพื้นที่การปกครองของ สามจังหวัด ที่อยู่ติดกับทะเลสาบสงขลา คือ จังหวัดสงขลา พัทลุง และนครศรีธรรมราช ในพื้นที่ของ สามจังหวัดดังกล่าวจึงเป็นแหล่งที่มี “การทำนา” มากกว่าจังหวัดอื่น ๆ ในภาคใต้

ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงก่อนที่รัฐบาลจะประกาศใช้แผนพัฒนา เศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 ยังเป็นชุมชนที่กล่าวได้ว่ามีวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” ในด้านการผลิตของชุมชนในช่วงนั้นส่วนใหญ่ยังเป็น “การผลิตแบบยังชีพ” หรือที่บางคนเรียกว่า “การผลิตแบบพอเพียง” คือ เป็นการผลิตที่มีเป้าหมายเพื่อให้ “พอมี - พอกิน - พอใช้” ในครอบครัวเป็นหลัก มิได้มุ่งผลิตเพื่อขาย ชาวนาทั่วไปจึงยังมีวิถีชีวิตแบบเรียบง่าย ใช้ชีวิตผูกพันอยู่กับธรรมชาติ เนื่องจากมี “ทุนทางธรรมชาติ” เป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต และมี “ทุนทางวัฒนธรรม” เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ประกอบกับในอดีตช่วงนั้นชุมชนชาวนายังมีระบบความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนผลผลิต คือ การนำเอาสิ่งของที่ตนเองผลิตได้ไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของอื่น ๆ ที่จำเป็นในชีวิตซึ่งตนไม่สามารถผลิตได้หรือผลิตได้น้อยกับคนอื่น ๆ ภายในชุมชน และบางครั้งก็มีการแลกเปลี่ยนกับคนภายนอกชุมชนที่อยู่ใกล้เคียงบ้าง ต่อมาเมื่อชุมชนค่อย ๆ ก้าวเข้าสู่ความเป็น “สังคมสมัยใหม่” และถูกแทรกแซงจากระบบทุนนิยมมากขึ้น โดยเฉพาะหลังจากรัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนทิศนโยบายการพัฒนาประเทศไปมุ่งเน้นทางด้านอุตสาหกรรมและการผลิตเพื่อการส่งออกดังกล่าวแล้ว จึงส่งผลให้แบบแผนชีวิตหลายอย่างของชุมชนชาวนาบริเวณนี้เริ่มปรับเปลี่ยนไปด้วย ในส่วนของ “การผลิต” นั้นค่อย ๆ เปลี่ยนจาก “การผลิตแบบยังชีพ” ไปสู่ “การผลิตเพื่อการค้า” มากขึ้นตามลำดับ และระบบการแลกเปลี่ยนผลผลิตค่อย ๆ หายไปกลายเป็นระบบการแลกเปลี่ยนแบบซื้อขายด้วยเงินตรา

ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในอดีตมีวัฒนธรรมการทำนา สืบต่อกันมาจากคนรุ่นก่อนโดยอาศัยความรู้จาก “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ทั้งในวิถีปฏิบัติและความเชื่อ จะเห็นว่าชาวนาได้ใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการเลือกใช้ปัจจัยในการผลิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ เช่น การเลือกใช้ที่ดิน การใช้น้ำ การสังเกตสภาพดินฟ้าอากาศ การเลือกใช้พันธุ์ข้าว การเลือกใช้กระบวนการผลิต เป็นต้น นอกจากนี้แล้วชาวนาบริเวณนี้ยังมีความเชื่อเกี่ยวกับการทำนา

ที่สืบทอดกันมาช้านาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อเกี่ยวกับ “แม่โพสพ” จึงทำให้มีพิธีกรรมต่าง ๆ ตามความเชื่อนี้ในหลายขั้นตอนของการทำนา และมีการปฏิบัติในลักษณะอื่น ๆ อีกมากที่แสดงถึงความเคารพนับถือต่อแม่โพสพ “สมัยก่อนชาวนานับถือแม่โพสพและมีการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนามาก เดิมนี่การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ลดลงไปมาก ถึงขั้นไม่ค่อยมีให้เห็น แต่การนับถือแม่โพสพยังคงยึดถือกันอยู่ทั่วไป”¹

วัฒนธรรมการทำนาของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในอดีตช่วง “สังคมประเพณี” เปลี่ยนแปลงค่อนข้างจะล่าช้า จนเมื่อชุมชนค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนไปสู่ความเป็น “สังคมสมัยใหม่” จึงได้รับอิทธิพลจากสังคมสมัยใหม่มากขึ้น โดยเฉพาะในด้านวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ประกอบกับในช่วงนั้นรัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศไปมุ่งเน้นการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ จึงทำให้วิถีการผลิตของชาวนาต้องเปลี่ยนจาก “การผลิตแบบยังชีพ” ไปสู่ “การผลิตเชิงพาณิชย์” กันมากขึ้น ในปัจจุบันชาวนาบริเวณนี้จึงหันมาใช้เครื่องจักรกันมากขึ้นทั้งในการไถนาและการเก็บเกี่ยวข้าว ดังที่ เจือ สุขสวัสดิ์ ได้เล่าว่า

เมื่อก่อนชาวนาไถนาด้วยวัวควายและเก็บเกี่ยวข้าวเอง บางครั้งมีการวานเพื่อนบ้านให้มาช่วยบ้าง แต่ปัจจุบันการไถนาด้วยวัวควายลดน้อยลง ส่วนใหญ่จะไถนาด้วยเครื่องจักรที่เรียกว่า “รถไถเดินตาม” หรือ “จักรลูกหมา” ที่ซื้อหามาเองหรือไม่ก็จ้างไถด้วยรถจักรขนาดใหญ่ ซึ่งพอถึงช่วงไถนาจะมีผู้รับจ้างเข้ามาในชุมชน โดยมาจากจังหวัดต่าง ๆ ทั้งใกล้และไกล เช่น มาจากจังหวัดราชบุรีบ้าง จังหวัดในภาคอีสานบ้าง ส่วนค่าจ้างไถจะไม่แน่นอน แต่ส่วนใหญ่จะคิดค่าจ้างไร่ละประมาณ 150 บาท การเก็บเกี่ยวข้าวเดิมนี่ก็นิยมจ้างเก็บด้วยรถจักรเช่นกัน โดยจ่ายค่าจ้างไร่ละประมาณ 350 บาท หรืออาจถึงไร่ละ 500 บาท²

ส่วนในการดูแลบำรุงดินข้าวในระหว่างปลูกก็เปลี่ยนไปจากเดิมมาก กล่าวคือชาวนาหันมาใช้ปุ๋ยเคมีหรือปุ๋ยวิทยาศาสตร์กันมากขึ้น ดังที่ แฝ้ว วงศ์ตันหิ้น ได้เล่าว่า

¹แนม อินทวงศ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 261/2 ตำบลนาประขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2553.

²เจือ สุขสวัสดิ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 158 ตำบลลำป่า อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2553.

ในสมัยก่อนชาวแคว้นส่วนใหญ่จะใช้ปุ๋ยธรรมชาติ ที่นิยมกันมากคือปุ๋ยจี้ค้างคาว เพราะถือเป็นปุ๋ยชั้นดีที่ทำให้ดินข้าวเติบโตเร็วและออกรวงสวยงาม ปุ๋ยนี้เขาไปเอามาจาก เขาชัยสนในจังหวัดพัทลุง บางครั้งไปหาเอาเอง บางครั้งก็มีคนหามาขาย โดยเขาบรรจุใน กระสอบกระจุบ ขายกระสอบละประมาณ 7 - 10 บาท ในช่วงต่อมามีการขึ้นราคาบ้าง การใช้ปุ๋ยนี้จะหว่านลงไปในแปลงนา นา 1 ไร่ จะใช้ปุ๋ยจี้นี้ประมาณ 3 - 5 กระสอบ¹

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่าชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามีวัฒนธรรม การทำนาสืบทอดกันมายาวนาน แม้ปัจจุบันชุมชนจะมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากขึ้น แต่ วัฒนธรรมการทำนาหลายอย่างก็ยังคงอยู่ โดยมีลักษณะผสมผสานระหว่างวิธีการผลิตแบบเดิม กับวิธีการผลิตแบบสมัยใหม่ที่เข้ามาในช่วงหลัง

3.2 การผลิตสิ่งอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากการทำนา นอกจากการทำนาแล้วชาวนา บริเวณรอบทะเลสาบสงขลายังมีการผลิตสิ่งอื่น ๆ อีกหลายอย่าง ซึ่งจำแนกได้เป็นการปลูกพืช ชนิดอื่น และการผลิตสิ่งอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากการปลูกพืช

3.2.1 การปลูกพืชชนิดอื่น การปลูกพืชชนิดอื่นของชาวนาบริเวณ รอบทะเลสาบสงขลามีลักษณะเดียวกับของชาวนาในแหล่งอื่นทั่วไป คือ ส่วนใหญ่จะนิยมปลูกจำพวก พืชผักสวนครัวและผลไม้บางชนิดตามสภาพของพื้นที่ พืชผักสวนครัวที่นิยมปลูก เช่น พริก มะนาว มะเขือ ตะไคร้ ผักบุ้ง ผักกาด บวบ ถั่วฝักยาว มะระ โหระพา เป็นต้น โดยจะปลูกไว้ใกล้ ๆ บริเวณบ้านและปลูกจำนวนไม่มากเนื่องจากมีเป้าหมายเพื่อใช้บริโภคในครอบครัว ส่วนผลไม้ที่นิยม ปลูก เช่น มะพร้าว มะม่วง มะละกอ กล้วย ขนุน ส้มโอ ละครุด มะม่วงหิมพานต์ เป็นต้น ซึ่งเป็น ปลูกเพื่อใช้บริโภคในครอบครัวเช่นเดียวกัน ดังที่ แฝ้ว วงศ์ตันหิ้น ได้เล่าว่า “รอบ ๆ บ้านผม จะปลูกพืชหลายชนิด เช่น แตงโม ถั่ว พริก กล้วย ฯลฯ พืชพวกนี้ปลูกได้ง่ายในสภาพดินทั่วไป โดยไม่ต้องเอาใจใส่มากนัก แต่โดยทั่วไปจะปลูกกันไม่มากเพราะปลูกไว้กิน ไม่ได้ปลูกไว้ขาย”² แม้ปัจจุบันชาวนาทั่วไปก็ยังคงปลูกพืชเหล่านี้โดยมีเป้าหมายเช่นเดิม ด้วยเหตุนี้จึงไม่ค่อยจะพบเห็น การทำไร่หรือทำสวนในบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา นอกจากนี้ตามทุ่งนาในเขตพื้นที่อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา ยังเป็นแหล่งที่มี “ต้นตาลโดนด” ขึ้น อยู่เป็นจำนวนมาก มยุรี วัฒนรัตน์ เล่าว่า

¹เจือ สุขสวัสดิ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 158 ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2553.

²แฝ้ว วงศ์ตันหิ้น เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 10 ตำบลลำปำ อำเภอกวนมะพร้าว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน พ.ศ. 2553.

“ต้นตาลโตนดที่ขึ้นอยู่มากมายในเขตอำเภอนี้มีทั้งที่งอกขึ้นเองตามธรรมชาติและที่เจ้าของนำมาปลูก”¹ ชาวนาในที่นี้จึงรู้จักนำเอาส่วนต่าง ๆ ของต้นตาลโตนดมาใช้ประโยชน์หลากหลายลักษณะมานานแล้ว ปัจจุบันผลผลิตจากตาลโตนดหลายอย่างเป็นที่รู้จักและนิยมของคนทั่วไปอย่างกว้างขวางมากขึ้น จนกล่าวได้ว่า “ตาลโตนด” เป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชนชาวนาในเขตพื้นที่อำเภอนี้

3.2.2 การผลิตสิ่งอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากการปลูกพืช นอกจากการทำนาและปลูกพืชชนิดอื่น ๆ ดังกล่าวแล้ว ชาวนาในบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาผลิตสิ่งอื่น ๆ อีกหลายอย่าง เช่น การผลิตงานหัตถกรรม การผลิตจากต้นตาลโตนด การเลี้ยงสัตว์ การจับสัตว์น้ำ เป็นต้น การผลิตสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ในอดีตส่วนใหญ่มีเป้าหมายเพื่อใช้บริโภคในการครอบครัวเช่นเดียวกับการผลิตทั่วไป ต่อมาหลังจากที่รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 – 2509) เมื่อ ปี พ.ศ. 2504 แล้ว วิถีชาวนาบริเวณนี้ก็ค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนไปสู่ความเป็น “สังคมสมัยใหม่” มากขึ้น การผลิตหลายอย่างได้เปลี่ยนเป้าหมายไปเป็นการผลิตเพื่อขายกันมากขึ้น ซึ่งในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะการผลิตที่เด่น ๆ ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ดังต่อไปนี้

การผลิตงานหัตถกรรม การผลิตงานหัตถกรรมเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับชุมชนชาวนาและชนบททั่วไปมานานแล้ว โดยชาวนาจะผลิตงานหัตถกรรมตามที่ตนเองมีความสามารถและวัฒนธรรมชาติในท้องถิ่นหรือละแวกใกล้เคียงจะเอื้ออำนวย การผลิตงานดังกล่าวแต่เดิมจะเน้นที่ประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวันเป็นสำคัญ และขณะเดียวกันก็คำนึงถึงความประณีตสวยงาม อันเป็นประโยชน์ทางจิตใจด้วย ด้วยเหตุนี้บางคนจึงเรียกผลงานเหล่านี้ว่า “ศิลปหัตถกรรม” และเนื่องจากผลงานดังกล่าวส่วนใหญ่ผลิตขึ้นในชุมชนหรือหมู่บ้านทั่วไป ดังนั้นในบางครั้งจึงเรียกว่า “หัตถกรรมพื้นบ้าน” ซึ่งมักจะมีการสืบทอดกันมาจนเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของชุมชน

ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาหลายแห่งเป็นแหล่งผลิตงานหัตถกรรมบางอย่างสืบมาช้านาน และมีการพัฒนามาเป็นลำดับจนทำให้หัตถกรรมนั้น ๆ มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกว้างขวางมาจนถึงปัจจุบัน เช่น การผลิต “หัตถกรรมกระจูด” ของชุมชนในตำบลทะเลน้อย และตำบลนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง (อยู่ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา) แม้ในปัจจุบันชุมชนนี้ก็ยังมีผลิตงานหัตถกรรมดังกล่าวกันอยู่ และมีการพัฒนาฝีมือจนทำให้หัตถกรรมนี้มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักของคนทั่วไป ประกอบกับแหล่งผลิตหัตถกรรมนี้อยู่ใกล้กับ “อุทยานนกน้ำทะเลน้อย” ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญแห่งหนึ่งของจังหวัดพัทลุง จึงทำให้

¹มยุรี วัฒนรัตน์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86/1 ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2553.

หัตถกรรมกระจูดจากแหล่งนี้เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปอย่างรวดเร็วและกว้างขวางขึ้น นอกจากนี้แล้ว ในชุมชนอื่น ๆ บริเวณรอบทะเลสาบสงขลายังเป็นแหล่งผลิตหัตถกรรมอื่น ๆ ที่มีชื่อเสียงอีกหลายแห่ง เช่น การผลิต “หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา” ที่ตำบลทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา (อยู่ทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา) การผลิต “หัตถกรรมผ้าทอ” ที่ตำบลเกาะยอ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา (เกาะยออยู่ใกล้ปากอ่าวของทะเลสาบสงขลา) เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งในปัจจุบันผลงานหัตถกรรมต่าง ๆ เหล่านี้เป็นที่รู้จักของคนทั่วไป และเป็นสินค้าที่มีชื่อเสียงของชุมชนต่าง ๆ ในบริเวณดังกล่าว

นอกจากการผลิตงานหัตถกรรมที่มีชื่อเสียงของชุมชนต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ชาวานทั่วไปในบริเวณนี้ยังผลิตงานหัตถกรรมอื่น ๆ บ้าง เพียงแต่เป็นการผลิตในระดับครอบครัวมิใช่ในระดับชุมชน เช่น การจักสานไม้ไผ่ การจักสานย่านลิเภา การจักสานใยตาล การทำเครื่องไม้เครื่องเรือน เป็นต้น

การผลิตสิ่งต่าง ๆ จากต้นตาลโตนค ตาลโตนคเป็นพืชที่ขึ้นงอกงามดี และมีอยู่จำนวนมากทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะในทุ่งนาของอำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา รวมถึงในพื้นที่บางส่วนของอำเภอที่ต่อแดนกับอำเภอสทิงพระ ได้แก่ อำเภอสิงหนคร ซึ่งต่อแดนทางทิศใต้ และอำเภอระโนดซึ่งต่อแดนทางทิศเหนือ ชาวานในพื้นที่บริเวณนี้จึงรู้จักนำเอาส่วนต่าง ๆ ของต้นตาลโตนคมาใช้ประโยชน์ในลักษณะต่าง ๆ มาช้านานแล้ว เช่น การนำเอาเนื้อจากผลตาลสุกมารับประทานสด เชื่อม หรือใช้เป็นส่วนประกอบของอาหารหวานบางอย่าง การนำเอาผลอ่อนมาใช้เป็นส่วนประกอบของอาหารคาวบางอย่าง (เช่น ยำ แกง แกงเลียง เป็นต้น) การนำเอาน้ำหวานจากวงตาลมาทำน้ำตาลเหลว น้ำตาลปี๊บ และน้ำตาลแว่น การนำเอาเปลือกของผลตาลสุกและสดมาใช้เป็นส่วนผสมในการทำขนม (ชาวบ้านเรียกว่า “ขนมลูกโหนด”) การนำเอาลำต้นมาแปรรูปเป็นไม้เพื่อใช้ในการสร้างบ้านและโรงเรือนต่าง ๆ การนำเอาทางตาลมาทำรั้วบ้านหรือคอกเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น การใช้ประโยชน์จากต้นตาลโตนคของชุมชนชาวานบริเวณนี้ในลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวมีการสืบต่อ ๆ กันมาช้านานจนเป็นวัฒนธรรมที่โดดเด่นอย่างหนึ่งของชุมชนบริเวณนี้ ในอดีตช่วง “สังคมประเพณี” ชาวานส่วนใหญ่จะผลิตสิ่งต่าง ๆ จากตาลโตนคเพื่อบริโภคในครอบครัวเป็นหลัก และมีการแบ่งปันแลกเปลี่ยนกันเองภายในชุมชนและกับชุมชนภายนอกบ้าง เช่น การนำเอา “น้ำผึ้ง” (น้ำตาลเหลวที่ผ่านการเคี้ยวแล้ว) ไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของอื่นกับชุมชนทางฝั่งพัทลุง¹ เป็นต้น

¹ปราณี มณีอ่อน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 221/1 ตำบลนาประขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 8 มิถุนายน 2553.

ต่อมาหลังจากที่รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 -2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 แล้ว การผลิตบางอย่างจากต้นตาลโดนด้อย ๆ เปลี่ยนจากการผลิตเพื่อใช้ในครอบครัวไปสู่การผลิตเพื่อขายกันมากขึ้น ผลผลิตบางอย่างกลายเป็นสินค้าที่นิยมของคนทั้งในและนอกชุมชน โดยเฉพาะที่เป็นเนื้อตาลสด น้ำตาลสด และน้ำตาลแวน จนถึงกับมีการผลิตเป็นสินค้าวางจำหน่ายทั่วไปทั้งในอำเภอนี้ บริเวณใกล้เคียง และส่งไปขายในตัวเมืองด้วย โดยเฉพาะในอำเภอสทิงพระนั้นมีการนำเอาผลผลิตจากตาลโดนดมาวางจำหน่ายร่วมกับสินค้าพื้นบ้านอื่น ๆ ของชุมชนที่ตลาดบ้านสนามไชย อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นตลาดที่เน้นการจำหน่ายสินค้าพื้นบ้าน ตลาดนี้ตั้งอยู่ทั้งสองข้างทางของถนนสายสงขลา - นครศรีธรรมราช จึงทำให้สินค้าพื้นบ้านต่าง ๆ ของชาวนาบริเวณนี้เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปที่ขับรถสัญจรไปมาอย่างรวดเร็วมากขึ้น เพราะรถที่ขับผ่าน สามารถที่จะแวะเลือกซื้อได้อย่างสะดวก ในปัจจุบันชาวนาและชาวบ้านทั่วไปในอำเภอนี้มีการจัดตั้งกลุ่มแม่บ้านผลิตน้ำตาลโดนดส่งจำหน่ายทั่วไปด้วย จึงกล่าวได้ว่าในปัจจุบันตาลโดนดได้กลายเป็น “พืชเศรษฐกิจ” ที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชนชาวนาในเขตอำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา

การจับสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา ทะเลสาบสงขลาในอดีตเมื่อประมาณสามทศวรรษที่ผ่านมาเป็นแหล่งที่มีความหลากหลายทางชีวภาพและมีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติมากแหล่งหนึ่งในภาคใต้ ถือได้ว่าเป็น “ทุนธรรมชาติ” ที่สำคัญของชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา มาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมทะเลสาบหลายครัวเรือนมีอาชีพทางทำประมงแบบพื้นบ้านในทะเลสาบสงขลา และชาวนาบางครัวเรือนก็ทำประมงในทะเลสาบควบคู่ไปกับการทำนาด้วย เพราะในสมัยก่อนทะเลสาบสงขลาอุดมสมบูรณ์ไปด้วยสัตว์น้ำนานาชนิดที่ใช้เป็นอาหารได้ จึงง่ายต่อการจับ ซึ่งต่างกับในสมัยปัจจุบันมากเนื่องจากทะเลสาบสงขลาเปลี่ยนไปจากเดิมมากขึ้น ดังที่ เจือ สุขสวัสดิ์ ได้เล่าว่า “ทะเลสาบสงขลาในสมัยก่อนอุดมสมบูรณ์มาก มีกุ้งปลาชุกชุมหลายชนิด ออกไปหากุ้งหาปลาเพียงประเดี๋ยวก็ได้กุ้งปลาตัวโต ๆ กลับมา แต่เดี๋ยวนี้ทะเลสาบสงขลาเปลี่ยนไปจากเดิมมาก ทั้งความตื้นเขินและน้ำเสีย จึงทำให้กุ้งปลาลดจำนวนลงไปกว่าในสมัยก่อนมาก การหากุ้งหาปลาจึงทำได้ยากขึ้น”¹ หลังจากชุมชนชาวนาบริเวณนี้ค่อย ๆ เข้าสู่ความเป็น “สังคมสมัยใหม่” การทำประมงในทะเลสาบสงขลาที่ยังคงมีอยู่มาก เพียงแต่หลายคนได้ทำประมงเพื่อการค้ามากกว่าเพื่อการบริโภคในครอบครัวเหมือนอย่างในสมัยก่อน

¹เจือ สุขสวัสดิ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 158 ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2553.

การเลี้ยงสัตว์ ชาวนาในบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาหลายครัวเรือนจะเลี้ยงสัตว์ควบคู่ไปกับการทำนาและการผลิตสิ่งอื่น ๆ ด้วย สัตว์ที่นิยมเลี้ยงกันจะเป็นสัตว์ที่ใช้บริโภคเป็นอาหารในชีวิตประจำวัน เช่น เป็ด ไก่ หมู เป็นต้น ในอดีตชาวนาส่วนใหญ่เลี้ยงสัตว์เพื่อการบริโภคในครอบครัวมากกว่าเพื่อขาย และจะเลี้ยงจำนวนไม่มากและมักจะเลี้ยงไว้ใกล้ ๆ บ้าน ส่วนวิธีเลี้ยงจะเป็นไปอย่างง่าย ๆ ตามแบบพื้นบ้าน ไม่ได้อาศัยหลักวิชาการเกษตรสมัยใหม่แต่อย่างใด

ต่อมาเมื่อชุมชนค่อย ๆ เข้าสู่ความเป็น “สังคมสมัยใหม่” มากขึ้น ระบบตลาดและเงินตราได้เข้ามามีบทบาทในชุมชนมากขึ้น ประกอบกับการทำนามิค่อยจะได้ผลดีนัก จึงทำให้ชาวนาบางคนหันมาเลี้ยงในเชิงพาณิชย์กันมากขึ้น สัตว์ที่เลี้ยงมีทั้งสัตว์บกและสัตว์น้ำ ดังที่ปรากฏให้เห็นทั่วไปในชุมชนชาวนาทั้งทางฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา ชาวนาบางคนถึงกับเลิกประกอบอาชีพทำนาแล้วหันมาประกอบอาชีพเลี้ยงสัตว์แทนก็มี และบางคนมีอาชีพหลักเลี้ยงสัตว์โดยทำนาเป็นอาชีพรองก็มี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนชาวนาทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลาจะมีการเลี้ยงสัตว์ในเชิงพาณิชย์กันมากขึ้น เช่น ที่อำเภอบางแก้ว อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เป็นต้น ชาวนาส่วนหนึ่งได้หันไปประกอบอาชีพทำฟาร์มเลี้ยงสัตว์กันค่อนข้างมาก ทำให้พื้นที่นาบางแห่งถูกแปลงเป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์ และบางแห่งก็ถูกปล่อยให้รกร้างว่างเปล่าก็มี สัตว์ที่นิยมเลี้ยงกันมากในเขตพื้นที่บริเวณนี้ เช่น วัว หมู ไก่ ปลา เป็นต้น ดังที่ วิเชียร เนียมวงศ์ ได้เล่าว่า

เมื่อก่อนมีอาชีพหลักทำนา แต่ก็หยุดทำไปนานเพราะขาดน้ำ และดินไม่ค่อยดี เนื่องจากการใช้ปุ๋ยเคมีมานาน ต่อมาทางราชการได้ช่วยเหลือเรื่องน้ำจึงได้เริ่มทำนาอีกในราวปี พ.ศ. 2547 แต่ก็ทำเพียงเล็กน้อยพอให้ได้ข้าวพอกินเท่านั้น เดียวนี้หันมาทำฟาร์มเลี้ยงปลาเป็นอาชีพหลัก ในปัจจุบันชาวนาแถวนี้หลายคนได้เปลี่ยนจากการทำนาเป็นทำฟาร์มเลี้ยงสัตว์ โดยการลงทุนเอง สัตว์ที่นิยมเลี้ยงกันส่วนใหญ่เป็นจำพวกโคนม ไก่ และปลา บางรายทำทั้งฟาร์มเลี้ยงโคนมและฟาร์มเลี้ยงปลาไปพร้อม ๆ กันก็มี เมื่อถึงเวลาจะขายก็มีคนเข้ามารับซื้อถึงที่¹

¹ วิเชียร เนียมวงศ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 10 ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 15 มิถุนายน 2553.

ส่วนทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลาแม้จะไม่ค่อยมีการทำฟาร์มเลี้ยงสัตว์ปีกมากเหมือนกับทางฝั่งตะวันตก แต่การเลี้ยงสัตว์ก็ได้เปลี่ยนจากการเลี้ยงเพื่อบริโภคในครอบครัวมาเป็นการเลี้ยงเพื่อขายกันมากขึ้นเช่นกัน ที่พบเห็นโดยทั่วไป เช่น การเลี้ยงเป็น หมู เป็นต้น ซึ่งการเลี้ยงจะเอาใจใส่ดูแลและอาศัยหลักวิชาการมากขึ้นกว่าในสมัยก่อน แต่การเลี้ยงเพียงเล็กน้อยเพื่อบริโภคในครอบครัวเหมือนเมื่อก่อนก็ยังคงมีอยู่ไม่น้อย นอกจากนี้ทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลามีการเลี้ยงกุ้งมากกว่าทางฝั่งตะวันตก

4. วัฒนธรรมการบริโภคของชุมชน

การบริโภคเป็นพฤติกรรมที่สำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในชีวิตมนุษย์ มนุษย์จะดำรงชีวิตอยู่ไม่ได้หากปราศจากการบริโภค เพราะการบริโภคทำให้เกิดการตอบสนองความต้องการของชีวิตทั้งทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา และสังคม ดังจะเห็นว่าปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมนุษย์ อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค และรวมถึงความต้องการในด้านอื่น ๆ เช่น ความรู้ ข่าวสาร ความบันเทิง ฯลฯ ล้วนแต่เป็นเกี่ยวข้องกับ “การบริโภค” ทั้งสิ้น การบริโภคจึงเป็นตัวแปรสำคัญที่จะส่งผลต่อการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงพัฒนาชีวิตและสังคม

ชุมชนแต่ละแห่งแต่ละยุคสมัยย่อมมีวัฒนธรรมการบริโภคที่สัมพันธ์กับบริบทของชุมชน และสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาและภูมิธรรมในการจัดการที่ได้ผ่านการปฏิบัติซ้ำมาครั้งแล้วครั้งเล่าจนตกผลึกเป็น “วัฒนธรรม” ของชุมชน จึงกล่าวได้ว่า “วัฒนธรรมการบริโภค” ของชุมชนใดย่อมเป็นข้อมูลสำคัญส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิด” ของชุมชนนั้น

ชุมชนชานาบริเวรรอบทะเลสาบสงขลามี “วัฒนธรรมการบริโภค” สืบต่อกันมาช้านานและมีการเปลี่ยนแปลงอย่างช้า ๆ เช่นเดียวกับวัฒนธรรมการผลิต โดยเฉพาะในช่วงก่อนที่รัฐบาลจะประกาศ ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 ในช่วงดังกล่าวชุมชนชานาบริเวรนี้มีวัฒนธรรมการบริโภคที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมธรรมชาติและวัฒนธรรมการผลิตของชุมชน วัฒนธรรมการบริโภคของชุมชนเป็น “การบริโภคแบบพอเพียง” คือมีเป้าหมายในการบริโภคเพื่อให้ตนเอง “อยู่ได้” มากกว่า “อยู่ดี” และ “อยู่เด่น” ในวิถีการบริโภคจึงให้ความสำคัญแก่การบริโภค “สิ่งจำเป็น” ในชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งที่เป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรง ชีวิต ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค นอกนั้นก็ให้ความสำคัญกับการบริโภคสิ่งอื่น ๆ บ้างตามความจำเป็นที่แตกต่างกันของแต่ละบุคคล แต่ก็กล่าวได้ว่า การบริโภคของชานาส่วนใหญ่ในช่วงนี้เป็น “การบริโภคเชิงประโยชน์ใช้สอย” มากกว่า “การบริโภคเชิงสัญลักษณ์” การมีวัฒนธรรมบริโภคเช่นนี้เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ชานามีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ไม่มุ่งสั่งสมทรัพย์สินให้เกิน “ความพอดี” ในชีวิต ดังจะเห็น

ว่าในบ้านของชานาส่วนใหญ่จะมีสิ่งของเครื่องใช้เท่าที่จำเป็น โดยเฉพาะที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือนและในการประกอบอาชีพ

ส่วนในวัฒนธรรมการบริโภคสิ่งอื่น ๆ เช่น ความรู้ ข่าวสาร ความบันเทิง ฯลฯ นั้นก็สัมพันธ์กับภูมิปัญญาชาวบ้านที่สืบทอดต่อ ๆ กันมา ดังจะเห็นว่าในการบริโภค “ความรู้” นั้นแต่เดิมมาจะให้ความสำคัญแก่การเรียนรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยผ่านการถ่ายทอดจากพ่อแม่ คนเฒ่าคนแก่ และพระสงฆ์ในชุมชน ซึ่งผู้ถ่ายทอดจะใช้วิธีการบอกเล่าและปฏิบัติให้เห็นเป็นแบบอย่าง ต่อมาเมื่อมีระบบโรงเรียนเกิดขึ้นจึงมีโรงเรียนเป็นแหล่งเรียนรู้เพิ่มขึ้น โดยบ้านและวัดก็ยังมิบทบาทควบคู่ไปกับโรงเรียน และยังคงเน้นการบริโภคความรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้านและทรัพยากรบุคคลในชุมชน จากการที่ชุมชนมีเป้าหมายในการบริโภคความรู้เช่นนี้จึงทำให้เกิดวัฒนธรรมการเรียนรู้ที่มุ่งให้ผู้เยาว์ “จำได้หมายรู้” มากกว่า “กำหนดได้หมายรู้”¹ ส่วนในด้านความบันเทิงนั้นแต่เดิมมาส่วนใหญ่จะเป็นการละเล่นพื้นบ้านอันเกิดจากภูมิปัญญาชาวบ้านเช่นกัน

ต่อมาหลังจากที่รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 ชุมชนชานาบริเวณนี้ค่อย ๆ ได้รับอิทธิพลจาก “สังคมสมัยใหม่” มากขึ้น ทำให้วัฒนธรรมการบริโภคและวิถีชีวิตทั่วไปค่อย ๆ เปลี่ยนไปด้วย เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากสังคมสมัยใหม่ เช่น การมุ่งสั่งสมทรัพย์สินมากขึ้น การพึ่งพาตลาดมากขึ้น การบริโภคเชิงสัญญะมีมากขึ้น การบริโภคสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นผลผลิตจากเทคโนโลยีสมัยใหม่มากขึ้น เป็นต้น

¹ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “วัฒนธรรมการเรียนรู้ของคนไทย,” ใน วัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้ของคนไทย. 2545. หน้า 20 - 21.

บทที่ 4

วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ในช่วงก่อนและหลัง แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509)

ชุมชนชาวนาในบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มายาวนานและมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นตลอดมาเช่นเดียวกับสังคมทั่วไป การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญครั้งหนึ่งซึ่งส่งกระทบอย่างมากต่อวิถีชีวิตและวิถีคิดของชุมชนคือ การเปลี่ยนแปลงเมื่อครั้งที่รัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ปรับเปลี่ยนนโยบายพัฒนาประเทศไปสู่การพัฒนาทางด้าน “เศรษฐกิจ” โดยมุ่งเน้นการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมและการผลิตเพื่อส่งออกตามแนวคิดของประเทศตะวันตก ซึ่งเป็นกระแสการพัฒนาแบบ “ตะวันตกนิยม” (Westernism) ที่กำลังได้รับความนิยมนอกจากประเทศต่าง ๆ อยู่ในขณะนั้น โดยรัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 ผลจากการพัฒนาตามนโยบายและแผนพัฒนาฉบับนี้ได้ส่งผลกระทบต่อสังคมไทยเป็นอย่างมากในเวลาต่อมา โดยเฉพาะในตัวเมืองและชุมชนใหญ่ ๆ ในส่วนของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาดังกล่าวเช่นกัน เพียงแต่เป็นผลที่เกิดขึ้นอย่างช้า ๆ แบบ “ค่อยเป็นค่อยไป” แต่ก็ส่งผลให้ชุมชนค่อย ๆ เปลี่ยนจากวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” ไปสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” มากขึ้นตามลำดับ ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงชุมชนจึงมีวิถีคิดต่าง ๆ ทับซ้อนกันระหว่าง “วิถีคิดแบบประเพณีนิยม” กับ “วิถีคิดแบบสมัยใหม่นิยม” และครั้นเนิ่นนานเข้าชุมชนก็เข้าสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” มากขึ้น ซึ่งส่งผลให้ชุมชนมี “วิถีคิดแบบสมัยใหม่นิยม” มากขึ้นด้วย

การศึกษา “วิถีคิดของชุมชน” โดยมองผ่าน “พฤติกรรมทางวัฒนธรรม” ซึ่งเป็นพฤติกรรมร่วมของคนส่วนใหญ่ในชุมชนเป็นเรื่องที่มีความซับซ้อนอยู่ไม่น้อย เนื่องจากพฤติกรรมบางอย่างของมนุษย์อาจมีความคิดหลายอย่างเป็นพื้นฐาน พฤติกรรมทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งจึงอาจวิเคราะห์ให้เห็นถึง “วิถีคิด” ได้หลายแบบ เช่น การที่ชาวนาประกอบพิธีกรรมในการทำนา ในแง่หนึ่งอาจวิเคราะห์ได้ว่าเป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพึ่งพา” คือการคิดหวังพึ่งพาอำนาจเหนือธรรมชาติให้ช่วยให้อาการทำได้ผลดี และในพฤติกรรมเดียวกันนี้อาจวิเคราะห์ได้อีกแต่มุมหนึ่งว่าเป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบวิญญูณานิยม” คือ การคิดว่าสิ่งเหนือธรรมชาติมีอยู่จริง และมีอำนาจที่จะบันดาลให้มนุษย์และสรรพสิ่งมีอันเป็นไปในลักษณะต่าง ๆ นานา จึงต้องแสดงความเคารพนับถือสิ่งเหนือ

ธรรมชาตินั้น ๆ และบางครั้งจัดให้มีพิธีกรรมเช่นไหว้เพื่อช่วยเหลือตนให้ประสบผลสำเร็จในด้านต่าง ๆ ด้วยดี ดังนั้นเมื่อมองถึง “สาระสำคัญ” ของวิถีคิด แล้วจะเห็นว่าวิถีคิดทั้งสองนี้เป็นวิถีคิดคนละแบบกัน กล่าวคือ “วิถีคิดแบบพึ่งพา” มีสาระสำคัญอยู่ที่การพึ่งพาคือคนอื่นหรือสิ่งอื่นจากภายนอก ซึ่งมีได้จำกัดเฉพาะแต่เพียง “การพึ่งพาอำนาจเหนือธรรมชาติ” เท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงการพึ่งพาคือคน หรือสิ่งอื่น ๆ อีกมาก เช่น การพึ่งพาอำนาจรัฐ การพึ่งพาวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ การพึ่งพาตลาด เป็นต้น ส่วน “วิถีคิดแบบวิญญูณานิยม” มีสาระสำคัญอยู่ที่การนิยมน้อมรับในอำนาจของ “สิ่งเหนือธรรมชาติ” ซึ่งก็ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะแต่เพียง “การประกอบพิธีกรรมเช่นสรวงบูชา” เท่านั้นเช่นกัน แต่ยังมีพฤติกรรมในลักษณะอื่น ๆ อีกมากที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดแบบนี้ เช่น การทำพิธีขับไล่ผีร้ายหรือสิ่งอัปมงคลต่าง ๆ การทำพิธีส่งวิญญาณผู้ตายไปสู่ปรภพ การทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้ตาย เป็นต้น ดังนั้นหากพิจารณาจาก “สาระสำคัญ” ของวิถีคิดแล้วจะเห็นว่า “วิถีคิดแบบพึ่งพา” กับ “วิถีคิดแบบวิญญูณานิยม” เป็นวิถีคิดคนละแบบกัน เพียงแต่ในบางกรณีอาจสะท้อนให้เห็นได้จากพฤติกรรมทางวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน

นอกจากนี้วิถีคิดบางอย่างมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ เช่น “วิถีคิดแบบพอเพียง” กับ “วิถีคิดแบบพึ่งตนเอง” ซึ่งวิถีคิดทั้งสองแบบนี้มีความสัมพันธ์ในเชิงเกี่ยวเนื่องกัน โดยเฉพาะในบริบทของสังคมไทยในอดีตช่วง “สังคมประเพณี” วิถีคิดดังกล่าวนี้มักจะสะท้อนให้เห็นร่วมกันในพฤติกรรมทางวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน จนอาจทำให้บางคนมองได้ว่าวิถีคิดดังกล่าวเป็นวิถีคิดแบบเดียวกัน แต่หากพิจารณาถึง “สาระสำคัญ” ของวิถีคิดดังกล่าวแล้วจะเห็นว่า “สาระสำคัญ” ต่างกัน กล่าวคือ “วิถีคิดแบบพอเพียง” มีสาระสำคัญอยู่ที่ “ความพอเพียง” หรือ “การรู้จักประมาณตน” ในการดำรงชีวิต แต่ “วิถีคิดแบบพึ่งตนเอง” มีสาระสำคัญอยู่ที่ “การพึ่งตนเอง” ซึ่งเมื่อพิจารณาจะเห็นว่า “ความพอเพียง” อาจไม่ได้มาจาก “การพึ่งตนเอง” เสมอไป อีกทั้งเมื่อพิจารณาจากกรอบความคิดเรื่อง “การสะท้อนให้เห็นร่วมกันจากพฤติกรรมวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน” แล้ว ก็จะเห็นว่าวิถีคิดทั้งสองนี้มีได้สะท้อนให้เห็นร่วมกันในพฤติกรรมทางวัฒนธรรมอย่างเดียวกันเสมอไป อย่างเช่น “การไม่มุ่งสั่งสมทรัพย์สินให้เกินความพอดีในชีวิต” เป็นพฤติกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพอเพียง” มากกว่าที่จะสะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพึ่งตนเอง” ส่วน “การพึ่งแรงงานของตนเองในการผลิต” เป็นพฤติกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพึ่งตนเอง” มากกว่าที่จะสะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพอเพียง” เหล่านี้เป็นต้น

ส่วนในการเสนอผลการศึกษาโดยการสร้างข้อสรุปเชิงมโนทัศน์ของ “วิถีคิด” ให้เห็นว่าเป็นวิถีคิดแบบใดนั้นก็อาจมีปัญหาอยู่บ้างในด้าน “การใช้ภาษา” เนื่องจากแต่ละคนอาจใช้ภาษาแตกต่างกันไปตามฐานคิดและท่วงทำนองภาษาของตนเอง จึงอาจทำให้มีการใช้ภาษาสร้างข้อสรุปที่แตกต่างกันไปได้ทั้ง ๆ ที่ข้อสรุปเหล่านั้นอาจมีนัยความหมายไปในแนวเดียวกัน เช่น “การยึดถือปฏิบัติตาม

แบบแผนที่คนรุ่นก่อน ๆ ได้สืบทอดกันมาช้านานในชุมชน” บางคนอาจใช้ภาษาสร้างข้อสรุปเชิงมโนทัศน์ว่าเป็นพฤติกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบประเพณีนิยม” ในขณะที่บางคนอาจใช้ภาษาสร้างข้อสรุปว่าสะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบจารีตนิยม” หรือ “วิถีคิดแบบจารีตประเพณีนิยม” หรือ “วิถีคิดแบบบรรพชนนิยม” เป็นต้น จะเห็นว่าข้อสรุปต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนแต่มีนัยความหมายไปในแนวเดียวกัน เพียงแต่บางคนอาจเน้นในรายละเอียดที่แตกต่างกันไปบ้าง จึงเห็นได้ว่าเป็นเรื่องยุ่งยากไม่น้อยที่จะให้แต่ละคนใช้ภาษาสร้างข้อสรุปเชิงมโนทัศน์เกี่ยวกับ “วิถีคิด” ให้ตรงกันและเป็นที่ยอมรับทั่วไปเป็นสากล

เนื่องจากการที่รัฐบาลปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศและประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 ส่งผลให้ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงจากวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” ไปสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” อย่างชัดเจนขึ้น และส่งผลต่อการปรับเปลี่ยน “วิถีคิด” ของชุมชนด้วย ในการศึกษาครั้งนี้จึงจำแนกวิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ออกเป็น 2 ช่วง คือ วิถีคิดของชุมชนในช่วงก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) และวิถีคิดของชุมชนในช่วงหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) ดังปรากฏรายละเอียดที่จะกล่าวต่อไป

วิถีคิดของชุมชนในช่วงก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509)

ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในอดีตช่วงก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) กล่าวได้ว่ายังมีวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณีนิยม” ในช่วงนั้นชุมชนมี “วิถีคิดแบบประเพณีนิยม” ตามช่วงสมัยเป็นวิถีคิดหลักหรือวิถีคิดแม่บทของชุมชน วิถีคิดแบบนี้มีสาระสำคัญคือ การยึดถือปฏิบัติตามแบบแผนที่คนรุ่นก่อน ๆ ในชุมชนได้ปฏิบัติสืบทอดกันมา ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากพฤติกรรมทั่วไป เช่น การมีความเป็นอยู่แบบเรียบง่าย การยึดมั่นในประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน การให้ความสำคัญแก่ระบบครอบครัวและเครือญาติ การเคารพนับถือและเชื่อฟังบรรพบุรุษและคนเฒ่าคนแก่ในชุมชน การมีจิตใจเอื้ออารีช่วยเหลือผู้อื่น การดำรงชีวิตอยู่บนพื้นฐานของทรัพยากรท้องถิ่นและภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น “วิถีคิดแบบประเพณีนิยม” ครอบคลุมถึงวิถีคิดที่สำคัญอื่น ๆ อีกหลายอย่าง ได้แก่ วิถีคิดแบบพอเพียง วิถีคิดแบบพึ่งตนเอง วิถีคิดแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน วิถีคิดแบบวิญญูธรรมนิยม วิถีคิดแบบครอบครัวนิยม และวิถีคิดแบบชุมชนนิยม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. วิธีคิดแบบพอเพียง

“วิธีคิดแบบพอเพียง” เป็นวิธีคิดที่เน้น “ความพอเพียง” ในชีวิตความเป็นอยู่เป็นเป้าหมายหลักในวิถีการผลิตจึงเน้นการผลิตให้ “พอเพียง” แก่การบริโภคในครอบครัว ไม่ได้มุ่งผลิตเพื่อขาย ชวานาบริเวณนี้ในช่วงดังกล่าวจึงมีความเป็นอยู่แบบเรียบง่าย รู้จักประมาณตนในความเป็นอยู่ ไม่มุ่งสะสมทรัพย์สินจนเกินความพอดีในชีวิตเพื่ออวดสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของตนเอง วิธีคิดแบบนี้มีขอบข่ายความหมายครอบคลุมทุกมิติของชีวิตและสังคม มิได้จำกัดอยู่เฉพาะแต่เพียงในมิติการผลิตหรือการบริโภคหรือในมิติใดมิติหนึ่งเท่านั้น

วิธีคิดแบบพอเพียง เป็นวิธีคิดที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อวิถีชีวิตของคนไทยในชุมชนต่าง ๆ สืบต่อมาช้านาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนชานาและชุมชนชนบททั่วไปในอดีต นักวิชาการบางคน เช่น ประเวศ วะสี, นิธิ เอียวศรีวงศ์, ศรีศักร วัลลิโภดม, จารุวรรณ ธรรมวัตร เป็นต้น ต่างก็มองว่า “ความพอเพียง” หมายเป็นเพียง “วิธีคิด” แบบหนึ่งเท่านั้นไม่ แต่ถือว่าเป็น**“ปรัชญา”** หรือ **“อุดมการณ์”** ในการดำเนินชีวิตของคนไทยในชุมชนต่าง ๆ เลยทีเดียว* และเนื่องจากวิธีคิดแบบนี้มีความสัมพันธ์กับ **“เศรษฐกิจ”** และ **“การผลิต”** ดังนั้นคนทั่วไปจึงมักจะเรียกเฉพาะลงไปว่า **“เศรษฐกิจแบบพอเพียง”** หรือ **“การผลิตแบบพอเพียง”**

เศรษฐกิจแบบพอเพียง มีขอบข่ายความหมายกว้างทั้งในระดับสังคมและระดับบุคคล ดังที่ ปิยะบุตร หล่อไกรเลิศ ได้กล่าวไว้ว่า เศรษฐกิจแบบพอเพียงมีความหมาย 2 ระดับ คือ ความหมายในระดับสังคม หมายถึง “ความสามารถของชุมชน เมือง รัฐ ประเทศ หรือภูมิภาคหนึ่ง ๆ ในการผลิตสินค้าและบริการเพื่อเลี้ยงสังคมนั้น ๆ ได้โดยไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยต่าง ๆ ที่เราไม่ได้เป็นเจ้าของ”¹ จะเห็นได้ว่าตามนัยนี้ยังคงเน้นความหมายอยู่ในมิติ “การผลิต” เท่านั้น ส่วนอีกความหมายหนึ่งเป็นความหมายในระดับบุคคล หมายถึง “ความสามารถในการดำรงชีวิตได้อย่างไม่เดือดร้อน มีความเป็นอยู่อย่างประมาณตนตามฐานะ ตามอัตภาพ และที่สำคัญคือไม่หลงไหลไปตามกระแสของวัตถุนิยม มีอิสรภาพ เสรีภาพ ไม่พันธนาการอยู่กับสิ่งใด”² จะเห็นได้ว่าความหมายนี้มีขอบข่ายกว้างกว่าความหมายแรก กล่าวคือมีเนื้อหาครอบคลุมทุกมิติของชีวิต มิได้จำกัดอยู่เฉพาะแต่เพียง

*โปรดดูรายละเอียดใน จารุวรรณ ธรรมวัตร และคณะ. รายงานการวิจัยเรื่อง ความสัมพันธ์ ระหว่างวิถีชีวิตและวิธีคิดต่อวิถีการผลิตแบบพอเพียงของคนอีสาน : กรณีศึกษา ชุมชนลุ่มแม่น้ำชี. 2543. และปิยะบุตร หล่อไกรเลิศ. เศรษฐกิจแบบพอเพียง. 2546.

¹ปิยะบุตร หล่อไกรเลิศ. เศรษฐกิจพอเพียง. 2546. หน้า 26.

²แหล่งเดิม.

ในมิติ “การผลิต” เท่านั้น ตามความหมายนี้จึงมีนัยความเดียวกันกับ “วิถีคิดแบบพอเพียง” หรือ “วิถีชีวิตแบบพอเพียง” นั่นเอง

วิถีคิดแบบพอเพียง เป็นวิถีคิดหลักของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา สืบต่อมาช้านานแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพียงแต่อาจยังหย่อนแตกต่างกันบ้างในแต่ละช่วงสมัย กล่าวคือในช่วงก่อนที่รัฐบาลจะประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) ชาวนาในชุมชนบริเวณนี้มีพฤติกรรมหลายอย่างที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดนี้อย่างเด่นชัด ครั้นต่อมาเมื่อรัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาฉบับนี้แล้วเมื่อปี พ.ศ. 2504 จึงทำให้ชาวนาค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตจาก “การผลิตแบบยังชีพ” ไปสู่ “การผลิตเชิงพาณิชย์” ในลักษณะ “ค่อยเป็นค่อยไป” กันมากขึ้น ทำให้ “วิถีคิดแบบพอเพียง” ซึ่งมีมาช้านานในชุมชนค่อย ๆ ลดหย่อนความสำคัญลง จนถึงปัจจุบันวิถีคิดนี้ก็กลับมาได้รับการกล่าวถึงกันอย่างกว้างขวางอีกทั้งในกลุ่มนักวิชาการ นักพัฒนา และบุคคลทั่วไปตั้งแต่เมื่อสังคมไทยประสบปัญหาเศรษฐกิจฟองสบู่เมื่อปี พ.ศ. 2540 โดยเฉพาะหลังจากที่พระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีกระแสพระราชดำรัสเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2540 ดังที่ จารูวรรณ ธรรมวัตร และคณะ ได้กล่าวไว้ว่า

กระแสความสนใจเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 เมื่อประเทศไทยเผชิญกับวิกฤตเศรษฐกิจฟองสบู่ กลุ่มนักวิชาการที่ให้ความสนใจเรื่องนี้คือ กลุ่มนักคิดทางสังคมและนักวิชาการด้านสังคมศาสตร์ ด้านมนุษยศาสตร์ที่มีกระบวนทัศน์เชิงสหวิทยาการหรือบูรณาการองค์รวมแห่งชีวิต และสังคม ...

วาทกรรมเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงที่สร้างความตื่นตัวต่อทุกวงการคือ กระแสพระราชดำรัสเนื่องในวโรกาสมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเจริญพระชนมพรรษาครบ 70 พรรษา วันที่ 4 ธันวาคม 2540¹

ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในอดีตช่วงก่อนที่รัฐบาลจะได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 มีพฤติกรรมในวัฒนธรรมการผลิตและการบริโภคที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพอเพียง” ดังนี้

¹จารูวรรณ ธรรมวัตร และคณะ. รายงานการวิจัยเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตและวิถีคิดต่อวิถีการผลิตแบบพอเพียงของชนอิสาน : กรณีศึกษาชุมชนลุ่มแม่น้ำชี. 2543. หน้า 1.

1.1 การมีวิธีการผลิตแบบยังชีพ วิธีการผลิตแบบยังชีพ (subsistence mode of production) เป็นภาพสะท้อนอย่างหนึ่งของ “วิถีคิดแบบพอเพียง” วิธีการผลิตแบบนี้มีเป้าหมายเพื่อให้ได้ผลผลิตที่ “พอเพียง” ต่อการดำรงชีพเป็นหลัก คือเป็นการผลิตแบบ “ปลูกไว้กิน - ทำไว้ใช้” เพื่อเป็นการประกันการบริโภคของตนเองและครอบครัวให้ “พอมี - พอกิน - พอใช้” ไม่ได้มุ่งผลิตเพื่อขายหรือเพื่อส่งสมกำไรและความมั่งคั่ง วิธีการผลิตแบบนี้เป็นเป้าหมายของชาวนาทั่วไปในอดีตช่วงสังคมประเพณี ดังจะเห็นว่าผลจากการศึกษาชุมชนชาวนาตามแหล่งต่าง ๆ ในโลกของนักวิชาการทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศพบว่า ชาวนาในแหล่งต่าง ๆ มี “วิธีการผลิตแบบยังชีพ” เป็นเป้าหมายหลักมาแต่ครั้งอดีตกาล ดังที่ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ ได้กล่าวไว้ว่า “เศรษฐกิจชุมชนชาวนาอาจเป็นเศรษฐกิจส่วนที่ไม่ได้ดำเนินไปด้วยจุดมุ่งหมายเพื่อธุรกิจหรือกำไร อาจมีกลไกการตัดสินใจและแรงขับเคลื่อนอีกชนิดหนึ่งเพื่อการพอมีพอกินในครอบครัวเป็นลำดับแรก ... และดำรงอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาอาศัยช่วยเหลือมีน้ำใจต่อกันในชุมชน”¹

ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในอดีตช่วงสังคมประเพณีมี “วิธีการผลิตแบบยังชีพ” อย่างเด่นชัด คำว่า “ยังชีพ” ในที่นี้มีได้หมายถึงการผลิตเพียงให้ “พอมี - พอกิน” ในครอบครัวเท่านั้นแต่ยังหมายรวมถึงการผลิตให้มี “ผลผลิตส่วนเกิน” ด้วยจำนวนหนึ่ง เพื่อให้ตนเองและครอบครัวมีชีวิตอยู่ได้อย่างยืดหยุ่นในฐานะที่เป็นสมาชิกส่วนหนึ่งในชุมชน หากปีใดสามารถผลิตข้าวและสิ่งอื่น ๆ ได้มากก็จะเก็บผลผลิตส่วนเกินนั้นไว้ใช้ในการทำบุญตามประเพณี บ้าง แบ่งปันแก่ญาติ ๆ และเพื่อนบ้านบ้าง ใช้เป็นสิ่งแลกเปลี่ยนกับสิ่งของต่าง ๆ ของคนอื่นที่ตนเองไม่สามารถผลิตได้หรือผลิตได้ไม่พอเพียงบ้าง เหล่านี้เป็นต้น ในสมัยก่อนชาวนาจึงมักจะถามกันว่า “ในปีนี้นำข้าวพอกินไหม มากกว่าที่จะถามกันว่าในปีนี้นำมาขายข้าวได้เท่าไร”² เนื่องจาก “ในสมัยก่อนชาวนาทำนาเพื่อให้มีข้าวพอกินในปีหนึ่ง ๆ มากกว่าที่จะทำนาเพื่อเอาข้าวไปขาย”³

ส่วนการผลิตสิ่งอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากการทำนา เช่น การปลูกพืชชนิดอื่น การเลี้ยงสัตว์ การจับสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา การผลิตงานหัตถกรรมบางอย่าง ฯลฯ ก็ล้วนแต่เป็นการผลิตแบบยังชีพเช่นเดียวกัน จึงเห็นได้ว่า “วิธีการผลิตยังชีพ” เป็นพฤติกรรมทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพอเพียง” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงสมัยนั้น

¹ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. *ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา*. 2541. หน้า 2 - 3.

² ผืน ชูหนู เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 28/1 ตำบลน้ำขาว อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2553.

³ ถื่อง พรหมบริรักษ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 87/2 ตำบลตะเคียน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2553.

1.2 การผลิตอย่างหลากหลายเพื่อให้พอกินพอใช้ในครอบครัว การมี “วิถีคิดแบบพอเพียง” นอกจากจะเน้นการผลิตสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้มีจำนวนเพียงพอต่อการบริโภคในครอบครัวแล้วยังจำเป็น ต้องมีการผลิตสิ่งอื่น ๆ อีกหลายอย่าง เพื่อให้คนมีได้โอกาสเลือกสิ่งอุปโภคบริโภคตามความจำเป็นในการดำรงชีวิต ประกอบกับในสมัยก่อนชุมชนชาวนาบริเวณนี้ยังมีสภาพเป็นชุมชนชนบทที่อยู่ห่างไกลจากความเจริญตามแบบสังคมเมือง เส้นทางคมนาคมยังไม่ค่อยสะดวก ตลาดในชุมชนยังไม่ได้ขยายตัวมากนัก และอำนาจรัฐก็ยังไม่ได้เข้ามามีบทบาทเหมือนอย่างในปัจจุบัน ชาวนาจำเป็นต้องผลิตสิ่งต่าง ๆ อย่างหลากหลายนอกเหนือไปจากการผลิตข้าว ที่พบเห็นโดยทั่วไปมีดังนี้

การปลูกพืชชนิดอื่น พืชที่นิยมปลูกกันเป็นจำพวกพืชผักสวนครัวและผลไม้บางชนิด พืชผักสวนครัวที่นิยมปลูกกันทั่วไป เช่น พริก มะนาว มะเขือ มะระ ตะไคร้ ผักกาด ผักบุ้ง บวบ ถั่วฝักยาว โหระพา เป็นต้น ส่วนผลไม้ที่ปลูกกันทั่วไป เช่น มะพร้าว มะละกอ มะม่วง กล้าย ขนุน อ้อย ส้มโอ ฝรั่ง ชมพู เป็นต้น พืชเหล่านี้จะนิยมปลูกไว้ข้าง ๆ บ้านเพราะมีเป้าหมายเพื่อบริโภคในครอบครัว ดังที่ แฝ้ว วงศ์ตันหิ้น ได้เล่าว่า “นอกจากการทำนาแล้ว ชาวนาที่นี้ยังปลูกพืชอื่น ๆ อีกหลายอย่างทั้งพืชผักสวนครัวและผลไม้ที่ปลูกได้ง่าย ๆ ไม่ต้องเอาใจใส่ดูแลมากนัก โดยส่วนใหญ่จะปลูกไว้ข้าง ๆ บ้านและจะปลูกไม่มากเพราะปลูกไว้กินไม่ได้ปลูกไว้ขาย”¹

การเลี้ยงสัตว์ สัตว์ที่นิยมเลี้ยงเป็นสัตว์ที่ใช้เป็นอาหารในชีวิตประจำวันได้ เช่น เป็ด ไก่ หมู เป็นต้น โดยจะเลี้ยงไว้ใกล้ ๆ บ้านและเลี้ยงจำนวนไม่มากนัก เนื่องจากมีเป้าหมายหลักเพื่อการบริโภคในครอบครัวมากกว่าที่จะเลี้ยงไว้เพื่อขาย ดังที่ ศรีวิมล หิรัญสาตี ได้เล่าว่า “ชาวนาในที่นี้นิยมเลี้ยงสัตว์บางชนิดไว้เป็นอาหาร สัตว์ที่นิยมเลี้ยงกันทั่วไป เช่น เป็ด ไก่ หมู เป็นต้น ซึ่งในช่วงสมัยนั้นตลาดยังไม่ได้ขยายตัวเข้ามาสู่ชุมชนมากนัก ตลาดในชุมชนจึงมีน้อยแห่ง และบางครอบครัวอยู่ห่างไกลจากตลาดมาก การไปซื้อหาอาหารที่ตลาดจึงไม่ค่อยสะดวก”² จึงจำเป็นต้องเลี้ยงสัตว์ไว้เป็นอาหารบ้าง ในสมัยก่อนยังไม่ค่อยพบเห็นชาวนาบริเวณนี้เลี้ยงสัตว์จำนวนมาก ๆ เป็นอาชีพหลัก แต่ปัจจุบันเมื่อชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากขึ้นจนเข้าสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” และได้รับอิทธิพลจาก “วิถีคิดแบบพาณิชย์นิยม” มากขึ้น ชาวนาบางคนในบริเวณนี้จึงมีการเลี้ยงสัตว์เพื่อขายเป็นอาชีพหลักกันมากขึ้น

¹ แฝ้ว วงศ์ตันหิ้น เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 10 ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน 2553.

² ศรีวิมล หิรัญสาตี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 68 ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอเมืองสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.

การจับสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา ทะเลสาบสงขลาในสมัยก่อนอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติทางน้ำมากแหล่งหนึ่งในภาคใต้ กล่าวได้ว่าทะเลสาบแห่งนี้เป็น “ทุนธรรมชาติ” ที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนในบริเวณนี้มาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยทั่วไปแล้วชาวนาที่ตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ริมทะเลสาบสงขลาจะมีการทำประมงในทะเลสาบสงขลาด้วย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการทำประมงแบบพื้นบ้าน โดยใช้เครื่องมืออย่างง่าย ๆ เช่น ไซ อวน แห เบ็ด เป็นต้น ดังที่เจือ สุขสวัสดิ์ ได้เล่าว่า “ทะเลสาบสงขลาในสมัยก่อนมีความอุดมสมบูรณ์มาก ออกไปหากุ้งหอยปลาเพียงเดี๋ยวเดียวก็ได้กุ้งปลาตัวโต ๆ กลับมา แต่ปัจจุบันทะเลสาบเปลี่ยนไปจากเดิมมาก ทั้งต้นทุนและบางแห่งมีน้ำเน่าเสียทำให้กุ้งปลาลดจำนวนลงไปมาก จึงหาได้ยากขึ้น”¹

การผลิตสิ่งต่าง ๆ จากต้นตาลโตนด ตาลโตนด เป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา โดยเฉพาะทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลาในเขตพื้นที่อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา รวมไปถึงในที่นาบางแห่งที่ต่อแดนกับเขตพื้นที่อำเภอสติงพระ ได้แก่ ชุมชนชาวนาในเขตพื้นที่อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ซึ่งต่อแดนขึ้นไปทางทิศเหนือ และชุมชนชาวนาในเขตพื้นที่อำเภอลิขิต จังหวัดสงขลา ซึ่งต่อแดนลงมาทางทิศใต้ มยุรี วัฒนรัตน์ ได้เล่าว่า “ต้นตาลโตนดที่ขึ้นอยู่มากมายตามทุ่งนาในอำเภอสติงพระนั้นมีทั้งที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ และที่ชาวนาเอาปลูกเพิ่มขึ้นในภายหลัง”² ชาวนาในแหล่งดังกล่าวรู้จักนำเอาส่วนต่าง ๆ ของต้นตาลโตนดมาใช้ประโยชน์หลายลักษณะสืบต่อมาช้านาน ผลผลิตบางอย่างจากต้นตาลโตนดได้กลายเป็นสินค้าสำคัญของชุมชนในบริเวณดังกล่าว และบางครั้งใช้เป็นสิ่งของแลกเปลี่ยนกับสิ่งของอื่น ๆ ระหว่างชุมชนด้วย ดังที่ ปราณี มณีอ่อน ได้เล่าว่า “ในสมัยก่อนชาวนาทางฝั่งสติงพระได้นำเอา “น้ำผึ้ง”^{*} ไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของอื่น ๆ ทางชุมชนฝั่งพัทลุง”³ เป็นต้น

การผลิตงานหัตถกรรม ชาวนาบริเวณนี้มีการผลิตหัตถกรรมหลายอย่างที่มีชื่อเสียงมาจนถึงปัจจุบัน เช่น การผลิตหัตถกรรมกระจูดที่ตำบลทะเลน้อย และตำบลนางตุง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง การผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่ตำบลสทิงหม้อ อำเภอลิขิต จังหวัดสงขลา

¹เจือ สุขสวัสดิ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 158 ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2553.

²มยุรี วัฒนรัตน์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86/1 ตำบลละงิงพระ อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.

* น้ำผึ้ง หมายถึง น้ำตาลเหลวที่ผ่านการเคี้ยวแล้ว เพื่อให้สามารถเก็บไว้ได้นาน

³ปราณี มณีอ่อน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 221/1 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 8 มิถุนายน 2553.

การผลิตผ้าทอเกาะยอที่ตำบลเกาะยอ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา การผลิตเครื่องจักสาน ย่านลิเภาที่ตำบลท่าเรือ อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นต้น นอกจากนี้ ชวานาบริเวณนี้ยังมีการผลิตงานหัตถกรรมใน “ระดับครอบครัว” เช่น การจักสานไม้ไผ่เป็น เครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือนและในการประกอบอาชีพ ที่พบเห็นโดยทั่วไป เช่น ตะลอม กระด้ง สุ่มไก่ ไซ เป็นต้น

จากที่ได้กล่าวมาแล้วจะเห็นว่า การที่ชวานาบริเวณนี้ในอดีตช่วงสังคม ประเพณีมีการผลิตสิ่งต่าง ๆ นอกเหนือจากการผลิตข้าวอย่างหลากหลายนั้นก็เพื่อ “ความพอเพียง” ในการดำรงชีวิตของตนเอง ปรากฏการณ์ดังส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพอเพียง” ของชุมชนชวานาบริเวณนี้ในช่วงสมัยนั้น

1.3 การผลิตและบริโภคบนพื้นฐานของ “ทุนธรรมชาติ” ในชุมชน ชวานา บริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในอดีตช่วงสังคมประเพณีมี “วิถีการผลิต” สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม ทางธรรมชาติของชุมชน ดังจะเห็นว่าแม้ว่าบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาจะเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การทำ นามากที่สุดในภาคใต้ แต่สภาพพื้นที่บางแห่งในบริเวณนี้ก็เหมาะสมแก่การทำนายน้อยแตกต่างกัน จึงทำให้การทำนาในแต่ละเขตพื้นที่มีมากน้อยแตกต่างกันไปด้วย กล่าวคือในเขตพื้นที่ทั้งสองฝั่ง ของทะเลสาบตอนบนและทะเลน้อยจะมีการทำนากันมาก เนื่องจากเป็นเขตที่ราบกว้างใหญ่ น้ำใน ทะเลสาบทั้งสองตอนนี้เป็นน้ำจืด และมีน้ำจากลำคลองสายต่าง ๆ หลายสายไหลลงสู่ทะเลสาบ ตอนนี ส่วนในเขตพื้นที่ทั้งสองฝั่งของทะเลสาบตอนกลางและตอนล่างมีสภาพน้ำเป็นน้ำกร่อยและ น้ำเค็มตามลำดับ ในบริเวณนี้จึงมีการทำนายน้อยกว่าทางฝั่งทะเลสาบสงขลาตอนบน

นอกจากชวานาบริเวณนี้จะทำนาตามสภาพของพื้นที่ดังกล่าวแล้ว ในพื้นที่ บางแห่งยังถูกปรับให้เอื้อต่อการทำนาได้มากขึ้นด้วย เช่น การขุดคลองหรือแอ่งน้ำ การสร้างทำนบกั้นน้ำเพื่อประโยชน์ต่อการทำนา เป็นต้น อย่างเช่นในบริเวณอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา ซึ่งอยู่ ทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลาตอนบน จึงทำให้ชวานาบริเวณนี้สามารถที่จะ “ทำนาปรัง” ได้ ดังที่ ชิด แก้วศรีขำ ได้กล่าวว่า “ในเขตพื้นที่นี้มีแหล่งน้ำที่เหมาะสมแก่การทำนา คือมีทั้งน้ำจืด จากทะเลสาบสงขลาและจากลำคลองสายต่าง ๆ ที่ไหลลงสู่ทะเลสาบสงขลาตอนบน นอกจากนี้ยังมี การสร้างทำนบกั้นน้ำในพื้นที่นี้อีกด้วย ชวานาบริเวณนี้จึงทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง”¹ ซึ่งจะต่างกับใน อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ซึ่งอยู่ทางตอนล่างลงมาชวานาจะ “ทำนาปี” เนื่องจาก “ในเขต พื้นที่บริเวณนี้ไม่ค่อยมีคูคลองธรรมชาติ จะมีก็เพียง “คลองพลเอกอาทิตย์ กำลังเอก” ที่ทางราชการ

¹ประชา วุ่นอ่อน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 5 ตำบลบ้านขาว อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2553.

ได้ขุดขึ้นเมื่อหลายปีมาแล้วเพื่อให้ชาวนาในพื้นที่ที่คลองนี้ขุดผ่านสามารถใช้น้ำทำนาได้มากขึ้น แต่ในปัจจุบันน้ำในคลองนี้มักจะแห้งขอดอออยู่เสมอ พอจะมีน้ำอยู่บ้างก็ในบางช่วงเวลาซึ่งเป็นช่วงสั้น ๆ เท่านั้น”¹

สำหรับการผลิตสิ่งอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากการทำนาของชาวนาบริเวณนี้ ก็ล้วนแต่สัมพันธ์กับสภาพธรรมชาติเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นว่าในการปลูกพืชผักสวนครัวและผลไม้ บางชนิดนั้นชาวนาจะปลูกกันตามที่สภาพทางธรรมชาติจะเอื้ออำนวย ส่วนการผลิตสิ่งอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากการปลูกพืช เช่น การผลิตงานหัตถกรรม การจับสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา การผลิตสิ่งต่าง ๆ จากต้นตาลโตนด เป็นต้น ก็ล้วนแต่มีความสัมพันธ์กับสภาพธรรมชาติของชุมชนทั้งสิ้น เช่น การผลิตงานหัตถกรรมกระจุกที่ตำบลทะเลน้อยและตำบลนางคอง อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง และที่ตำบลชะอวด อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช ก็เพราะในบริเวณนี้โดยเฉพาะที่ “พรุควนเค็ริง” มีดินกระจุกขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก หรือการผลิตหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาที่ตำบลสทิงหม้อ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา ก็เพราะในบริเวณนี้มีดินที่มีคุณภาพเหมาะที่จะใช้ทำเครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น

ในส่วนของ “วิถีการบริโภค” ของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ในช่วงเวลานั้นก็สัมพันธ์กับสภาพธรรมชาติของชุมชนเช่นกัน ดังจะเห็นว่าในการรับประทานอาหารหลักแต่ละมื้อในชีวิตประจำวันนั้นชาวนาจะรับประทาน “ข้าว” ที่ตนเองปลูกขึ้นเป็นอาหารหลัก และมี “กับข้าว” ซึ่งส่วนใหญ่เป็นจำพวกเนื้อสัตว์และพืชผักต่าง ๆ ที่ตนเองเลี้ยงและปลูกขึ้นเอง ส่วนหนึ่ง และที่หามาได้จากธรรมชาติในชุมชนอีกส่วนหนึ่ง ดังที่ สุชาติ พิทักษ์ ได้เล่าว่า “ชาวนาบางคนไปจับสัตว์น้ำจำพวกปลา ปู กุ้ง ฯลฯ จากทะเลสาบสงขลามาบริโภค บางคนไปหาพืชผักตามธรรมชาติจากทุ่งนาหรือป่าเขา หรือแม้แต่จากทะเลสาบสงขลามาบริโภคก็มี เช่น ผักบุ้ง ผักตำลึง ดอกขี้เหล็ก ยอดกระถิน ยอดมะขาม หน่อไม้ เป็นต้น”² นอกจากนี้ชาวนายังรู้จักนำเอาพืชบางชนิดมาใช้ในการรักษาโรคบางอย่างด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงวิถีบริโภคที่มีความสัมพันธ์กับสภาพธรรมชาติของชุมชน

การที่ชาวนาบริเวณนี้ในช่วงสังคมประเพณีมีวิถีการผลิตและวิถีการบริโภคบนพื้นฐานของ “ทุนธรรมชาติ” ในชุมชนเป็นสาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ชาวนาจำเป็นต้อง

¹ ชาติ แก้วศรีจำ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 18 ตำบลท่าหิน อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.

² สุชาติ พิทักษ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 2 ตำบลเกาะขันธุ์ อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม 2553.

“เรียนรู้” และ “ปรับตัว” ให้เข้ากับบริบททางธรรมชาติของชุมชนเพื่อให้รู้เท่าทันและสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างพอเพียง ซึ่งเท่ากับเป็นการช่วยลดการพึ่งพานุคคลอื่นหรือสิ่งอื่น ๆ จากภายนอกด้วย จากการเรียนรู้และการปรับตัวดังกล่าวทำให้มีการสั่งสมความรู้ต่อ ๆ กันมาจนกลายเป็น “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” และ “วัฒนธรรมการเรียนรู้” ที่เน้นวิถีวิทยาในการดูแล “ตาหมา” (ดูแบบอย่างจากคนรุ่นก่อน ๆ) ปรากฏการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนแต่เป็นข้อมูลที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพอเพียง” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงเวลานั้น

1.4 การบริโภคเพื่อให้มีชีวิต “อยู่ได้” มากกว่า “อยู่ดี” และ “อยู่เด่น” ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในอดีตช่วงสังคมประเพณีมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย มีวิถีการบริโภคแบบพอเพียง กล่าวคือมีวิถีการบริโภคเพื่อให้ตนเองดำรงชีวิต “อยู่ได้” มากกว่า “อยู่ดี” และ “อยู่เด่น” การมีชีวิต “อยู่ได้” มีเป้าหมายในการบริโภคเพื่อให้มีสิ่งที่บริโภค “พอกิน - พอใช้” มากกว่า “เหลือกิน - เหลือใช้” ส่วนการมีชีวิต “อยู่ดี” และ “อยู่เด่น” นั้นจะมุ่งให้ตนเองมีสิ่งบริโภคมากกว่าและดีกว่าคนอื่น ๆ ทั่วไป เพื่อจะได้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่สะดวกสบาย และเพื่อต้องการที่จะสื่อถึงฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของตนแก่คนทั่วไปด้วย การมีชีวิตดังกล่าวทำให้วิถีการบริโภคของชาวนาบริเวณนี้เป็น “การบริโภคเชิงประโยชน์ใช้สอย” คือเป็นการบริโภคที่มุ่งประโยชน์ตามสภาพของสิ่งนั้น ๆ อย่างแท้จริงมากกว่าที่จะเป็น “การบริโภคเชิงสัญลักษณ์” คือการให้ความสำคัญแก่การสื่อความหมายทางสังคมวัฒนธรรมที่แฝงอยู่ในสิ่งที่บริโภคนั้น เช่น สื่อถึงฐานะทางเศรษฐกิจ ค่านิยม ความทันสมัย เป็นต้น การบริโภคเพื่อให้ตนเอง “อยู่ได้” สะท้อนให้เห็นจากพฤติกรรมบางอย่างในวัฒนธรรมการบริโภค ดังนี้

1.4.1 การบริโภค “สิ่งจำเป็น” ในการดำรงชีวิต ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในอดีตช่วงสังคมประเพณีจะให้ความสำคัญแก่การบริโภค “สิ่งจำเป็น” ในการดำรงชีวิตเป็นลำดับต้น ๆ โดยเฉพาะปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค นอกจากนี้ยังมีการบริโภคสิ่งจำเป็นอื่น ๆ ตามความแตกต่างของแต่ละบุคคล การที่ชาวนาบริเวณนี้มีวิถีการบริโภคในลักษณะดังกล่าวจึงทำให้มีนิสัยประหยัด ไม่ฟุ่มเฟือยสุรุ่ยสุร่าย ไม่แก่งแย่งแข่งขันกัน ฯลฯ ดังที่ แอบ หวันเส็ง ได้เล่าว่า “ชาวนาที่นี่ในสมัยก่อนกินอยู่อย่างง่าย ๆ มีกับข้าวเพียงไม่กี่อย่างในแต่ละมื้อ มีเสื้อผ้าใช้เท่าที่จำเป็นเพียงไม่กี่ชุด และมีสิ่งของเครื่องใช้ภายในบ้านไม่มากนัก”¹ และ เริก เนาว์สุวรรณ ก็ได้เล่าว่า “ชาวนาสมัยก่อนให้ความสำคัญแก่การกินอาหารหลักแต่ละมื้อในชีวิตประจำวัน ในส่วนของบ้านเรือนก็จะสร้างเพื่อพอกินอยู่อาศัยได้

¹แอบ หวันเส็ง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 31 ตำบลคลองรี อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 26 เมษายน 2553.

มากกว่าที่จะสร้างมุงอวดความร่ำรวยกับคนอื่น ๆ ในชุมชนด้วยกัน ในส่วนของการแต่งกาย ก็จะเรียบง่ายโดยจะเน้นความเหมาะสมตามวัยและโอกาสเป็นสำคัญ¹ เหล่านี้เป็นต้น

1.4.2 การไม่มุงสังสรรค์สังขรณ์จนเกินความพอดีในชีวิต วิถีการบริโภคแบบพอเพียงจะเน้นการมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างปกติเหมือนกับคนอื่น ๆ ทั่วไปในชุมชนมากกว่าที่จะมุงสังสรรค์สังขรณ์ต่าง ๆ เพื่อให้ตนเองมีความเป็นอยู่ที่เหนือกว่าคนอื่น ๆ ดังที่ ชัยวุฒิ พิชะกุล ได้กล่าวไว้ว่า “ในสมัยก่อนชานาที่นี้มุงทำมาหากินไม่ใช่ทำมาหาเก็บ”² และ จงดี เพชรรัตน์ ก็ได้กล่าวว่า “ชานาทั่วไปในสมัยก่อนมักจะถือว่าถ้าหากพอมีพอกินชีวิตก็เป็นสุขแล้ว ไม่จำเป็นต้องไปแข่งร่ำรวยกับใครที่ไหน”³ นอกจากนี้ เริก เนาว่าสุวรรณ ก็กล่าวไว้ในทำนองเดียวกันว่า “ชานาแต่ละคนจะรู้สึกเครียดหากไม่พอกิน มากกว่าที่จะเครียดเพราะไม่ร่ำรวย”⁴ เป็นต้น คำกล่าวดังกล่าวล้วนแต่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพอเพียง” ของชานาบริเวณนี้ในช่วงเวลานั้น

1.4.3 การมีวิถีการบริโภคที่สัมพันธ์กับบริบทของชุมชน วิถีบริโภคของชุมชนชานาบริเวณนี้ในอดีตช่วงสังคมประเพณีมีความสัมพันธ์กับบริบทของชุมชนอย่างมากทั้งที่เป็น “บริบททางธรรมชาติ” และ “บริบททางสังคมและวัฒนธรรม” เนื่องจากในช่วงนั้นชุมชนยังมีสภาพเป็นชุมชนชนบทที่อยู่ห่างไกลจากตัวเมือง เส้นทางคมนาคมยังไม่สะดวก และตลาดก็ยังไม่ได้ขยายตัวในชุมชนมากนัก วิถีการบริโภคอาหารหลักในชีวิตประจำวันของชานาบริเวณนี้จึงประกอบด้วย “ข้าว” ที่ผลิตขึ้นเอง และมี “กับข้าว” เป็นพืชผักและเนื้อสัตว์ต่าง ๆ ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นสิ่งตนเองปลูกเองเลี้ยงเองหรือที่ปลูกและเลี้ยงโดยคนอื่น ๆ ในชุมชน อีกส่วนหนึ่งเป็นสิ่งที่หามาได้ตามแหล่งธรรมชาติต่าง ๆ ในชุมชน เช่น จากท้องทุ่ง ป่าเขา ทะเลสาบสงขลา เป็นต้น ส่วนการบริโภคสิ่งอื่น ๆ เช่น ข้าวสารความรู้ ความบันเทิง เป็นต้น ก็ล้วนแต่สัมพันธ์กับบริบทของชุมชนเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นว่าในด้านการบริโภคความรู้และข่าวสารนั้นแต่เดิมมาชานาบริเวณนี้

¹เริก เนาว่าสุวรรณ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקดี פרหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 146/1 ตำบลควนหนองหงส์ อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 28 เมษายน 2553.

²ชัยวุฒิ พิชะกุล เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקดี פרหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม 2553.

³จงดี เพชรรัตน์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקดี פרหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86 ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสตงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.

⁴เริก เนาว่าสุวรรณ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקดี פרหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 146/1 ตำบลควนหนองหงส์ อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 28 เมษายน 2553.

ส่วนใหญ่จะใช้วิธีการบอกกล่าวเล่าสู่กันฟัง ส่วนในด้านการบริโภคความบันเทิงส่วนใหญ่จะเป็นการเล่นพื้นบ้าน ที่นิยมกันทั่วไปในบริเวณนี้ ได้แก่ หนังตะลุง โนรา และเพลงบอกปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพอเพียง” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงเวลานั้น

2. วิถีคิดแบบพึ่งตนเอง

วิถีคิดแบบพึ่งตนเอง เป็นวิถีคิดที่เน้นการพึ่งตนเองในด้านต่าง ๆ มากกว่าจะคิดพึ่งบุคคลอื่นหรือสิ่งอื่น ๆ จากภายนอก เข้าทำนองพุทธสุภาษิตที่ว่า “อตุตาหิ อตุตาโน นาโถ” (ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน) เว้นแต่มีความจำเป็นจึงจะมีการพึ่งบุคคลอื่นหรือสิ่งอื่น ๆ จากภายนอก

วิถีคิดแบบพึ่งตนเอง เป็นวิถีคิดที่สำคัญและโดดเด่นมากวิถีคิดหนึ่งของสังคมไทยในอดีตช่วงสังคมประเพณี หากพิจารณาจากบริบทของสังคมไทยในอดีตจะเห็นว่า “วิถีคิดแบบพึ่งตนเอง” กับ “วิถีคิดแบบพอเพียง” มักจะสะท้อนให้เห็นร่วมกันในพฤติกรรมทางวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน คนทั่วไปจึงมักจะมองว่าวิถีคิดดังกล่าวเป็นวิถีคิดแบบเดียวกัน และดูเหมือนว่าการมองเช่นนี้เป็นข้อสรุป ที่ลงตัวค่อนข้างสูง ดังนั้นประเด็นที่ว่า “วิถีคิดแบบพึ่งตนเอง” กับ “วิถีคิดแบบพอเพียง” เป็นวิถีคิดแบบเดียวกันหรือไม่จึงไม่ค่อยจะเป็นประเด็นที่ถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาถกเถียงกันในวงวิชาการ และบางครั้งบางคนได้นำเอา “การพึ่งตนเอง” ไปใช้อธิบายเป็นลักษณะสำคัญอย่างหนึ่งของ “วิถีคิดแบบพอเพียง” ก็มี แต่หากพิจารณาจากสาระสำคัญของวิถีคิดแล้วจะเห็นว่า “วิถีคิดแบบพึ่งตนเอง” กับ “วิถีคิดแบบพอเพียง” มีสาระสำคัญแตกต่างกัน และไม่ได้เป็นพื้นฐานร่วมกันของพฤติกรรมอย่างหนึ่งอย่างใดเสมอไป ดังนั้นจึงถือได้ว่าวิถีคิดดังกล่าวเป็นวิถีคิดคนละแบบกัน

ในช่วงก่อนที่รัฐบาลจะได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามิพฤติกรรมในวัฒนธรรมการผลิตและการบริโภคที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพึ่งตนเอง” ดังนี้

2.1 การพึ่งตนเองในวิถีการผลิตและวิถีการบริโภค ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาส่วนใหญ่ในช่วงดังกล่าวดำรงชีวิตอยู่ด้วย “การพึ่งตนเอง” มากกว่าที่จะคิดพึ่งผู้อื่นหรือสิ่งอื่น ๆ จากภายนอก ดังจะเห็นได้ชัดเจนในวิถีการผลิตและการบริโภค ใน “วิถีการผลิต” ชาวนาจะพึ่งตนเองแทบทุกขั้นตอนของการผลิตตั้งแต่การไถนา การหว่านดำ การบำรุงรักษาต้นข้าว การเก็บเกี่ยวข้าว และ การจัดการหลังจากการเก็บเกี่ยว โดยสมาชิกทุกคนในครอบครัวจะช่วยเหลือกันด้วยดี ไม่มีการแบ่งงานกันทำตามความรู้ความสามารถเฉพาะทางของแต่ละคนเหมือนกับการผลิตในสังคมสมัยใหม่ ด้วยเหตุนี้สมาชิกแต่ละคนในครอบครัวจึงจำเป็นต้องเรียนรู้และสั่งสมความรู้เกี่ยวกับการทำนาในทุกขั้นตอน เพื่อจะได้ช่วยกันและสามารถทำนาได้ด้วยตนเองในโอกาสต่อไป ส่วนในการผลิตสิ่งอื่น ๆ ที่นอกเหนือ จากการทำนาชาวนาก็เป็นการพึ่งตนเองเช่นกัน เว้นแต่เป็นงานหนักหรืองานเร่งด่วนที่เกินวิสัยของตนเองจะกระทำสำเร็จในเวลาอันควรจึงจะมีการพึ่งพา

คนอื่น ๆ บ้างเป็นครั้งคราว การที่สมาชิกทุกคนในครอบครัวจำเป็นต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกันในเรื่องต่าง ๆ เป็นสาเหตุสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ครอบครัวชาวนาในอดีตเป็น “ครอบครัวขยาย” มากกว่า “ครอบครัวเดี่ยว” ส่วนใน “วิถีการบริโภค” ก็เช่นกัน ชาวนาบริเวณนี้ในช่วงนั้นจะพึ่งตนเองในแทบทุก ๆ ด้าน ดังจะเห็นว่า การบริโภคอาหารแต่ละมื้อแต่ละครอบครัวจะพึ่งตนเองทั้งในการกำหนดเลือกอาหาร การจัดหาอาหาร การประกอบอาหาร ฯลฯ ซึ่งในสมัยก่อนชาวนาไม่ค่อยจะคำนึงถึงหลักโภชนาการมากนัก เนื่องจากในสมัยนั้นวิทยาการด้านนี้ยังไม่ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อชุมชนเหมือนอย่างในปัจจุบัน จึงทำให้ “วัฒนธรรมการกิน” ของชาวนาส่วนใหญ่เป็นการพึ่งตนเอง ซึ่งมักจะจะเป็นไปตามที่บรรพบุรุษหรือคนรุ่นก่อน ๆ ในชุมชนได้ปฏิบัติสืบต่อกันมา ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพึ่งตนเอง” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงเวลานั้น

2.2 การอาศัยความรู้จาก “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ในวิถีการผลิตและการบริโภค
ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มายาวนาน จึงมีการสั่งสมและสืบทอดความรู้ในการผลิตและการบริโภคต่อ ๆ กันมาจนเกิดเป็น “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ของชุมชน กล่าวได้ว่า “วิถีการผลิต” และ “วิถีการบริโภค” ของชาวนาบริเวณนี้ในช่วงสังคมประเพณีอยู่บนพื้นฐานของ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ดังจะเห็นได้จากพฤติกรรมทั่วไปในวิถีการผลิตและการบริโภคของชุมชน เช่น ใน การทำนา ชาวนาจะอาศัยความรู้จาก “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ในการเลือกพื้นที่ทำนา เลือกฤดูกาลทำนา เลือกพันธุ์ข้าวที่จะปลูก วิธีการทำนา รวมถึงความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการทำนา ในด้านการผลิตงานหัตถกรรมต่าง ๆ ชาวนาที่ใช้ความรู้จาก “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” เช่นกัน เช่น การคัดเลือกวัสดุ การผลิต การคิดรูปแบบและลวดลายต่าง ๆ ฯลฯ ในการผลิตอื่น ๆ เช่น การทำประมงในทะเลสาบสงขลา การผลิตสิ่งต่าง ๆ จากต้นตาลโดนด การถนอมอาหาร การสร้างที่อยู่อาศัย ฯลฯ ก็ล้วนแต่อาศัยความรู้จาก “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” เป็นพื้นฐานทั้งสิ้น ในส่วนของ “การบริโภค” ไม่ว่าจะเป็นการบริโภคปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค และการบริโภคสิ่งอื่น ๆ เช่น ความรู้ ข่าวสาร ความบันเทิง ฯลฯ ในช่วงนั้นก็ได้อาศัยความรู้จาก “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” เป็นพื้นฐานเช่นเดียวกัน ปรากฏการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้เป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพึ่งตนเอง” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงสมัยนั้น

3. วิถีคิดแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

วิถีคิดแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นวิถีคิดที่แสดงถึงการมีน้ำใจต่อผู้อื่น มีจิตคิดช่วยเหลือผู้อื่นรู้สึกยินดีเมื่อเห็นผู้อื่นเป็นสุข เห็นอกเห็นใจและอยากช่วยเหลือเมื่อเห็นผู้อื่นเป็นทุกข์ ผู้ที่มีวิถีคิดแบบนี้จะเป็น “คนมีน้ำใจ” ต่อคนทั่วไปไม่ว่าจะเป็นญาติหรือเป็นคนอื่นทั้งที่สนิทและไม่สนิท และไม่ว่าจะเป็นคนในชุมชนหรือคนนอกชุมชน

วิถีคิดแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นวิถีคิดที่สำคัญและโดดเด่นมากวิถีคิดหนึ่งของชุมชนชาวนาและชุมชนชนบททั่วไปในอดีตช่วงสังคมประเพณี คนทั่วไปจึงมักจะมองภาพลักษณ์ของสังคมชาวนาว่าเป็น “สังคมแห่งน้ำใจ” หรือ “สังคมแห่งความจริงใจ” วิถีคิดแบบนี้เป็นพื้นฐานสำคัญที่ก่อให้เกิด “วัฒนธรรมเกื้อกูล” ซึ่งเป็นระบบคุณค่าสำคัญของชุมชนที่ส่งผลต่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขและเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง ซึ่งจะแตกต่างกับในสมัยปัจจุบันมากเพราะคนส่วนใหญ่จะไม่ค่อยมีวัฒนธรรมดังกล่าวแต่กลับมี “วัฒนธรรมแข่งขัน” มากกว่า

ในอดีตช่วงก่อนที่รัฐบาลจะประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา มีพฤติกรรมในวัฒนธรรมการผลิตและการบริโภคที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน” ดังนี้

3.1 การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในวิถีการผลิต ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในอดีตโดยเฉพาะในช่วงสังคมประเพณีมีวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ “วัฒนธรรมการช่วยงาน” ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่ส่งสมสืบต่อกันมาช้านาน โดยชาวนาส่วนใหญ่จะถือว่า “การช่วยงาน” ของผู้อื่นเป็น “ชีวิต” ที่สำคัญอย่างหนึ่งในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขในชุมชน ดังนั้นเมื่อใครมีกิจการงานใดที่เป็นงานหนักหรืองานเร่งด่วนจำเป็นต้องอาศัยแรงคนจำนวนมากช่วยเหลือ เพื่อนบ้านในละแวกนั้นและละแวกใกล้เคียงก็จะไป “ช่วยงาน” กันตามที่ตนเองสามารถช่วยได้โดยไม่คิดค่าจ้างแต่อย่างใด แม้ว่าในบางครั้งตนเองจะไม่ได้รับการร้องขอจากเจ้าภาพหรือเจ้านางก็ตาม เช่น การช่วยงานในการทำนา การช่วยงานในการสร้างบ้านเรือนหรือสิ่งก่อสร้างอื่น การช่วยงานในงานบวช งานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ งานศพ เป็นต้น “วัฒนธรรมการช่วยงาน” จึงเป็นการเชื่อมสานความสัมพันธ์อย่างดีในชุมชนและเป็นพื้นฐานของ “ความสามัคคี” ในชุมชน “การช่วยงาน” เป็นฐานให้เกิดวัฒนธรรมอื่น ๆ อีกมาก เช่น วัฒนธรรมการห้ามเร็น* วัฒนธรรมการออกปากกินวานในการทำนา เป็นต้น

3.2 การแบ่งปันผลผลิต ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในอดีตช่วงสังคมประเพณีมีพฤติกรรมสำคัญอย่างหนึ่งใน “วิถีการบริโภค” ที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน” คือการแบ่งปันผลผลิตและสิ่งของแก่กัน ทั้งที่เป็นการแบ่งปันในกลุ่มเครือญาติด้วยกันและระหว่างเพื่อนบ้านที่สนิทมักคุ้นกัน อันแสดงถึงการมีน้ำใจที่ดีต่อกันและเป็นการผูกไมตรีต่อกันด้วยดี ดังที่ วิโรจน์ เกื้อกูล ได้เล่าว่า “ชาวนาในสมัยก่อนเป็นคนมีน้ำใจ

* คำว่า “เร็น” เป็นภาษาถิ่นใต้ หมายถึง เรือน - “การห้ามเร็น” หมายถึง การเคลื่อนย้ายเรือนทิ้งหลังไปวางไว้ที่ตำแหน่งอื่น โดยไม่มีการถอดหรือโครงสร้างของตัวเรือน

หากปีใดสามารถผลิตสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้มากพอกินพอใช้ในครอบครัวของตนเองแล้ว ก็จะแบ่งปันผลผลิตนั้น ๆ ให้แก่ญาติ ๆ และเพื่อนบ้านด้วย¹ และในบางครั้งยังมีการแบ่งปันสิ่งของอื่น ๆ ที่มีใช้เป็นผลผลิตของตนด้วย เช่น การแบ่งปันเครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาชีพ เสื้อผ้า ยารักษาโรค ฯลฯ ครั้นมีการปฏิบัติสืบต่อกันมานาน ๆ เข้าก็เกิดเป็น “วัฒนธรรมการแบ่งปัน” ดังที่ จงดี เพชรรัตน์ เล่าว่า “ในอดีตชาวนาบริเวณนี้มีน้ำใจต่อกันสูง มีอะไรก็จะแบ่งกันกินแบ่งกันใช้ บางทีไปหาผักหาปลามาได้ก็จะแบ่งปันให้ผู้อื่นด้วย บางทีก็มีการแบ่งปัน “กับข้าว” กันบ้างกับญาติ ๆ หรือกับคนข้างบ้าน เป็นต้น”² พฤติกรรมดังกล่าวเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงสมัยนั้น

3.3 การยกย่องนับถือผู้มีน้ำใจต่อผู้อื่น การช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นเป็นภาพลักษณ์ที่โดดเด่นอย่างหนึ่งของชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงสังคมประเพณี ด้วยเหตุนี้ผู้มีจิตใจเอื้ออาทรต่อผู้อื่นจึงเป็นบุคคลที่ได้รับการยกย่องนับถือจากบุคคลทั่วไป ทุกคนอยากคบหาสมาคมด้วย เพราะถือว่าเป็นผู้ที่จิตใจดี มีเมตตาต่อผู้อื่น ไม่อิจฉาริษยาผู้อื่น ไม่เบียดเบียนผู้อื่น มีจิตคิดช่วยเหลือผู้อื่น ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงเวลานั้น

4. วิถีคิดแบบวิญญานนิยม

วิถีคิดแบบวิญญานนิยม เป็นวิถีคิดที่ยอมรับในอำนาจของ “สิ่งเหนือธรรมชาติ” โดยเชื่อว่าสิ่งเร้นลับเหนือธรรมชาติมีอยู่จริง และสามารถที่จะคลบบันดาลให้มนุษย์และสรรพสิ่งมีอันเป็นไปในลักษณะต่าง ๆ นานาได้ มนุษย์จึงรู้สึกเกรงกลัวและแสดงออกถึงความเคารพนับถือในลักษณะต่าง ๆ เช่น กราบไหว้บูชา จัดให้มีพิธีกรรมบวงสรวงบูชา ไม่ปฏิบัติตนไปในทางไม่เหมาะสมอันแสดงให้เห็นถึงการไม่เคารพนับถือสิ่งเร้นลับเหล่านั้น เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้อำนาจเร้นลับเหล่านั้นพึงพอใจและจะได้ช่วยเหลือตนให้ประสบผลสำเร็จในเรื่องต่าง ๆ ด้วยดี

ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติหรือที่เรียกว่า “ลัทธิวิญญานนิยม” (Animism) เป็นความเชื่อดั้งเดิมของมนุษยชาติที่มีอยู่ทั่วไปในทุกสังคมและทุกยุคทุกสมัย ถือได้ว่าเป็น “วัฒนธรรมร่วม” อย่างหนึ่งของมนุษย์ทั่วโลกสืบต่อมาช้านานแต่ครั้งบรรพกาลจนถึงปัจจุบัน

¹วิโรจน์ เกื้อกูล เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקดี פרหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 187 ตำบลควนหนองหงส์ อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 29 เมษายน 2553.

²จงดี เพชรรัตน์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקดี פרหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86 ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.

และมนุษย์ได้จินตนาการรูปลักษณะของสิ่งเหนือธรรมชาติเหล่านี้ขึ้นมาแตกต่างกันออกไปตามคติของแต่ละกลุ่มชน เกี่ยวกับเรื่องนี้ พรศักดิ์ พรหมแก้ว¹ ได้กล่าวว่า เนื่องจากมนุษย์ไม่สามารถมองเห็น “ตัวตน” ของ “สิ่งเหนือธรรมชาติ” ได้จึงได้สร้าง “จินตภาพ” ขึ้นมาเป็นรูปลักษณะต่าง ๆ ตามคติของแต่ละกลุ่มชน ซึ่งในจินตภาพนั้นมักจะมีเรื่องของ “ผลกรรม” ผนวกเข้าไปด้วย จึงเกิดเป็นรูปลักษณะที่หลากหลายทั้งใน ทางที่ดีและไม่ดี เช่น เทวดา นางฟ้า เจ้าที่ รุกขเทวดา ภูตผีปีศาจ เป็นต้น พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า “มนุษย์จำนวนมากมายตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบันมีความเชื่อหรือไม่ก็หวั่นไหวต่ออำนาจผีศาจเทวดาสัตว์ศักดิ์สิทธิ์อิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ”² เพียงแต่ในแต่ละสังคมและแต่ละยุคสมัยอาจมีความเชื่อและวิถีปฏิบัติที่แตกต่างกันบ้าง นักวิชาการบางคนมองว่าความเชื่อดังกล่าวเป็น “ที่มาของศาสนา” ดังที่ ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา ได้กล่าวไว้ว่า “มนุษย์ในสมัยดึกดำบรรพ์ไม่มีความรู้พอที่จะเข้าใจว่าอะไรคือสิ่งที่อยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ธรรมชาติ เมื่อไม่รู้ก็ เลยสร้างจินตนาการว่าเบื้องหลังธรรมชาติเหล่านั้นมีอำนาจพิเศษเหนือธรรมชาติแฝงอยู่ และนี่คือที่มาของศาสนา”³ ในขณะที่นักวิชาการบางคนมองว่าความเชื่อดังกล่าวถือได้ว่าเป็น “ศาสนา” ก็มี ดังที่ ปราณี วงษ์เทศ ได้กล่าวไว้ว่า “ระบบความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติและภูตผีวิญญาณของชนเผ่าต่าง ๆ จึงนับเนื่องเป็นศาสนา หรือระบบสัญลักษณ์ที่มีความหมายต่อมนุษย์และสังคมเช่นเดียวกับศาสนาใหญ่ ๆ ของโลก เช่น พุทธ คริสต์ อิสลาม”⁴ และเป็นที่น่าสังเกตว่าแม้ปัจจุบันจะมีศาสนาต่าง ๆ เกิดขึ้นมากแล้ว และโลกมีความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่าง ๆ สูงแล้วก็ตาม แต่ความคิดความเชื่อในอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติก็มิได้สูญหายไป ยังคงมีอยู่ในสังคมต่าง ๆ ตลอดมา จนกล่าวได้ว่าเป็น “สากลคติ” และ “อมตคติ” ของมนุษยชาติ

ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามีความเชื่อในสิ่งเร้นลับเหนือธรรมชาติสืบต่อ ๆ กันมาช้านานเช่นเดียวกับในชุมชนอื่น ๆ ทั่วไป แม้ในปัจจุบันความเชื่อดังกล่าวยังคงดำรงอยู่และเป็นพื้นฐานของ “วิถีคิดแบบวิญญานนิยม” ของชุมชน ดังจะเห็นว่าชาวนาบริเวณนี้ในช่วง “สังคมประเพณีมีพฤติกรรมในวัฒนธรรมการผลิตและการบริโภคที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบวิญญานนิยม” ดังนี้

¹พรศักดิ์ พรหมแก้ว. คติความเชื่อเรื่อง “ผี” : ปัญญาหรือวิชาของมนุษย์. 2545. หน้า 5.

²พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). เรื่องเหนือสามัญวิสัย : อิทธิปาฏิหาริย์เทวดา. 2544. หน้า 12.

³ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา. มนุษย์กับศาสนา. 2543. หน้า 34.

⁴ปราณี วงษ์เทศ. สังคมและวัฒนธรรมในอุษาคเนย์. 2543. หน้า 4 - 5.

4.1 การมีพฤติกรรมที่แสดงถึงการเคารพนับถือต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในอดีตช่วงสังคมประเพณีมีพฤติกรรมหลายอย่างที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบวิญญานนิยม” ดังจะเห็นว่าชาวนามีความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาหลายอย่างที่ยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนับถือ “แม่โพสพ” ว่าเป็นเทพีแห่งต้นข้าว คอยดูแลรักษาต้นข้าว และให้คุณให้โทษต่อการทำนาได้ ชาวนาทั่วไปจึงให้ความนับถือและกราบไหว้บูชาหรือประกอบพิธีกรรมบางอย่างในหลายขั้นตอนของการทำนา เพื่อขอให้แม่โพสพได้ช่วยเหลือให้การทำนาของตนประสบผลสำเร็จด้วยดี ดังที่ แนม อินทวงศ์ ได้กล่าวไว้ว่า “ในสมัยก่อนชาวนามีนับถือแม่โพสพเหมือน ๆ กับชาวนาในที่อื่นโดยทั่วไป โดยถือว่าเป็นเทพีประจำต้นข้าว มีอำนาจที่จะบันดาลให้การทำนาได้ผลดีหรือไม่ ชาวนาจึงบูชาแม่โพสพและจัดให้มีพิธีกรรมบางอย่างเพื่อวิงวอนให้แม่โพสพช่วยให้การทำนาประสบผลด้วยดี”¹ และ กัลยา สายแก้ว ก็กล่าวไว้ในทำนองเดียวกันว่า “ในสมัยก่อนชาวนานับถือแม่โพสพกันมาก และจัดให้มีพิธีกรรมหลายอย่างเกี่ยวกับแม่โพสพทั้งก่อนทำนา ระหว่างทำนา และหลังทำนา แต่ในปัจจุบันการประกอบพิธีกรรมดังกล่าวลดลงไปมากแล้ว ถึงกระนั้นชาวนาทั่วไปก็ยังคงนับถือแม่โพสพกันอยู่”² นอกจากนี้ชาวนายังนับถือสิ่งเหนือธรรมชาติอื่นที่เชื่อว่าเป็น “สิ่งศักดิ์สิทธิ์” และมีอำนาจให้ผลดีผลร้ายต่อการทำนาด้วย เช่น เจ้าที่นา พระภูมิเจ้าที่ วิญญานบรรพบุรุษ เทวดาอารักษ์ เป็นต้น ดังนั้นในการประกอบพิธีกรรมบวงสรวงบูชาแม่โพสพชาวนาจึงมักจะบวงสรวงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ไปพร้อม ๆ กันด้วย

นอกจากนี้ชาวนายังมีพฤติกรรมอื่นอีกมากที่แสดงถึงการเคารพนับถือต่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่เชื่อว่าเป็น “สิ่งศักดิ์สิทธิ์” เช่น ในการเก็บเกี่ยวข้าวจะต้องเก็บข้าวที่ตกหล่นในนาให้หมด มิฉะนั้นแล้วเชื่อกันว่าจะไม่เป็นมงคลต่อตนเองและครอบครัว และจะทำนาในปีต่อไปไม่ได้ผลดีหรือได้ผลดีไม่เท่าที่ควร การดูฤกษ์ยามในการทำนาก็ถือได้ว่าเป็นพฤติกรรมหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบวิญญานนิยม” ของชาวนาในบริเวณนี้ในช่วงเวลานั้นเช่นกัน เหล่านี้เป็นต้น

ชาวนาบางคนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมทะเลสาบสงขลาและทำประมงในทะเลสาบสงขลาด้วยจะนับถือ “แม่ย่านางเรือ” เช่นเดียวกันกับชาวประมงทั่วไป คือเชื่อว่าแม่ย่านางเรือ

¹ แนม อินทวงศ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 261/2 ตำบลนาประขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2553.

² กัลยา สายแก้ว เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 4 ตำบลเกาะขันธุ์ อำเภอลำตาบาก จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน 2553.

เป็นเทพีประจำเรือ คอยปกป้องรักษาเรือ และมีอำนาจให้คุณให้โทษแก่เจ้าของเรือหรือผู้ใช้เรือทำการประมงหรือทำการอื่นใดได้ เจ้าของเรือหรือผู้ใช้เรือจึงต้องมีพฤติกรรมบางอย่างที่แสดงถึงการเคารพนับถือต่อแม่ย่านางเรือ เช่น การเอาน้ำลูบหัวเรือก่อนที่จะเอาเรือออกทำประมงหรือทำกิจอื่นใด เพราะเชื่อว่าเป็นการปลุกแม่ย่านางเรือให้ตื่นขึ้นมาช่วยปกป้องคุ้มครองตน และช่วยให้การใช้เรือประกอบกิจนั้น ๆ ประสบผลด้วยดี หรือการไม่เหยียบหรือข้ามหัวเรือเพราะเชื่อว่าหัวเรือเป็นที่สถิตของแม่ย่านางเรือ การเหยียบหรือข้ามหัวเรือจึงถือว่าเป็นการลบหลู่คุณแม่ย่านางเรือ หรือการไม่ร่วมประเวณีในเรือเพราะแสดงถึงการไม่เคารพต่อแม่ย่านางเรือ เหล่านี้เป็นต้น¹ นอกจากนี้บางคนยังจัดให้มีพิธีกรรมเช่นไหว้แม่ย่านางเรือในโอกาสสำคัญ ๆ บางโอกาสด้วย เช่น ในโอกาสที่เอาเรือที่ต่อหรือซ่อมเสร็จแล้วลงน้ำ การเริ่มเอาเรือออกทำการประมงหรือทำการอื่นใด การใช้เรือประกอบกิจต่าง ๆ แล้วประสบผลด้วยดี เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อขอให้แม่ย่านางเรือช่วยเหลือตนและเป็นการขอบคุณแม่ย่านางเรือที่ได้ช่วยเหลือตนให้ประสบผลดีในการใช้เรือประกอบกิจนั้น ๆ ในพิธีกรรมเช่นไหว้แม่ย่านางเรือมักจะมีการเช่นไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ ที่เชื่อว่ามีอำนาจให้คุณให้โทษต่อการใช้เรือประกอบกิจต่าง ๆ ด้วย เช่น เจ้าทะเล พระภูมิเจ้าที่ เทวดาอารักษ์ วิญญาณบรรพบุรุษ เป็นต้น

ส่วน “วิถีการบริโภค” ชวานาบริเวณนี้ในอดีตช่วงดังกล่าวก็มีพฤติกรรมหลายอย่างที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบวิญญานนิยม” เช่นกัน ดังที่ ปิยะศักดิ์ พ่วงคง ได้กล่าวไว้ “ในสมัยก่อนเมื่อทานข้าวจะต้องไม่ให้ข้าวหกจากจาน และต้องทานข้าวให้หมดจานหรือเหลือติดอยู่ในจานเพียงเล็กน้อยเท่านั้น มิฉะนั้นแล้วเชื่อว่าจะไม่เป็นมงคลต่อตนเองและครอบครัว เพราะแสดงถึงการไม่เคารพนับถือต่อแม่โพสพ”² หรือในการจัดอาหารเพื่อถวายแด่พระสงฆ์ หรือเพื่อเช่นไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์จะต้องไม่ทานอาหารนั้นก่อนเสร็จพิธี มิฉะนั้นแล้วเชื่อว่าจะไม่เป็นมงคลต่อตนเองและครอบครัวเช่นกัน เหล่านี้เป็นต้น พฤติกรรมต่าง ๆ เหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบวิญญานนิยม” ของชุมชนชวานาบริเวณนี้ในช่วงเวลานั้น

4.2 การยกย่องนับถือผู้ประกอบการพิธีกรรม ชวานาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา
ในอดีตช่วงดังกล่าวจะยกย่องนับถือผู้ประกอบการพิธีกรรม เพราะถือว่าเป็นผู้มีความรู้สามารถที่จะติดต่อสื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ และเป็นผู้มีคุณในฐานะที่ช่วยให้การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ

¹พรศักดิ์ พรหมแก้ว. “แม่ย่านาง,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ พ.ศ. 2542 เล่ม 13. 2542. หน้า 6190 - 6192.

²ปิยะศักดิ์ พ่วงคง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่มหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาเขตสงขลา เมื่อวันที่ 18 พฤศจิกายน 2554.

สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี โดยทั่วไปแล้วในวิถีชานาจะมีพิธีกรรมต่าง ๆ มากมาย เนื่องจากชานามีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับธรรมชาติ เมื่อพบเห็นเหตุการณ์ต่าง ๆ ตามธรรมชาติที่ไม่อาจอธิบายได้ก็เชื่อว่าเป็นเพราะอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงรู้สึกเกรงกลัวและจัดให้มีการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ขึ้นมา เมื่อตนเองไม่มีความรู้ในการประกอบพิธีกรรมจึงจำเป็นต้องพึ่งพาหมอพิธีกรรมที่มีความรู้ในเรื่องนี้ ซึ่งอาจเป็นฆราวาสหรือพระสงฆ์ คนทั่วไปจึงมักจะยกย่องนับถือผู้ประกอบพิธีกรรม โดยปกติแล้วพระสงฆ์เป็นบุคคลที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถืออยู่แล้ว หากเป็นผู้มีความรู้ในการประกอบพิธีกรรมด้วยก็มักจะได้รับความเคารพนับถือจากคนทั่วไปมากยิ่งขึ้น ปรากฏการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบวิญญูณนิยม” ของชุมชนชานาบริเวณนี้ในช่วงเวลานั้น

5. วิถีคิดแบบครอบครัวนิยม

วิถีคิดแบบครอบครัวนิยม เป็นวิถีคิดที่ตระหนักถึงความสำคัญของครอบครัว มองครอบครัวว่าเป็นสถาบันที่มีบทบาทสำคัญยิ่งต่อวิถีชีวิตของแต่ละคน จึงมีความรักความผูกพันและนิยมยกย่องครอบครัวและเครือญาติของตน ทำให้สมาชิกทุกคนในครอบครัวมีความสนิทสนมกลมเกลียวกันและช่วยเหลือเกื้อกูลกันในเรื่องต่าง ๆ เป็นอย่างดี ผู้ที่อยู่ในวัยสูงกว่าจะคอยอบรมสั่งสอนและแนะนำในเรื่องต่าง ๆ แก่ผู้ที่มีอายุต่ำกว่า และผู้ที่มีอายุต่ำกว่าจะเคารพนับถือและเชื่อฟังผู้ที่มีอายุสูงกว่า สมาชิกแต่ละคนจึงรู้สึกอบอุ่นและปลอดภัยเมื่ออยู่กับครอบครัวและเครือญาติ ระบบครอบครัวของชุมชนชานาในสมัยก่อนมีความเหนียวแน่นและเป็นครอบครัวที่เข้มแข็ง

คำว่า “ครอบครัว” ในที่นี้หมายรวมไปถึงญาติทางสายโลหิตและญาติอันเกิดจากการแต่งงานคือเขยและสะใภ้ด้วย นอกจากนี้แล้วยังหมายรวมถึงการนับญาติจากวัฒนธรรม “การผูกคอง” หรือ “การผูกเกลอ”^{*} ตามวัฒนธรรมของชาวใต้ทั่วไปด้วย เพราะถือว่าการผูกคองหรือการผูกเกลอเป็นการสร้างความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติทางพันธะสัญญาที่มีต่อกันระหว่างผู้ที่เป็นเกลอหรือเป็นคองกัน ผู้ที่เป็นคองหรือเป็นเกลอกันจึงมักจะมีความรักความผูกพันต่อกันและคอยช่วยเหลือเกื้อกูลกันในด้านต่าง ๆ ด้วยดีเสมือนเป็นญาติทางสายโลหิตจริง ๆ คนหนึ่งในครอบครัว

หากพิจารณาตามสภาวะธรรมชาติของมนุษย์แล้วจะเห็นว่า “ครอบครัว” เป็นสถาบันแรกที่มีบทบาทสำคัญที่สุดในชีวิตของมนุษย์ทั้งทางด้านการให้กำเนิด การเลี้ยงดูอบรม การศึกษา การประกอบอาชีพ การแต่งงานสร้างครอบครัวใหม่ ฯลฯ จึงทำให้แต่ละคนมีความรักความผูกพันกับครอบครัวของตนเองสูง ซึ่ง ยศ สันตสมบัติ ได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของครอบครัวไว้ว่า

^{*}โปรดดูรายละเอียดใน สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “เกลอ,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ พ.ศ. 2542. เล่ม 1. หน้า 468. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.

หากพิจารณาจากบทบาทหน้าที่ของสมาชิกครอบครัวคนใดคนหนึ่ง เราอาจแบ่งแยกครอบครัวออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ตามบทบาทหน้าที่ คือ ครอบครัวปฐม (family of orientation) หรือครอบครัวที่สมาชิกผู้หนึ่ง (ลูก) เติบโตขึ้น ได้รับการอุปถัมภ์ดูแลจนเติบโตเป็นผู้ใหญ่ หลังจากแต่งงานสมาชิกคนเดียวกันนี้จะสร้างครอบครัวขึ้นมาใหม่คือครอบครัวแห่งการเจริญพันธุ์ (family of procreation) เพื่อทำหน้าที่ดูแลเด็กเล็ก ๆ รุ่นต่อไปให้เติบโตใหญ่ขึ้น¹

การที่ชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงดังกล่าวมี “วิถีคิดแบบครอบครัวนิยม” สูงนั้น นอกจากเนื่องด้วยเหตุผลตามสถานะตามธรรมชาติของมนุษย์ดังกล่าวแล้ว ยังเนื่องด้วยเหตุผลสำคัญในด้านบริบทของชุมชนในช่วงนั้นด้วย กล่าวคือในช่วงนั้นชาวนามีวิถีชีวิตใกล้ชิดกับครอบครัวและเครือญาติมาเป็นเวลายาวนาน พ่อแม่และเครือญาติจึงมีเวลามากในการอบรมสั่งสอนลูกหลาน ประกอบกับบริบทของชุมชนช่วงนั้นสมาชิกทุกคนในครอบครัวจะต้องช่วยเหลือกันในการทำงาน จึงก่อให้เกิดเป็น “วิถีคิดแบบครอบครัวนิยม” ซึ่งจะแตกต่างกับในสมัยปัจจุบันมากเนื่องจากชาวนารุ่นใหม่ ๆ มักจะห่างเหินจากบ้านและครอบครัว จึงทำให้ “วิถีคิดแบบครอบครัวนิยม” ลดหย่อนลงไปด้วย

ในอดีตช่วงก่อนที่รัฐบาลจะได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามีพฤติกรรมในวัฒนธรรมการผลิต และบริโภคที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบครอบครัวนิยม” ดังนี้

5.1 การใช้ชีวิตผูกติดอยู่กับครอบครัวและเครือญาติ ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในช่วง “สังคมประเพณี” ส่วนใหญ่จะใช้ชีวิตผูกติดอยู่กับครอบครัวและเครือญาติ เรียกได้ว่าเป็นคน “ติดบ้าน - ติดที่” มาตั้งแต่เด็กจนโต เกิดที่บ้าน อาศัยอยู่ที่บ้าน กินอยู่หลับนอนที่บ้าน ทำงานอยู่ที่บ้าน ฯลฯ อ้น หิรัญสาตี ได้เล่าว่า “ชาวนาส่วนใหญ่ในทันทีก่อนใช้ชีวิตประจำวันอยู่ที่บ้าน ไม่ชอบที่จะออกไปไหน จะมีบ้างก็ออกไปนั่งคุยกับเพื่อนบ้านใกล้เคียงหรือไปธุระที่อื่นบ้างในบางเวลา เมื่อเสร็จธุระแล้วก็กลับมาบ้าน ไม่ชอบไปค้างคืนที่อื่น”² และ สุชาติ พิทักษ์ ก็ได้เล่าว่า “ชาวนาในสมัยก่อนมีความผูกพันกับครอบครัวและเครือญาติสูงมาก จึงไม่นิยมย้ายถิ่น

¹ยศ สันตสมบัติ. มนุษย์กับวัฒนธรรม. 2544. หน้า 109.

²อ้น หิรัญสาตี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 68 ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสังขละ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.

ไปทำมาหากินที่อื่นซึ่งอยู่ห่างไกลไปจากครอบครัวและเครือญาติ”¹ แม่เมื่อเติบโตเป็นหนุ่มเป็นสาว และแต่งงานสร้างครอบครัวใหม่แล้วบางคนก็ยังคงอาศัยอยู่ที่บ้านของพ่อแม่ซึ่งอาจเป็นพ่อแม่ของ ฝ่ายชายหรือฝ่ายหญิง หากมีการแยกครอบครัวออกไปก็มักจะสร้างบ้านอยู่ใกล้ ๆ กับบ้านของพ่อแม่ หรืออยู่ภายในบริเวณเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ครอบครัวของชาวนาในสมัยก่อน เป็น“ครอบครัวขยาย” มากกว่าเป็น “ครอบครัวเดี่ยว” ซึ่งมีสาเหตุอย่างหนึ่งมาจากการที่สมาชิก ทุกคนในครอบครัวจะต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกันในวิถีการผลิตด้วย

5.2 การเคารพนับถือและเชื่อฟังพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ การที่ชาวนาบริเวณรอบ ทะเลสาบสงขลาส่วนใหญ่ในอดีตใช้ชีวิต “ติดบ้าน - ติดที่” ดังกล่าวแล้ว ทำให้พ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ ได้มีโอกาสใกล้ชิดและอบรมสั่งสอนในเรื่องต่าง ๆ มากขึ้น รวมถึงได้ประพฤติปฏิบัติให้เห็น เป็นแบบอย่าง จึงทำให้บุตรหลานเกิดการ “จำได้หมายรู้” ตามคำบอกเล่าและการเลียนแบบ จนยอมรับในความรู้และประสบการณ์ของพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่และเชื่อฟังพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ ลูกหลานจะค่อย ๆ เรียนรู้ เกี่ยวกับการผลิตและการใช้ชีวิตทั่วไปจากพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ ไม่ว่าจะ เป็นการทำนาหรือการผลิตสิ่งอื่น ๆ เช่น ปลูกพืชชนิดอื่น เลี้ยงสัตว์ จับสัตว์น้ำในทะเลสาบสงขลา ผลิตงานหัตถกรรม เป็นต้นรวมถึงการผลิต “คุณลักษณะที่พึงประสงค์” สมาชิกใหม่ในครอบครัว ก็ต้องเชื่อฟังพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่ ส่วนใน “วิถีการบริโภค” ก็มีการเรียนรู้จากการบอกกล่าวและ เลียนแบบจากพ่อแม่และญาติผู้ใหญ่เช่นกัน เช่น การรับประทานอาหาร การแต่งกาย การรักษาโรค การบริโภคความรู้ ข่าวสาร และความบันเทิง เป็นต้น ปรัชญาการดำรงกล่าวเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่ สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบครอบครัวนิยม” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงนั้น

5.3 การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในครอบครัวและเครือญาติ พฤติกรรมอย่างหนึ่งของ ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงดังกล่าวที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบครอบครัวนิยม” คือการที่สมาชิกในครอบครัวและเครือญาติมีความห่วงใยและช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันในเรื่อง ต่าง ๆ เป็นอย่างดี ความจริงแล้ว “การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน” เป็นวิถีคิดที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชน ชาวนาบริเวณนี้ในช่วงนั้นดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่สำหรับคนในครอบครัวและเครือญาติแล้วชาวนา ก็ยังมีการช่วยเหลือกันมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้ชัดว่าใน “วิถีการผลิต” สมาชิกทุกคนในครอบครัว ถือว่าเป็นพันธกิจที่จะต้องช่วยเหลือกัน ไม่ว่าจะเป็นการทำนาหรือการผลิตสิ่งอื่น ๆ และใน “วิถีการบริโภค” ก็จะช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยดีเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นการแบ่งปันผลผลิตของตนหรือ สิ่งของอื่น ๆ ที่มีใช้ผลผลิตของตนแก่ญาติ ๆ หากปีใดตนสามารถผลิตสิ่งหนึ่งสิ่งใดได้มากก็จะ

¹สุชาติ พิทักษ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 2 ตำบลเกาะจันทร์ อำเภอลำปลายสมันต์ จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม 2553.

นำผลผลิตส่วนเกินนั้นไปทำบุญตามประเพณีบ้าง แลกเปลี่ยนกับสิ่งของของคนอื่นบ้าง และแบ่งปันกันในกลุ่มเครือญาติหรือกับเพื่อนบ้านบ้าง ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็น “วิถีคิดแบบครอบครัวนิยม” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงเวลานั้น

6. วิถีคิดแบบชุมชนนิยม

วิถีคิดแบบชุมชนนิยม เป็นวิถีคิดที่แสดงถึงความผูกพันต่อชุมชนของตนเองสูง มีจิตนาการเชิงบวกต่อชุมชน มุ่งมั่นที่จะพัฒนาชุมชนของตนเอง ต้องการที่จะอยู่ในชุมชนของตนเอง มากกว่าที่จะคิดย้ายที่ที่ถึงถิ่น และถือว่าทุกคนในชุมชนเป็น “คนบ้านเดียวกัน” มิใช่ “คนบ้านอื่น” จึงมีจิตใจเอื้ออาทรและคอยช่วยเหลือเกื้อกูลกันในด้านต่าง ๆ ด้วยดี คำว่า “ชุมชน” ในที่นี้มีความหมายทำนองเดียวกันกับคำว่า “ท้องถิ่น” หรือ “ชุมชนท้องถิ่น” จึงอาจทำให้บางคนอาจใช้ภาษาสร้างสรูปเชิงมโนทัศน์เกี่ยวกับวิถีคิดนี้แตกต่างกันไป เช่น “วิถีคิดแบบท้องถิ่นนิยม” หรือ “วิถีคิดแบบชุมชนท้องถิ่นนิยม” เป็นต้น

ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงดังกล่าวมี “วิถีคิดแบบชุมชนนิยม” ก่อนข้างสูง ซึ่งจะต่างกับในปัจจุบันที่วิถีคิดแบบนี้ลดหย่อนลงไปมาก เนื่องจากชาวนารุ่นหลัง ๆ ไม่ค่อยจะเป็นคน “ติดบ้าน - ติดที่” เหมือนกับคนรุ่นก่อน ๆ เพราะได้รับอิทธิพลจากวิถีชีวิตแบบ “สังคมสมัยใหม่” มากขึ้น ถึงกระนั้นก็ตาม วิถีคิดนี้ก็ยังคงมีอยู่ในชุมชนชาวนาบริเวณนี้โดยเฉพาะในกลุ่มคนเฒ่าคนแก่หรือผู้สูงอายุในชุมชน จึงทำให้ไม่ค่อยมีปัญหาเกี่ยวกับการย้ายถิ่นที่ถึงถิ่นของคนรุ่นก่อน ซึ่งจะแตกต่างกับคนรุ่นใหม่ของชุมชนที่มีการย้ายถิ่นที่ถึงถิ่นกันมากขึ้นจนเกิดเป็นปัญหาสังคมอย่างหนึ่งในปัจจุบัน

ในอดีตช่วงก่อนที่รัฐบาลจะประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 -2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาที่มีพฤติกรรมในวัฒนธรรมการผลิตและการบริโภคที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบชุมชนนิยม” ดังนี้

6.1 การวางแผนและรักษามรดกของชุมชน มรดกของชุมชนเป็นสิ่งมีคุณค่าของชุมชนเป็นสิ่งที่คนรุ่นก่อน ๆ ในชุมชนได้ช่วยกันสร้างและ/หรือรักษาไว้เพื่อสืบต่อมาสู่คนรุ่นหลัง ๆ มรดกของชุมชนมีทั้งที่เป็นมรดกทางธรรมชาติและมรดกทางวัฒนธรรม “มรดกทางธรรมชาติ” เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ภูเขา น้ำตก ทะเล ที่ราบ พืชพันธุ์ สัตว์ป่า สัตว์น้ำ ฯลฯ ส่วน “มรดกทางวัฒนธรรม” เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากความคิดและการกระทำของมนุษย์ เช่น โบราณวัตถุสถาน ประเพณี พิธีกรรม อาหาร การแต่งกาย การละเล่น เป็นต้น¹

¹พรศักดิ์ พรหมแก้ว. “การอนุรักษ์มรดกของชาติ,” ใน วารสารอาศรมทักษิณ.

ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาเป็นชุมชนที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มายาว นานจึงได้ตั้งสมรคต่าง ๆ ไว้มากทั้งที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมชาติและมรดกทางวัฒนธรรม ในส่วนของ “มรดกทางธรรมชาติ” ชุมชนมีสภาพทางธรรมชาติที่แตกต่างกันหลายลักษณะ มีทั้ง “ทะเลสาบสงขลา” ซึ่งเป็นแหล่งน้ำกว้างใหญ่ที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติมากแหล่งหนึ่งในภาคใต้ กับส่วนที่เป็นภาคพื้นดินได้แก่ “บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา” ซึ่งภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นที่ราบเหมาะแก่การทำนาและเกษตรกรรมอื่น ๆ บริบททางธรรมชาติของชุมชนจึงเป็น “ทุนธรรมชาติ” ที่หล่อเลี้ยงชีวิตของผู้คนในชุมชนบริเวณนี้มายาวนาน การที่ชุมชนในช่วงนั้นมีวิถีชีวิตแบบพอเพียง ไม่มุ่งหวังสั่งสมทรัพย์สินจนเกินความพอดีในชีวิต ไม่คิดเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว และไม่มุ่งแข่งขันกัน ในทางเศรษฐกิจ เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวนาบริเวณนี้มีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ไม่ทำลายธรรมชาติ ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้าง “ภูมิคุ้มกัน” ให้แก่ธรรมชาติได้เป็นอย่างดี ด้วยเหตุนี้บางคนจึงมองว่าชาวนาเป็นนักรักษ์ธรรมชาติหรือมี “วิถีคิดแบบชาวนานิยม”

ส่วนในด้าน “มรดกทางวัฒนธรรม” ชุมชนชาวนาบริเวณนี้มีการสั่งสมสืบทอดประเพณีและวัฒนธรรมต่าง ๆ ไว้มาก ประเพณีบางอย่างเหมือน ๆ กับที่ชาวภาคใต้ในท้องถิ่นอื่น ๆ ยึดถือปฏิบัติกัน เช่น ประเพณีลากพระ (ชักพระ) ประเพณีชิงเปรต (ทำบุญเดือนสิบ) ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีขึ้นบ้านใหม่ ประเพณีบวช ประเพณีแต่งงาน เป็นต้น เพียงแต่อาจมีวิถีปฏิบัติที่ยังหย่อนแตกต่างกันไปบ้างในแต่ละท้องถิ่น นอกจากนี้แล้วชุมชนชาวนาบริเวณนี้ยังมีประเพณีบางอย่างที่ยึดถือปฏิบัติกันเฉพาะในบางพื้นที่ เช่น “ประเพณีทำบุญบัว” (ประเพณีทำบุญกระดุก) ซึ่งนิยมปฏิบัติกันในพื้นที่อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา “ประเพณีสวดหลา” ซึ่งนิยมยึดถือปฏิบัติกันในพื้นที่อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา “ประเพณีแต่งงานกับนางไม้” ซึ่งนิยมยึดถือปฏิบัติกันในพื้นที่อำเภอสิงหนคร จังหวัด สงขลา เป็นต้น การยึดถือปฏิบัติประเพณีร่วมกันทำให้ผู้คนมีความรู้สึกว่าเป็น “พวกเดียวกัน” ซึ่งจะก่อให้เกิด “ความสามัคคี” ในชุมชน ปราบปรามการฉกฉวยกันเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบชาวนานิยม” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงสมัยนั้น

6.2 ความสามัคคีและมีจิตสาธารณะต่อชุมชน ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในอดีตช่วงสังคมประเพณีมีจิตคิดช่วยเหลือผู้อื่นอยู่แล้ว แต่ก็มักจะเป็นการช่วยเหลือใน “กิจส่วนบุคคล” ส่วนพฤติกรรมของ “วิถีคิดแบบชาวนานิยม” นั้นจะเน้นที่การช่วยเหลือใน “กิจส่วนสังคม” ซึ่งเป็นกิจส่วนรวมของชุมชนมากกว่า จะเห็นว่าเมื่อชุมชนมีกิจการงานใดที่เป็นกิจสาธารณะ เช่น การสร้างศาลาริมทาง (ชาวภาคใต้เรียกว่า “ศาลากลางหน”) ถนนสาธารณะ บ่อน้ำสาธารณะ รวมถึงการสร้างศาสนวัตถุสถาน เช่น อุโบสถ วิหาร ศาลาการเปรียญ หอระฆัง ประตูดัด กำแพงวัด พระพุทธรูป เป็นต้น ก็จะได้รับความร่วมมือด้วยดีจากคนในชุมชนตามกำลังความสามารถของแต่ละคนที่จะช่วยได้ ไม่ว่าจะในด้านกำลังกายและกำลังทรัพย์ ปราบปรามการฉก

ดังกล่าวเป็นพฤติกรรมส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบชุมชนนิยม” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงเวลานั้น

6.3 การใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนมากกว่าการย้ายถิ่นทิ้งถิ่น ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในอดีตช่วงสังคมนิยมส่วนใหญ่จะใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนของตนเอง จึงมักจะพบ “คนพื้นเพ” หรือ “คนพื้นถิ่น” ในชุมชนชาวนามากกว่าในชุมชนเมือง ดังที่ จำนงค์ วัฒนรัตน์ ได้เล่าว่า “ชาวนาบริเวณนี้ในสมัยก่อนส่วนใหญ่เป็นคนพื้นเพ อยู่ที่นี่มาหลายชั่วอายุคนแล้ว จนมีความรู้สึกผูกพันกับชุมชนและรักชุมชน และไม่นิยมที่จะย้ายไปอยู่ที่อื่น”¹ ชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในสมัยก่อนจึงไม่ค่อยมีปัญหาเกี่ยวกับ “การย้ายถิ่น - ทิ้งถิ่น” มากเหมือนอย่างในปัจจุบัน ดังที่ พร คงปาน ได้เล่าว่า “ในอดีตชาวนาบริเวณนี้ไม่ค่อยจะคิดย้ายที่ทิ้งถิ่นไปอยู่ที่อื่น ส่วนใหญ่ตั้งใจลงหลักปักฐานอยู่ที่นี้ ซึ่งจะต่างกับสมัยนี้ที่มีการย้ายที่ทิ้งถิ่นกันมากขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่นิยมไปทำงานหรือตั้งหลักแหล่งในตัวเมืองหรือในถิ่นอื่น ๆ มากขึ้น”² ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบชุมชนนิยม” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงเวลานั้น

ผลจากการศึกษาวิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในอดีตช่วงก่อนที่รัฐบาลจะประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504 - 2509) เมื่อปี 2504 ซึ่งเป็นช่วงที่ชุมชนยังมีวิถีชุมชนแบบ “สังคมนิยม” สรุปได้ว่า ในช่วงดังกล่าวชาวนาบริเวณนี้มี “วิถีคิดแบบประเพณีนิยม” เป็นวิถีคิดหลักหรือวิถีคิดแม่บทของชุมชน ซึ่งวิถีคิดนี้ครอบคลุมถึงวิถีคิดสำคัญอื่น ๆ ได้แก่ วิถีคิดแบบพอเพียง วิถีคิดแบบพึ่งตนเอง วิถีคิดแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน วิถีคิดแบบวิญญูณนิยม วิถีคิดแบบครอบครัวนิยม และวิถีคิดแบบชุมชนนิยม

¹ จำนงค์ วัฒนรัตน์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקัด פרหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86/1 ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม 2553.

² พร คงปาน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקัด פרหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 46 ตำบลขอนหาด อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2553.

วิถีคิดของชุมชนในช่วงหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 -2509)

หลังจากที่รัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศโดยมุ่งเน้นการพัฒนาทางด้าน “เศรษฐกิจ” ด้วยการให้ความสำคัญกับการพัฒนาอุตสาหกรรมและการผลิตเพื่อส่งออกตามแนวคิดของประเทศทางตะวันตก และมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 แล้ว อีกทั้งต่อมา รัฐบาลได้เร่งพัฒนาชนบทโดยการพัฒนาสถาปัตยกรรมไปรษณีย์เข้าสู่ชุมชน เช่น ถนน ไฟฟ้า ชลประทาน การสื่อสาร ฯลฯ เพื่อรองรับการพัฒนาตามนโยบายและแผนพัฒนาดังกล่าว ผลการพัฒนาตามนโยบายและแผนพัฒนานี้ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยเป็นอย่างมากในเวลาต่อมา ในส่วนของชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาดังกล่าวด้วย เพียงแต่เป็นผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างช้า ๆ ในลักษณะ “ค่อยเป็นค่อยไป” แต่ก็ถือได้ว่านโยบายและแผนพัฒนาดังกล่าวเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญจุดหนึ่งของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ เพราะทำให้ชุมชนค่อย ๆ เปลี่ยนจากวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” ไปสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” อย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น ซึ่งส่งผลให้ชุมชนค่อย ๆ เปลี่ยนวิถีคิดจากจาก “วิถีคิดแบบประเพณีนิยม” ไปสู่ “วิถีคิดแบบสมัยใหม่นิยม” ตามช่วงสมัยของชุมชนมากขึ้นด้วยตามลำดับ

“วิถีคิดแบบสมัยใหม่นิยม” มีสาระสำคัญหลายประการ เช่น การแบ่งงานกันทำตามความรู้ความสามารถเฉพาะของแต่ละบุคคล การนิยมใช้ความรู้จากวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ การให้ความสำคัญแก่การพึ่งพา การมีการแข่งขันกันสูง การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าประโยชน์ส่วนรวม การเลียนแบบวิถีชีวิตของคนในสังคมเมือง เป็นต้น “วิถีคิดแบบสมัยใหม่นิยม” ครอบคลุมถึงวิถีคิดสำคัญอื่น ๆ อีกหลายอย่าง โดยมีวิถีคิดบางอย่างเป็นวิถีคิดที่สืบต่อกันมาตั้งแต่ในช่วง “สังคมประเพณี” เพียงแต่อาจยิ่งหย่อนกันบ้างกับในช่วง “สังคมสมัยใหม่” และวิถีคิดบางอย่างเป็นวิถีคิดที่มีขึ้นหรือสะท้อนให้เห็นอย่างเด่นชัดขึ้นในช่วง “สังคมสมัยใหม่” วิถีคิดที่สำคัญของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงหลังจากที่รัฐบาลประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าว ได้แก่ วิถีคิดแบบพึ่งพา วิถีคิดแบบแข่งขัน วิถีคิดแบบพหุชนนิยม วิถีคิดแบบอัตประโยชน์นิยม และวิถีคิดแบบสังคมเมืองนิยม ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. วิถีคิดแบบพึ่งพา

วิถีคิดแบบพึ่งพา เป็นวิถีคิดที่หวังพึ่งพาศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งอื่น ๆ จากภายนอก เช่น พึ่งพาอำนาจเหนือธรรมชาติ พึ่งพาวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ พึ่งพาตลาด พึ่งพาอำนาจรัฐ เป็นต้น “วิถีคิดแบบพึ่งพา” จึงมีนัยความหมายคล้าย ๆ กับเป็นคู่ตรงข้ามของ “วิถีคิดแบบพึ่งตนเอง” ซึ่งเป็นวิถีคิดที่สะท้อนให้เห็นเด่นชัดในช่วงสังคมประเพณีดังกล่าวมาแล้ว

หากพิจารณาแล้วจะเห็นว่า “การพึ่งพา” เป็นสภาวะธรรมชาติอย่างหนึ่งมนุษย์ เนื่องจากโดยธรรมชาติแล้วมนุษย์ไม่สามารถที่จะอยู่อย่างโดดเดี่ยวลำพังได้ จะต้องอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นพวกจนทำให้มนุษย์ได้ชื่อว่าเป็น “สัตว์สังคม” ชนิดหนึ่ง และในการอยู่ร่วมกันมนุษย์ ก็ต้องมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันตามความจำเป็นในการดำรงชีวิต เพียงแต่ “การพึ่งพา” นั้นอาจแตกต่างกันไปบ้างในแต่ละบุคคลและแต่ละยุคสมัย จากสภาวะธรรมชาติของมนุษย์เช่นนี้ จึงกล่าวได้ว่า ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามี “วิถีคิดแบบพึ่งพา” มาช้านานแล้ว เช่นเดียวกับในชุมชนอื่น ๆ ทั่วไป เพียงแต่ในอดีตช่วงก่อนที่รัฐบาลจะปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศและประกาศใช้แผน พัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 นั้น เป็นช่วงที่ชุมชนมีวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” ซึ่งในสังคมแบบนี้ยังมี “การพึ่งพา” ไม่หลากหลายและเด่นชัดเหมือน กับในช่วงหลังจากที่รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนา ดังกล่าวแล้ว ซึ่งเป็นช่วงที่ชุมชนค่อย ๆ เข้าสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” ดังนั้นในการศึกษา ครั้งนี้จึงถือว่า “วิถีคิดแบบพึ่งพา” เป็นวิถีคิดที่สำคัญและปรากฏเด่นชัดในช่วง “สังคมสมัยใหม่” จึงได้นำเอาวิถีคิดนี้มากล่าวไว้ในช่วงสมัยนี้

ในอดีตก่อนที่รัฐบาลจะปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศและประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าวซึ่งเป็นช่วงที่ชุมชนชาวนาบริเวณนี้ยังมีวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” นั้น ชาวนาในชุมชนบริเวณนี้มีพฤติกรรมทางวัฒนธรรมในมิติวัฒนธรรมการผลิตและการบริโภคที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพึ่งพา” ก่อนข้างจะจำกัดกว่าในช่วง “สังคมสมัยใหม่” มาก กล่าวคือในช่วงนั้น ชาวนามีพฤติกรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดดังกล่าวเด่นชัด 2 ลักษณะ คือ “การพึ่งพามุคผล” และ “การพึ่งพาอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ” ในด้าน “การพึ่งพามุคผล” ส่วนใหญ่จะเป็นการพึ่งพา “แรงงาน” ในวิธีการผลิต ทั้งในการทำนาและการผลิตสิ่งอื่น ๆ ทั่วไปตามความจำเป็นในการดำรงชีวิต ส่วนในด้าน “การพึ่งพาอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ” ส่วนใหญ่จะเป็นการพึ่งพาในวิธีการผลิตและการบริโภค ที่ปรากฏเด่นชัดได้แก่ การขอให้อำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติที่เชื่อว่าเป็น “สิ่งศักดิ์สิทธิ์” ช่วยบันดาลให้การผลิตสิ่งต่าง ๆ ของคนประสบผลสำเร็จด้วยดี รวมถึงมีผลดีต่อวิถีการบริโภคด้วย ดังจะเห็นได้จากพฤติกรรมต่าง ๆ เช่น การประกอบพิธีกรรมในการทำนา, การไม่ปฏิบัติตนที่แสดงให้เห็นถึงการไม่เคารพนับถือต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในลักษณะต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ต่อมาหลังจากรัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายพัฒนาประเทศและได้ประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าวแล้ว ชุมชนค่อย ๆ เปลี่ยนไปสู่ความเป็น “สังคมสมัยใหม่” มากขึ้น ทำให้ชุมชนเริ่มมี “วิถีคิดแบบพึ่งพา” อย่างหลากหลายและเด่นชัดขึ้นทั้งในด้าน “สิ่งที่พึ่งพา” และ “ลักษณะการพึ่งพา” ในด้าน “สิ่งที่พึ่งพา” มีทั้งการพึ่งพางานเช่นเดียวกับในช่วง “สังคมประเพณี” คือ การพึ่งพามุคผล และการพึ่งพาอำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติ และมีการพึ่งพางานสิ่ง

ปรากฏชัดขึ้นในช่วง “สังคมสมัยใหม่” เช่น การพึ่งพาวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ การพึ่งพาตลาด การพึ่งพาอำนาจรัฐ เป็นต้น ส่วนในด้าน “ลักษณะการพึ่งพา” นั้นในช่วงวิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” มีลักษณะการพึ่งพามากกว่าในช่วงวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” จึงกล่าวได้ว่า “วิถีคิดแบบพึ่งพา” เป็นวิถีคิดที่สำคัญและโดดเด่นมากวิถีคิดหนึ่งของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วง “สังคมสมัยใหม่” ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้

1.1.1 การพึ่งพามนุษยคุณ การพึ่งพามนุษยคุณ ของชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ในอดีตช่วงที่ชุมชนยังมีวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” กับในช่วงที่ชุมชนปรับเปลี่ยนมาสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” มีความแตกต่างกันค่อนข้างจะเด่นชัด ในช่วง “สังคมประเพณี” “การพึ่งพา” ส่วนใหญ่จะเป็นการพึ่งพา “แรงงาน” ในการผลิตทั้งในการทำนาและการผลิตสิ่งอื่น ๆ ทั่วไป โดยเฉพาะการช่วยงานในการทำนานั้นจะปรากฏเด่นชัดมาก โดยจะมีการพึ่งพากันในลักษณะของ “การวาน” และ “การขอมือ” ซึ่ง วิเชียร เนียมวงศ์ ได้กล่าวถึงการช่วยงานสองลักษณะนี้ไว้ว่า

“การวาน” เป็นการขอความช่วยเหลือแรงงานโดยไม่มีเงื่อนไขว่าผู้วานจะต้องไปช่วยผู้ถูกวานเป็นการตอบแทน และจะไม่มีมีการคิดค่าจ้างแต่อย่างใด แต่โดยทั่วไปแล้วผู้วานจะไปช่วยผู้ถูกวานเป็นการตอบแทน ซึ่งแสดงถึงการมีน้ำใจที่ดีต่อกัน ส่วน “การขอมือ” เป็นการช่วยงานแบบต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน”¹

การช่วยงานทั้งสองลักษณะนี้ได้กลายเป็นวัฒนธรรมที่โดดเด่นของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วง “สังคมประเพณี” แต่หลังจากรัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศและประกาศ ใช้แผนพัฒนาดังกล่าวแล้ว ชุมชนจึงค่อย ๆ เข้าสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” มากขึ้นตามลำดับ การช่วยงานกันในลักษณะดังกล่าวได้ลดหย่อนความสำคัญลงไปมากดังที่ กำจัด หวานเส็ง ได้เล่าว่า “ในสมัยก่อนชาวนาบริเวณนี้มีการช่วยงานแบบ “การวาน” และ “การขอมือ” กันมาก แต่ในปัจจุบันการช่วยงานแบบดังกล่าวลดลงไปมากแล้ว แม้ว่าจะยังมีให้เห็นอยู่บ้างแต่ก็ไม่มากนักเหมือนกับในสมัยก่อน”² และ เสี่ยง อ่อนทอง ก็ได้เล่าว่า “เดี๋ยวนี้การวานกับการขอมือแทบจะไม่มีเห็นอีกแล้ว เพราะชาวนาส่วนใหญ่จะหันไปจ้างงานมากกว่า”³

¹ วิเชียร เนียมวงศ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 10 ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 15 มิถุนายน 2553.

² กำจัด หวานเส็ง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 188/8 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2553.

³ เสี่ยง อ่อนทอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 4 ตำบลเกาะขันธุ์ อำเภอลำตาหลวง จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 22 เมษายน 2553.

นอกจากการพึ่งพาแรงงานกันใน “การทำนา” ดังกล่าวแล้ว ชาวนาบริเวณนี้ยังมีการช่วยงานกันในลักษณะอื่น ๆ อีกมาก ดังจะเห็นว่าเมื่อครอบครัวใดมีการจัดงานบางอย่างขึ้นในครอบครัว เช่น งานบวช งานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ งานศพ เป็นต้น เพื่อนบ้านใกล้เคียงก็จะมา “ช่วยงาน” กันด้วยดี เช่น ช่วยทำอาหารเลี้ยงแขก ช่วยจัดสถานที่ ช่วยจัดหาเครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นในงาน ช่วยนิมนต์พระและรับส่งพระ เป็นต้น นอกจากการพึ่งพาศักดิ์สิทธิ์ในลักษณะของ “การช่วยงาน” แล้วยังมีการพึ่งพาศักดิ์สิทธิ์ในลักษณะอื่น ๆ อีก เช่น การพึ่งพาพระสงฆ์ในการอบรมสั่งสอนคุณธรรมและความรู้ การพึ่งพาหมอพื้นบ้านในการรักษาโรค การพึ่งพาผู้ประกอบการพิธีกรรมในการประกอบพิธีกรรม การพึ่งพาคนมีอำนาจในการฝากบุตรหลานเข้าศึกษาต่อหรือเข้าทำงาน การพึ่งพาศักดิ์สิทธิ์ทางการเงิน เป็นต้น จะเห็นได้ว่า “การพึ่งพาศักดิ์สิทธิ์” ในวิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” มี “ลักษณะการพึ่งพา” ที่หลากหลายกว่าในช่วงวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี”

1.1.2 การพึ่งพอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามีความเชื่อในอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติสืบต่อกันมาช้านาน ในช่วง “สังคมประเพณี” ชาวนาบริเวณนี้มี “การพึ่งพอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ” ในเรื่องต่าง ๆ ไม่มากนัก แต่ต่อมาเมื่อชุมชนค่อย ๆ เข้าสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” ทำให้ชาวนาบริเวณนี้มีพฤติกรรมที่แสดงออกถึง “การพึ่งพอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ” หลากหลายขึ้น นอกจากจะพึ่งพาให้ช่วยอำนวยความสะดวกในวิถีการผลิตเหมือนอย่างในช่วงสังคมประเพณีแล้ว ยังมีการพึ่งพาในลักษณะอื่น ๆ อีกมาก เช่น การขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยให้ตนสามารถสอบแข่งขันเข้าศึกษาต่อและเข้าทำงานได้ การขอให้ช่วยให้ตนได้คืนสิ่งของที่สูญหายไป การขอให้ช่วยให้ตนหายจากโรคร้ายไข้เจ็บ การขอให้ช่วยให้ตนได้เลื่อนชั้นหรือเลื่อนตำแหน่งสูงขึ้น การขอให้ช่วยให้ตนมีโชคลาภ การขอให้ช่วยให้ตนมีความปลอดภัยในการเดินทาง เหล่านี้เป็นต้น พฤติกรรม “การพึ่งพอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ” ในลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพึ่งพา” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงสังคมสมัยใหม่

1.1.3 การพึ่งพาวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ในอดีตก่อนที่รัฐบาลจะปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศและประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าว ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลายังมีสภาพเป็นชุมชนชนบทที่ห่างไกลจากความเจริญของสังคมเมือง เส้นทางคมนาคมและการสื่อสารยังไม่ค่อยจะสะดวก การเดินทางไปมาและการติดต่อสื่อสารกับชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ห่างไกลออกไปหรือกับตัวเมืองเป็นไปด้วยความยากลำบาก ชาวนาทัวไปจึงไม่นิยมที่จะเดินทางไปยังแหล่งที่ไกล ๆ กันมากนัก ทำให้ไม่ค่อยจะได้มีโอกาสได้รับรู้และรับเอาอิทธิพลของแบบแผนชีวิตและวิถีคิดจากสังคมสมัยใหม่ ทำให้วิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” มีความเหนียวแน่นและคงสภาพสืบต่อมายาวนาน ในวิถีชุมชนแบบนี้ผู้คนส่วนใหญ่จะพึ่งพา “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ที่สั่งสมสืบต่อกันมาช้านานในชุมชนเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต

ต่อมาหลังจากที่รัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศและมีการประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าวแล้ว และต่อมารัฐบาลได้เร่งรัดพัฒนาชนบทด้วยการพัฒนาสิ่งสาธารณูปโภคเข้าสู่ชุมชนชานาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามากขึ้นทั้งถนน ชลประทาน ไฟฟ้า การสื่อสาร ฯลฯ จึงทำให้ชาวนาในชุมชนบริเวณนี้มีโอกาสเดินทางไปมาและติดต่อกับสื่อสารกับชุมชนอื่นที่อยู่ห่างไกลออกไปและกับชุมชนเมืองได้สะดวกขึ้น ชุมชนซึ่งเคยมีสภาพคล้าย ๆ เป็น “สังคมปิด” หรือ “สังคมกึ่งปิด” มีสภาพเป็น “สังคมเปิด” มากขึ้น ซึ่งส่งผลให้ชุมชนมีโอกาสรับเอาวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้าสู่ชุมชนมากขึ้นด้วย ชุมชนจึงได้พึ่งพาวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ซึ่งเป็น “ภูมิปัญญาสากล” มากขึ้นด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นว่าใน “วิถีการผลิต” ชาวนาบางคนได้หันมาใช้พันธุ์ข้าวพันธุ์ใหม่แทนพันธุ์ข้าวพันธุ์พื้นบ้านที่เคยใช้มาแต่เดิม มีการใช้ปุ๋ยเคมีหรือปุ๋ยวิทยาศาสตร์แทนปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก หรือปุ๋ยจี้ค้ำคาวซึ่งเป็นปุ๋ยชีวภาพที่เคยใช้มาก่อน มีการใช้รถจักรไถนาและเก็บเกี่ยวข้าวแทนการไถด้วยวัวควายและเก็บเกี่ยวด้วยมือ เป็นต้น ในการผลิตงานหัตถกรรมต่าง ๆ ก็มีการใช้เครื่องมืออุปกรณ์และเทคนิควิธีสมัยใหม่มากขึ้น ส่วนใน “การบริโภค” ก็มีการพึ่งพาวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่มากขึ้นเช่นกัน เช่น ในการรับประทานอาหารก็มีการคำนึงถึงหลักโภชนาการมากขึ้น ในการบริโภคความรู้ ข่าวสาร และความบันเทิงก็หันมานิยมสื่อสมัยใหม่มากขึ้น มีการใช้เครื่องมือเครื่องใช้ที่เป็นผลิตรวมจากวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่มากขึ้น เป็นต้น ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ดังกล่าวเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพึ่งพาวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่” ของชุมชนชานาบริเวณนี้ในช่วงสังคมสมัยใหม่

1.1.4 การพึ่งพาตลาด ชานาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในอดีตช่วง “สังคมประเพณี” มีความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย ใช้ชีวิตอย่างพอเพียง มีการพึ่งตนเองทั้งในวิถีการผลิตและวิถีการบริโภค ประกอบกับบริบทของชุมชนชานาบริเวณนี้ในช่วงนั้นยังไม่มีมีการขยายตัวของตลาดมากนักจึงทำให้ชาวนาทั่วไปมีการพึ่งพาตลาดไม่มากเหมือนอย่างในปัจจุบัน แต่ต่อมาเมื่อวิถีชุมชนเข้าสู่ช่วง “สังคมสมัยใหม่” โดยเฉพาะหลังจากที่รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจดังกล่าวแล้ว ตลาดก็เริ่มขยายตัวเข้าสู่ชุมชนมากขึ้น ทำให้ชาวนาทั่วไปมี “การพึ่งพาตลาด” มากขึ้นด้วย ตลาดที่ขยายตัวในชุมชนมีทั้งที่เป็นตลาดทั่วไปและตลาดนัด โดยเฉพาะตลาดนัดมีอยู่ทั่วไปในชุมชนต่าง ๆ ซึ่งชาวบ้านมักจะเรียกสั้น ๆ ว่า “นัด” ตลาดนัดแต่ละแห่งจะกำหนดวันนัดไว้ชัดเจนว่าเปิดในวันและเวลาใดบ้างในสัปดาห์หนึ่ง ๆ เพื่อให้คนทั่วไปได้รับรู้และจะได้มาจับจ่ายซื้อของตามวันเวลาที่กำหนดไว้ หากตลาดนัดใดอยู่ใกล้ ๆ กันหรืออยู่ไม่ไกลกันมากนักก็จะพยายามที่จะสับหลักวันเวลานัดไม่ให้ตรงกัน ตลาดส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ที่กลางชุมชนหรือในบริเวณที่คนสัญจรไปมาสะดวก เช่น ตลาดสนามไชย ซึ่งตั้งอยู่สองฟากของถนนสายสงขลา - นครศรีธรรมราช ในตำบลสนามไชย อำเภอสตงพระ จังหวัดสงขลา ตลาดแห่งนี้เมื่อเริ่มจัดตั้งเน้นจำหน่ายผลผลิตต่าง ๆ ที่ชาวบ้านบริเวณนี้ผลิตขึ้น เช่น ปลาเค็ม ปลาแห้ง หมึกแห้ง กุ้งแห้ง กะปิ ลูกตาลโตนด

น้ำตาลโตนดสด น้ำตาลปีบ น้ำตาลแว่น เป็นต้น แต่ต่อมาภายหลังมีพ่อค้าแม่ค้าบางคนได้นำเอา
 สิ่งของต่าง ๆ จากถิ่นอื่นมาจำหน่ายด้วย จึงทำให้ตลาดมีสิ่งของต่าง ๆ จำหน่ายมากขึ้น โดยยังคง
 มีสิ่งของที่เป็นผลผลิตของชาวบ้านในชุมชนบริเวณนั้นเป็นหลัก การที่ชาวนาบริเวณนี้มี
 “การพึ่งพาตลาด” มากขึ้นเป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพึ่งพา”
 ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงสังคมสมัยใหม่

1.1.5 การพึ่งพาอำนาจรัฐ ชุมชนชาวนาโดยทั่วไปในอดีตเป็นชุมชนชนบทที่อยู่
 ห่างไกลจากอำนาจรัฐ เนื่องจากชุมชนอยู่ห่างไกลจากตัวเมือง ประกอบกับเส้นทางคมนาคมและการ
 สื่อสารยังไม่ค่อยจะสะดวก จึงทำให้ชุมชนอยู่ห่างไกลจากอำนาจรัฐด้วย ถึงกระนั้นก็ตาม ivaชุมชน
 จะหลุดพ้นจากอำนาจรัฐไปได้ไม่ เพราะชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ เพียงแต่ในสมัยก่อนอำนาจรัฐ
 ไม่ค่อยจะได้เข้ามามีบทบาทต่อชุมชนมากนักเหมือนกับในสมัยปัจจุบัน ต่อมาหลังจากรัฐบาลได้
 ปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศและได้ประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าวแล้ว และหลังจากนั้น
 รัฐบาลได้เร่งรัดพัฒนาด้านการคมนาคม การสื่อสาร และสิ่งสาธารณูปโภคต่าง ๆ เข้าสู่ชุมชน
 มากขึ้น จึงทำให้ชุมชนชาวนาบริเวณนี้เป็น “ชุมชนเปิด” มากขึ้น ชาวนาสามารถที่จะเดินทางและ
 ติดต่อสื่อสารกับชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ห่างไกลออกไปและกับหน่วยงานของรัฐในตัวเมืองได้สะดวกขึ้น
 ในขณะเดียวกันหน่วยงานภาครัฐก็มีโอกาสที่จะเข้ามามีบทบาทต่อชุมชนมากขึ้นด้วย ชุมชนจึงได้
 “พึ่งพาอำนาจรัฐ” ในด้านต่าง ๆ หลายด้าน ดังจะเห็นว่าใน “วิถีการผลิต” ชาวนาได้พึ่งพาอำนาจรัฐ
 หลายอย่างผ่านทางหน่วยงานภาครัฐที่มีบทบาทหน้าที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาโดยตรง เช่น การพึ่งพา
 ในด้านการส่งเสริมการเกษตร ด้านการส่งเสริมการผลิตงานศิลปหัตถกรรม ด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิต
 เป็นต้น ส่วนใน “วิถีการบริโภค” ชาวนาก็ได้พึ่งพาอำนาจรัฐในด้านต่าง ๆ เช่น การพึ่งพาในด้านความรู้
 และการปฏิบัติตามหลักโภชนาการ ด้านการรักษาพยาบาล ด้านสุขอนามัยทั่วไป เป็นต้น ประกอบ
 กับในช่วงนี้รัฐได้จัดตั้งหน่วยงานหลายหน่วยงานขึ้นในอำเภอที่ชุมชนตั้งอยู่ จึงทำให้อำนาจรัฐเข้ามา
 มีบทบาทต่อชุมชนมากกว่าในสมัยก่อน พฤติกรรม “การพึ่งพาอำนาจรัฐ” ดังกล่าวเป็นข้อมูลส่วน
 หนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพึ่งพา” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงสังคมสมัยใหม่

2. วิถีคิดแบบแข่งขัน

วิถีคิดแบบแข่งขัน เป็นวิถีคิดที่พยายามช่วงชิงโอกาสหรือความเหนือกว่าผู้อื่นเพื่อให้
 ตนเองได้สมประสงค์ในสิ่งที่มุ่งหวัง ซึ่งอาจเป็นการแข่งขันในทางเศรษฐกิจ การศึกษา การประกอบ
 อาชีพ สถานภาพทางสังคม การเมือง ฯลฯ การแข่งขันมีทั้งที่เป็นการแข่งขันแบบเป็นทางการ
 และแบบไม่เป็นทางการ “การแข่งขันแบบเป็นทางการ” เป็นการแข่งขันที่มีผู้เข้าร่วมแข่งขันและมี
 กฎกติกาในการแข่งขันที่ชัดเจน ผู้เข้าร่วมแข่งขันแต่ละคนต้องพยายามแสดงความรู้ความสามารถของ
 ตนให้เหนือผู้แข่งขันคนอื่น ๆ จนสามารถผ่านเกณฑ์การแข่งขันได้ การแข่งขันในลักษณะนี้ เช่น
 การแข่งขันในการสอบเข้าศึกษาต่อ การสอบเข้าทำงาน การประเมินผลการปฏิบัติงานเพื่อเลื่อนขั้น

เงินเดือนของบุคลากรในหน่วยงานต่าง ๆ เป็นต้น ส่วน “การแข่งขันแบบไม่เป็นทางการ” เป็นการแข่งขันที่ไม่มีผู้เข้าร่วมแข่งขันและกฎกติกาในการแข่งขันที่ชัดเจน เป็นการแข่งขันในเรื่องทั่ว ๆ ไป ในลักษณะของการเปรียบเทียบกันในเรื่องต่าง ๆ เช่น ฐานะความเป็นอยู่ การศึกษา การประกอบอาชีพ การบริโภคอาหาร การแต่งกาย เป็นต้น

วิถีคิดแบบแข่งขัน เป็นวิถีคิดที่สะท้อนให้เห็นอย่างเด่นชัดวิถีคิดหนึ่งในสังคมปัจจุบัน เพราะ ในสมัยนี้มีบริบทหลายอย่างที่เกี่ยวข้องการเกิดวิถีคิดนี้ เช่น การมีประชากรเพิ่มขึ้น ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ การช่วงชิงโอกาสในการศึกษา การช่วงชิงโอกาสในการเข้าทำงาน การยกย่องบุคคลตามสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม การประเมินคนจากผลของงาน การเข้าสู่ช่วงสมัยบริโภคนิยม เป็นต้น คนทั่วไปจึงรู้สึกว่าสังคมสมัยใหม่เป็น “สังคมแห่งการแข่งขัน” หรือ “สังคมแห่งการชิงดีชิงเด่น” ผลจากการมีวิถีคิดนี้ด้านหนึ่งอาจทำให้บางคนมีความพยายามที่จะพัฒนาตนเองเพื่อให้อยู่ได้ในโลกแห่งการแข่งขัน แต่ในอีกด้านหนึ่งอาจทำให้บางคนเป็นคนเห็นแก่ตัว ไม่มีจิตคิดเอื้อเฟื้อต่อผู้อื่น มีการเล่นพรรคเล่นพวก และเกิดระบบอุปถัมภ์ขึ้นหลากหลายรูปแบบ

ในอดีตช่วงก่อนที่รัฐบาลจะปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศและประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าว ซึ่งเป็นช่วงที่ชุมชนชาวนาบริเวณนี้ยังมีวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” นั้นชาวนาในชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาไม่ค่อยจะมีวิถีคิดแบบแข่งขันปรากฏให้เห็นเด่นชัดเหมือนกับในในช่วงหลังจากที่รัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศและประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าวแล้ว ซึ่งเป็นช่วงที่ชุมชนเข้าสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” เนื่องจากในช่วง “สังคมประเพณี” ชุมชนมีบริบทที่ไม่เอื้อต่อการเกิดวิถีคิดนี้มากนัก ประกอบกับในช่วงนั้นชาวนาบริเวณนี้มี “วิถีคิดแบบพอเพียง” เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต จึงทำให้ชาวนาทั่วไปมีวิถีแบบเรียบง่ายและมี “วัฒนธรรมเกื้อกูล” มากกว่า “วัฒนธรรมแข่งขัน” แต่ต่อมาเมื่อวิถีชุมชนค่อย ๆ เปลี่ยนไปสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” มากขึ้นตามลำดับ จึงทำให้ชาวนาบริเวณนี้มี “วิถีคิดแบบแข่งขัน” ปรากฏเด่นชัดขึ้น ดังที่ปรากฏให้เห็นจากพฤติกรรมที่สำคัญดังนี้

2.1 การมีพฤติกรรมเชิงเปรียบเทียบและแข่งขันในความเป็นอยู่ทั่วไป ในอดีตช่วงก่อนที่รัฐบาลจะประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าว ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย มีความรู้สึกที่ทุกคนในชุมชนเป็น “คนบ้านเดียวกัน” ไม่ใช่ “คนบ้านอื่น” มีอะไรก็ช่วยเหลือกัน ไม่ค่อยมีจิตคิดชิงดีชิงเด่นกัน และไม่ค่อยคิดเปรียบเทียบและแข่งขันกันในชีวิตความเป็นอยู่ แต่ต่อมาหลังจากที่รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาฉบับนี้แล้วและชุมชนค่อย ๆ เข้าสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” ทำให้ชาวนาเริ่มมี “วิถีคิดแบบแข่งขัน” มากขึ้นตามบริบทของสังคมที่เปลี่ยนไปด้วย บางคนเริ่มมีการสังเกตและเปรียบเทียบชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองกับของคนอื่น ทั้งภายในชุมชนเดียวกันและนอกชุมชน ไม่ว่าจะเป็นด้านที่อยู่อาศัย จำนวนนาที่ครอบครอง อาหาร การกิน การศึกษา การแต่งกาย การทำงาน ความสะอาดสบาย เป็นต้น ซึ่งนำไปสู่พฤติกรรม

การแข่งขันในความเป็นอยู่ทั่วไป เช่น การเลือกงานที่มีเงินเดือนหรือค่าตอบแทนสูง การสร้างบ้านเรือนให้ใหญ่ สะดวกสบาย และทันสมัยขึ้น การแต่งกายให้สวยงามทันสมัยขึ้น การส่งบุตรหลานศึกษาต่อในระดับสูงขึ้น เป็นต้น พฤติกรรม ดังกล่าวเป็นปรากฏการณ์ส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบแข่งขัน” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงสังคสมัยใหม่

2.2 การมีพฤติกรรมช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นลดลง ในอดีตช่วงก่อนที่รัฐบาลจะปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศและประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าว ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามีภาพลักษณ์ที่เด่นชัดอย่างหนึ่งคือ การมีพฤติกรรมช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่น แต่ต่อมาหลังจากที่รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาฉบับนี้แล้ว ชุมชนค่อย ๆ เข้าสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคสมัยใหม่” ภาพลักษณ์ดังกล่าวของชาวนาก็ค่อย ๆ ลดลงมาก เนื่องจากบริบทของชุมชนชาวนาบริเวณนี้เปลี่ยนไปจากเดิม และชุมชนได้รับอิทธิพลจาก “วิถีคิดแบบสมัยใหม่นิยม” มากขึ้น จึงทำให้ความคิดและพฤติกรรมในเชิง “แข่งขัน” ปรากฏให้เห็นเด่นชัดขึ้น ดังจะเห็นว่าในวิถีการผลิตแต่เดิมมีการช่วยงานกันด้วยดี อันเป็นการช่วยอย่าง “จริงใจ” มากกว่า “จำใจ” ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการมีจิตใจช่วยเหลือเกื้อกูลต่อผู้อื่น แต่ต่อมาการมีน้ำใจดังกล่าวลดน้อยลงเนื่องจากมีวิถีคิดแบบการแข่งขันมากขึ้น และในวิถีการบริโภคก็มีการแบ่งปันกันลดน้อยลง พฤติกรรมดังกล่าวเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบแข่งขัน” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงสังคสมัยใหม่

2.3 การพัฒนาตนเองให้อยู่ในโลกแห่งการแข่งขันได้ การพัฒนาตนเองมีความสำคัญ และจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการมีชีวิตอยู่ในโลกแห่งการแข่งขัน เพราะการแข่งขันเป็นการช่วงชิงโอกาส และความเหนือกว่าผู้อื่นเพื่อให้ตนเองมีโอกาสที่ดีกว่าผู้อื่นในเรื่องนั้น ๆ ในช่วงก่อนที่รัฐบาลจะได้ประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าว ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามีการพัฒนาตนเองเพื่อให้มีชีวิตที่ดีขึ้น โดยไม่ค่อยจะมีนัยของการแข่งขันกับคนอื่นอย่างเด่นชัดนัก ต่อมาหลังจากที่รัฐบาลได้ประกาศ ใช้แผนพัฒนาฉบับนี้แล้ว และชุมชนค่อย ๆ เข้าสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคสมัยใหม่” การพัฒนาตนเองมีเป้าหมายมากกว่านั้น คือเพื่อให้ตนเองอยู่ในโลกของการแข่งขันได้ด้วย บางคนจึงมีพฤติกรรมบางอย่างที่มีเป้าหมายดังกล่าว เช่น การขยันทำงานมากขึ้นและหลากหลายขึ้น โดยใช้เวลาวางให้เป็นประโยชน์ด้วยการทำงานหารายได้เพิ่มขึ้น ไม่ได้ทำงานเฉพาะการทำนาเหมือนอย่างในสมัยก่อน ดังจะเห็นว่าบางคนเลี้ยงสัตว์บางชนิดเพื่อจำหน่าย บางคนหาปลาหากุ้งในทะเลสาบสงขลามาจำหน่าย บางคนผลิตงานหัตถกรรมบางอย่างจำหน่าย บางคนรับจ้างทำงานทั่วไป เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้ตนเองมีรายได้เพิ่มขึ้นและสามารถมีชีวิตอยู่ในโลกแห่งการแข่งขันได้ พฤติกรรมดังกล่าวถือได้ว่าเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบแข่งขัน” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงสังคสมัยใหม่

2.4 การถกฉวยโอกาสของตนเองและกีดกันโอกาสของผู้อื่น การมีชีวิตอยู่ในโลกแห่งการแข่งขันนอกจากจะมี “การพัฒนาตนเอง” ดังกล่าวแล้ว บางคนยังมี “การถกฉวยโอกาสของตนเอง” และ “กีดกันโอกาสของผู้อื่น” ไปพร้อม ๆ กันด้วย “การถกฉวยโอกาสของตนเอง”

เป็นพฤติกรรมที่อาจปรากฏในลักษณะต่าง ๆ เช่น การแสวงหาข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับการแข่งขันในครั้งนั้น การกวาดวิชาในเรื่องนั้น การปรึกษาผู้รู้เฉพาะทางในเรื่องนั้น การเข้าพบผู้ใหญ่หรือบุคคลที่คิดว่าจะสามารถช่วยตนได้ในเรื่องนั้น เป็นต้น ส่วน “การกีดกันโอกาสของผู้อื่น” เป็นพฤติกรรมที่อาจปรากฏในลักษณะต่าง ๆ เช่น การปิดบังอำพรางข้อมูลความจริงเกี่ยวกับเรื่องนั้นเพื่อให้ผู้ร่วมแข่งขันคนอื่นไม่รู้หรือรู้ข้อมูลที่ผิดพลาดคลาดเคลื่อน การไม่มีน้ำใจแบ่งปันความรู้ในเรื่องนั้นแก่ผู้แข่งขันคนอื่น เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้ตนเองเป็นผู้ชนะในการแข่งขัน

ในอดีตช่วงก่อนประกาศใช้แผนพัฒนาฉบับนี้ ชุมชนชาวนาบริเวณนี้มีวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” ซึ่งมี “วิถีคิดแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน” เป็นวิถีคิดสำคัญอย่างหนึ่งของชุมชน วิถีคิดนี้เป็นพื้นฐานของ “วัฒนธรรมเกื้อกูล” ในชุมชน ต่อมาหลังจากที่รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาฉบับนี้และชุมชนปรับเปลี่ยนไปสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” บางคนมีวิถีคิดและพฤติกรรมดังกล่าวลดน้อยลง ซึ่งส่งผลให้ “วิถีคิดแบบแข่งขัน” ปรากฏเด่นชัดมากขึ้น โดยอาจมีพฤติกรรมในลักษณะต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ปรากฏการณ์ดังกล่าวถือได้ว่าเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบแข่งขัน” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงสังคมสมัยใหม่

3. วิถีคิดแบบพาณิชย์นิยม

วิถีคิดแบบพาณิชย์นิยม เป็นวิถีคิดที่ให้ความสำคัญแก่การซื้อขายในระบบตลาดและเงินตรา ในด้านการผลิตจึงมีเป้าหมายเน้น “การผลิตเพื่อตลาด” หรือ “การผลิตเชิงพาณิชย์” ซึ่งมีความหมายเป็นคู่ตรงข้ามกับ “การผลิตเพื่อยังชีพ” หรือ “การผลิตเพื่อบริโภคในครอบครัว” ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

การซื้อขายที่ก่อให้เกิดระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรามีมานานแล้วในสังคมไทย เพียงแต่ในสมัยก่อนการซื้อขายส่วนใหญ่ยังอยู่ในวงจำกัด คือผูกขาดอยู่ในราชสำนักและกลุ่มขุนนางชั้นสูง โดยเฉพาะการค้าสำเภากับจีนนั้นถือได้ว่า “เป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญที่สุดในการทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจแบบเงินตรา และกระตุ้นให้เกิดการผลิตเพื่อตลาดอย่างกว้างขวางทั่วราชอาณาจักร”¹ ซึ่ง นิธิ เอียวศรีวงศ์² ได้กล่าวไว้ว่า รายได้จากการค้าสำเภากับจีนมีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นแหล่งรายได้หลักของราชสำนักโดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ การค้าดังกล่าวผูกขาดโดยราชสำนัก ขุนนาง และพ่อค้าคนจีนที่อยู่ในการควบคุมดูแลของคนสอง

¹สุริยา สมุทคุปดี และคณะ. วิถีคิดของคนไทยจากพิธีกรรม “ช่วงผีฟ้อน” ของ “ลาวข้าวจ้าว” จังหวัดนครราชสีมา. 2540. หน้า 32.

²นิธิ เอียวศรีวงศ์. ปากไก่และใบเรือ : ความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์และวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์. ม.ป.ป. หน้า 43.

กลุ่มแรก รายได้จากการค้าดังกล่าวเป็นแหล่งรายได้หลักที่นำมาใช้ในการแจกเบี้ยหวัดในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 จะเห็นได้ว่า “คนไทยจำนวนมากเริ่มเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราและการผลิตเพื่อตลาดก่อนหน้า ที่จะเริ่มทำสนธิสัญญาเบาริ่ง (พ.ศ. 2398) และสนธิสัญญาฉบับต่าง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 4”¹ ต่อมาเมื่อไทยได้ทำสนธิสัญญาเบาริ่งกับประเทศอังกฤษแล้วในปี พ.ศ. 2398 การผลิตเพื่อตลาดและระบบเงินตราก็ยิ่งปรากฏชัดขึ้นในสังคมไทย ดังที่ ธิดา สาระยา ได้กล่าวไว้ว่า

เงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคมที่เปลี่ยนไปนี้ได้ดึงไพร่เข้าสู่วงจรเศรษฐกิจโลกโดยตรง ภายหลังสนธิสัญญาเบาริ่ง พ.ศ. 2398 สยามต้องใช้นโยบายแทนการแลกเปลี่ยนแบบเดิม ผลกระทบที่สำคัญประการหนึ่งคือ สยามกลายเป็นประเทศที่ปลูกข้าวเพื่อส่งออกเป็นสินค้าสำคัญในตลาดโลก จนนำไปสู่การการเกิดผู้ประกอบการอาชีพทำมาหากินด้วยการปลูกข้าว โดยเฉพาะที่เราเรียกว่า ชาวนา เห็นได้ชัดเจนอย่างน้อยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา²

อย่างไรก็ตาม ระบบตลาดและเงินตราในสังคมไทยก็ยังจำกัดอยู่ในวงแคบดังกล่าวแล้ว ยังไม่ได้ขยายไปสู่ชุมชนชนบทมากนัก เนื่องจากเส้นทางคมนาคมและการสื่อสารไม่ค่อยสะดวก ชุมชนชนบทในอดีตส่วนใหญ่จึงยังคงมี “วิถีการผลิตแบบยังชีพ” แต่ต่อมาเมื่อรัฐบาลมีนโยบายมุ่งเน้นการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมและการผลิตเพื่อส่งออกและประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าวแล้ว พร้อมกับเร่งพัฒนาเส้นทางคมนาคม การสื่อสาร และสิ่งสาธารณูปโภคต่าง ๆ เข้าสู่ชุมชนชนบทมากขึ้น จึงทำให้ระบบตลาดและเงินตราเข้าสู่ชนบทมากขึ้นด้วย ชาวนาและชาวชนบททั่วไปในช่วงสังคมสมัยใหม่จึงค่อย ๆ มี “วิถีคิดแบบพาณิชย์นิยม” มากขึ้นตามลำดับ ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้จากพฤติกรรมต่าง ๆ ที่สำคัญ ๆ มีดังนี้

3.1 การเปลี่ยนเป้าหมายจาก “การผลิตแบบยังชีพ” ไปสู่ “การผลิตเชิงพาณิชย์” ในอดีตช่วง “สังคมประเพณี” วิถีการผลิตของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาเป็น “การผลิตแบบยังชีพ” คือมีเป้าหมายเพื่อบริโภคในครอบครัวเป็นหลักดังกล่าวมาแล้ว แต่ต่อมาหลังจากที่รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาฉบับนี้แล้ว และชุมชนค่อย ๆ เข้าสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” ชาวนาจึงค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนเป้าหมายในการผลิตจาก “การผลิตแบบยังชีพ” มาสู่ “การผลิตเชิงพาณิชย์” กันมากขึ้น การปลูกข้าวเพื่อขายได้กลายเป็นเป้าหมายใหม่ของชาวนาบริเวณนี้

¹สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ. วิถีคิดของคนไทยจากพิธีกรรม “ช่วงผีพื่อน” ของ “ลาวข้าวจ้าว” จังหวัดนครราชสีมา. 2540. หน้า 32.

²ธิดา สาระยา. ประวัติศาสตร์ชาวนาสยาม. 2544. หน้า 23.

ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของวิถีชุมชน ดังที่ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ ได้กล่าวไว้ว่า “เมื่อมนุษย์อยู่ในสังคมที่เรียกว่าทุนนิยม เขาก็ยอมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องยอมรับปรัชญาชีวิตแบบทุนนิยม”¹

การที่ชาวนาเปลี่ยนวิถีคิดจาก “วิถีคิดแบบพอเพียง” มาสู่ “วิถีคิดแบบพาณิชย์นิยม” ส่งผลให้ชาวนามุ่งผลิตข้าวเพื่อขายกันมากขึ้นตามลำดับ บางคนเห็นว่าเมื่อการทำนาไม่ค่อยจะได้ผลดีและมีรายได้ไม่สูงจึงเปลี่ยนอาชีพจากการทำนาไปเป็นอาชีพอื่นที่มีอยู่บ้าง เช่น ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ชาวนาบางคนได้เปลี่ยนจากอาชีพการทำนาไปเป็นอาชีพเลี้ยงสัตว์ในเชิงพาณิชย์ เช่น ที่อำเภอบางแก้ว อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เป็นต้น ที่นาบางแห่งจึงถูกแปลงไปเป็นฟาร์มเลี้ยงสัตว์ และบางแห่งเป็นนาไร่ก็มี สัตว์ที่นิยมเลี้ยงกันมี วัว หมู ไก่ ปลา เป็นต้น ดังที่ วิเชียร เนียมวงศ์ ได้เล่าว่า

เมื่อก่อนผมทำนา แต่หยุดไปช่วงหนึ่งเพราะขาดน้ำและดินไม่ค่อยดีเนื่องจากใช้ปุ๋ยเคมีมานาน ต่อมาทางราชการช่วยเหลือเรื่องน้ำจึงได้หันมาทำนาอีกครั้งหนึ่งในราวปี พ.ศ. 2547 แต่ก็ทำเพียงเล็กน้อยเพื่อให้พอมีข้าวกิน เดียวนี้ผมหันมาเลี้ยงปลาเป็นอาชีพหลัก และชาวนาบางคนได้เปลี่ยนจากทำนาทำฟาร์มเลี้ยงสัตว์กันมากขึ้นโดยลงทุนเอง สัตว์ที่เลี้ยงเป็นจำพวก ไก่ และปลา บางคนทำทั้งฟาร์ม ไก่และเลี้ยงปลา เมื่อจะขายมีคนมารับซื้อถึงที่

ส่วนทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลาก็มีชาวนาบางคนหันมาเลี้ยงสัตว์ในเชิงพาณิชย์เป็นอาชีพ โดยเฉพาะการเลี้ยงกุ้งซึ่งเลี้ยงกันในหลายพื้นที่ที่ตลอดคาบสมุทรสติงพระ ตั้งแต่ในเขตพื้นที่อำเภอสิงหนคร อำเภอสติงพระ อำเภอกระแสดินธุ์ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา และในเขตพื้นที่อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยเฉพาะในเขตพื้นที่อำเภอระโนดนั้นมีการเลี้ยงกุ้งกันมาก เจ้าของฟาร์มกุ้งมีทั้งที่เป็นนายทุนมาจากจากแหล่งอื่นและเป็นชาวนาในพื้นที่ ชาวนาบางคนยังคงทำนาควบคู่กับการเลี้ยงกุ้ง และบางคนได้หันมาทำอาชีพเลี้ยงกุ้งอย่างเดียวก็มี ส่วนการเลี้ยงสัตว์อื่น ๆ ในเชิงพาณิชย์ในพื้นที่ทางฝั่งนี้ยังไม่ค่อยมีมากนัก ถึงกระนั้นก็ตาม ในปัจจุบันชาวนาที่เลี้ยงสัตว์เพื่อบริโภคในครอบครัวก็ยังคงมีอยู่ การที่ชาวนาในบริเวณนี้ปรับเปลี่ยนเป้าหมายใน

วิถีการผลิตจาก “การผลิตแบบยังชีพ” ไปสู่ “การผลิตเชิงพาณิชย์” ถือได้ว่าเป็นปรากฏการณ์

¹ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. เศรษฐศาสตร์สีเขียวเพื่อชีวิตและสังคม. 2541. หน้า 4.

² วิเชียร เนียมวงศ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 10 ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2553.

อย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพหุวัฒนธรรม” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงสังคมสมัยใหม่

3.2 การใช้ความรู้จากวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ การผลิตเชิงพาณิชย์เป็นวิธีการผลิตที่มุ่งให้ได้ผลผลิตมาก ๆ ในเวลาที่สั้น จึงทำให้ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในช่วง “สังคมสมัยใหม่” จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากเดิมที่เคยอาศัยความรู้จาก “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” มาใช้ความรู้จาก “ภูมิปัญญาสากล” ที่เป็นวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่กันมากขึ้น ดังจะเห็นได้ว่าการทำนาแต่เดิมมาชาวนานิยมปลูกด้วยพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน เช่น ข้าวสังข์หยด ข้าวอ้ายเถียง ข้าววนลน้อย เป็นต้น แต่ปัจจุบันหันมาปลูกด้วยข้าวพันธุ์ที่ได้รับการส่งเสริมจากกรมส่งเสริมการเกษตรกันมากขึ้น ในการไถนาและเก็บเกี่ยวข้าวแต่เดิมใช้แรงงานคนและวัวควายก็หันมาใช้รถจักรกันมากขึ้น ในการใช้ปุ๋ยบำรุงดินข้าวแต่เดิมนิยมใช้ปุ๋ยธรรมชาติหรือปุ๋ยชีวภาพ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยขี้ค้างคาว เป็นต้น ก็หันมาใช้ปุ๋ยเคมีหรือปุ๋ยวิทยาศาสตร์กันมากขึ้น เป็นต้น ดังที่แผ้ว วงศ์ตันหิ้น ได้เล่าถึงการใช้ปุ๋ยว่า

ในสมัยก่อนชาวนาใช้ปุ๋ยธรรมชาติ ที่ใช้กันมากคือปุ๋ยขี้ค้างคาว ซึ่งถือว่าเป็นปุ๋ยชั้นดี ทำให้ดินข้าวโตเร็วและออกรวงดี ปุ๋ยนี้มีมากที่เขายี่สนในจังหวัดพัทลุง บางครั้งต้องไปหาเอง บางครั้งมีคนเอามาขาย โดยเขาบรรจุในกระสอบกระจุค ขยกระสอบละประมาณ 7 - 10 บาท ภายหลังมีการขึ้นราคาบ้าง ปุ๋ยนี้จะใช้หว่านลงไปในา นา 1 ไร่ จะใช้ปุ๋ยขี้ค้างคาวประมาณ 4 - 5 กระสอบ¹

นอกจากนี้ในการผลิตสิ่งอื่น ๆ ก็มีการใช้ความรู้จากวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่มากขึ้นเช่นกัน เช่น ในการผลิตหัตถกรรมกระจุคที่ตำบลทะเลน้อยและตำบลนางตุง อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง มีการย้อมสีกระจุคด้วยสีวิทยาศาสตร์แทนการย้อมด้วยสีพื้นบ้าน ในการผลิตผ้าทอที่ตำบลเกาะยอ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา มีการสั่งซื้อเส้นด้ายสำเร็จรูปที่เป็นสีต่าง ๆ มาจากที่อื่นแทนการปั่นด้ายและย้อมสีแบบพื้นบ้าน ในการผลิตเครื่องปั้นดินเผา ที่ตำบลสทิงหม้อ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา มีการใช้เครื่องมือสมัยใหม่เข้ามาช่วยในการผลิต เป็นต้น

ส่วนใน “วิถีการบริโภค” ของชาวนาบริเวณนี้ก็ได้อาศัยความรู้จากวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่มากขึ้นเช่นกัน ดังจะเห็นว่าในการบริโภคอาหารจะคำนึงถึงหลักโภชนาการ

¹แผ้ว วงศ์ตันหิ้น เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 10 ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน 2553.

มากขึ้นเพราะ ได้รับคำแนะนำจากหน่วยงานภาครัฐทั้งทางตรงและทางและสื่อต่าง ๆ อยู่เสมอ ในด้านสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ในครัวเรือนก็มีการใช้สิ่งที่เป็นผลผลิตจากวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่มากขึ้น โดยเฉพาะเครื่องใช้ไฟฟ้า เช่น หม้อหุงข้าว กระทะ กระทิกคัมน์น้ำ เครื่องปั่น น้ำผลไม้ ตู้เย็น เตาอบ เป็นต้น ทั้งนี้รวมไปถึงการบริโภคความรู้ ข่าวสาร และความบันเทิงจากสื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น โทรทัศน์ คอมพิวเตอร์ เป็นต้น ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพหุขนนิยม” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงสังคมสมัยใหม่

3.3 การแบ่งงานกันทำตามความรู้ความสามารถเฉพาะทางของแต่ละบุคคล ในอดีต ช่วงก่อนที่รัฐบาลจะประกาศใช้แผนพัฒนาฉบับดังกล่าว ชุมชนชาวนาบริเวณนี้มีการทำงานแบบช่วยกันทำ ไม่มีการแบ่งงานออกเป็น ส่วน ๆ เพื่อให้ผู้ที่มีความรู้ความสามารถเฉพาะทางทำงานในส่วนงานนั้น ๆ แต่ทุกคนจะช่วยกันทำงานทุกอย่างเท่าที่ตนจะสามารถทำได้ ไม่ได้ผูกขาดอยู่กับงานส่วนใดส่วนหนึ่ง ต่อมาเมื่อชุมชนค่อย ๆ เข้าสู่เข้าสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” การทำงานในลักษณะดังกล่าวก็ค่อย ๆ เปลี่ยนไป บางคนเริ่มมีการแบ่งงานกันทำตามความรู้ความสามารถเฉพาะทางของแต่ละบุคคลซึ่งเป็นลักษณะการทำงานในสังคมอุตสาหกรรม ดังจะเห็นได้ชัดว่าในการผลิตงานหัตถกรรม เช่น ในการผลิตงานหัตถกรรมกระจูดที่ตำบลทะเลน้อย และตำบลพนางตุง อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง ชาวบ้านเริ่มมีการแบ่งงานกันทำเป็นด้าน ๆ ตามความรู้ความสามารถของแต่ละคน บางคนจัดหาคะจูด บางคนซื้อมัดีกระจูด บางคนออกแบบลายจักสานกระจูด บางคนจักสานกระจูด บางคนจัดหาคาดจำหน่าย เป็นต้น หรือการผลิตงานหัตถกรรมอย่างอื่นก็มีการแบ่งงานกันทำเป็นด้าน ๆ เช่น เดียวกัน วิถีการผลิตลักษณะดังกล่าวเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพหุขนนิยม” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงสังคมสมัยใหม่

3.4 การเปลี่ยนวิถีการผลิตจาก “การช่วยงาน” มาเป็น “การจ้างงาน” ในอดีต ช่วงก่อน ที่รัฐบาลจะประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าว ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามี “วิถีการผลิตแบบยังชีพ” โดยการใช้แรงงานของตนเองเป็นหลัก ต่อมาหลังจากรัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าวแล้ว และชุมชนค่อย ๆ เข้าสู่สู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” ตามลำดับ ชุมชนจึงมีการปรับเปลี่ยนจาก “การช่วยงาน” มาเป็น “การจ้างงาน” กันมากขึ้น ดังที่ เจือ สุขสวัสดิ์ ได้เล่าว่า

เมื่อก่อนชาวนาไถนาด้วยวัวควาย แต่ปัจจุบันลดน้อยลงไปมากแล้ว เพราะชาวนาหันมาใช้รถจักรขนาดเล็กที่เรียกว่า “รถไถเดินตาม” หรือ “รถจักรลูกหมา” หรือไม่กี่จ้างไถด้วยรถจักรขนาดใหญ่ ในช่วงนี้จะมีคนเข้ามารับจ้างจากจังหวัดปัตตานี ราชบุรี หรือ

มาจากภาคอีสานก็มี โดยเขาคิดค่าจ้างไร่ละประมาณ 150 บาท ถ้าจ้างรถจักรเก็บเกี่ยวข้าว
เขาคิดค่าจ้างไร่ละประมาณ 350 บาท หรืออาจถึงไร่ละ 500 บาทก็มี¹

นอกจากนี้ วิเชียร เนียมวงศ์ ได้กล่าวไว้ในทำนองเดียวกันว่า “เดี๋ยวนี้
การช่วยทำนาแบบการวานและการขอมือแทบจะไม่มีให้เห็นแล้ว เนื่องจากชวานาส่วนใหญ่หันไป
จ้างไถนาและจ้างเก็บเกี่ยวข้าวด้วยรถจักรกันมากขึ้น เพราะทำงานได้รวดเร็วกว่ามาก”² การที่ชวานา
ปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจาก “การช่วยงาน” ไปเป็น “การจ้างงาน” นั้นเป็นปรากฏการณ์ส่วนหนึ่งที่
สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบพาณิชย์นิยม” ของชุมชนชวานาบริเวณนี้ในช่วงสังคมสมัยใหม่

4. วิถีคิดแบบอัตประโยชน์นิยม

วิถีคิดแบบอัตประโยชน์นิยม เป็นวิถีคิดแบบเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่า
ประโยชน์ส่วนรวมหรือประโยชน์ของคนอื่น ผู้มีวิถีคิดนี้จึงมักจะถูกมองว่าเป็นคนเห็นแก่ตัว ไม่มี
จิตสาธารณะหรือมีจิตสาธารณะต่ำ หากจะมีการช่วยเหลือเกื้อกูลผู้อื่นหรือสังคมบ้างก็มักจะกระทำ
เพื่อหวังจะได้รับผลประโยชน์บางสิ่งบางอย่างเป็นการตอบแทน เช่น ทรัพย์สินเงินทอง ตำแหน่ง
ความก้าวหน้าในหน้าที่การงาน ความมีชื่อเสียง เป็นต้น

วิถีคิดแบบอัตประโยชน์นิยม เป็นวิถีคิดที่โดดเด่นมากวิถีคิดหนึ่งในสังคมปัจจุบัน
เนื่องจากในสังคมปัจจุบันมีการแข่งขันกันสูงท่ามกลางปัญหาทางเศรษฐกิจและปัญหาอื่น ๆ
ที่รุมเร้า จึงทำให้ บางคนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากขึ้น มีพฤติกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ตนได้ในสิ่งที่
ต้องการโดยไม่ค่อยจะคำนึงถึงความถูกต้องเหมาะสม จึงทำให้เกิดปัญหาความเสื่อมทางจริยธรรม
ซึ่งเป็นปัญหาที่สำคัญปัญหาหนึ่งในสังคมปัจจุบัน

ในอดีตช่วงก่อนที่รัฐบาลจะประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าว ชวานาบริเวณรอบ
ทะเลสาบสงขลามี “วิถีคิดแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน” และ “วิถีคิดแบบชุมชนนิยม” เป็นพื้นฐาน
ที่สำคัญในชีวิต ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ชวานาทั่วไปในบริเวณนี้จึงเป็นคนที่มีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูล
ผู้อื่นและเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม แต่ต่อมาเมื่อรัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาฉบับนี้แล้ว และ
ชุมชนค่อย ๆ เข้าสู่ “สังคมสมัยใหม่” ทำให้ชุมชนบริเวณนี้มี “วิถีคิดแบบอัตประโยชน์นิยม”
มากขึ้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นในพฤติกรรมต่าง ๆ ที่สำคัญมีดังนี้

¹เจือ สุขสวัสดิ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 158
ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2553.

²วิเชียร เนียมวงศ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 10
ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2553.

4.1 การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมลดน้อยลง ในอดีตช่วงก่อนที่รัฐบาลจะได้ประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าว ชุมชนชานาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามิติดเอื้ออาทรต่อความเดือดร้อนของผู้อื่นและเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ดังจะเห็นว่าชานาทั่วไปมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยดีในเรื่องต่าง ๆ ทั้งที่เป็น “กิจส่วนบุคคล” และ “กิจส่วนสังคม” เพราะมีพื้นฐานมาจากวิถีคิดหลายอย่างในสมัยนั้น โดยเฉพาะจาก “วิถีคิดแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน” และ “วิถีคิดแบบชุมชนนิยม” ต่อมาเมื่อรัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาฉบับนี้แล้ว และชุมชนค่อย ๆ เปลี่ยนไปสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” ในสังคมแบบนี้มีบริบทหลายอย่างที่เอื้อต่อการเกิด “วิถีคิดแบบอัตประโยชน์นิยม” เช่น สภาพปัญหาทางเศรษฐกิจ การมีชีวิตอยู่ในโลกแห่งการแข่งขัน ความเสื่อมทางคุณธรรมและจริยธรรม เป็นต้น จึงทำให้วิถีคิดและพฤติกรรมหลายอย่างของชานาบริเวณนี้ในช่วงสังคมสมัยใหม่ค่อย ๆ ลดความสำคัญลงไปด้วย ในช่วงสังคมสมัยใหม่ชุมชนจึงมี “วิถีคิดแบบแบบอัตประโยชน์นิยม” เด่นชัดมากขึ้น ความห่วงใยและเอื้ออาทรต่อกันลดน้อยลง ดังจะเห็นว่า “การช่วยงาน” และ “การชอมมือ” ในการทำนาไม่ค่อยจะปรากฏให้เห็นเหมือนอย่างในสมัยก่อน พฤติกรรมช่วยเหลือเกื้อกูลกันบางครั้งก็เป็นเรื่องของ “มารยาททางสังคม” มากกว่าจะเป็น “ความมีน้ำใจต่อกัน” อย่างแท้จริงเหมือนในสมัยก่อน พฤติกรรมที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมจึงลดลงไปด้วย ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบอัตประโยชน์นิยม” ของชุมชนชานาบริเวณนี้ในช่วงสังคมสมัยใหม่

4.2 การหาโอกาสเพื่อประโยชน์ส่วนตัวมากขึ้น ในอดีตช่วง “สังคมประเพณี” ชานาบริเวณนี้มีวิถีชีวิตแบบเรียบง่าย ใช้ชีวิตแบบพอเพียง ไม่มุ่งสั่งสมทรัพย์สินให้เกินความพอดีในชีวิต เพราะมีเป้าหมายชีวิตเพื่อให้ “อยู่ได้” มากกว่า “อยู่ดี” และ “อยู่เด่น” ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ประกอบกับในช่วงสมัยนั้นชานาบริเวณนี้มีระบบความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติ มีความเป็นอยู่แบบเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน ในบริบทชุมชนแบบนี้จึงทำให้การหาโอกาสเพื่อผลประโยชน์ของคนไม่ค่อยจะปรากฏให้เห็นมากนัก ต่อมาเมื่อวิถีชุมชนได้เข้าสู่ช่วง “สังคมสมัยใหม่” มากขึ้นตามลำดับ พฤติกรรมลักษณะดังกล่าวในช่วงสังคมประเพณีลดลงไปมาก จึงทำให้เกิดการหาโอกาสเพื่อประโยชน์ส่วนตัวมากขึ้น ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบอัตประโยชน์นิยม” ของชุมชนชานาบริเวณนี้ในช่วงสังคมสมัยใหม่

5. วิถีคิดแบบสังคมเมืองนิยม

วิถีคิดแบบสังคมเมืองนิยม เป็นวิถีคิดที่นิยมยกย่องและเลียนแบบวิถีชีวิตบางอย่างของคนในสังคมเมือง เนื่องจากมีจิตทรรศน์เชิงบวกต่อคนในสังคมเมืองว่าเป็นสังคมทันสมัยหรือสังคมที่พัฒนาแล้ว ส่วนสังคมชานาหรือสังคมชนบททั่วไปเป็นสังคมที่ล้าหลังหรือยังด้อยพัฒนา จึงทำให้พยายามที่จะเลียนแบบชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคมเมืองด้านต่าง ๆ เช่น ด้านที่อยู่อาศัย การบริโภคอาหาร การแต่งกาย การบำบัดรักษาโรค การประกอบอาชีพ การบริโภคข่าวสาร ความรู้ และความบันเทิง เป็นต้น

วิถีคิดแบบสังคมเมืองนิยม ส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นในกลุ่มคนรุ่นใหม่ของชุมชนชานานาหรือชุมชนชนบททั่วไป ซึ่งเป็นคนในวัยรุ่นและวัยหนุ่มสาวที่กำลังศึกษาเล่าเรียนและทำงานมากกว่าที่จะเกิดกับคนรุ่นก่อน ๆ ในชุมชน เนื่องจากคนรุ่นใหม่ได้มีโอกาสสัมผัสกับคนในสังคมเมืองและการใช้ชีวิตของคนในสังคมเมืองมากกว่า จึงทำให้ซึมซับรับเอาวิถีชีวิตแบบสังคมเมืองจนเกิดเป็น “วิถีคิดแบบสังคมเมืองนิยม” บางคนถึงกับตั้งใจที่จะปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตแบบสังคมชานานาไปสู่วิถีชีวิตแบบสังคมเมือง ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการทิ้งถิ่นที่กำลังเป็นปัญหาสังคมอยู่ในปัจจุบัน

ชุมชนชานานาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงสังคมสมัยใหม่เป็น “ชุมชนเปิด” มากขึ้น โดยเฉพาะหลังจากที่รัฐบาลได้เร่งรัดพัฒนาเส้นทางคมนาคม การสื่อสาร และสิ่งสาธารณูปโภคต่าง ๆ เข้าสู่ชุมชน ทำให้ชานานาทั่วไปในบริเวณนี้มีโอกาสติดต่อกับสังคมเมืองสะดวกขึ้น บางคนได้เข้ามาทำงานในตัวเมืองซึ่งอาจเดินทางไปกลับหรือไม่ก็พักอยู่ในตัวเมือง บางคนส่งลูกหลานเข้าไปศึกษาและพักอยู่ในตัวเมือง ทำให้คนรุ่นใหม่รู้จักมักคุ้นกับคนในสังคมเมืองมากขึ้น ได้พบเห็นความเจริญในสังคมเมืองและการใช้ชีวิตของคนในสังคมเมืองมากขึ้น และเห็นว่าการใช้ชีวิตแบบคนในสังคมเมืองมีความสะดวกสบายกว่าและทันสมัยกว่าในสังคมชนบท จึงทำให้มี “วิถีคิดแบบสังคมเมืองนิยม” ซึ่งปรากฏให้เห็นในพฤติกรรมต่าง ๆ ดังนี้

5.1 การนิยมยกย่องและเลียนแบบวิถีชีวิตของคนในสังคมเมือง โดยปกติแล้ว “สังคมสมัยใหม่” จะเริ่มขึ้นในสังคมเมือง เมื่อชุมชนชานานาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนวิถีชุมชนจาก “สังคมประเพณี” มาสู่ “สังคมสมัยใหม่” ทำให้ได้รับเอา “วิถีคิดแบบสมัยใหม่นิยม” มาจากสังคมเมืองด้วย ประกอบกับการมีจิตรกรรมเชิงบวกต่อ “วิถีชีวิต” ของคนในสังคมเมืองทำให้เห็นว่าวิถีชีวิตของคนในสังคมเมืองมีความสะดวกสบายและทันสมัย ชานานารุ่นใหม่หลายคน โดยเฉพาะที่อยู่ในวัยรุ่นและวัยหนุ่มสาวจึงพยายามที่จะปรับตัวเลียนแบบชีวิตของคนในสังคมเมือง เช่น การสร้างและตกแต่งที่อยู่อาศัย การบริโภคอาหาร การบริโภคความรู้ ข่าวสาร และความบันเทิง การแต่งกาย การประกอบอาชีพ รวมถึงการใช้ชีวิตประจำวันทั่วไป ดังจะเห็นว่าในด้านการสร้างและจัดแต่งที่อยู่อาศัยนั้นชานานารุ่นใหม่จะนิยมสร้างบ้านให้มีรูปแบบทันสมัยมากขึ้นจะไม่สร้างเพียงเพื่อการอยู่อาศัยเหมือนอย่างในสมัยก่อน แต่มีเป้าหมายเพื่อความสะดวกสบายและต้องการสื่อถึงความทันสมัยของตนเองด้วย ภายในตัวบ้านจะแบ่งออกเป็นห้องต่าง ๆ อย่างชัดเจน โดยเฉพาะห้องนอน ห้องครัว ห้อง ห้องรับแขก และห้องน้ำ และจะเน้นการใช้อุปกรณ์ภายในบ้านและการตกแต่งบ้านตามแบบสมัยนิยมด้วย ในด้านการบริโภคอาหารก็จะมีวิธีการบริโภคอาหารคล้ายของคนในสังคมเมืองมากขึ้น เช่น การนิยมไปทานอาหารนอกบ้านร่วมกับกลุ่มเพื่อน ๆ มากขึ้น การเลือกร้านอาหารที่มีรสชาติดี สะอาด และมีบรรยากาศดี รวมทั้งเลือกทานอาหารบางอย่างตามความนิยมของคนในสังคมเมือง เป็นต้น ใน ด้านการบริโภคความรู้ ข่าวสาร และความบันเทิง

ก็นิยมใช้สื่อสมัยใหม่มากขึ้น ในด้านการแต่งกายก็มีการเลียนแบบคนในสังคมเมืองมากขึ้นทั้งในการเลือกใช้เสื้อผ้าชุดแต่งกาย การแต่งหน้า และการใช้เครื่องประดับต่าง ๆ ในด้านอาชีพก็มีการเลือก มากขึ้น เป็นต้น ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สะท้อนถึง “วิถีคิดแบบสังคมเมืองนิยม” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงสังคมสมัยใหม่

5.2 การย้ายถิ่นที่ถาวรเข้ามาอยู่ในตัวเมือง ภาพลักษณ์ที่สำคัญอย่างหนึ่งของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในอดีตช่วงสังคมประเพณีคือ การที่ชาวนาส่วนใหญ่เป็น “คนคิดที่ติดถิ่น” ชาวนาบริเวณนี้ในสมัยก่อนจึงไม่ค่อยจะอพยพโยกย้ายไปอยู่ที่อื่น ส่วนใหญ่มักจะคิดตั้งหลักปักฐานทำมาหากินอยู่ในชุมชน ต่อมาเมื่อชุมชนค่อย ๆ เปลี่ยนจากวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” มาสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” มากขึ้น ทำให้ชุมชนได้รับอิทธิพลจากสังคมสมัยใหม่มากขึ้น และบริบทชุมชนก็เปลี่ยนไปจากเดิมมากขึ้นด้วย ประกอบกับการได้พบเห็นความแตกต่างระหว่างการใช้ชีวิตในสังคมชาวนากับสังคมเมือง จึงทำให้เกิดความนิยมเข้าไปทำงานอยู่ในตัวเมือง และหลายคนได้ส่งลูกหลานไปศึกษาต่อระดับสูงขึ้นในตัวเมือง เมื่อลูกหลานเหล่านี้ได้เข้าไปใช้ชีวิตอยู่ในสังคมเมืองนาน ๆ ก็ไม่อยากจะกลับมาทำงานที่บ้าน อยากทำงานและอาศัยอยู่ในตัวเมือง อยากใช้ชีวิตอย่างคนในสังคมเมือง เนื่องจากมีทัศนคติเชิงบวกต่อการใช้ชีวิตของคนในสังคมเมือง คิดว่าการอยู่ในสังคมเมืองจะสะดวกสบายและมีความก้าวหน้ามากกว่าการใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนชาวนา จึงทำให้เกิดการย้ายถิ่นที่ถาวรเพื่อเข้าไปอยู่ในตัวเมืองมากขึ้น โดยเฉพาะผู้ที่สำเร็จการศึกษาระดับสูง ๆ ซึ่งมีความรู้สูง ๆ มักจะทำงานและตั้งหลักแหล่งอยู่ในเมือง ในปัจจุบันคนที่อยู่ในชุมชนชาวนาจึงมักจะเป็นคนแก่คนเฒ่าซึ่งเป็นคนรุ่นเก่า ๆ ในชุมชน ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึง “วิถีคิดแบบสังคมเมืองนิยม” ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงสังคมสมัยใหม่

ผลจากการศึกษาวิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงหลังจากที่รัฐบาลปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศและประกาศแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 สรุปได้ว่า ในช่วงดังกล่าวชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาค่อย ๆ เปลี่ยนจากวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” มาสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” มากขึ้น ทำให้ชุมชนค่อย ๆ เปลี่ยนจาก “วิถีคิดแบบประเพณีนิยม” มาสู่ “วิถีคิดแบบสมัยใหม่” มากขึ้นด้วย ซึ่งวิถีคิดนี้ครอบคลุมถึงวิถีคิดที่สำคัญอื่น ๆ ได้แก่ วิถีคิดแบบพึ่งพา วิถีคิดแบบแข่งขัน วิถีคิดแบบพาณิชย์นิยม วิถีคิดแบบอัตประโยชน์นิยม และวิถีคิดแบบสังคมเมืองนิยม

ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของวิถีคิดชุมชนชาวนา

บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา

ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาเป็นชุมชนที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มายาวนาน ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นเป็นธรรมดา เช่นเดียวกับชุมชนอื่น ๆ โดยทั่วไป และมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมครั้งสำคัญ ๆ เกิดขึ้นมาแล้วหลายครั้ง การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญครั้งหนึ่งซึ่งส่งผลกระทบต่อปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและวิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณนี้อย่างมากในเวลาต่อมา คือ การที่รัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศไปมุ่งเน้นการพัฒนาทางด้าน “เศรษฐกิจ” ด้วยการให้ความสำคัญต่อการพัฒนาอุตสาหกรรมและการผลิตเพื่อการส่งออกตามแบบอย่างของประเทศทางตะวันตก และได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 ซึ่งต่อมารัฐบาลได้เร่งรัดพัฒนาชนบทโดยการสร้างสิ่งสาธารณูปโภคต่าง ๆ เข้าสู่ชุมชน เช่น ถนน ไฟฟ้า การชลประทาน การสื่อสาร ฯลฯ เพื่อรองรับการพัฒนาตามนโยบายและแผนพัฒนาดังกล่าว ผลจากการเปลี่ยนแปลงในครั้งนั้นส่งผลให้ชุมชนชาวนาในบริเวณนี้ค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนจากวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” ไปสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” มากขึ้นตามลำดับ แต่เนื่องการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเกิดขึ้นอย่างช้า ๆ ในลักษณะ “ค่อยเป็นค่อยไป” อันเนื่องมาจากเหตุปัจจัยหลายอย่างดังกล่าวแล้วจึงทำให้วิถีชุมชนเปลี่ยนแปลงไปอย่างช้า ๆ ด้วย ซึ่งส่งผลให้ “วิถีคิด” ของชุมชนเปลี่ยนแปลงอย่างช้า ๆ เช่นกัน โดยเฉพาะในช่วงต้น ๆ ของการเปลี่ยนแปลง แต่ครั้งนั้นนานเข้าการเปลี่ยนแปลงของชุมชนก็ปรากฏชัดเจนมากขึ้น ปัจจุบันชุมชนชาวนาบริเวณนี้จึงมี “วิถีคิด” ที่หลากหลายทับซ้อนกันวิถีคิดบางอย่างเป็นวิถีคิดที่เคยสืบต่อ ๆ มาในช่วงก่อนที่รัฐบาลจะปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศและประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าว ซึ่งในช่วงนั้นชุมชนยังมีวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” ในสังคมแบบนี้จะให้ความสำคัญแก่การยึดถือปฏิบัติตามแบบแผนที่คนรุ่นก่อน ๆ ได้สืบทอดต่อ ๆ กันมาในชุมชน วิถีคิดบางอย่างในอดีตจึงยังคงดำรงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน เพียงแต่อาจยิ่งหย่อนไปจากเดิมบ้าง วิถีคิดต่าง ๆ เหล่านี้ได้แก่ “วิถีคิดแบบพอเพียง” ซึ่งวิถีคิดนี้ลดหย่อนลงไปมากในช่วงที่ชุมชนเริ่มเข้าสู่วิถีชุมชนชุมชนแบบสังคมสมัยใหม่ แต่ต่อมาภายหลัง โดยเฉพาะในปัจจุบันวิถีคิดนี้ก็กลับมาปรากฏเด่นชัดขึ้นอีก “วิถีคิดแบบพึ่งตนเอง” ซึ่งวิถีคิดนี้ลดหย่อนลงไปจากเดิมมาก ในปัจจุบันชาวนาบริเวณนี้หันมาพึ่งพานุคคลและสิ่งอื่น ๆ อย่างหลากหลายมากขึ้น “วิถีคิดแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน” ก็ลดหย่อนกว่าเดิมมากเช่นกัน ดังจะเห็นได้ว่า ชุมชนมี “วัฒนธรรมการช่วยงาน” ลดหย่อนลง แม้จะมีอยู่บ้างแต่ก็

ไม่มากเหมือนกับในสมัยก่อน โดยเฉพาะ “การวาน” ในการทำนาแทบไม่มีให้เห็นกันในสมัยปัจจุบัน เพราะชาวนาส่วนใหญ่ได้หันไปจ้างรถจักรไถนาและเกี่ยวเกี่ยวข้าวกันมากขึ้น “วิถีคิดแบบวิญญานนิยม” ยังคงเป็นวิถีคิดที่สืบต่อกันมาไม่แตกต่างไปจากในสมัยก่อนมากนัก “วิถีคิดแบบครอบครัวนิยม” และ “วิถีคิดแบบชุมชนนิยม” ก็ลดหย่อนลงไปจากเดิมมากเช่นกัน ในขณะที่เดียวกันวิถีคิดบางอย่างของชุมชนปรากฏเด่นชัดขึ้นในช่วงสังคมสมัยใหม่ โดยเฉพาะหลังจากที่รัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศและประกาศใช้แผนพัฒนาฉบับนี้แล้ว วิถีคิดดังกล่าวได้แก่ “วิถีคิดแบบพึ่งพา” ซึ่งในช่วงสังคมประเพณีแม้ว่าชุมชนจะมีวิถีคตินี้อยู่ด้วยแต่ก็หลากหลายและเด่นชัดเหมือนกับในช่วงสังคมสมัยใหม่ “วิถีคิดแบบแข่งขัน” เป็นวิถีคิดที่ปรากฏชัดขึ้นในช่วงสังคมสมัยใหม่จนถือได้ว่าช่วงนี้เป็นยุคของการแข่งขัน, “วิถีคิดแบบพาณิชย์นิยม” เป็นวิถีคิดที่ปรากฏเด่นชัดขึ้นในช่วงสังคมสมัยใหม่เช่นกัน อันเนื่องมาจากปัจจัยสำคัญหลายอย่าง เช่น นโยบายและทิศทางการพัฒนาของรัฐ กระแสทุนนิยมที่นำไปสู่กลไกตลาดและแลกเปลี่ยนด้วยเงินตรา กระแสบริโภคนิยม เป็นต้น “วิถีคิดแบบอัตประโยชน์นิยม” และ “วิถีคิดแบบสังคมเมืองนิยม” ก็เป็นวิถีคิดที่ปรากฏเด่นชัดขึ้นในช่วงสังคมสมัยใหม่เช่นกัน เหล่านี้เป็นต้น ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในช่วงหลังจากที่รัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศและประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าวแล้วมาจนถึงปัจจุบัน วิถีคิดบางอย่างของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงสังคมประเพณียัง “คงอยู่” เพียงแต่ยังหย่อนไปจากเดิมบ้าง และวิถีคิดบางอย่าง “เปลี่ยนแปลง” ไปจากในสมัยนั้นคือมาปรากฏเด่นชัดขึ้นในช่วงสังคมสมัยใหม่ ทั้งนี้เนื่องมาจากปัจจัยหลายประการดังนี้

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการคงอยู่ของวิถีคิดชุมชนชาวนา

โดยปกติแล้ว “ชุมชนชาวนา” จะมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมค่อนข้างจะล่าช้าเมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนในลักษณะอื่น ๆ เช่น ชุมชนอุตสาหกรรม ชุมชนพาณิชย์กรรม ชุมชนข้าราชการ เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องจากชุมชนชาวนามีบริบทชุมชนไม่เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเหมือนกับชุมชนต่าง ๆ เหล่านี้ จึงทำให้ “วิถีคิด” บางอย่างของชุมชนที่เคยสืบต่อ ๆ กันมาช้านานในช่วงสังคมประเพณียังคงดำรงอยู่มาจนถึงช่วงสังคมสมัยใหม่ในปัจจุบัน เพียงแต่วิถีคตินั้น ๆ อาจยังหย่อนแตกต่างไปจากเดิมบ้าง ปรากฏการณ์เช่นนี้ถือได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่จะช่วยยืนยันไว้ว่า “วิถีชุมชน” ไหลไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคมรวดเร็วเกินไปจนทำให้เกิดผลกระทบต่อภาวะคุณภาพของชุมชน การที่วิถีคิดบางอย่างของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ที่เคยสืบต่อกันมาช้านานตั้งแต่ช่วงก่อนที่รัฐบาลจะประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 ยัง “คงอยู่” มาถึงช่วงที่ชุมชนมีวิถีชุมชนแบบสังคมสมัยใหม่ คือหลังจากที่รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาฉบับนี้แล้วนั้นน่าจะเนื่องมาจากปัจจัยสำคัญหลายประการ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. การที่ชุมชนยังคงมีวิถีชุมชนแบบ “ชุมชนเกษตรกรรม”

ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาเป็นชุมชนที่มี “วิถีชุมชน” แบบ “ชุมชนเกษตรกรรม” สืบมาช้านานแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยชาวนาในชุมชนเหล่านี้มี “การทำนา” เป็นอาชีพหลัก และมีการทำเกษตรกรรมอย่างอื่นบ้าง เช่น การปลูกพืชชนิดอื่น (ส่วนมากเป็น จำพวกพืชผักสวนครัวและผลไม้บางชนิด) การเลี้ยงสัตว์ หรือบางคนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ ๆ กับ ทะเลสาบสงขลา มีการทำประมงแบบพื้นบ้านในทะเลสาบสงขลาด้วย เป็นต้น ซึ่ง “วิถีการผลิต” ในลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวเป็นวิถีการผลิตของ “ชุมชนเกษตรกรรม” โดยทั่วไป

นอกจากการมี “วิถีการผลิต” ในลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ในด้าน “วิถีชีวิตทั่วไป” ผู้คนในชุมชนเกษตรกรรมโดยเฉพาะที่เป็น “ชาวนา” จะมีวิถีชีวิตผูกติดอยู่กับที่ดินและ ผืนนา และพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนาจะเป็นอย่างไรย่อมขึ้นอยู่กับ ความอุดมสมบูรณ์และการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ ชาวนาจึงเห็นคุณค่าของธรรมชาติ มีความรัก ความผูกพันต่อธรรมชาติ ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงความเชื่อและการยอมรับใน “อำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ” ด้วย เพราะที่เรียกกันว่า “สิ่งเหนือธรรมชาติ” นั้นแท้ที่จริงแล้วก็คือปรากฏการณ์ทางธรรมชาตินั่นเอง เพียงแต่มนุษย์ยังไม่รู้และไม่สามารถที่จะหาเหตุผลมาอธิบายได้ว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้น เมื่อหาเหตุผล มาอธิบายไม่ได้ก็ทำให้เชื่อว่าปรากฏการณ์นั้น ๆ เกิดขึ้นเพราะ “อำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ” ในอดีตก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) ชาวนาในชุมชนบริเวณรอบ ทะเลสาบสงขลา มีชีวิตความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย ใช้ชีวิตสัมพันธ์อยู่กับกับธรรมชาติ จึงทำให้ชาวนา ต้องรู้จักสังเกตธรรมชาติเพื่อจะได้ “เรียนรู้” และ “ปรับตัว” ให้เข้ากับธรรมชาติ จนเกิดการสั่งสมเป็น ความรู้ในการดำรงชีวิต และเมื่อสั่งสมนาน ๆ เข้าและผ่านการปฏิบัติซ้ำพิสูจนซ้ำครั้งแล้วครั้งเล่า ก็เกิดเป็น “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ที่เป็นรากฐานของชีวิตและชุมชน

ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา มีการเปลี่ยนแปลงมาเป็นลำดับเช่นเดียวกับ ชุมชนอื่น ๆ โดยทั่วไป เพียงแต่การเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวนาบริเวณนี้เกิดขึ้นอย่างช้า ๆ แบบค่อยเป็นค่อยไป แม้เมื่อรัฐบาลประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) แล้วเมื่อปี พ.ศ. 2504 ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญจุดหนึ่งของชุมชนที่ทำให้ชุมชนชาวนา บริเวณนี้ค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนจากวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” มาสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” อย่างชัดเจนขึ้นในเวลาต่อมา แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก็ยังคงเป็นไปอย่างช้า ๆ เช่นกัน อันเนื่องมาจากเหตุปัจจัยที่สำคัญ ๆ หลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความไม่สะดวกในด้านการคมนาคมและการสื่อสาร จึงทำให้ชุมชนบริเวณนี้มีสภาพคล้ายกับเป็น “สังคมปิด” หรือ “สังคม กึ่งปิด” มาเป็นเวลายาวนาน แม้ในปัจจุบันวิถีชุมชนชาวนาบริเวณนี้ก็ยังคงมีวิถีชุมชนแบบ “ชุมชนเกษตรกรรม” ชาวนาส่วนใหญ่ยังมีวิถีชีวิตผูกติดอยู่กับที่ดินและผืนนา ดำรงชีวิตด้วย

“การพึ่งพาธรรมชาติ” บนพื้นฐานของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ตามแบบของ “ชุมชนเกษตรกรรม” โดยทั่วไป ปรัชญาการดำรงชีพดังกล่าวเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ “วิถีคิด” บางอย่างของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ที่เคยสืบต่อ ๆ กันมาช้านานในช่วงสังคมประเพณียัง “คงอยู่” มาจนถึงปัจจุบัน

2. ความผูกพันและห่วงใยในมรดกวัฒนธรรมของชุมชน

ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มายาวนาน จึงมีการสั่งสมสืบทอดมรดกวัฒนธรรมต่าง ๆ ไว้ได้มาก ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมนามธรรมและรูปธรรม เช่น ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม ประเพณี พิธีกรรม ผลงานสร้างสรรค์ต่าง ๆ เป็นต้น วัฒนธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ได้รับการสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน ผ่านการพิสูจน์ซ้ำแล้วครั้งเล่าจนทำให้ประจักษ์ชัดว่ามีสิ่งเหล่านี้มีคุณค่าต่อชีวิตและชุมชน จึงทำให้ชาวนาทั่วไปเกิดความรู้สึกผูกพันและห่วงใยในมรดกวัฒนธรรมของชุมชน และพยายามที่จะช่วยกันรักษาสืบต่อกันมา ชันมาสู่คนรุ่นหลัง ๆ ดังจะเห็นได้ว่าแม้ในปัจจุบันก็ยังมีชาวนาจำนวนมากที่ยังคงยึดถือปฏิบัติตามแบบแผนปฏิบัติที่เคยสืบต่อกันมา เช่น การยึดถือปฏิบัติตามประเพณีเก่าแก่ทั้งที่เป็นประเพณีในรอบปีและประเพณีในรอบชีวิต และทั้งที่เป็นประเพณีส่วนบุคคลและประเพณีส่วนสังคม ประเพณีบางอย่างมีการยึดถือปฏิบัติสืบต่อมาช้านานและมีผู้ร่วมปฏิบัติอย่างกว้างขวางทั้งในกลุ่มชาวนาบริเวณนี้และกลุ่มชาวภาคใต้ทั่วไป เช่น ประเพณีทำบุญเดือนสิบ (ชาวภาคใต้บางคนเรียกว่า “ประเพณีชิงเปรต” - ซึ่งจัดให้มีขึ้นในเดือน 10) ประเพณีลากพระ (ชาวภาคใต้บางคนเรียกว่า “ประเพณีชักพระ” - ซึ่งจัดให้มีขึ้นในเดือน 11) เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ประเพณีทำบุญเดือนสิบ”¹ นั้นชาวนาบริเวณนี้และชาวภาคใต้โดยทั่วไปถือว่าเป็นประเพณีที่สำคัญยิ่งประเพณีหนึ่ง เพราะถือกันว่าเป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย และบรรพบุรุษคนอื่น ๆ ที่ล่วงลับไปแล้วครั้งใหญ่ที่สุดในรอบปีหนึ่ง ๆ ดังนั้นในช่วงประเพณีนี้จึงถือกันว่าเป็นช่วงของ “การขุมญาติ” ครั้งใหญ่ในรอบปีของชาวภาคใต้ กล่าวคือญาติ ๆ จะมารวมตัวเพื่อร่วมปฏิบัติประเพณีนี้กันอย่างพร้อมเพรียง สำหรับผู้ที่จากบ้านไปอยู่ที่ไกล ๆ ในต่างจังหวัดและ/หรือต่างภาคต่างก็จะพยายามหาโอกาสเดินทางกลับบ้านเพื่อร่วมประเพณีนี้กับญาติ ๆ จึงถือได้ว่าช่วงประเพณีนี้มีความสำคัญยิ่งต่อการผูกกระชับความสัมพันธ์ในครอบครัวและเครือญาติของชาวภาคใต้ นอกจากนี้ จ้านง วัฒนรัตน์ กล่าวว่า “การปฏิบัติประเพณีนี้นอกจากจะเป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้พ่อแม่และบรรพบุรุษคนอื่น ๆ ของคนที่ล่วงลับไปแล้ว บางคนยังเชื่อกันอีกว่า

¹โปรดดูรายละเอียดใน พรศักดิ์ พรหมแก้ว. “ทำบุญเดือนสิบ : ประเพณี.” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 7. 2542. หน้า 3384 - 3395.

จะส่งผลให้การทำงานประสบผลสำเร็จได้ดีอีกด้วย¹ ส่วน “ประเพณีลากพระ”² ก็เป็นประเพณีที่เก่าแก่และสำคัญอีกประเพณีหนึ่งของชาวนาในชุมชนบริเวณนี้และชาวภาคใต้ทั่วไป ที่มีผู้เข้าร่วมปฏิบัติอย่างกว้างขวางเช่นเดียวกัน เฝียน กรองทอง กล่าวไว้ว่า “การปฏิบัติประเพณีนี้นอกจากมีความสำคัญในทางพุทธศาสนาโดยตรงแล้ว บางคนยังเชื่อว่าจะส่งผลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลและทำงานได้ผลดีด้วยเช่นเดียวกัน”³

นอกจากการยึดถือปฏิบัติตามประเพณีเก่าแก่ที่สืบทอดต่อ ๆ กันมาช้านาน เช่นเดียวกับชาวภาคใต้ทั่วไปดังกล่าวแล้ว ชาวนาในชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลายังมีการปฏิบัติประเพณีบางอย่างที่นิยมปฏิบัติกันเฉพาะในบางพื้นที่ เช่น “ประเพณีทำบุญกระดุก” (ประเพณีทำบุญบัว) ของชุมชนชาวนาในเขตพื้นที่อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา “ประเพณีสวดหลา” ของชุมชนชาวนาในเขตพื้นที่อำเภอสติงพระ และอำเภอระโนด จังหวัดสงขลา “ประเพณีแต่งงานกับนางไม้” ของชุมชนชาวนาในเขตพื้นที่อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา “ประเพณีทำบุญชายเล” ของชุมชนชาวนาในเขตพื้นที่อำเภอสติงพระ และอำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา เป็นต้น ในส่วนของวัฒนธรรมอื่น ๆ ที่ชาวนาในบริเวณนี้ยังคงยึดถือปฏิบัติสืบทอด ๆ กันมา เช่น การช่วยงาน การเคารพนับถือผู้ใหญ่ ความกตัญญูทดเวทิต ความสามัคคีในชุมชน เป็นต้น

การที่ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ยังคงยึดถือปฏิบัติตามประเพณีและวัฒนธรรมหลายอย่างที่สืบทอดกันมาช้านานในชุมชน และช่วยกันรักษาสืบทอดประเพณีและวัฒนธรรมต่าง ๆ เหล่านี้ไว้ให้เป็นมรดกของคนรุ่นต่อ ๆ ไปนั้น แสดงให้เห็นถึงความผูกพันและหวงแหนในมรดกวัฒนธรรมของชุมชนได้เป็นอย่างดี ซึ่งถือได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ “วิถีคิด” บางอย่างของชุมชนในช่วงสังคมประเพณียัง “คงอยู่” สืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้

3. ความเหน็ดตัวของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชุมชน

“การเปลี่ยนแปลง” เป็นสภาวะธรรมอย่างหนึ่งสรรพสิ่ง “ศาสนาแห่งศาสนาที่ยิ่งใหญ่ของโลกต่างก็แสดงข้อคิดเห็นและคำสอนที่ตระหนักถึงความจริงข้อนี้ พระพุทธเจ้าได้กล่าวว่า

¹จ่านงค์ วัฒนรัตน์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86/1 ตำบลละทิ้งพระ อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.

²โปรดดูรายละเอียดใน สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “ลากพระ : ประเพณี,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 14. 2542. หน้า 6794 - 68404.

³เฝียน กรองทอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 28 ตำบลท่าหิน อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม 2553.

“อนิจจัง วัตถุ สสารา” สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง มีการเปลี่ยนแปลงเป็นอนิจจัง หมายถึงสังขารย่อมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ”¹ และ ยศ สันตสมบัติ ก็ได้กล่าวไว้ว่า

เฮราคลิตัส ปรัชญาเมธีชาวกรีกได้เคยกล่าวไว้เมื่อเกือบสามพันปีมาแล้วว่า เราไม่สามารถจุ่มเท้าลงในสายน้ำเส้นเดียวกันได้ถึง 2 ครั้ง ทุกครั้งเมื่อเราหวนกลับมา สายน้ำสายนั้นก็เปลี่ยนแปลงไปแล้ว สายน้ำไม่มีวันไหลกลับ เวลาไม่มีวันหวนคืน การเปลี่ยนแปลงจึงเป็นสัจธรรมเที่ยงแท้ของชีวิตและธรรมชาติ สังคมวัฒนธรรมก็มีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาเช่นเดียวกัน²

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับสังคมทุกแห่ง เพียงแต่สังคมแต่ละแห่งอาจมีการเปลี่ยนแปลงมากหรือน้อยและเร็วหรือช้าแตกต่างกันไปตามบริบทของสังคมนั้น ๆ เมื่อสังคมมีการเปลี่ยนแปลงย่อมจะก่อให้เกิดการปรับคุณภาพของระบบต่าง ๆ ในสังคมไปสู่สถานะคุณภาพใหม่ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจึงเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและ “วิถีคิด” ของผู้คนในสังคม

สังคมไทยมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มายาวนานและมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นตลอดมา ช้าบ้างเร็วบ้าง มากบ้างน้อยบ้าง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในบางช่วงบางสมัยมีลักษณะและทิศทางการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อสังคมมากน้อยแตกต่างกัน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของไทยที่ส่งผลกระทบต่อสังคมอย่างมาครั้งหนึ่งคือ การเปลี่ยนแปลงจากวิถีสังคมแบบ “สังคมประเพณี” ไปสู่วิถีสังคมแบบ “สังคมสมัยใหม่” หรือ “สังคมทันสมัย” ซึ่งนักวิชาการบางคนมองว่า สังคมไทยเริ่มเข้าสู่ความเป็น “สังคมสมัยใหม่” หรือ “สังคมทันสมัย” มาแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังที่ สุริยา สมุทคุปดี และคณะ ได้กล่าวไว้ว่า

อาจกล่าวได้ว่า “รุ่งอรุณ” ของความทันสมัยของราชอาณาจักรสยามเริ่มต้นขึ้นอย่างแท้จริงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2439 - 2411) และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 - 2453) ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ความคิดเกี่ยวกับ “ความทันสมัย” ได้แก่

¹สุริชัย หวันแก้ว. “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม,” ใน สังคมและวัฒนธรรม. 2549. หน้า 155.

²ยศ สันตสมบัติ. มนุษย์กับวัฒนธรรม. 2548. หน้า 259.

“ความเจริญของพระราชอาณาจักร” “ความศิวิไลซ์” “ความมีอารยธรรม” เป็นความคิดที่ทรงพลังและถูกใช้อย่างแพร่หลายผ่านภาษาที่ใช้สื่อสารกันในราชสำนัก หน่วยราชการ และสิ่งตีพิมพ์ต่าง ๆ ในสมัยนั้น¹

นอกจากนี้ สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ ยังได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ตอนหนึ่งว่า

การศึกษาประวัติศาสตร์ความทันสมัยของราชอาณาจักรสยามมักจะทำให้ความสำคัญกับเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ชุดหนึ่งซึ่งเปรียบเสมือน “โคมหน้า” ของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากความทันสมัย เหตุการณ์ดังกล่าว ได้แก่ (1) การทำสนธิสัญญาการค้ากับประเทศมหาอำนาจตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 (2) การปฏิรูปการปกครองจากระบบหัวเมืองมาเป็นระบบเทศาภิบาลในสมัยรัชกาลที่ 5 (3) กำเนิดลัทธิชาตินิยมในสมัยรัชกาลที่ 6 และ (4) การปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ. ศ. 2475 ...

โดยทั่วไปวิธีการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยของราชอาณาจักรสยามที่สำคัญ ได้แก่ (1) การค้าสำเภากับจีนและประเทศอาณานิคมของตะวันตก (2) การเลียนแบบและประยุกต์ใช้เทคโนโลยีตะวันตก (3) การศึกษาเรียนรู้วิทยาการและวัฒนธรรมตะวันตก และ (4) เงื่อนไขทางการเมืองระหว่างประเทศ²

การก้าวเข้าสู่ความเป็น “สังคมสมัยใหม่” หรือ “สังคมทันสมัย” ของไทยในระยะเริ่มแรกจำกัดอยู่ในวงแคบ คือเกิดขึ้นในราชสำนักและสังคมเมืองหลวงก่อนแล้วจึงค่อย ๆ ขยายสู่สังคมเมืองในแหล่งต่าง ๆ แต่ยังไม่ได้เข้าสู่สังคมชนบททั่วไปมากนักอันเนื่องจากปัจจัยหลายประการ โดยเฉพาะความไม่สะดวกในด้านการคมนาคมและการสื่อสาร ชุมชนชนบทไทยส่วนใหญ่จึงยังคงมีวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” สืบต่อกันมาช้านาน ความเป็น “สังคมสมัยใหม่” เข้าสู่ชุมชนชนบททั่วไปแบบ “ค่อยเป็นค่อยไป” เมื่อไม่นานมานี้เอง โดยเฉพาะหลังจากที่รัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศไปมุ่งเน้นทางด้านการพัฒนาอุตสาหกรรมและการผลิตเพื่อการส่งออกตามแบบอย่างของประเทศทางตะวันตก โดยการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 การพัฒนาตาม

¹สุริยา สมุทคุปต์ และคณะ. **วิถีคิดของคนไทย : พิธีกรรม “ช่วงผีพ่อน” ของ “ลาวข้าวจ้าว” จังหวัดนครราชสีมา.** 2540. หน้า 74.

²แหล่งเดิม. หน้า 75.

นโยบายและแผนพัฒนาดังกล่าวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมไทยอย่างมากในเวลาต่อมา เนื่องจากรัฐบาลให้ความสำคัญต่อการพัฒนาสิ่งสาธารณูปโภคเข้าสู่ชุมชนชนบทมากขึ้นด้วยเพื่อเป็นการรองรับการพัฒนาตามนโยบายและแผนพัฒนาดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

เนื่องจากการพัฒนาตามนโยบายและแผนพัฒนาฉบับนี้ไม่ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในชุมชนชานาและชุมชนชนบททั่วไปมากนักและมักจะเป็นไปอย่างช้า ๆ ดังกล่าวแล้ว ชุมชนชานาและชุมชนชนบททั่วไปจึงยังคงเป็นชุมชนที่ห่างไกลความเจริญตามแบบสังคมสมัยใหม่และห่างไกลจากอำนาจรัฐ ผู้คนในชุมชนไม่ค่อยมีโอกาสได้ติดต่อสัมพันธ์กับผู้คนภายนอกที่อยู่ห่างไกลออกไปหรือแม้กับหน่วยงานของรัฐที่อยู่ในตัวเมือง ซึ่งเท่ากับเป็นการปิดช่องทางในการรับรู้และรับเอาสิ่งใหม่ ๆ จากภายนอกและจากรัฐเข้าสู่ชุมชน

ในอดีตก่อนที่รัฐบาลประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าว ชุมชนชานาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามีสภาพเป็นท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกลจากตัวเมือง การเดินทางไปติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ และกับหน่วยงานของรัฐในตัวเมืองเป็นไปด้วยความยากลำบาก แม้ว่าต่อมารัฐบาลจะได้เปลี่ยนทิศทางในการพัฒนาประเทศและเร่งรัดพัฒนาชนบทมากขึ้นก็ตาม แต่เนื่องจากชุมชนชนบทมีอยู่เป็นจำนวนมากและกระจายตัวทั่วไปในทุกภาคของประเทศ การพัฒนาชนบทจึงดำเนินไปค่อนข้างช้า ดังจะเห็นว่าในบริเวณรอบทะเลสาบสงขลานั้นการพัฒนาถนนสายสงขลา - นครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นถนนสายหลักที่ตัดผ่านชุมชนชานาทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา (บริเวณคาบสมุทรสทิงพระ) เพิ่งจะพัฒนาอย่างจริงจังในช่วงหลังปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา¹ ส่วนทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา (ทางฝั่งจังหวัดพัทลุง) ก็มีการตัดถนนเลียบริบทะเลสาบสงขลาผ่านชุมชนชานาต่าง ๆ ในช่วงที่ใกล้เคียงกัน² จึงทำให้ชานาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาสามารถเดินทางไปมาติดต่อกับคนภายนอกที่อยู่ห่างไกลออกไปและกับหน่วยงานต่าง ๆ ของภาครัฐโดยทางรถยนต์ได้สะดวกขึ้นเมื่อไม่นานมานี้เอง ส่วนการพัฒนาด้านสิ่งสาธารณูปโภคอื่น ๆ เข้าสู่ชุมชนก็เป็นที่ไปอย่างช้า ๆ เช่นกัน และมักจะเกิดขึ้นในตัวอำเภอและละแวกใกล้ ๆ อำเภอ สำหรับพื้นที่ที่อยู่ห่างไกลจากตัวอำเภอยังไม่ได้รับการพัฒนาสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เท่าที่ควร เมื่อมองโดยภาพรวมแล้วจะเห็นได้ว่าชุมชนเหล่านั้นยังมีสภาพไม่ต่างจากเดิมมากนัก จึงกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชนชานาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามี “ความหนืดตัว” ค่อนข้างสูง ปรากฏการณ์ดังกล่าวถือ

¹ อ้น หิรัญสาดี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקดี פרหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86 ตำบลละทิ้งพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.

² เจือ สุขสวัสดิ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקดี פרหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 158 หมู่ที่ 7 ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2553.

ได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ชาวนาบริเวณนี้ยังยึดมั่นอยู่กับ “วิถีคิด” แบบเดิมหลายอย่างที่เคยสืบต่อกันมาในช่วงที่ชุมชนมีวิถีชุมชนแบบสังคมประเพณี

4. การเข้าสู่ช่วงสมัยของการฟื้นคืนวัฒนธรรมชุมชน

ปัจจุบัน “วัฒนธรรมชุมชน” เป็นประเด็นที่ได้รับความสนใจและมีการกล่าวถึงกันอย่างกว้างขวางในสังคมไทยทั้งในกลุ่มนักวิชาการ นักพัฒนา และบุคคลทั่วไป ทั้งนี้เนื่องมาจากสาเหตุที่สำคัญประการหนึ่งคือ การประจักษ์ในผลการพัฒนาที่ผ่านมาที่มุ่งเน้นการพัฒนาทางด้าน “เศรษฐกิจ” ตามแนวคิดของประเทศตะวันตก แม้ว่าการพัฒนาดังกล่าวด้านหนึ่งจะก่อให้เกิดคุณภาพการต่อชีวิตและสังคม แต่อีกด้านหนึ่งก็ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ มากมายเช่นกัน ปัญหาเหล่านี้พอจะแบ่งออกได้เป็น 2 ด้าน คือ ปัญหาทางด้าน “คุณภาพของชีวิต” และปัญหาทางด้าน “คุณภาพของสิ่งแวดล้อม” ที่เป็นปัญหาด้านคุณภาพของชีวิต เช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาการทิ้งถิ่น ปัญหาหาเสพติด ปัญหาความเสื่อมทางจริยธรรม ปัญหาโจรกรรม ปัญหาอาชญากรรม ฯลฯ ส่วนที่เป็นปัญหาด้านคุณภาพของสิ่งแวดล้อม เช่น ปัญหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหามลภาวะ ฯลฯ โดยเฉพาะปัญหามลภาวนั้นถือได้ว่าเป็นปัญหาสำคัญระดับโลกที่ทวีความรุนแรงมากขึ้น ปัจจุบันประเทศต่าง ๆ จึงพากันวิตกต่อปัญหานี้และได้จัดให้มีการประชุมระดับโลกที่เรียกว่า Earth Summit ขึ้นที่ประเทศบราซิล ในปี ค.ศ. 1992 การประชุมครั้งนั้นมีผู้นำจาก 180 ประเทศเข้าร่วมประชุม ถึงกระนั้นก็ตาม หลังการประชุมครั้งนั้นได้ผ่านไปนานแล้ว แต่แนวคิดในการพัฒนาแบบ “อุตสาหกรรมนิยม” ก็ยังคงเป็นแนวคิดกระแสหลักที่ครอบงำประเทศต่าง ๆ ทั่วไป จึงทำให้ปัญหาดังกล่าวขยายตัวและเป็นที่วิตกของประเทศต่าง ๆ ดังที่ ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ นักเศรษฐศาสตร์การเมืองที่สนใจนิเวศวิทยาการเมือง (Political ecology) ได้กล่าวไว้ว่า “ยุคนี้ อาจเรียกได้ว่าเป็นยุคของ “นิเวศวิทยา” ไม่เคยมีช่วงไหนในประวัติศาสตร์โลกที่มนุษย์จะสนใจปัญหาสิ่งแวดล้อมมากเหมือนยุคนี้”¹

การพัฒนาสังคมไทยตลอดระยะเวลายาวนานที่ผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งตั้งแต่รัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 เป็นการพัฒนาที่มุ่งเน้นทางด้าน “เศรษฐกิจ” ตามแนวคิดของประเทศทางตะวันตก โดยละเลยหรือมองข้าม “วัฒนธรรมชุมชน” หรือ “วัฒนธรรมพื้นบ้าน” ดังที่ บรรจง นะแส ได้กล่าวไว้ว่า “ขบวนการพัฒนาสังคมที่ผ่านมาได้ละเลยต่อวัฒนธรรมพื้นบ้านอันเป็นรากเหง้า

¹ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. เศรษฐศาสตร์สีเขียวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ. 2541. หน้า 9.

ของสังคมชุมชนและภูมิภาค และเริ่มเกิดปรากฏการณ์ของปัญหาจากขบวนการพัฒนาดังกล่าวขึ้น¹ และ เอี่ยม ทองดี ได้กล่าวไว้ในลักษณะคล้ายคลึงกันว่า

การจะพัฒนาประเทศชาติให้เจริญก้าวหน้าทั้งทางเศรษฐกิจและจิตใจควบคู่กันไปอย่างมีประสิทธิภาพ ... จะต้องพัฒนาบนพื้นฐานหรือรากฐานของวัฒนธรรม ... ประเทศใดที่มองข้ามความสำคัญของสิ่งเหล่านี้ยิ่งพัฒนาประเทศไปมากเท่าไรก็ยิ่งทำให้ประชาชนมีความทุกข์มากขึ้นเท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาที่ละเลย “วัฒนธรรม” ... วัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาประเทศชาติ²

การที่ผลจากการพัฒนาที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ในสังคมดังกล่าวทำให้นักคิด นักวิชาการ นักพัฒนา และบุคคลทั่วไปเริ่มหันมาทบทวนแนวคิดและทิศทางการพัฒนาตามแบบของประเทศทางตะวันตกกันมากขึ้น พร้อมกับเริ่มแสวงหาทางออกใหม่ในการพัฒนา โดยพยายามที่จะมองการพัฒนาตามบริบทที่เป็นจริงของสังคม และพบว่า “วัฒนธรรมชุมชน” หรือ “วัฒนธรรมพื้นบ้าน” เป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาชุมชนต่าง ๆ ดังที่ เสรี พงศ์พิศ ได้กล่าวไว้ว่า

ทรัพยากรที่สำคัญที่สุดในการพัฒนาประเทศคือวัฒนธรรมพื้นบ้านนั่นเอง หมู่บ้านไม่ได้มีแต่เพียงที่ดิน พุงนา ป่าไม้ หรือแรงงาน แต่มีมรดกวัฒนธรรมอันล้ำค่า และมีค่ามากกว่าการนำไป “ขาย” มากนัก เพราะนี่คือรากฐานการพัฒนาประเทศที่แท้จริง หากรากฐานนี้ไม่มั่นคง ยังลำบากยากเย็น ไม่ได้รับการส่งเสริมสนับสนุนให้พึ่งตนเองได้ ถูกเอารัดเอาเปรียบ ถูก “ใช้” โดยคนบางกลุ่มที่มีโอกาสและอำนาจมากกว่า การพัฒนาประเทศก็ไม่มั่นคง³

การที่สังคมไทยในปัจจุบันเข้าสู่ช่วงสมัยของ “การฟื้นคืนวัฒนธรรมชุมชน” ได้ส่งผลให้คนทั่วไปเกิดความตื่นตัวสนใจในการศึกษา “วัฒนธรรมชุมชน” กันมากขึ้น จึงทำให้

¹บรรจง นะแส. “การพัฒนาภาคใต้ตามแนววัฒนธรรมชุมชน,” ใน *พื้นบ้านพื้นเมือง ถิ่นไทยทักษิณ*. 2534. หน้า 112.

²เอี่ยม ทองดี. *ข้าว วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง*. 2538. หน้า 1.

³เสรี พงศ์พิศ. “วัฒนธรรมพื้นบ้าน : รากฐานการพัฒนา,” ใน *พื้นบ้านพื้นเมือง ถิ่นไทยทักษิณ*. 2534. หน้า 73.

“วัฒนธรรมชานา” ซึ่งเป็นรากฐานของชุมชนชานาเริ่มฟื้นคืนกลับมาที่มีความสำคัญมากขึ้น ซึ่งเชื่อมโยงไปถึง “วิถีคิด” ที่เคยสืบทอดต่อ ๆ กันมาในชุมชนด้วยเช่นกัน ปรากฏการณ์ดังกล่าว ถือได้ว่าเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ชานาทั่วไปในบริเวณรอบทะเลสาบสงขลายังคงยึดถือปฏิบัติตามแบบแผนชีวิตและ “วิถีคิด” ที่เคยสืบทอด ๆ กันมาช้านานในชุมชน

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของวิถีคิดชุมชนชานา

หลังจากรัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศ โดยหันไปมุ่งเน้นการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมและการผลิตเพื่อการส่งออกตามแนวคิดการพัฒนาของประเทศตะวันตก และมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 แล้ว และต่อมารัฐบาลได้เร่งรัดพัฒนาชนบทโดยการสร้างสิ่งสาธารณูปโภคต่าง ๆ เข้าสู่ชุมชน เช่น ถนน ไฟฟ้า การสื่อสาร ฯลฯ เพื่อรองรับการพัฒนาตามนโยบายและแผนพัฒนาดังกล่าว ทำให้ชุมชนชานาบริเวณนี้มีความสะดวกในด้านการคมนาคมและการสื่อสารมากขึ้น ซึ่งเท่ากับเป็นการเปิด “ช่องทาง” ให้ชุมชนเป็น “ชุมชนเปิด” มากขึ้น ชุมชนได้มีโอกาสรับรู้และรับเอาสิ่งใหม่ ๆ เข้ามาสู่ชุมชนมากขึ้นด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งที่เป็นแบบแผนชีวิตและวิถีคิดต่าง ๆ ทำให้ชุมชนค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนวิถีคิดบางอย่างจากที่เคยมีมาแต่ครั้งช่วงก่อนแผนพัฒนาฉบับนี้มาสู่วิถีคิดตามแบบสังคมสมัยใหม่มากขึ้น โดยวิถีคิดบางอย่างที่เคยมีมาตั้งแต่ช่วงวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” ยังคงสืบทอดมา จนถึงปัจจุบัน เพียงแต่อาจยิ่งหย่อนแตกต่างกันบ้างกับในปัจจุบัน และมีวิถีคิดบางอย่างเพิ่มขึ้นหรือปรากฏเด่นชัดขึ้น การเปลี่ยนแปลงวิถีคิดของชุมชนชานาบริเวณนี้น่าจะเนื่องด้วยปัจจัยสำคัญหลาย ประการซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. การปรับเปลี่ยนนโยบายรัฐในการพัฒนาประเทศ

สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมาแล้วหลายยุคหลายสมัย การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญครั้งหนึ่งที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมคือการที่รัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายพัฒนาประเทศไปมุ่งเน้นทางด้านอุตสาหกรรมและการผลิตเพื่อส่งออกตามแบบอย่างของประเทศทางตะวันตก ซึ่งเป็นแนวคิดการพัฒนาระแสหลักที่ประเทศต่าง ๆ นิยมนำมาใช้กันหลังสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา เนื่องจากในช่วงนั้นดินแดนต่าง ๆ ที่เคยตกเป็นอาณานิคมของประเทศมหาอำนาจได้รับการปลดปล่อยให้เป็นอิสระ ทำให้เกิดรัฐชาติใหม่ ๆ ขึ้นในแหล่งต่าง ๆ ของโลก บรรดาผู้นำประเทศเหล่านั้นต่างก็คิดที่จะเร่งฟื้นฟูและพัฒนาประเทศของตนโดยใช้ตัวแบบการพัฒนาของประเทศทางตะวันตกที่มุ่งเน้นการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ คือการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมและการผลิตเพื่อการส่งออก ประเทศทางตะวันตกจึงได้พัฒนา “ทฤษฎี

ความทันสมัย” ขึ้นมาเป็นแนวทางในการพัฒนาจนมีอิทธิพลอย่างมากต่อประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก ซึ่งรวมถึงประเทศไทยด้วย

สำหรับในประเทศไทยการพัฒนาตามแนวคิดดังกล่าวปรากฏขึ้นอย่างเด่นชัดในสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ โดยรัฐบาลได้นำเอาแนวคิดในการพัฒนาดังกล่าวมากำหนดเป็นนโยบายในการพัฒนาประเทศและมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 ซึ่งแผนพัฒนาฉบับนี้เน้นการพัฒนาทาง “เศรษฐกิจ” เป็นหลัก นับได้ว่าเป็นการพลิกทิศทางการพัฒนาประเทศครั้งสำคัญครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ไทย การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาฉบับนี้ได้ส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยเป็นอย่างมากในเวลาต่อมา ดังที่ ยศ สันตสมบัติ ได้กล่าวไว้ว่า

ในกรณีของสังคมไทย ตลอดระยะเวลาที่สามทศวรรษ นับเนื่องแต่ประเทศไทย เริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การ “พัฒนา” ทั้งสิ้นทั้งปวงล้วนแล้วแต่เป็นการเลียนแบบภูมิปัญญาและเอาอย่างความทันสมัยของตะวันตก มากกว่าการพัฒนาคุณภาพชีวิตและความสามารถทางการผลิตในลักษณะที่สอดคล้องกับบริบทของสังคมวัฒนธรรมไทย ... แผนพัฒนาในลักษณะเช่นนี้ยังผลให้ชนบทตกอยู่ในสภาวะที่เสียเปรียบ การพัฒนาความสามารถในการผลิตของภาคเกษตรกรรมบนพื้นฐานของวัฒนธรรมท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้านขาดความต่อเนื่องและหยุดชะงักลง ความต่างระหว่างเมืองกับชนบทเพิ่มมากขึ้นทุกขณะ¹

สังคมชานาโดยทั่วไปแม้จะอยู่ห่างไกลจากอำนาจรัฐ แต่ก็ใช่ว่าจะปลอดจากอำนาจรัฐไปได้ไม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัฐชาติด้วยแล้วอำนาจรัฐก็เข้ามามีอิทธิพลต่อชุมชนมากขึ้น ดังนั้นเมื่อรัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายพัฒนาประเทศดังกล่าวจึงทำให้เกิดผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในภาพรวมเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่าวิถีการผลิตของชานาค่อย ๆ เปลี่ยนจาก “การผลิตแบบยังชีพ” มาเป็น “การผลิตเชิงพาณิชย์” มากขึ้นตามลำดับ ประกอบกับต่อมารัฐบาลได้ให้ความสำคัญแก่การพัฒนาชนบทมากขึ้น โดยเฉพาะการพัฒนาทางด้านคมนาคม การสื่อสาร และสิ่งสาธารณูปโภคต่าง ๆ เข้าสู่ชุมชนชนบท เพราะสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะช่วย “เปิดช่องทาง” ให้รัฐสามารถที่จะพัฒนาชุมชนชนบทตามนโยบายได้ดีขึ้น ดังจะเห็นว่ารัฐบาลได้ให้ความสำคัญในพัฒนาถนนสายต่าง ๆ ในบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามตามลำดับตั้งแต่ประมาณช่วงปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา

¹ยศ สันตสมบัติ. มนุษย์กับวัฒนธรรม. 2548. หน้า 269.

และในขณะเดียวกันก็ได้พัฒนาสิ่งสาธารณูปโภคอื่น ๆ ตามมาด้วยทั้งทางฝั่งตะวันออกและ ฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลา ทำให้ชาวนาในบริเวณรอบทะเลสาบสามารถเดินทางไปมาติดต่อกับ สังคมภายนอกที่อยู่ห่างไกลออกไปและกับหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐในตัวเมืองได้สะดวกขึ้น ชาวนาจึงมี โอกาสที่จะรับเอา “สิ่งใหม่ ๆ” จากสังคมภายนอกและจากรัฐได้มากขึ้นด้วย ทั้งที่เป็นความคิด ความเชื่อ แบบแผนชีวิต วิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ฯลฯ ปรากฏการณ์ดังกล่าวถือได้ว่าเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อ “การเปลี่ยนแปลง” วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณนี้

2. ความสะดวกในด้านการคมนาคมและการสื่อสาร

บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา เป็นพื้นที่กว้างใหญ่ที่โอบล้อมทะเลสาบสงขลา บริเวณนี้มีชุมชนชาวนากระจายตัวอยู่ทั่วไป ในสมัยก่อนโดยเฉพาะก่อนที่รัฐบาลจะประกาศใช้ แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 ชุมชนต่าง ๆ เหล่านี้มีสภาพเป็นชุมชนชนบทที่ห่างไกลจากตัวเมือง เส้นทางคมนาคมไม่สะดวก การเดินทางไปมาติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ห่างไกลออกไปและกับตัวเมืองเป็นไปด้วยความยากลำบาก ชาวนาส่วนใหญ่จึงติดต่อสัมพันธ์กันเองภายในชุมชนหรือกับชุมชนใกล้เคียง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการ เดินเท้าหรือบางครั้งมีการใช้เกวียนเป็นพาหนะ¹ บางครั้งมีการติดต่อกับชุมชนใกล้เคียง ทางทะเลสาบสงขลาโดยใช้เรือพายหรือเรือแจวขนาดเล็ก² ส่วนการติดต่อกับชุมชนที่อยู่ห่างไกล ออกไปหรือกับชุมชนเมืองไม่เป็นที่นิยมกันมากนัก เว้นแต่จะมีความจำเป็นจริง ๆ เช่น ไปแลกเปลี่ยนผลผลิต ไปติดต่อกับหน่วยงานราชการ ไปเยี่ยมเยียนญาติ เป็นต้น

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวนาบริเวณนี้มีโอกาสติดต่อสัมพันธ์กับสังคมภายนอกได้ มากขึ้นคือความสะดวกในด้านการคมนาคมและการสื่อสาร โดยรัฐบาลได้ให้ความสำคัญแก่การ พัฒนาเส้นทางคมนาคมด้วยการสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ลงสู่ภาคใต้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2452³ แต่เส้นทางรถไฟสายนี้ผ่านสถานีต่าง ๆ ทางฝั่งตะวันตกของทะเลสาบสงขลาในพื้นที่ที่อยู่ไกล ออกไปจากทะเลสาบสงขลาพอสมควร จึงไม่ได้ช่วยให้ชาวนาทั่วไปในบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา สามารถเดินทางได้สะดวกมากนัก โดยเฉพาะชาวนาที่อยู่ทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา

¹ อ้น หิรัญสาทิ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86 ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสิงหนคร จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.

² นาม ปานสง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 100/1 ตำบลพนมวังค์ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2553.

³ โปรตดูรายละเอียดใน สงบ ส่งเมือง. “ทางรถไฟสายใต้,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 7. 2542. หน้า 3266 - 3270.

ถึงกระนั้นก็ตามการสร้างทางรถไฟสายนี้ก็มีส่วนทำให้ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบได้มีโอกาสเดินทางติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ห่างไกลออกไปได้สะดวกมากขึ้นกว่าเดิม

ต่อมาเมื่อมีการเปิดการเดินทางเรือเมล์ระหว่างกรุงเทพฯ - สิงคโปร์ อีกทั้งมีการขุดลอกคูคลอง และสร้างถนนบางสายเชื่อมระหว่างหัวเมืองสำคัญ ๆ ในบริเวณนี้ จึงทำให้ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาสามารถเดินทางติดต่อกันได้สะดวกมากขึ้น และต่อมาเมื่อมีการเปิดเส้นทางเดินเรือเมล์ในทะเลสาบสงขลาขึ้นครั้งแรกในปี พ. ศ. 2465 โดยพระหิรัญยากร (สอน สุขนครตมร)¹ ซึ่งเดินระหว่างเมืองท่าสงขลา - ระโนด - ปากพะยูน ทำให้มีท่าเรือเมล์ตามชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ริมทะเลสาบสงขลาเพิ่มขึ้น ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบจึงสามารถเดินทางติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ริมทะเลสาบสงขลาด้วยกันและเดินทางต่อไปยังที่ต่าง ๆ ได้สะดวกมากขึ้น กล่าวได้ว่าในช่วงเวลานั้นการคมนาคมของชุมชนชาวนาบริเวณนี้อยู่ใน “ยุคเรือเมล์” ซึ่งถือว่าเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญจุดหนึ่งของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ โดยเฉพาะระหว่างชุมชนที่เป็นท่าเรือเมล์ด้วยกันไม่ว่าจะเป็นชุมชนระโนด ชุมชนลำปำ ชุมชนปากพะยูน และชุมชนเมืองท่าสงขลา² เมื่อมีการเปิดเดินเรือเมล์ในทะเลสาบสงขลาจึงทำให้ชาวนาในชุมชนต่าง ๆ รอบทะเลสาบสงขลามีโอกาสเดินทางไปมาหาสู่กันและแลกเปลี่ยนผลผลิตกับคนในชุมชนต่าง ๆ ที่อยู่ห่างไกลออกไปได้สะดวกขึ้น อย่างไรก็ตาม สำหรับชาวนาที่อยู่ไกลออกไปจากท่าเรือเมล์ก็ยังไม่ค่อยจะสะดวกในการเดินทางมากนัก

ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาสามารถเดินทางติดต่อกับชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ห่างไกลและกับตัวเมืองได้สะดวกมากขึ้นเมื่อรัฐบาลได้ตัดถนนสายต่าง ๆ เข้าสู่ชุมชนมากขึ้น โดยถนนสายสงขลา-ระโนดซึ่งเดิมเป็นเส้นทางเดินกลางสันทรายทางฝั่งตะวันออกของทะเลสาบสงขลา (บริเวณคาบสมุทรสทิงพระ) ได้สร้างเสร็จและเปิดใช้ในปี พ.ศ. 2516 ถนนสายนี้ตัดผ่านชุมชนชาวนาในอำเภอสิงหนคร อำเภอสทิงพระ อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา และอำเภอหัวไทร จังหวัดนครศรีธรรมราช รถยนต์ของบริษัทระโนดเดินรถ ซึ่งมี “เซ่งห้วน” (พ่อค้าไม้เก่าที่เคยบรรทุกไม้จากลุ่มน้ำตาปี่มายังสงขลาและนครศรีธรรมราช) เป็นผู้ได้รับสัมปทาน³ ส่วนทางฝั่งตะวันตกของ

¹ สุธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. “เรือและการเดินเรือ,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 14. 2542. หน้า 6653.

² อุทิศ สังขรัตน์. การแลกเปลี่ยนผลผลิตของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาในสมัยเรือเมล์ (พ.ศ. 2465 - พ.ศ. 2516). ม.ป.ป. หน้า 2.

³ ผืน ชูหนู เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 28/1 ตำบลบ้านขาว อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม 2553.

ทะเลสาบสงขลา (ทางฝั่งจังหวัดพัทลุง) รัฐบาลได้พัฒนาทางหลวงสายกรุงเทพฯ - ภาคใต้ มาตามลำดับ แต่ทางหลวงสายนี้ค่อนข้างจะอยู่ห่างไกลจากชุมชนชาวนาที่อยู่ฝั่งทะเลสาบสงขลา ทางตะวันตกพอสมควร ทำให้ชาวนาในชุมชนบางแห่งโดยเฉพาะที่อยู่ทางฝั่งตะวันออกของ ทะเลสาบไม่สะดวกในการใช้เส้นทางสายนี้ ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนเลียบริบทะเลสาบสงขลาทางฝั่ง ตะวันตกอีกสายหนึ่งเชื่อมระหว่างชุมชนต่าง ๆ ในบริเวณนี้ในช่วงประมาณ ปี พ.ศ. 2510 เป็นต้น มาเช่นกัน จึงทำให้ชาวนาในชุมชนบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาไม่สะดวกในการคมนาคมมากขึ้น เมื่อเกิดมีถนนสายต่าง ๆ มากขึ้นเรือแม่ที่แล่นอยู่ในทะเลสาบสงขลาที่ค่อย ๆ ลดน้อยลงและ หดไปตั้งแต่ปี พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา¹ นอกจากการสร้างถนนสายต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วรัฐบาล ยังได้พัฒนาด้านสาธารณูปโภคอื่น ๆ เข้าสู่ชุมชนด้วย เช่น ไฟฟ้า ประปา การสื่อสาร ฯลฯ โดยเฉพาะการพัฒนาด้านการสื่อสารนั้นถือได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวนาในชุมชนบริเวณนี้ สามารถที่จะติดต่อสื่อสารกับคนในชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ห่างไกลออกไปได้สะดวกขึ้น โดยเฉพาะ การสื่อสารทางโทรศัพท์ ดังที่ สุทิน ทองทรัพย์ เล่าว่า “ในปัจจุบันชาวนาบางครอบครัวที่ไฟฟ้า เข้าถึงแล้วได้ติดตั้งโทรศัพท์กันมากแล้ว และหลายคนนิยมใช้โทรศัพท์มือถือกันมากขึ้น โดยเฉพาะในกลุ่มคนรุ่นใหม่”² นอกจากนี้ชาวนาบริเวณนี้ยังได้รับความรู้และข่าวสารต่าง ๆ จากสื่อรูปแบบอื่นมากขึ้น โดยเฉพาะจากโทรทัศน์ วิทยุ และหนังสือพิมพ์ ซึ่งส่งผลให้ชาวนา บริเวณนี้ได้รับเอาสิ่งใหม่ ๆ ตามแบบสังคมสมัยใหม่เข้าสู่ชุมชนมากขึ้นด้วยทั้งที่เป็นแบบแผนชีวิต และวิถีคิดต่าง ๆ ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นปัจจัยหนึ่งส่งผลต่อ “การเปลี่ยนแปลง” วิถีคิด บางอย่างของชุมชนชาวนาบริเวณนี้

3. ความก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่

ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในอดีตช่วงก่อนที่จะได้รับอิทธิพลจากสังคม สมัยใหม่มีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับบริบทชุมชนสูงมาก ทั้งที่เป็นบริบททางธรรมชาติและบริบททางสังคม วัฒนธรรม โดยเฉพาะบริบททางธรรมชาติถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งต่อวิถีชาวนา เพราะชาวนาต้อง พึ่งพาธรรมชาติในการผลิตและการดำรงชีวิตทั่วไป ชาวนาจึงต้องรู้จักสังเกตธรรมชาติเพื่อจะได้เรียนรู้ และปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติในชุมชน จนเกิดการตั้งสมเป็น “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” กล่าวได้ว่า

¹ เปลื้อง ชูชีพ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 199 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางปลาร้า จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2553.

² สุทิน ทองทรัพย์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 62/1 ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 15 มิถุนายน 2553.

วิถีชีวิตของชาวนาใน ช่วงสังคมประเพณีอยู่บนพื้นฐานของ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ต่อมาเมื่อชุมชนชาวนาค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมสมัยใหม่ทำให้ชาวนาบริเวณนี้ได้มีโอกาสรับเอา “วิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่” เข้าสู่ชุมชนมากขึ้น จึงเกิดการทับซ้อนกันระหว่าง “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ซึ่งเป็นความรู้ดั้งเดิมของชุมชนกับ “ภูมิปัญญาสากล” ซึ่งเป็นความรู้ใหม่เชิงวิทยาศาสตร์ ดังจะเห็นได้ว่าใน “วิถีการผลิต” โดยเฉพาะใน “การทำนา” ชาวนาได้ปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตไปจากเดิมหลายอย่าง เช่น เปลี่ยนจากการใช้แรงงานสัตว์มาเป็นใช้รถจักรกันมากขึ้นในการไถนาและเก็บเกี่ยวข้าว เปลี่ยนจากการใช้ข้าวพันธุ์พื้นบ้านมาใช้ข้าวพันธุ์ที่ส่งเสริมจากกรมส่งเสริมการเกษตร เปลี่ยนจากการใช้ปุ๋ยธรรมชาติหรือปุ๋ยชีวภาพที่ผลิตขึ้นเองหรือหาซื้อได้ในท้องถิ่น เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยจี้ค่างควา ฯลฯ มาใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์หรือปุ๋ยเคมี เป็นต้น ประกอบกับชาวนาหลายคนเริ่มเปลี่ยนเป้าหมายในการผลิตจาก “การผลิตแบบยังชีพ” ไปเป็น “การผลิตเชิงพาณิชย์” กันมากขึ้นตามนโยบายการผลิตเพื่อตลาดและการส่งออกของรัฐบาล จึงทำให้การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในชุมชนชาวนาบริเวณนี้

นอกจากนี้ชาวนาบริเวณนี้ยังรับเอาวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาในวิถีการบริโภคและวิถีชีวิตด้านอื่น ๆ ทั่วไป ดังที่ มยุรี วัฒนรัตน์¹ ได้กล่าวว่า “เดี๋ยวนี้ชาวนาทัวไปนิยมใช้อุปกรณ์เครื่องใช้ไฟฟ้ากันมากขึ้นกันมากขึ้น ทั้งที่เป็นเครื่องใช้ในครัวเรือนและเครื่องใช้ส่วนตัว เช่น พัดลมหม้อข้าวไฟฟ้า เตาหุงข้าวไฟฟ้า โทรทัศน์ โทรศัพท์มือถือ เป็นต้น”¹ ในด้านการบำบัดรักษาโรคแต่เดิมมานิยมรักษาแบบพื้นบ้านก็หันมารักษาจากแพทย์สมัยใหม่กันมากขึ้น ในด้านการบริโภคความรู้ ข่าวสาร และความบันเทิง แต่เดิมเป็นไปอย่างง่าย ๆ ตามแบบของชาวชนบททั่วไปในอดีต เช่น การเล่านิทาน การบอกกล่าว การละเล่นพื้นบ้าน เป็นต้น ก็หันมานิยมสิ่งที่เป็นผลจาก “ภูมิปัญญาสากล” ซึ่งส่วนใหญ่ผ่านมาทางการศึกษาในระบบและสื่อสมัยใหม่มากขึ้น เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ วิทยุทัศน์ เป็นต้น ดังที่ แฝ้ว วงศ์ตันหิ้น² กล่าวว่า “คนรุ่นใหม่ที่เป็นวัยรุ่นและวัยหนุ่มสาวซึ่งอยู่ในวัยศึกษาเล่าเรียนและวัยทำงานส่วนใหญ่นิยมใช้โทรศัพท์มือถือและเล่นอินเทอร์เน็ตกันมากขึ้น”² ซึ่งเป็นผลจากการรับอิทธิพลมาจากวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อ “การเปลี่ยนแปลง” วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณนี้

¹มยุรี วัฒนรัตน์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86/1 ตำบลละทิ้งพระ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2553.

²แฝ้ว วงศ์ตันหิ้น เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 10 ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน พ.ศ. 2553.

4. การมีโอกาสด้านการศึกษามากขึ้น

ชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในอดีตมีวัฒนธรรมการเรียนรู้เช่นเดียวกับคนไทยทั่วไป คือ เป็นการเรียนรู้จากบ้านและวัดเป็นหลัก โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ผู้เยาว์มีความรู้ตามแบบที่เคยสืบทอดต่อ ๆ กันมา ต่อมาเมื่อมีระบบโรงเรียนขึ้นแล้วรูปแบบของการศึกษาก็เปลี่ยนไปจากเดิม ณรงค์ เจียวคง ได้เล่าว่า “สมัยก่อนชาวนาบางคนไม่สนใจส่งลูกหลานไปศึกษาในระดับสูงมากนัก ให้เรียนเพียงชั้นประถมจากโรงเรียนที่อยู่ใกล้ ๆ บ้าน หรือไม่ก็ศึกษาต่อชั้นมัธยมจากโรงเรียนใกล้ ๆ อำเภอ”¹ แต่ในปัจจุบันสถาบันการศึกษาระดับสูงมีมากขึ้น ประกอบกับชุมชนมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวกขึ้น อีกทั้งชุมชนได้รับอิทธิพลจากสังคมสมัยใหม่มากขึ้นด้วย จึงทำให้ชาวนาเห็นความสำคัญของการศึกษาและนิยมส่งลูกหลานไปศึกษาต่อระดับสูงขึ้นในตัวเมืองมากขึ้น โดยลูกหลานดังกล่าวส่วนใหญ่จะไปพักอาศัยอยู่ในตัวเมืองด้วย ทำให้ได้ซึมซับรับเอาแบบแผนชีวิตและวิถีคิดใหม่ ๆ ตาม แบบสังคมเมืองไปด้วย และเมื่อกลับไปเยี่ยมเยือนบ้านในระหว่างปิดภาคเรียนหรือหลังจากที่สำเร็จการศึกษาแล้วก็จะนำเอาความรู้ความคิดตามแบบสังคมสมัยใหม่ไปสู่ครอบครัวและชุมชนของตนด้วย ทำให้คนรุ่นก่อน ๆ ในชุมชนได้มีโอกาสได้รู้และรับความรู้ความคิดเหล่านั้น ปรากฏการณ์ดังกล่าวเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้เกิด “การเปลี่ยนแปลง” วิถีคิดบางอย่างของชุมชนชาวนาบริเวณนี้

5. การได้รับอิทธิพลจากกระแสโลกาภิวัตน์

โลกาภิวัตน์ (Globalization) เป็นคำที่ได้รับการกล่าวถึงกันมากในสังคมโลกและสังคมไทยในปัจจุบัน เพราะ “โลกาภิวัตน์” เป็นกระแสโลกที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกซึ่งรวมทั้งประเทศไทยด้วย ถึงกระนั้นก็ตามที่ทรรศน์ของนักวิชาการที่มีต่อโลกาภิวัตน์โดยเฉพาะในแง่ที่ว่า “โลกาภิวัตน์คืออะไร” และ “ส่งผลกระทบต่อสังคมไทยอย่างไร” ยังคงค่อนข้างจะหลากหลายอยู่ไม่น้อย

โลกาภิวัตน์ เป็นศัพท์ที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายในช่วงประมาณ 2 - 3 ทศวรรษที่ผ่านมา ในระยะแรก ๆ ชัยอนันต์ สมุทวณิช ได้ใช้คำภาษาไทยแทนคำภาษาอังกฤษว่า “โลกานุวัตร” ซึ่งได้รับความนิยมนั้นอยู่ช่วงระยะเวลาหนึ่ง แต่ต่อมาเมื่อมีการบัญญัติศัพท์ขึ้นมาใหม่ว่า “โลกาภิวัตน์” คนทั่วไปจึงนิยมใช้คำนี้กันแพร่หลายมาจนถึงทุกวันนี้

หากพิจารณาตามรูปศัพท์แล้วจะเห็นว่า คำว่า “โลกาภิวัตน์” มาจากคำว่า โลก + อภิ + วัตน์ ซึ่งแปลตามรูปศัพท์ได้ว่า ความเป็นอยู่ที่เหนือโลก, ความเป็นไปที่เหนือโลก แต่การ

¹ณรงค์ เจียวคง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 5 ตำบลบ้านขาว อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2553.

แปลความหมายตามรูปศัพท์เช่นนี้ก็ทำให้เข้าใจได้ไม่ยากนัก ดังนั้นนักวิชาการบางคนจึงพยายามที่จะอธิบายคำนี้เพื่อให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น เช่น รังสรรค์ ษนะพรพันธุ์ ได้อธิบายความหมายของคำนี้ไว้อย่างสั้น ๆ ว่าคำว่า โลกาภิวัตน์ “เป็นกระบวนการเชื่อมโยงส่วนต่าง ๆ ของโลกเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน”¹

ธีรยุทธ บุญมี² ได้ชี้ให้เห็นว่ากระบวนการเชื่อมโยงส่วนต่าง ๆ ของโลก หรือที่เรียกกันในปัจจุบันว่า “กระบวนการโลกาภิวัตน์” เกิดขึ้นมานานแล้ว กล่าวคือเกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อประมาณ 200 ปี ก่อนคริสตกาล โดยเส้นทางสายไหมและเส้นทางการค้าทางทะเล ซึ่งทำให้เกิดเครือข่ายการค้าย่อย ๆ ในทุกภูมิภาคทั่วโลก พร้อม ๆ กับความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรต่าง ๆ ในสมัยนั้น รวมทั้งการเกิดและขยายตัวของศาสนาต่าง ๆ ด้วย เช่น ศาสนาพุทธ (มหายาน) คริสต์ ฮินดู อิสลาม เป็นต้น ส่วนการเชื่อมโยงโลกครั้งที่ 2 เกิดขึ้นเมื่อประมาณปี ค.ศ. 1500 ในสมัยที่ชาติตะวันตกขยายอาณานิคม และการเชื่อมโยงโลกครั้งที่ 3 เกิดขึ้นเมื่อประมาณปี ค.ศ. 1980 อันเป็นช่วงที่โลกมีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศสูง ซึ่งเป็นตัวเร่งให้เกิดกระบวนการโลกาภิวัตน์ที่รวดเร็วและกว้างขวางขึ้น ช่วงนี้จึงถือได้ว่าเป็นช่วงของการสื่อสารแบบไร้พรมแดน ทำให้ผู้คนที่อยู่ห่างไกลกันก็สามารถที่จะแลกเปลี่ยนความคิด ความรู้ และข่าวสารต่าง ๆ กันได้สะดวกและรวดเร็วขึ้น

ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์ ได้กล่าวถึงการเกิดของ “โลกาภิวัตน์” ในสมัยอาณานิคม ไว้ในการเสวนาทางวิชาการเรื่อง “จุดจบโลกาภิวัตน์?” ตอนหนึ่งว่า

การเกิดขึ้นของโลกาภิวัตน์ผมมองว่าเกิดมาตั้งนานแล้วก็คือเกิดมาพร้อม ๆ กับการเกิดขึ้นของระบบทุนนิยมในตะวันตก ตั้งแต่สมัยที่ Adam Smith เริ่มประกาศทฤษฎีการค้าเสรี อังกฤษก็เริ่มออกล่าอาณานิคม การล่าอาณานิคมนั้นทำไปพร้อม ๆ กับการป่าวประกาศลัทธิอุดมการณ์การค้าเสรี ผมคิดว่าจุดนี้เป็นจุดเริ่มต้นของโลกาภิวัตน์ ในความเห็นของผมการที่อังกฤษหลังจากเกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรมขึ้นในประเทศของตนแล้ว ตนเองก็ได้เปรียบในเชิงและเกิดระบบทุนนิยมขึ้นครั้งแรก ในประเทศอังกฤษกำลังการผลิตนั้นมหาศาล เริ่มมีเทคโนโลยีสมัยใหม่ อังกฤษก็ออกไปทั่วโลกไปเที่ยวเกาะประตูของประเทศต่าง ๆ ให้เปิดประตูออกมาทำการค้าเสรี และประเทศไหนก็ตามที่ไม่ยอมเปิดประตูมาทำการค้าเสรีกับ

¹ รังสรรค์ ษนะพรพันธุ์. “โลกาภิวัตน์กับสังคมเศรษฐกิจไทย,” ใน โลกาภิวัตน์กับสังคมเศรษฐกิจไทย. 2538.

² ธีรยุทธ บุญมี. โลก MODERN & POST MODERN. 2546. หน้า 16.

ประเทศอังกฤษ อังกฤษก็จะส่งเรือปืนเข้าไปยิงถล่มทำสงคราม ชาติไหนที่ไม่ยินยอมก็เข้ายึดทำเป็นอาณานิคม และน่าสนใจมากลัทธิอาณานิคมนั้นเกิดขึ้นพร้อมกับลัทธิทุนนิยม แล้วก็พร้อม ๆ กับการป่าวประกาศอุดมการณ์คำเสรี ซึ่งผมมองว่าจุดนี้เป็นจุดเริ่มต้นของ โลกาภิวัตน์¹

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่ากระบวนการเชื่อมโยงส่วนต่าง ๆ ของโลกในยุคล่าอาณานิคมของประเทศตะวันตกนั้น ความสัมพันธ์ทางการเมืองระหว่างประเทศเจ้าอาณานิคมกับประเทศที่เป็นอาณานิคมมักจะตามมาด้วยความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ อันเป็นความสัมพันธ์ทางการค้าในรูปแบบของอาณานิคม กล่าวคือประเทศอาณานิคมจะเป็นตลาดรองรับสินค้าอุตสาหกรรมของประเทศเจ้าอาณานิคม และเป็นแหล่งผลิตอาหารและ วัตถุดิบหรือทรัพยากรธรรมชาติป้อนประเทศเจ้าอาณานิคมด้วย รูปแบบการค้าภายใต้ความสัมพันธ์แบบอาณานิคมนี้มีได้จำกัดเฉพาะแต่ในดินแดนที่เป็นอาณานิคมทางนิตินัยเท่านั้น แต่ยังคงครอบคลุมถึงอาณานิคมทางพฤตินัยอย่างเช่นระบบเศรษฐกิจของไทยด้วย

ปัจจุบันสังคมไทยก็อยู่ในสภาพเดียวกับประเทศอื่น ๆ ทั่วโลก คือกำลังตกอยู่ในกระแสโลกาภิวัตน์ ดังที่ สังคีต พิริยะรังสรรค์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร ได้กล่าวไว้ว่า

นักเศรษฐศาสตร์การเมืองเห็นว่า สังคมไทยมิใช่กำลังจะก้าวเข้าสู่โลกยุคโลกาภิวัตน์ หากแต่สังคมไทยได้ก้าวเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของโลกยุคโลกาภิวัตน์แล้ว แนวโน้มของสังคมยุคข้อมูลข่าวสารได้ปรากฏขึ้นในสังคมไทยเรียบร้อยแล้ว ปัญหาอยู่ที่ว่าแนวโน้มจะทวีความเข้มข้นและเร่งรัดด้วยจังหวะก้าวที่มากขึ้นเพียงใดเท่านั้น²

กระบวนการโลกาภิวัตน์ในปัจจุบันถูกเร่งให้เร็วขึ้นด้วยความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศ จึงทำให้โลกาภิวัตน์แผ่คลุมสังคมไทยทั้งในสังคมเมืองและสังคมชนบท โลกยุคข่าวสารหาได้เกิดขึ้นเฉพาะในสังคมเมืองเท่านั้นไม่ แต่เกิดขึ้นในสังคมชนบทด้วย เพราะสื่อเทคโนโลยีสารสนเทศสามารถขจัดปัญหาทางภูมิศาสตร์ ไม่ว่าจะเป็นชุมชนที่อยู่ใกล้หรือไกลความเจริญก็สามารถที่จะเชื่อมโยงกันได้ “กระแสโลกาภิวัตน์” จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อ “การเปลี่ยนแปลง” วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณนี้

¹ทวิวัฒน์ ภูณทริภักดิ์. เสวนา “จุดจบโลกาภิวัตน์?”. 2545. หน้า 30.

²สังคีต พิริยะรังสรรค์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร. “ค่านาโลกาภิวัตน์กับเศรษฐกิจและสังคมไทย,” ใน โลกาภิวัตน์กับเศรษฐกิจและสังคมไทย. 2538. หน้า 15.

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นว่า “การคงอยู่” และ “การเปลี่ยนแปลง” ของวิถีคิดชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาเกิดขึ้นจากปัจจัยหลายอย่าง ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้วิถีคิดบางอย่างของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ที่สืบทอดกันช้านานในช่วงสังคมประเพณีก่อนรัฐบาลประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 ยังคงอยู่มาถึงช่วงหลังประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าวจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ 1) การที่ชุมชนยังคงมีวิถีชุมชนแบบ “ชุมชนเกษตรกรรม” 2) ความผูกพันและหวงแหนในมรดกวัฒนธรรมของชุมชน 3) ความเหน็ดตัวของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชุมชน และ 4) การเข้าสู่ช่วงสมัยของการฟื้นคืนวัฒนธรรมชุมชน ส่วนปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้วิถีคิดบางอย่างของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ปรากฏเด่นชัดขึ้นในช่วงหลังจากรัฐบาลประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าว ได้แก่ 1) การปรับเปลี่ยนนโยบายรัฐในการพัฒนาประเทศ 2) ความสะดวกในด้านการคมนาคมและการสื่อสาร 3) ความก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยี 4) การมีโอกาสด้านการศึกษามากขึ้น และ 5) การได้รับอิทธิพลจากกระแสโลกาภิวัตน์ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชุมชนชาวนาบริเวณนี้มีวิถีคิดหลากหลายทั้งที่เป็นวิถีคิดแบบเดิมที่เคยสืบทอดกันมาช้านานและที่เกิดขึ้นหรือปรากฏเด่นชัดขึ้นในปัจจุบัน

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผล

การวิจัยเรื่อง “วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา” เกิดขึ้นจากการตระหนักในความสำคัญว่า “ความคิด” เป็น “คุณสมบัติ” ที่สำคัญยิ่งของความเป็นมนุษย์ เป็นปัจจัยหนึ่งที่จำแนกมนุษย์ให้แตกต่างไปจากสัตว์โลกชนิดอื่น ๆ ทั่วไป และเป็น “เครื่องมือ” ในการพัฒนาชีวิตและสังคม เพราะ “ความคิด” เป็นรากเหง้าแห่งพฤติกรรมของมนุษย์ เมื่อมนุษย์มีความคิดเช่นใดแล้วก็มักจะมีพฤติกรรมตอบสนองต่อความคิดเช่นนั้น จนเกิดเป็นแบบแผนปฏิบัติและผลงานสร้างสรรค์ต่าง ๆ ขึ้นมากมาย ครั้นเมื่อมีการปฏิบัติซ้ำและสั่งสมสืบต่อ ๆ กันมา ก็จะเกิดเป็น “วัฒนธรรม” ของสังคมแต่ละแห่ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงท่าทีที่มนุษย์มีต่อโลกและชีวิตได้เป็นอย่างดี และส่งผลอย่างมากต่อวิถีชีวิตและการเปลี่ยนแปลงพัฒนาสังคมต่าง ๆ มาจนถึงทุกวันนี้ ด้วยเหตุนี้เรื่องเกี่ยวกับ “ความคิด” ของมนุษย์จึงเป็นประเด็นที่มีนัยสำคัญยิ่งต่อการศึกษาด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

โดยทั่วไปแล้วมนุษย์ที่ดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนเดียวกันและช่วงสมัยเดียวกันมักจะมีความคิดหลายอย่างไปในแนวเดียวกันหรือแตกต่างกันไม่มากนัก อันเนื่องมาจากได้อาศัยอยู่ในบริบทแบบเดียวกันและได้ผ่านกระบวนการสืบทอดทางวัฒนธรรมมาร่วมกัน และเมื่อนำเอาความคิดของสมาชิกแต่ละคนมาเชื่อมโยงและจัดระบบเข้าด้วยกันแล้วก็จะทำให้เห็นถึง “ความคิดร่วม” ซึ่งเป็นความคิดของคนส่วนใหญ่ในชุมชนนั้น ๆ ได้ และหากมองในเชิง “พลวัต” (dynamic) ทางความคิดของชุมชนใน ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งก็จะทำให้เห็นถึง “วิถีคิด” ของชุมชนนั้น ๆ ได้ เช่นเดียวกัน จึงอาจกล่าวสรุปได้ว่า “วิถีคิดของชุมชน” ก็คือความคิดร่วมของคนส่วนใหญ่ในชุมชนในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นความคิดที่สืบทอดต่อ ๆ กันมาและ/หรือที่ปรับเปลี่ยนไปในช่วงเวลานั้น ๆ จะเห็นได้ว่าการศึกษา “ความคิด” ของมนุษย์จึงอาจศึกษาได้ทั้งในส่วนของบุคคลและของกลุ่มคน และทั้งในเชิงสถิต (static) และพลวัต (dynamic) ด้วยเหตุนี้ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจึงได้ใช้คำว่า “วิถีคิด” ตามนัยความหมายดังที่ได้ดังกล่าวแล้ว

การศึกษา “วิถีคิดของชุมชน” จำเป็นต้องกำหนด “ชุมชน” ที่เป็นกลุ่มเป้าหมายให้ชัดเจนแต่เบื้องต้น ในการวิจัยครั้งนี้จึงได้เลือกเอา “ชุมชนชาวนา” เป็นกลุ่มเป้าหมายในการศึกษา เนื่องจาก ได้พิจารณาเห็นว่า “ชาวนา” เป็นกลุ่มทางสังคมที่มีความสำคัญทั้งในแง่ “พัฒนาการ

ทางประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ” และในแง่ “ปรากฏการณ์ของสังคมโลกปัจจุบัน” กล่าวคือในแง่ของ “**พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ**” ชาวนาเป็นกลุ่มทางสังคมที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มายาวนาน เป็น “**รอยต่อ**” ของสังคมมนุษย์ก่อนที่จะก้าวเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ ดังจะเห็นว่าในทางมานุษยวิทยาได้แบ่งพัฒนาการของสังคมมนุษย์ออกเป็นยุคต่าง ๆ หลายแนวด้วยกัน แนวการแบ่งที่สำคัญแนวหนึ่งคือ การแบ่งพัฒนาการของสังคมมนุษย์อย่างกว้าง ๆ ออกเป็น “สังคมดั้งเดิม” (Primitive or Tribal society) “สังคมชาวนา” (Peasant society) และ “สังคมอารยธรรมสมัยใหม่” (Modern civilization society) จากการแบ่งตามแนวนี้จะเห็นว่า “สังคมชาวนา” ถูกจัดให้อยู่ตรงกลางระหว่าง “สังคมดั้งเดิม” กับ “สังคมอารยธรรมสมัยใหม่” ส่วนในแง่ “**ปรากฏการณ์ของสังคมโลกปัจจุบัน**” จะเห็นว่าในปัจจุบัน “ชาวนา” ก็ยังคงเป็นประชากรส่วนใหญ่ของสังคมโลก และได้เข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในประเทศต่าง ๆ หลายประเทศตลอดมา อีกทั้ง “ชาวนา” ยังเป็นประชากรฐานล่างที่เป็นดัชนีชี้วัดได้อย่างหนึ่งว่าประเทศต่าง ๆ เหล่านี้สามารถพัฒนาประเทศของตนได้สำเร็จมากน้อยเพียงใด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มประเทศด้อยพัฒนา ซึ่งประเทศต่าง ๆ เหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นประเทศเกษตรกรรมสืบต่อกันมาช้านาน และแม้ในปัจจุบันประเทศดังกล่าวก็ยังคงมีประชากรในภาคเกษตรกรรมสูง จึงทำให้ “ชาวนา” เป็นกลุ่มทางสังคมที่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการและนักพัฒนาตลอดมา ดังจะเห็นว่า ได้มีการศึกษาวิจัยและกำหนดโครงการพัฒนาเกี่ยวกับชาวนาเกิดขึ้นมากมาย โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับชาวนาในประเทศด้อยพัฒนา

สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรมสืบต่อมาช้านาน แม้ในช่วงเวลาที่ผ่านมามีสังคมไทยจะมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นมาแล้วหลายช่วงหลายสมัย แต่จวบจนถึงปัจจุบันก็ยังคงกล่าวได้ว่าสังคมไทยยังคงมีภาพลักษณ์ทางสังคมเป็น “**สังคมเกษตรกรรม**” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “**การทำนา**” ของคนไทยนั้นกระจายอยู่ทั่วไปในทุกภาคของประเทศ “**ภาคใต้**” ของประเทศไทยเป็นภาคหนึ่งที่ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ “**ทำนา**” มาช้านานเช่นเดียวกับในภาคอื่น ๆ โดยบริเวณที่มี “**การทำนา**” มากที่สุดในภาคใต้ คือ บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา บริเวณนี้จึงได้ชื่อว่าเป็น “**อู่น้ำอู่น้ำ**” ที่สำคัญของภาคใต้มาแต่อดีตกาล ประกอบกับในปัจจุบันเขตพื้นที่บริเวณนี้มีแนวโน้มว่าจะเปลี่ยนแปลงมากขึ้นเนื่องจากกำลังได้รับความสนใจพัฒนาอย่างจริงจังมากขึ้นทั้งจากภาครัฐและภาคเอกชน ด้วยเหตุนี้ในการวิจัยครั้งนี้จึงได้เลือกชุมชนชาวนาใน “**บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา**” มาเป็นแหล่งพื้นที่ศึกษา

การวิจัยครั้งนี้มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษา “**วิถีชีวิตของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา**” ในช่วงก่อนและหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) ด้วยการศึกษาผ่านพฤติกรรมวัฒนธรรมการผลิตและการบริโภค โดยกำหนดประเด็นศึกษาไว้ 3 ประเด็น คือ

- 1) บริบทชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา 2) วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาใน ช่วงก่อนและหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) และ
- 3) ปัจจัยที่ส่งผลต่อการคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของวิถีคิดชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา

การวิจัยครั้งนี้ใช้ **“ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ”** (Qualitative Research) โดยการเก็บรวบรวม **“ข้อมูลภาคสนาม”** จากชาวนาในชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาเป็นหลัก และจากบุคคลอื่นที่มีความรู้ในเรื่องที่ศึกษา รวมถึงเก็บรวบรวม **“ข้อมูลเอกสาร”** จากแหล่งเอกสารต่าง ๆ ประกอบด้วย ตามความเหมาะสม แต่เนื่องจากชุมชนชาวนาบริเวณนี้มีอยู่เป็นจำนวนมากและกระจายตัวอยู่ทั่วไป ดังนั้นในการวิจัยครั้งนี้จึงได้เลือกชุมชนชาวนาบางแห่งมาเป็น **“แหล่งเก็บข้อมูลสำคัญ”** ในการวิจัย โดยพิจารณาจากเกณฑ์ที่กำหนดไว้อย่างกว้าง ๆ คือ เกณฑ์ในเชิงปริมาณของพื้นที่ทำนา และเกณฑ์ในเชิงกระจายตัวของชุมชนชาวนา ซึ่งในการพิจารณาได้ใช้ข้อมูลอื่น ๆ มาประกอบด้วย เช่น ข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม ข้อมูลจากการสอบถามผู้มีความรู้เกี่ยวกับพื้นที่ศึกษา แผนที่เกี่ยวกับแหล่งศึกษา เป็นต้น หลังจากพิจารณาแล้วจึงเลือกแหล่งเก็บข้อมูลสำคัญในการวิจัยได้ 6 แหล่งจาก 3 จังหวัด ที่มีเขตพื้นที่ติดกับทะเลสาบสงขลาคือ จังหวัดสงขลา ได้แก่ ชุมชนชาวนาในเขตพื้นที่อำเภอสตงพระ และอำเภอระโนด จังหวัดพัทลุง ได้แก่ ชุมชนชาวนาในเขตพื้นที่อำเภอควนขนุน อำเภอบางแก้ว และอำเภอเมืองพัทลุง และจังหวัดนครศรีธรรมราช ได้แก่ ชุมชนชาวนาในเขตพื้นที่อำเภอชะอวด ใน **“การเก็บรวบรวมข้อมูล”** ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์และการสังเกตเป็นหลัก โดยในการสัมภาษณ์ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้างและการสนทนากลุ่ม ส่วนในการสังเกตใช้วิธีการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม นอกจากนี้แล้วยังมีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและถ่ายภาพประกอบด้วยบ้างตามความเหมาะสม ส่วน **“การวิเคราะห์ข้อมูล”** เป็นการ **“วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ”** โดยการนำเอาข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้ทั้งหมดมาจัดระบบและจำแนกหมวดหมู่ตามขอบเขตด้านเนื้อหาที่กำหนดไว้ แล้วจึงนำเอาข้อมูลเหล่านั้นมาศึกษาวิเคราะห์โดยการตีความ ขยายความ และอธิบายเชื่อมโยงเพื่อสร้างข้อสรุปแบบ **“อุปนัย”** (Inductive method) คือการนำเอาข้อมูลย่อย ๆ หลายอย่างมาวิเคราะห์ด้วยการพิจารณาลักษณะร่วมที่ปรากฏแล้วสร้างเป็นข้อสรุปเชิงมโนทัศน์ของ **“วิถีคิด”** ของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ ผลจากการศึกษาสรุปได้ดังนี้

1. บริบทชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา

บริบทชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาจำแนกได้เป็น บริบททางภูมิลักษณะ และบริบททางสังคมลักษณะ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1.1 บริบททางภูมิลักษณะ บริบททางภูมิลักษณะของพื้นที่บริเวณรอบทะเลสาบสงขลาประกอบด้วย 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นภาคพื้นน้ำ ได้แก่ “ทะเลสาบสงขลา” และส่วนที่เป็นภาคพื้นดิน ได้แก่ “บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา”

ทะเลสาบสงขลา เป็นแอ่งน้ำขนาดใหญ่ที่วางตัวตามแนวเหนือ - ใต้ มีเนื้อที่ 1,042.6 ตารางกิโลเมตร (หรือ 650,375 ไร่) มีอาณาเขตติดกับพื้นที่การปกครองของ 3 จังหวัด คือ สงขลา พัทลุง และนครศรีธรรมราช ทะเลสาบสงขลาแบ่งเป็น 3 ตอน คือ ทะเลสาบตอนล่าง ทะเลสาบตอนกลาง และทะเลสาบตอนบน (รวมถึง “ทะเลน้อย” ซึ่งอยู่ทางตอนบนสุดของทะเลสาบ) ทะเลสาบสงขลาเป็นทะเลสาบสามน้ำ คือ มีทั้งน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม กล่าวคือที่ทะเลสาบตอนบนเป็นน้ำจืด ที่ทะเลสาบตอนกลางเป็นน้ำกร่อย และที่ทะเลสาบตอนล่างเป็นน้ำเค็ม เพราะได้รับอิทธิพลของน้ำทะเลจากอ่าวไทยที่หนุนเข้ามาเป็นระยะ ๆ ทางปากทะเลสาบด้วยระบบนิเวศดังกล่าวจึงทำให้ทะเลสาบสงขลามีความหลากหลายทางชีวภาพและอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติมากแหล่งหนึ่งในภาคใต้ มีสัตว์น้ำและพืชน้ำหลากหลายชนิดที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตมนุษย์ และช่วยรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ

ส่วน บริเวณรอบทะเลสาบสงขลา มีลักษณะภูมิประเทศโดยส่วนใหญ่เป็นที่ราบและที่ราบลุ่ม โดยเฉพาะพื้นที่รอบ ๆ ทะเลสาบที่อยู่ไม่ห่างไกลจากทะเลสาบมากนัก บริเวณดังกล่าวจึงเหมาะแก่การทำเกษตรกรรมโดยเฉพาะ “การทำนา” มากแหล่งหนึ่งในภาคใต้ ส่วนพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกที่อยู่ห่างจากทะเลสาบออกไปเป็นเนินสูงและทิวเขาสูง ๆ ต่ำ ๆ ที่อุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้และสัตว์ป่านานาชนิด ในด้านภูมิอากาศบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามีสภาพภูมิอากาศคล้าย ๆ กับแหล่งอื่น ๆ ทั่วไปในภาคใต้ คือ มีฤดูกาล 2 ฤดู ได้แก่ ฤดูฝน และฤดูร้อน บริเวณรอบทะเลสาบสงขลาจึงมีสภาพภูมิอากาศแบบร้อนชื้น

จากบริบททางภูมิลักษณะของบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาดังกล่าวทำให้พื้นที่บริเวณนี้เป็นแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งถือได้ว่าเป็น “ทุนธรรมชาติ” ที่หล่อเลี้ยงชีวิตของผู้คนในชุมชนบริเวณนี้สืบต่อมาช้านาน จนถือได้ว่าบริเวณนี้เป็น “ผู้นำข้าว” ที่สำคัญแหล่งหนึ่งของภาคใต้มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

1.2 บริบททางสังคมลักษณะ ด้วยบริบททางภูมิลักษณะของบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาที่เกื้อกูลต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ จึงทำให้มีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินในพื้นที่บริเวณนี้มานานแล้ว โดยส่วนใหญ่จะเข้ามาประกอบอาชีพ “ทำนา” เป็นอาชีพหลักและมีการสืบต่อ ๆ กันมาจนถึงปัจจุบัน สภาพทั่วไปทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนชาวนาบริเวณนี้ที่สำคัญ ๆ เช่น ในด้าน “ระบบครอบครัวและเครือญาติ” ชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในสมัยก่อนมีระบบครอบครัว

ที่เข้มแข็งมาก สมาชิกในครอบครัวมีความผูกพันกับครอบครัวและเครือญาติสูงมาก อันเนื่องมาจากสาเหตุสำคัญประการหนึ่ง คือ ความจำเป็นที่ต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกันในวิถีการผลิต ในด้าน “ความสัมพันธ์ทางสังคม” ชุมชนให้การเคารพนับถือและเชื่อฟังพ่อแม่ ญาติผู้ใหญ่ และคนเฒ่าคนแก่ในชุมชน ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมโดยทั่วไปเป็นความสัมพันธ์ใน “แนวราบ” มากกว่า “แนวตั้ง” มีอะไรก็จะปรึกษาหารือกัน และมีวัฒนธรรมสำคัญอย่างหนึ่งคือ “วัฒนธรรมการช่วยงาน” ในด้าน “ศาสนาและความเชื่อ” ชาวนาส่วนใหญ่ในชุมชนบริเวณนี้นับถือศาสนาพุทธ มีนับถือศาสนาอิสลามบ้างในบางพื้นที่ และมีความเชื่อในเรื่องผีสงเทวดา ซึ่งเป็นอำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติ สืบต่อกันมาช้านานผสมผสานกับการนับถือศาสนาดังกล่าว ในด้าน “การศึกษา” สมัยก่อนศึกษาจากทางบ้านและทางวัดเช่นเดียวกับชุมชนอื่น ๆ ทั่วไป แต่มาเมื่อมีระบบโรงเรียนขึ้นจึงส่งลูกหลานไปเรียนที่โรงเรียนใกล้ ๆ บ้าน ในปัจจุบันหลายคนนิยมส่งลูกหลานไปศึกษาต่อระดับสูงในมหาวิทยาลัยหรือสถาบันชั้นสูงอื่น ๆ ในตัวเมืองมากขึ้น ในด้าน “ประเพณีและวัฒนธรรมทั่วไป” ชาวนาบริเวณนี้ยังคงยึดถือปฏิบัติตามประเพณีและวัฒนธรรมที่คนรุ่นก่อน ๆ ยึดถือสืบต่อ ๆ กันมา ในชุมชน ในด้าน “วัฒนธรรมการผลิต” นอกจากการการทำนาแล้วชาวนาบริเวณนี้ยังมีการผลิตสิ่งอื่น ๆ อีกหลายอย่างตามวิถีชาวนาโดยทั่วไป เช่น การปลูกพืชชนิดอื่น การเลี้ยงสัตว์ การผลิตหัตถกรรมบางอย่าง ฯลฯ ซึ่งในอดีตเป็นการผลิตที่มีเป้าหมายเพื่อบริโภคในครอบครัว ต่อมาภายหลังจึงมีการผลิตเชิงพาณิชย์ การผลิตแต่เดิมมาอยู่บนพื้นฐาน “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ต่อมาภายหลังจึงนิยมใช้ความรู้ทางวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ซึ่งเป็น “ภูมิปัญญาสากล” มากขึ้น ในส่วนของ “วัฒนธรรมการบริโภค” มีวิถีการบริโภคที่สืบต่อ ๆ มาตามคนรุ่นก่อน ๆ ในชุมชน ในสมัยก่อนจะเน้นการพึ่งตนเอง แต่ในช่วงหลังมีการพึ่งตลาดมากขึ้น และมีการบริโภคเชิงสัญลักษณ์ตามแบบของสังคมสมัยใหม่มากขึ้นด้วย

2. วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงก่อนและหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509)

ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลามีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไปตามกฎแห่งการเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกับชุมชนอื่น ๆ ทั่วไป และเนื่องจากชุมชนชาวนาบริเวณนี้มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มายาวนานจึงมีการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญ ๆ มาแล้วหลายครั้ง การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญครั้งหนึ่งที่ส่งผลอย่างมากต่อการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและวิถีคิดของผู้คนในชุมชน คือ การที่รัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ปรับเปลี่ยนนโยบายพัฒนาประเทศไปมุ่งเน้นการพัฒนาทาง “เศรษฐกิจ” ด้วยการให้ความสำคัญแก่การพัฒนาด้านอุตสาหกรรมและการผลิต เพื่อส่งออกตามแนวคิดของประเทศทางตะวันตก และได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 หลังจากนั้นรัฐบาลได้เร่งรัดพัฒนาชนบทด้วยการสร้างสิ่งสาธารณูปโภคต่าง ๆ เข้าสู่ชุมชน เช่น ถนน ชลประทาน ไฟฟ้า การสื่อสาร

เป็นต้น เพื่อรองรับการพัฒนาตามนโยบายและแผนพัฒนาดังกล่าว การพัฒนารัฐธรรมนูญได้ส่งผลกระทบต่ออย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในเวลาต่อมาโดยเฉพาะในตัวเมืองและชุมชนใหญ่ ๆ แต่สำหรับชุมชนชนบทแล้วการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นไปอย่างช้า ๆ ในลักษณะ “ค่อยเป็นค่อยไป” ถึงกระนั้นก็ตาม การที่รัฐบาลปรับเปลี่ยนนโยบายพัฒนาประเทศและการประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าวก็ส่งผลกระทบต่อชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาและชุมชนชนบททั่วไปอยู่ไม่น้อย เพราะทำให้ชุมชนชาวนาบริเวณนี้และชุมชนชนบททั่วไปค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนจากวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” มาสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” มากขึ้นตามลำดับ ด้วยเหตุนี้ในการศึกษาครั้งนี้จึงจำแนก “วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาออกเป็น 2 ช่วง ดังนี้

2.1 วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) ผลจากการศึกษาพบว่า ในช่วงก่อนที่รัฐบาลสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จะปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศ และประกาศใช้แผนพัฒนาฉบับดังกล่าวเมื่อปี พ.ศ. 2504 นั้น ชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาไม่มีวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณีนิยม” ตามที่เคยสืบต่อมาช้านาน แม้ว่าในช่วงก่อนหน้านั้นไม่นานนักชาวนาบางคนจะเริ่มปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตตามแบบสมัยใหม่บ้างแล้ว แต่ก็ถือได้ว่ามีเพียงเล็กน้อยเท่านั้น วิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” จะให้ความสำคัญแก่การยึดถือปฏิบัติตามแบบแผนที่คนรุ่นก่อน ๆ ในชุมชนสืบต่อกันมา ในช่วงนั้นชุมชนชาวนาบริเวณนี้จึงมี “วิถีคิดแบบสังคมประเพณี” เป็นวิถีคิดหลักหรือวิถีคิดแม่บทของชุมชน ซึ่งครอบคลุมถึงวิถีคิดที่สำคัญ ๆ ได้แก่ วิถีคิดแบบพอเพียง วิถีคิดแบบพึ่งตนเอง วิถีคิดแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน วิถีคิดแบบวิญญูณานิยม วิถีคิดแบบครอบครัวนิยม และวิถีคิดแบบชุมชนนิยม

2.2 วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) ผลจากการศึกษาพบว่า หลังจากที่รัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศ และประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าวเมื่อปี พ.ศ. 2504 ต่อมารัฐบาลได้เร่งรัดพัฒนาชนบท วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในช่วงนี้พบว่า ชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงดังกล่าวมี “วิถีคิดแบบสมัยใหม่นิยม” เป็นวิถีคิดหลักหรือวิถีคิดแม่บทของชุมชน ซึ่งครอบคลุมถึงวิถีคิดที่สำคัญ ๆ ได้แก่ วิถีคิดแบบพึ่งพา วิถีคิดแบบแข่งขัน วิถีคิดแบบพาณิชย์นิยม วิถีคิดแบบอัตประโยชน์นิยม และวิถีคิดแบบสังคมเมืองนิยม

3. ปัจจัยที่ส่งผลต่อการคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของวิถีคิดชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา

ผลจากการศึกษาพบว่า ในปัจจุบันชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา มีวิถีคิดที่หลากหลาย โดยวิถีคิดบางอย่างที่เคยสืบต่อกันมาแต่ช่วงสังคมประเพณียังคงดำรงอยู่

เพียงแต่อาจยิ่งหย่อนแตกต่างไปจากเดิมบ้างในช่วงสังคัมสมัยใหม่ และวิถีคิดบางอย่างปรากฏเด่นชัดขึ้นในช่วงสังคัมสมัยใหม่หลังจากที่รัฐบาลประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าวแล้ว การที่วิถีคิดบางอย่างของชุมชนยัง “คงอยู่” และวิถีคิดบางอย่าง “เปลี่ยนแปลง” ไปนั้นน่าจะเนื่องมาจากจากเหตุปัจจัยที่สำคัญ ๆ บางประการดังนี้

3.1 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการคงอยู่ของวิถีคิดชุมชนชาวนา ผลจากการศึกษาพบว่า ปัจจัยสำคัญ ๆ ที่ส่งผลต่อ “การคงอยู่” ของวิถีคิดชุมชนชาวนารอบทะเลสาบสงขลา ได้แก่ การที่ชุมชนยังคงมีวิถีชุมชนแบบ “ชุมชนเกษตรกรรม” ความผูกพันและห่วงใยในมรดกวัฒนธรรมของชุมชน ความเหน็ดตัวของ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชุมชน และการเข้าสู่ช่วงสมัยของการฟื้นคืนวัฒนธรรมชุมชน

3.2 ปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของวิถีคิดชุมชนชาวนา ผลจากการศึกษาพบว่า ปัจจัยสำคัญ ๆ ที่ส่งผลต่อ “การเปลี่ยนแปลง” ของวิถีคิดชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา ได้แก่ การปรับเปลี่ยนนโยบายรัฐในการพัฒนาประเทศ ความสะดวกในด้านการคมนาคมและการสื่อสาร ความก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ การมีโอกาสด้านการศึกษาเพิ่มขึ้น และการที่ชุมชนได้รับอิทธิพลจากกระแสโลกาภิวัตน์

อภิปรายผล

ผลจากการวิจัยเรื่อง “วิถีคิดของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา” มีประเด็นที่สำคัญ ๆ บางประเด็นที่ควรนำมาอภิปรายผลดังนี้

1. ผลการวิจัยพบว่า ในช่วงก่อนที่รัฐบาลจะได้ปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศไปมุ่งเน้นการพัฒนาทางด้าน “เศรษฐกิจ” ด้วยการให้ความสำคัญแก่การพัฒนา ด้านอุตสาหกรรมและการผลิตเพื่อการส่งออก และประกาศใช้ “แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (2500 - 2509) เมื่อปี พ.ศ. 2504 นั้น เป็นช่วงที่ชุมชนชาวนาบริเวณนี้ยังมีวิถีชุมชนแบบ “สังคัมประเพณี” ซึ่งในสังคัมแบบนี้จะให้ความสำคัญแก่การยึดถือปฏิบัติตามแบบแผนที่คนรุ่นก่อนได้สืบทอดต่อ ๆ กันมา แม้ว่าก่อนหน้านั้นชาวนาบางคนจะเริ่มปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต บางด้านไปจากเดิมบ้างแล้ว แต่ก็นับได้ว่ายังมีจำนวนไม่มากนักถึงกับทำให้วิถีชุมชนเปลี่ยนไปจากเดิม ในช่วงที่ชาวนาบริเวณนี้ยังมีวิถีชุมชนแบบ “สังคัมประเพณี” ชุมชนมี “วิถีคิดแบบประเพณีนิยม” เป็นวิถีคิดหลักหรือวิถีคิดแม่บทของชุมชนตามช่วงสมัยของชุมชน ซึ่งวิถีคิดนี้ครอบคลุมวิถีคิดสำคัญอื่น ๆ อีกหลายอย่าง ได้แก่ วิถีคิดแบบพอเพียง วิถีคิดแบบช่วยเหลือเกื้อกูลกัน วิถีคิดแบบครอบครัวนิยม วิถีคิดแบบวิญญูณานิยม และวิถีคิดแบบชุมชนนิยม

การที่ชุมชนชาวบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในอดีตช่วงดังกล่าวมีวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” สืบต่อกันมาช้านานนั้นเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมเช่นเดียวกับชุมชนชาวนาในแหล่งอื่น ๆ โดยทั่วไป ทั้งนี้เนื่องจากชุมชนชาวนาบริเวณนี้และชุมชนชาวนาทั่วไปในอดีตมีภาพลักษณ์ทางสังคมอย่างเดียวกัน คือเป็นชุมชนชนบทที่ห่างไกลความเจริญ เส้นทางคมนาคม และการสื่อสารยังไม่ค่อยจะสะดวก ทำให้ชุมชนมีสภาพคล้าย ๆ เป็น “สังคมปิด” หรือ “สังคมกึ่งปิด” โอกาสที่ชาวนาในชุมชนเหล่านั้นจะเดินทางไปมาติดต่อหรือสื่อสารกับคนชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่ห่างไกลออกไปและกับชุมชนเมืองจึงไม่ค่อยสะดวก ชุมชนชาวนาจึงมีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างช้า ซึ่งภาพลักษณ์ของชุมชนชาวนาในอดีตดังกล่าวสอดคล้องกับผลการศึกษาของนักวิชาการหลายคน ที่ศึกษาสังคมชาวนา ดังที่ ยศ สันตสมบัติ¹ ได้กล่าวว่า มาร์กซ์ (Marx) มองสังคมชาวนาว่าเป็น “สังคมประเพณี” หรือ “สังคมก่อนทุนนิยม” ในทำนองเดียวกับรอสทาว (Rostow) ซึ่งเป็นตัวแทนข้อความคิดที่ตรงข้ามกับมาร์กซ์ แต่กลับมีทัศนะต่อสังคมชาวนาเช่นเดียวกับมาร์กซ์ว่า สังคมชาวนา ก็คือ “สังคมประเพณี” หรือสังคมที่อยู่ส่วนล่างสุดของขั้นตอนความเติบโตทางเศรษฐกิจก่อนที่จะพัฒนาเข้าสู่ “สังคมสมัยใหม่” หรือ “ระบบทุนนิยม” จึงเห็นได้ว่าแนวคิดทั้ง 2 ข้างนี้ล้วนแต่มองสังคมชาวนาว่าเป็นสังคมที่ล้าหลังท่ามกลางความเจริญ เติบโตของการพัฒนาสู่ระบบอุตสาหกรรมหรือความเป็นสมัยใหม่ และ โรเบิร์ต เรดฟิลด์ (Robert Redfield) ซึ่งสนใจศึกษาสังคมชาวนาในเม็กซิโกก็ได้เสนอไว้ในทำนองเดียวกันว่าสังคมชาวนาเป็น “สังคมประเพณี” ที่เชื่อมต่อกับสังคมเมืองโดยผ่านพลังแห่งความทันสมัย และสอดคล้องกับงานวิจัยของ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา² ที่พบว่าสังคมชาวนาไทยในอดีตเป็น “สังคมประเพณี” นอกจากนี้ อรสุดา เจริญรัต³ ก็ได้กล่าวไว้ในทำนองเดียวกันว่าผลการศึกษาจำนวนมากชี้ให้เห็นว่าสังคมชาวนาไทยในอดีตเป็นสังคมประเพณี

การที่ชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงดังกล่าวมีวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” ทำให้ชุมชนมี “วิถีคิดแบบประเพณีนิยม” เป็นวิถีคิดหลักตามช่วงสมัยของชุมชนด้วย วิถีคิดแบบนี้จะให้ความสำคัญต่อการยึดถือปฏิบัติตามแบบแผนที่คนรุ่นก่อน ๆ สืบทอดต่อกันมาในชุมชนจนกลายเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ทำให้การเปลี่ยนแปลงของชุมชนเกิดขึ้นอย่างช้า ๆ ซึ่งสอดคล้องกับผลงานวิจัยของ

¹ยศ สันตสมบัติ. พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ การปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในโลกที่สาม. ม.ป.ป. หน้า 1-5.

²ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย. 2545. หน้า 27.

³อรสุดา เจริญรัต. เศรษฐกิจพอเพียงภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย. 2546. หน้า 2-3.

วิมล คำศรี¹ ที่ศึกษาพบว่า ชุมชนชาวบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาในสมัยก่อนมีวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” ที่ให้ความสำคัญแก่การยึดถือปฏิบัติตามแบบแผนที่คนรุ่นก่อน ๆ ได้ปฏิบัติกันมา ในชุมชนบนพื้นฐานของ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” และ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” มีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของชุมชนชาวนาในบริเวณนี้ เช่น การเลือกใช้ปัจจัยในการผลิต การดูแลรักษาต้นข้าว การบริโภค การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ เป็นต้น ส่วนวิถีคิดที่สำคัญอื่น ๆ ดังกล่าวก็ล้วนแต่เป็นภาพลักษณ์ที่โดดเด่นของชุมชนชาวนาในช่วงเวลาดังกล่าว

2. ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนชาวนาบริเวณทะเลสาบสงขลาในช่วงหลังจากที่รัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายในการพัฒนาประเทศ และได้ประกาศใช้แผนพัฒนาดังกล่าวตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2504 มาจนถึงปัจจุบัน เป็นช่วงที่ชุมชนชาวนาบริเวณนี้ค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนวิถีชุมชนจาก “สังคมประเพณี” มาสู่ “สังคมสมัยใหม่” มากขึ้นตามลำดับอย่างเห็นได้ชัดเจนกว่าก่อน ๆ มา และทำให้ชุมชนชาวนาบริเวณนี้ค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนวิถีคิดจาก “วิถีคิดแบบประเพณีนิยม” มาสู่ “วิถีคิดแบบสมัยใหม่” มากขึ้นตามลำดับด้วยตามช่วงสมัยของชุมชน

การที่ชุมชนชาวนาบริเวณนี้ในช่วงนั้นค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงวิถีชุมชนจาก “สังคมประเพณี” มาสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” มากขึ้นตามลำดับ ซึ่งส่งผลให้ชุมชนค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนจาก “วิถีคิดแบบประเพณีนิยม” มาสู่ “วิถีคิดแบบสมัยใหม่นิยม” มากขึ้นตามช่วงสมัยของชุมชนที่เปลี่ยนไปนั้น เป็นปรากฏการณ์ที่สอดคล้องกับ “ทฤษฎีนิเวศวัฒนธรรม” ที่มีแนวคิดว่าบริบทของชุมชนย่อมส่งมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน² เมื่อบริบทของชุมชนชาวนาบริเวณนี้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมจึงย่อมส่งผลให้ “วิถีชุมชน” และ “วิถีคิดของชุมชน” เปลี่ยนไปจากเดิมด้วย แต่เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเปลี่ยนแปลงไปอย่างช้า ๆ ในลักษณะ “ค่อยเป็นค่อยไป” อันเนื่องมาจากปัจจัยหลายอย่าง จึงทำให้ “วิถีชุมชน” และ “วิถีคิดของชุมชน” เปลี่ยนแปลงไปอย่างช้า ๆ ด้วย ชุมชนจึงมีวิถีชีวิตและวิถีคิดทับซ้อนกันระหว่างแบบเดิมกับแบบใหม่ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้วิถีคิดบางอย่างของชุมชนที่เคยสืบต่อกันมาช้านานแต่ครั้งช่วงสังคมประเพณียัง “คงอยู่” มาจนถึงปัจจุบัน และในขณะเดียวกันก็เกิด “การเปลี่ยนแปลง” วิถีคิดบางอย่างด้วย ทั้งที่วิถีคิดบางอย่างเปลี่ยนไปจากเดิมบ้างและมีวิถีคิดบางอย่างปรากฏเด่นชัดขึ้นในช่วงสังคมสมัยใหม่ด้วย ซึ่งสอดคล้องกับ “ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม” ที่มีแนวคิดที่ว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่แพร่กระจายจากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่งได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่างโดยเฉพาะ

¹วิมล คำศรี. วัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา. 2544. บทคัดย่อ.

²ยศ สันตสมบัติ. มนุษย์กับวัฒนธรรม. 2544. หน้า 34-35.

ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ ปัจจัยทางระยะทาง ปัจจัยทางเศรษฐกิจ และปัจจัยทางสังคม¹ ซึ่งเมื่อพิจารณาเฉพาะกรณีของชุมชนชาวนาบริเวณรอบทะเลสาบสงขลาแล้วจะเห็นว่า ชุมชนบริเวณนี้มีปัจจัยดังกล่าวไม่เป็นอุปสรรคต่อการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม กล่าวคือชุมชนชาวนาบริเวณนี้เป็นชุมชนที่อยู่ไม่ห่างไกลจากชุมชนเมืองมากนัก ไม่ว่าจะเป็นตัวจังหวัดนครศรีธรรมราชซึ่งทางทิศเหนือ ตัวจังหวัดสงขลาซึ่งอยู่ทางทิศใต้ และตัวจังหวัดพัทลุงซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก และไม่สภาพทางภูมิศาสตร์กีดขวางการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม อีกทั้งต่อมาภายหลังมีเส้นทางคมนาคมและการสื่อสารสะดวกขึ้น เป็นต้น ทำให้ชาวนาในชุมชนบริเวณนี้สามารถเดินทางไปมาติดต่อกับชุมชนเมืองในตัวจังหวัดดังกล่าวได้สะดวกและรวดเร็วขึ้น ซึ่งเท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้วัฒนธรรมชุมชนเมืองซึ่งมี “ความเป็นสมัยใหม่” มากกว่าแพร่กระจายมาสู่ชุมชนได้มากขึ้น โดยเฉพาะที่เป็นแบบแผนชีวิตและวิถีคิดตามแบบอย่างของสังคมสมัยใหม่ จึงทำให้ชุมชนค่อย ๆ เปลี่ยนจากวิถีชุมชนแบบ “สังคมประเพณี” ไปสู่วิถีชุมชนแบบ “สังคมสมัยใหม่” มากขึ้นตามลำดับ และเริ่มรับเอา “วิถีคิดแบบสมัยใหม่นิยม” จากสังคมเมือง นอกจากนี้ปรากฏการณ์ดังกล่าวยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ งามพิศ สัตย์สงวน² ที่เสนอไว้ว่า แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและวิถีคิดของชุมชนชาวนา

ข้อเสนอแนะ

ผลจากการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังต่อไปนี้

1. ข้อเสนอแนะทั่วไป

1.1 หน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและภาคเอกชนที่มีบทบาทหน้าที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนควรให้ความสำคัญในเรื่อง “วิถีชุมชน” อย่างจริงจังมากขึ้น เพราะ “วิถีคิดของชุมชน” เป็นสิ่งที่มีบทบาทสำคัญยิ่งต่อวิถีชีวิตของผู้คนตลอดจนการเปลี่ยนแปลงพัฒนาชุมชน จึงควรมีการนำเอาข้อมูลเกี่ยวกับ “วิถีคิดชุมชน” มาใช้เป็นข้อมูลสำคัญส่วนหนึ่งในการกำหนดนโยบายและวางแผนพัฒนาชุมชนต่าง ๆ ให้มากขึ้น

¹นิยพรรณ (ผลวัฒนธรรม) วรรณศิริ. มานุษยวิทยา สังคม และวัฒนธรรม. 2550.

หน้า 55 - 57.

²งามพิศ สัตย์สงวน. วัฒนธรรมข้างในสังคมไทย : การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง. 2545. หน้า 482

1.2 มหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษาระดับสูงอื่น ๆ ที่จัดให้มีการเรียนการสอนเกี่ยวกับชุมชนศึกษาหรือการพัฒนาชุมชนหรือหลักสูตรสาขาวิชาอื่นที่เกี่ยวข้อง ควรจะจัดการเรียนการสอนโดยเน้นถึงความสำคัญของ “วิถีคิดชุมชน” ให้มากขึ้น หรืออาจจัดขึ้นเป็นรายวิชาหนึ่งในหลักสูตรที่เกี่ยวข้องโดยตรง เพื่อให้มีการเรียนการสอนในเรื่องนี้เป็นการเฉพาะอย่างจริงจัง และเป็นระบบมากขึ้น

1.3 มหาวิทยาลัยหรือหน่วยงานพัฒนาหรือหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องควรจะให้มีการประชุมสัมมนาเชิงวิชาการหรือเชิงปฏิบัติการที่เกี่ยวกับเรื่องนี้โดยตรงให้มากขึ้น เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้รู้ผู้สนใจในเรื่องนี้ได้มีโอกาสมาแลกเปลี่ยนความรู้ความคิดเห็น ซึ่งจะทำให้ความรู้ความเข้าใจในเรื่องนี้มีความถูกต้องสมบูรณ์ ชัดเจน และเป็นระบบมากขึ้น

1.4 นักวิชาการหรือผู้ที่มีความรู้ในเรื่องนี้ควรจะมีผลิตรายการหรือเอกสารที่เกี่ยวกับเรื่องนี้โดยตรงตีพิมพ์เพื่อเผยแพร่ในวงวิชาการให้มากขึ้น เพื่อผู้สนใจทั่วไปจะได้มีความรู้ความคิดที่เป็นระบบและชัดเจนขึ้น และมีแนวทางในการนำไปใช้ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้มากขึ้น

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

2.1 นักวิจัยหรือผู้สนใจศึกษาวิจัย “ชุมชน” ควรจะให้ความสำคัญแก่การศึกษาวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวกับ “วิถีคิดชุมชน” ของชุมชนต่าง ๆ อย่างหลากหลายและกว้างขวางขึ้น

2.2 นักวิจัยหรือผู้สนใจศึกษาวิจัยเกี่ยวกับ “วิถีคิดชุมชน” ควรจะศึกษาวิจัยผ่านข้อมูลต่าง ๆ ของชุมชนอย่างหลากหลายขึ้น เช่น การศึกษาวิเคราะห์จากประเพณี พิธีกรรม สถาปัตยกรรม นาฏกรรม จิตรกรรม วรรณกรรม เป็นต้น ซึ่งข้อมูลต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนแต่มีความคิดเป็นพื้นฐาน

2.3 นักวิจัยหรือผู้ที่สนใจศึกษาเกี่ยวกับ “วิถีคิดชุมชน” ควรจะศึกษาวิจัยในประเด็นหรือแง่มุมต่าง ๆ ให้หลากหลายขึ้น เช่น การศึกษาพัฒนาการของวิถีคิดของชุมชน การศึกษาบทบาทของวิถีคิดชุมชน การศึกษาวิถีคิดชุมชนในเชิงเปรียบเทียบระหว่างชุมชนหนึ่งกับชุมชนหนึ่ง เป็นต้น

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- เกษียร เตชะพีระ. “บริโศกความเป็นไทย,” ใน **จินตนาการสู่ปี 2000 : นวัตกรรมเชิงกระบวนทัศน์ด้านไทยศึกษา**. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย, 2539.
- งามพิศ สัตย์สงวน. **วัฒนธรรมข้าวในสังคมไทย : การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.
- . **หลักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ : รามการพิมพ์, 2543.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร และคณะ. **รายงานการวิจัยเรื่อง ความสัมพันธ์ระหว่างวิถีชีวิตและวิถีคิดต่อวิธีการผลิตแบบพอเพียงของคนอีสาน : กรณีศึกษาชุมชนลุ่มแม่น้ำชี**. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2543.
- จุฑาทิพย์ อุมะวิชนี (แปล). **วิวัฒนาการแห่งความคิด : ภาคนุษย์และมนุษยชาติ**. จูเลียน ฮักซ์ลีย์ และคณะ (บรรณาธิการ). พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544.
- มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์. **ภูมิทัศน์ประเทศไทย**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. **ทฤษฎีและแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนชาวนา**. กรุงเทพฯ : โครงการวิทยุวรรณกรรม, 2541.
- ชวลิต อังวิชาติธร. **การแลกเปลี่ยนและการค้าข้าวบริเวณชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.
- ชัยรัตน์ เจริญโอฬาร. **วาทกรรมกับการพัฒนา**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกริก, 2542.
- ชัยวุฒิ พิชะกุล. **ความรู้เรื่องโบราณวิทยาเมืองพัทลุง**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2527.
- ณรงค์ ณ เชียงใหม่ (บรรณาธิการ). **รายงานผลการสัมมนาเรื่อง แนวทางการพัฒนาลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา**. สงขลา : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2526.
- พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต). **มองอเมริกามาแก้ปัญหาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2534.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมล คีมทอง, 2534.

- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). **เรื่องเหนือสามัญญวิสัย : อิทธิปาฏิหาริย์เทวดา**. กรุงเทพฯ : ชรรมคา, 2544.
- . **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : ศยาม, 2544.
- ธราพงศ์ ศรีสุชาติ. “ชุมชนโบราณแรกเริ่มสมัยประวัติศาสตร์บริเวณวัดพะโคะและบริเวณใกล้เคียง,” ใน **ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ**. หน้า 33 - 49. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยนครินทร์วิโรฒ, 2528.
- . “สทิงพระ : ชุมชนโบราณ,” ใน **สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 16**. หน้า 7731 - 7745. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.
- ธิดา สาระยา. **ประวัติศาสตร์ชวาเนสยาม**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2544.
- ธีรยุทธ บุญมี. “วิกฤตรัตนโกสินทร์ครั้งที่สอง ประชาธิปไตยแบบตรวจสอบคือทางออก (จบ),” **มติชนสุดสัปดาห์**. 17(889) : 13-14 ; กันยายน, 2540.
- . **โลก MODERN & POST MODERN**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สายธาร, 2546.
- นันทวรรณ กุสว้าง. “ภาคใต้ในระบอบวัฒนธรรมแบบผสมผสาน : ไทย จีน มลายู,” ใน **ภูมิศาสตร์กับวิถีไทย**. หน้า 245 - 268. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2543.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. “คำแก้ตัวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความคิด,” ใน **บทความคัดสรรประกอบการศึกษา รายวิชา พัฒนาการระบบคิดสากล ชุดที่ 7**. หน้า 25-28. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.
- . “ประวัติศาสตร์และวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์,” ใน **การวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และศิลปะ**. หน้า 45-52. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. “วัฒนธรรมคือระบบความสัมพันธ์,” ใน **ศิลปวัฒนธรรม**. หน้า 43 - 45. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ., 2532.
- นิยพรรณ (ผลวัฒน์) วรรณศิริ. **มานุษยวิทยา สังคม และวัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.
- บรรจง นะแส. “การพัฒนาภาคใต้ตามแนววัฒนธรรมชุมชน,” ใน **พื้นบ้านพื้นเมือง ถิ่นไทยทักษิณ**. หน้า 109 - 120. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทร์วิโรฒ สงขลา, 2534.

- ประเวศ วะสี. “คำนำ,” ใน พัฒนาการชนบทไทย : สมุทัยและมรรค ตอนที่ 3 ความหวัง ทางออก และทางเลือกใหม่. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา, 2539.
- . วิธีมนุษย์ในศตวรรษที่ 21 สู่ภูมิใหม่แห่งการพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสตรี - สฤณีวงศ์, 2545.
- . ตักศิรีแห่งความเป็นคน ศักยภาพแห่งความสร้างสรรค์. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, 2541.
- . “หมอประเวศชี้ทางพ้นวิกฤติ เศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง ความเข้มแข็งจากฐานล่าง,” มติชนรายวัน. 29 กรกฎาคม 2540.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. “บทวิเคราะห์ทางนิเวศวิทยาการเมือง : อนาคตของกระบวนการสิ่งแวดล้อมไทย,” สหวิทยาการ. 1(1) : 41 – 46 ; มกราคม – มิถุนายน, 2545.
- . เศรษฐศาสตร์สีเขียวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- พรศักดิ์ พรหมแก้ว. “การอนุรักษ์มรดกของชาติ,” ใน วารสารอาศรมทักษิณ. 3(3) : 5 - 12 ; เมษายน – มิถุนายน, 2552.
- . คติความเชื่อเรื่อง “ผี” : ปัญญาหรืออวิชาของมนุษย์. บทความประกอบการศึกษารายวิชาระบบความคิดสากล มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ปีการศึกษา 2545.
- . “ทำบุญเดือนสิบ : ประเพณี,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 7. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.
- . “แม่ย่านาง,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 13. หน้า 6190 - 6192. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.
- พิสมัย รัตนโรจน์สกุล. ทุนชุมชน : เงื่อนไขในการดำรงอยู่ของชุมชนในระบบทุนนิยม. ปรินญาณิพนธ์ กศ.ด. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2545.
- ไพโรจน์ สิริตาภรณ์ และอังสุณีย์ ชุนหปราน. “ทะเลสาบสงขลา,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 7. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.
- พิน ดอกบัว. ปวงปรัชญากรีก. กรุงเทพฯ : ศยาม, 2532.

- มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาการวางแผนจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างผสมผสานแบบยึดพื้นที่ กรณีศึกษาจังหวัดภูเก็ต กระบี่ และพื้นที่ ลุ่มทะเลสาบสงขลา. สงขลา : มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, 2540.
- ยศ สันตสมบัติ. พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ และการปรับ กระบวนทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม. เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย เชียงใหม่, ม.ป.ป.
- . มนุษย์กับวัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544.
- รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. “โลกาวัตน์กับสังคมเศรษฐกิจไทย,” ใน โลกาวัตน์กับสังคมเศรษฐกิจไทย. หน้า 56-65. กรุงเทพฯ : ม.ป.พ., 2538
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2546
- วิมล คำศรี. วัฒนธรรมข้าวและพลังอำนาจชุมชนรอบทะเลสาบสงขลา. กรุงเทพฯ : สำนักงาน กองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. “ชุมชนแรกเริ่มสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระและบริเวณ ใกล้เคียง,” ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ. สงขลา : สถาบัน ทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2528.
- สถาบันทักษิณคดีศึกษา. โลกทรรศน์ไทยภาคใต้. พิมพ์ครั้งที่ 2. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2527.
- สมภพ มานะรังสรรค์. พัฒนาการเกษตรไทย ณ เส้นทางไปสู่ประเทศอุตสาหกรรมใหม่. กรุงเทพฯ : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2535.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. การศึกษาสังคมและวัฒนธรรม : แนวความคิด วิธีวิทยา และทฤษฎี. ขอนแก่น : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2544.
- สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. แนวคิดมาร์กซิสต์กับการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงในสังคมชาวนาประเทศ โลกที่สาม. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2533.
- สังคีต พิริยะรังสรรค์ และผาสุก พงษ์ไพจิตร. “ค่านาโลกาวัตน์กับสังคมเศรษฐกิจไทย,” ใน โลกาวัตน์กับสังคมเศรษฐกิจไทย. หน้า 13 - 20. โดย สังคีต พิริยะรังสรรค์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร (บรรณาธิการ). กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.

- สุริวงษ์ พงศ์ไพบุลย์. “เกลดอ,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 9. หน้า 3667.
กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.
- . “ข้อจำกัดและปัจจัยทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาชุมชนรอบลุ่มทะเลสาบสงขลา,”
วารสารทักษิณคดี. 3(1) : 55 - 66 ; ตุลาคม – มีนาคม, 2535 - 2536.
- . “ภูมิทัศน์วัฒนธรรมภาคใต้,” ใน ภูมิทัศน์ไทย. หน้า 187 - 194. กรุงเทพฯ :
สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ, 2539.
- . “วัฒนธรรมการเรียนรู้ของคนไทย,” ใน วัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้ของคนไทย.
หน้า 20 - 30. พิษณุโลก : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2545.
- . “สทิงพระ, อำเภอบาง,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ เล่ม 9. หน้า 3667.
กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542.
- สุรางค์ จันทวานิช. การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- สุริชัย หวันแก้ว. “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม,” ใน สังคมและวัฒนธรรม.
หน้า 155 - 167. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.
- สุริยา สมุทรคุปต์ และคณะ. จากยอดห้วยถึงบุญบึง : สิทธิอำนาจและระบบจัดการทรัพยากร
พื้นบ้านของชุมชนชาวนาลุ่มน้ำชี. นครราชสีมา : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี,
2536.
- . วิธีคิดของคนไทย : พิธีกรรม “ช่วงผีฟ้อน” ของ “ลาวข้าวจ้าว” จังหวัดนครราชสีมา.
นครราชสีมา : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2544.
- สุริยา สมุทรคุปต์ และพัฒนา กิติอาษา. “วัฒนธรรมคือรหัสความคิดที่ซ่อนอยู่ในหัวของมนุษย์,” ใน
อิตบ้านคลองเมือง : รวมบทความทางมานุษยวิทยาว่าด้วยสังคมและวัฒนธรรมอีสาน.
นครราชสีมา : มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2544.
- เสรี พงศ์พิศ. “วัฒนธรรมพื้นบ้าน : รากฐานการพัฒนา,” ใน พื้นบ้านพื้นเมือง ถิ่นไทยทักษิณ.
หน้า 61 - 74. สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา,
2534.
- อภิชัย พันธเสน. พัฒนาชนบทไทย : สมุทัยและมรรค ตอนที่ 3 ความหวัง ทางออก และ
ทางเลือกใหม่. กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิปัญญา, 2539.

- อมรา ศรีสุชาติ. **สายรากภาคใต้ : ภูมิลักษณะ รูปลักษณะ จิตลักษณะ.** กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2544.
- อัมมาร์ สยามวาลา และวิโรจน์ ณ ระนอง. **ประมวลความรู้เรื่องข้าว.** กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาประเทศไทย, 2533.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. “การทะลุมุมมองของทฤษฎี และวิธีวิทยาของการทะลุมุมมอง : มิติใหม่ในมานุษยวิทยาไทย,” ใน **ทะลุมุมมองของทฤษฎี.** หน้า 7 - 78. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2546.
- . **วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน : พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา.** เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2544.
- เอี่ยม ทองดี. **ข้าว วัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลง.** กรุงเทพฯ : มติชน, 2538.
- Corson, Walter H. **The Global Ecology Handbook.** Boston : Beacon Press, 1990.
- Geertz, Clifford. “The Way We Think New ; Toward an Ethnography of Modern Thought.” in **Local Knowledge : Further Essays in Interpretive Anthropology.** p. 156-159. New York : Books, 1983.
- Lauriston, Sharp and Ludien M. Hanks. **Ban Chan : Social History of a Rural Community in Thailand.** Ithaca : Cornell University press, 1978.
- Malinowski, B. **Magic, Science and Religion.** New York : Doubleday, 1954.
- Radcliffe – Brown, A. R. **The Andaman Islanders.** New York : Free Press, 1940.
- Soo Kyung Lim. **Eric Wolf.** August 27, 2003. <<http://www.indiana.edu/~wanthro/wolf.Htm>> 2011.
- Toyado Watabe. “The Development of Rice Cultivation,” in **Thailand : A Rice - Growing Society.** Honolulu : The University of Hawaii Press, 1978.
- World Commission on Environment and Development. **Our Common Future.** Oxford, Great Britain : Oxford University Press, 1987.

ภาคผนวก

บุคลากรกรม

กำจัด หวานเส็ง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 188/8

ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2553.

กัลยา สายแก้ว เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 104

ตำบลท่าปะจะ อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน 2553.

กง ลำลี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 50

ตำบลท่าหิน อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.

คลี่ จันทร์แดง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 108

ตำบลแพรกหา อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 28 เมษายน 2553.

จงดี เพชรรัตน์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86

ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.

จรรณู นวลละออง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 50

ตำบลท่าหิน อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2554.

จรรณู หยุทอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่สถาบันทักษิณคดีศึกษา

มหาวิทยาลัยทักษิณ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน 2554.

จาง สิทธิชัย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 108

ตำบลแพรกหา อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2553.

จारी ทรัพย์วิจิตร เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 516

ตำบลท่ามะเดื่อ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2553.

จำนง วัฒนรัตน์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86/1

ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.

จุฑามาศ แคล้วอาวุธ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86/2

ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.

เจือ สุขสวัสดิ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 158

ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2553.

แจ้ว สิทธิชัย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 64

ตำบลพนมวังค์ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2553.

ฉลวย อ่ำภาพร้อม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์การเรียนรู้

ชุมชนตำบลท่าหิน อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.

- แจ่ม มากจันทร์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 34
ตำบลท่าหิน อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.
- ชม เพ็ชรจรัส เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 102/2
ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2553.
- ชะอ้อน โชติช่วง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 69
ตำบลคลองรี อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 26 เมษายน 2553.
- ชัยวุฒิ พิยะกุล เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่สถาบันทักษิณคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยทักษิณ อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 13 พฤษภาคม 2553.
- ช่วง หนูไข้ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 215
ตำบลนาขยาด อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2553.
- จิต แก้วศรีขำ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 18
ตำบลท่าหิน อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.
- เจียร จันท์ปาน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 69
ตำบลตะเคียน อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 27 เมษายน 2553.
- ชัย สุวรรณมณี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 95
ตำบลคูซูด อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.
- เจียน แก้วศรีขำ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 18
ตำบลท่าหิน อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม 2553.
- เจียน ชูแก้ว เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 59
ตำบลท่าหิน อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 28 เมษายน 2553.
- ณรงค์ เจียวคง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 5
ตำบลบ้านขาว อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 27 เมษายน 2553.
- ถ้อง พรหมบริรักษ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86/2
ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.
- ทวี หิรัญสาลี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86
ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.
- นาม ปานส่ง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 100/1
ตำบลพนมวังค์ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2553.
- นิรัตน์ เพชรรัตน์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86
ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.

- แนม อินทวงศ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 261/2
 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2553.
- บรรจบ หว่านเส็ง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 182/3
 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2553.
- บุญชอบ โสภณรัตน์, พรรคกิจ พรรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 192/2 บ้านนาขยาด
 ตำบลนาขยาด อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2553.
- บุญเรือง นวนเสม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 239/1
 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2553.
- ประจบ ทองปราง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 16/1
 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2553.
- ประชา วุ่นอ่อน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 5
 ตำบลบ้านขาว อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 27 เมษายน 2553.
- ประวัตี ลิ่นเลื่อน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 1
 ตำบลบ้านขาว อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 27 เมษายน 2553.
- ปลอม เส็งมี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 251
 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2553.
- ปิยะศักดิ์ พ่วงคง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่มหาวิทยาลัยทักษิณ
 วิทยาเขตสงขลา อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2554.
- ปราณี มณีอ่อน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 221/1
 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 8 มิถุนายน 2553.
- เปลื้อง จุลชีพ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 199
 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2553.
- แปลก สงเคราะห์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 188/8
 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2553.
- ผืน ชูหนู เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 28/1
 ตำบลบ้านขาว อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม 2553.
- เผียน กรองทอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 28
 ตำบลท่าหิน อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม 2553.
- แผ้ว วงศ์ตันหัน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรรคกิจ พรรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 10
 ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน 2553.

- พร คงปาน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 46
 ตำบลขอนแก่น อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2553.
- พรรณี ชูช่วย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 88
 ตำบลคูขุด อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.
- พล รัตนประทีป เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 12/1
 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2553.
- เพียงเพ็ญ โชติมณี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 108
 ตำบลคลองรี อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.
- ภา มากขุจิต เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 57
 ตำบลท่าหิน อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม 2553.
- มยุรี วัฒนรัตน์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86/1
 ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2553.
- มันทนา วัฒนรัตน์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86/1
 ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2553.
- ระพิน แก้วชนะ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 69
 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2553.
- เริก เนาวิสุวรรณ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 146/1
 ตำบลควนหนองหงส์ อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 28 เมษายน 2553.
- วิเชียร เนียมวงศ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 10
 ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 15 มิถุนายน 2553.
- วิโรจน์ เกื้อกูล เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 187
 ตำบลควนหนองหงส์ อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 13 ธันวาคม 2554.
- ศรีวิมล หิรัญสาลี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86
 ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.
- สกรรจ์ จันทรัตน์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่มหาวิทยาลัยทักษิณ
 วิทยาเขตสงขลา อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 พฤษภาคม 2553.
- สนิท หนูแท้ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 115/1
 ตำบลตะเคียน อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 12 มิถุนายน 2553.
- สมมติ อ่อนทอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, พรศักดิ์ พรหมแก้ว เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 3
 ตำบลเกาะจันทร์ อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2553.

- สว่าง บัวเนี้ยว เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקיד פרמגעוו เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 1/2
 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2553.
- สว่าง อำภาพร้อม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקיד פרמגעוו เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ศูนย์การเรียนรู้
 ชุมชนตำบลท่าหิน อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม 2553.
- ชาติ ชูหนู เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקיד פרמגעוו เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 28/1
 ตำบลบ้านขาว อำเภอรโนด จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.
- สุชาติ พิทักษ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקיד פרמגעוו เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 2
 ตำบลเกาะขันธุ์ อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 15 กรกฎาคม 2553.
- สุทิน ทองทรัพย์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקיד פרמגעוו เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 62/1
 ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 15 มิถุนายน 2553.
- สุภาวดี ออบเชย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקיד פרמגעוו เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 51
 ตำบลบ้านไร่ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2553.
- เสงี่ยม อ่อนทอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקיד פרמגעוו เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 4
 ตำบลเกาะขันธุ์ อำเภอชะอวด จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2553.
- เสนอ จุลชีพ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקיד פרמגעוו เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 8
 ตำบลนาปะขอ อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2553.
- อ้วน หิรัญสาตี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקיד פרמגעוו เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 86
 ตำบลจะทิ้งพระ อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2553.
- อารีรัตน์ เนาวิสุวรรณ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקיד פרמגעוו เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่มหาวิทยาลัย
 ทักษิณ วิทยาเขตสงขลา อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2554.
- อุทุมพร นิยมวงศ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקיד פרמגעוו เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 182
 ตำบลลำปำ อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2553.
- แอบ หวันเส็ง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, פרסקיד פרמגעוו เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านเลขที่ 31
 ตำบลคลองรี อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ 26 เมษายน 2553.

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ประวัติย่อของผู้วิจัย

ชื่อ นายพรศักดิ์ พรหมแก้ว
วันเกิด วันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2493
สถานที่เกิด อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช
สถานที่อยู่ปัจจุบัน บ้านเลขที่ 443/1 ตำบลน้ำน้อย อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา 90110
ตำแหน่งหน้าที่การงาน หัวหน้าฝ่ายบริหาร
สถานที่ทำงานปัจจุบัน ฝ่ายบริหารวิทยาเขตสงขลา มหาวิทยาลัยทักษิณ อำเภอเมืองสงขลา
จังหวัดสงขลา 90000

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2516 ปริญญาการศึกษาบัณฑิต (กศ.บ.) สาขาวิชาภาษาไทย
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
พ.ศ. 2520 ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต (กศ.ม.) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดีไทย
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
พ.ศ. 2555 ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาวิชาไทยศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม